

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Ermeni Kaynaklarından Türkiye Katkıları - 11

Ermeni Harfli Türkçe Metinler

Kevork Pamukciyan

usul gereği

Dört ciltlik bu çalışma, Kevork Pamukciyan'ın 1956'dan itibaren 28 süreli yayın ve kitapta yayınlanmış Türkçe makaleleri ile 1950'den itibaren üç ansiklopedide yayınlanmış 370 yazısını bir araya getirmekte, 2 makalesi ise ilk kez burada yayınlanmaktadır.

Makale ve ansiklopedi maddelerinin yeniden yayınında, yazarın üslubuna sadık kalınmaya çalışılmakla birlikte, günümüzün yerleşmiş yazım kurallarına uygun değışiklikler yapılmış ve isimlerin yazılışı, açıklayıcı not ve kaynak göstermelerde toplu bir yayında zorunlu olan standartlaştırmaya gidilmiştir.

Dergilerde metinle birlikte yer alan fotoğraf ve resimler ancak yazar tarafından bu görsel malzemelere bir gönderme yapılmışsa kullanılmıştır.

Rakamla ifade edilen not imleri, yazarın yaptığı açıklamaları ve bibliyografik atıfları içermekte, bunların açıklamaları makale sonlarında yer almaktadır; (*) imi ile gönderme yapılan dipnotlar –aksi belirtilmemişse– editör tarafından konmuştur.

Türkçe yazımda, Adam Yayınları'nın Ana Yazım Kılavuzu'na uyulmaya çalışılmıştır.

Kitapta kullanılan kısaltmaların açılımları şöyledir:

age	: adı geçen eser	EKTK	: Ermeni Kaynaklarından
AHT	: Arap harfli Türkçe		Tarihe Katkılar
bkz.	: bakınız	K.P.	: Kevork Pamukciyan
c.	: cilt	öl.	: ölümü
çev.	: çeviren	no.	: numara, sayı
do.	: doğumu	s.	: sayfa
Ed.	: editör	ty	: tarih yok
EHT	: Ermeni harfli Türkçe	yay. haz.	: yayına hazırlayan

yayıncının notu

ERMENİ HARFLİ TÜRKÇE METİNLER

A r a s Y a y ı n c ı l ı k

İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 465/Z

80050 Tünel, Beyoğlu-İstanbul

Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02

Fax: (0212) 252 65 19

info@arasyayincilik.com

www.arasyayincilik.com

Kevork Pamukciyan

Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar

1. İstanbul Yazıları

2. Ermeni Harfli Türkçe Metinler

3. Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar

4. Biyografileriyle Ermeniler

Düzeltilti

Rober Koptaş

Dizin

Sedat Şenoğlu

Kapak Tasarımı

Rauf Kösemen

(Myra)

Kapak

Ermeni harfli Türkçe bir yayın.

Şarkiler Mecmuası: Üçüncü Kıt

Şarki, Kazel, Semai, Koşma, Divan, Mani, Beste, Tecnis

Tabhanei İstambolda, 1865.

© 2002 Aras Yayıncılık

ISBN 975-7265-52-7

Baskı

Sena Ofset

Tel: (0212) 613 03 21

İstanbul, Aralık 2002

ERMENİ KAYNAKLARINDAN TARİHE KATKILAR

CİLT II

ERMENİ HARFLİ
TÜRKÇE METİNLER

KEVORK PAMUKCİYAN

YAYINA HAZIRLAYAN
OSMAN KÖKER

Bogazici University Library

39001102219386

14

near

DR

435

-A7

P36

2003
J-2

İçindekiler

Sunuş	IX
Ermeni Harfleriyle Türkçe <i>Robert Koptaş</i>	XI
Ermeni Harfli Türkçe Eserlerden Örnekler	XXIV
1826 Yılı Hocapaşa Yangını Hakkında Bir Destan	1
Büyük Edirne Yangını Hakkında Bir Destan	9
Halktan Derlenen İlk Dedem Korkud Hikâyesi	13
Ermeni Harfleriyle Türkçe Tarihi Bir Destan	18
II. Murat Devrine Ait Bir Hikâye	22
Folklor Uzmanı Cahit Öztelli'den Hatıralar	24
Ermeni Asıllı İki Halk Şairi ve Türkçe Şiirleri	28
Nasreddin Hoca Fıkralarının Ermeni Harfli Türkçe İlk Baskısı	32
Ermeni Harfli Türkçe Bir Destan	35
Ermeni Harfli Türkçe Bir Mecmuaya Göre Sivas	41
Ermeni Alfabetiyle Türkçe	47
Ermeni Harfli Türkçe Elyazması Bir Destan	49
17. Yüzyıldan Kalma Ermeni Harfli Türkçe Üç Halk Şiiri	56
Ermeni Harfli Türkçe Elyazma Eski Bir Cönk	61
Türkçe Şiirler İhtiva Eden Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Yazma Cönkler ve Kompilasyonlar - I	123
Türkçe Şiirler İhtiva Eden Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Yazma Cönkler ve Kompilasyonlar - II	126
Ermeni Harfli Türkçe Yazma Sözlükler	132
Mizah Gazetesi <i>Hayal</i> 'in Ermeni Harfli Türkçe Baskısı	139
Meçhul Ozan Lekeci Ali'nin Bir Destanı	146
1716 Yılı Varadin Harbi Hakkında Ermeni Harfli Türkçe Bir Destan	156
<i>Mecmua-i Ahbar</i> Hakkında	169
Manchester Ermenilerine Ait Ermeni Harfli Türkçe Eski Bir Belge	171
II. Mahmud'a Dair Ermeni Harfli Türkçe Dört Manzum Methiye	174
Patrik Basmacıyan'a Verilen Cüls Fermanı	191
Sabetay Sevi Hakkındaki Şiirin Müellifi Kimdir?	198
Ermeni Harfli Türkçe Eski Bir Şarkı Mecmuası	200
Âşık Pesendî ve Divanı	208
Âşık Niranî'den Bir Destan	224
Ermenya Çelebi Kömürçüyan'ın Türkçe Şiirleri	232
Dizin	237
Ermeni Alfabeti	255

Sunuş

Kevork Pamukciyan'ın Türkçe makalelerinin ve ansiklopedi yazılarının toplu yayınının ikinci cildi Ermeni alfabesiyle yazılmış Türkçe metinler hakkındaki 29 makaleden oluşuyor. *Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar* dizisini planlarken, yazarın yıllar boyu sürdürdüğü Ermeni harfli Türkçe metin araştırmalarının ayrı bir ciltte toplanmasının kaçınılmaz olduğunu gördük. Ancak bu noktada, İstanbul hakkında Ermeni alfabesiyle yazılmış Türkçe metinleri işleyen makalelerin, İstanbul tarihine ilişkin yazıların toplandığı birinci ciltte mi yoksa bu ikinci ciltte mi yer alması gerektiği sorusu karşımıza çıktı. Birinci ciltteki makalelerde geniş bir şekilde incelenen 1766 İstanbul depremi hakkında bir destanı (bkz. "1766 Büyük İstanbul Depremi Hakkında Ermeni Harfli Türkçe Bir Destan", ETKK, c. I, s. 71-74) o cilde almamızın daha doğru olacağını düşündük. Pamukciyan'ın Ermeni harfli Türkçe metinler hakkında yazdıklarının tamamına ulaşmak isteyen okuyucularımıza, bir makalede diğer vesikalarla birlikte aktarılan 1660 İstanbul yangını hakkında Ermeni harfli Türkçe iki destanın ve Bağlarbaşı ve Balıklı Ermeni mezarlıkları hakkındaki ansiklopedi maddelerinde yer alan Ermeni harfli Türkçe mezar taşlarına dair bilgilerin de birinci ciltte yer aldığını hatırlatmak isteriz (bkz. "1660 Yangını Hakkında Yeni Vesikalar", ETKK, c. I, s. 91-96; "Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı", s. 159-163; "Balıklı Ermeni Mezarlığı", s. 164-167).

Bununla birlikte, Ermeni harfli Türkçe metin çözümlemesi niteliğinde olmayan, Ermenice bir Dedem Korkud hikâyesini ve Cahit Öztelli anısına yazılmış bir makaleyi de konu yakınlığını dikkate alarak bu cilde aldık (bkz. "Halktan Derlenen İlk Dedem Korkud Hikâyesi", ETKK, c. II, s. 13-17; "Folklor Uzmanı Cahit Öztelli'den Hatıralar", s. 24-27).

Kevork Pamukciyan'ın bu alandaki makaleleri genellikle Ermeni harfli Türkçe metinleri tanıtmaya, notlandırarak Latin alfabesine çevirme ve metinde geçen tarihsel kişi ve olayları başka kaynaklardan ek bilgiler de aktararak aydınlatma şeklindedir. Bu makalelerde, satır aralarındaki bazı değinmeler dışında, Türkçenin yazımında Ermeni harflerinin kullanılmasının nasıl bir ihtiyaçtan doğduğuna, kimler tarafından, hangi dönemde ve ne yaygınlıkta kullanıldığına, ne tür eserler verildiğine dair etraflı bilgi

yer almaz. Ermeni harfli Türkçe metinler hakkında makalelerin toplu olarak yer aldığı bir derlemede bu tür bilgileri içeren bir çerçeve yazının bulunmamasının eksiklik olacağını düşündük. Rober Koptaş arkadaşımız, Turgut Kut hocamızın yol göstericiliğinde konuyu araştırarak kapsamlı bir yazı hazırladı. Turgut Kut'a ve yazının ilk halini okuyarak eleştiri, öneri ve katkılarını ileten Garo Aprahamyan'a teşekkür ediyoruz.

Okurun konuya daha iyi nüfuz edebilmesi için bu yazının yer aldığı sayfalarda Ermeni harfli Türkçe kitap kapaklarından örnekler de vermeyi düşündük. Bu yöndeki araştırmamız sırasında, özellikle Turgut Kut ve Garo Aprahamyan'ın katkılarıyla, sayı ve nitelik bakımından umduğumuzdan çok daha zengin malzemeye ulaştık ve bunların yüz kadarından oluşan ayrı bir bölüm hazırladık. Bu bölümün, Ermeni harfli Türkçenin nasıl yazıldığı, dili vb konularda fikir vermesinin yanı sıra o günün baskı ve yayıncılık anlayışına ışık tutması açısından da yararlı olacağını düşünüyoruz. Kitabın son sayfalarında yer alan "Ermeni Alfabeti" başlıklı tablo da Ermenice bilmeyen okurlara Ermeni harflerinin şekil ve telaffuzu hakkında bilgi vermektedir.

Yıllardır yaptıkları araştırmalar sırasında edindikleri Ermeni harfli Türkçe kitapları ve muhtelif kütüphane ve arşivlerden derledikleri kitap kapaklarını bizimle paylaşma cömertliğini gösteren Turgut Kut ve Garo Aprahamyan'a ve koleksiyonunda bulunan Ermeni harfli Kürtçe İncil'in kapağını kullanmamıza izin veren Püzant Akbaş'a teşekkür ederiz.

Osman Köker

Ermeni Harfleriyle Türkçe*

Türkçenin yazımında kullanılan alfabeler söz konusu olduğunda bugün akla ilk gelenler, Arap ve Latin alfabeleridir. Ancak Türkçe, Göktürk (Köktürk) ya da Orhun-Yenisey alfabesinden itibaren, değişik dönem ve çevrelerde Sogd, Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Arap, Grek, Ermeni, İbrani, Latin ve Slav alfabeleri gibi başlıca on iki değişik alfabeyle yazılmış ya da yazılmaktadır. 5. yüzyılda Mesrob Maşdots'un yarattığı Ermeni alfabesinin Türkçe metinlerin yazımında da kullanılmasına 14. yüzyıldan itibaren yazma eserlerde, 18. yüzyıldan itibaren de basma eserlerde yaygın olarak rastlanır. Türkiye'de ve Ermenilerin göç ettikleri diğer ülkelerde Ermeni harfli Türkçe eserlerin yayımlanması, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra giderek azalsa da 1960'lı yıllara kadar devam etmiştir.

Türkçenin Ermeni harfleriyle yazımı, Türkçe konuşan, Ermeniceyi ya hiç bilmeyen ya da çok az bilen, Hristiyanlık inancına bağlı Ermeni nüfusla yazı yoluyla iletişim kurmanın ve bu kitlenin aynı yolla kendini ifade etmesinin aracı olarak gelişmiştir. Ermeni harfli Türkçe, Ermeni kültürünü koruma ve yabancılaşmaya karşı koyma çabalarının ürünü olarak değerlendirilebileceği gibi, Ermenice bilmeyen, kendini Türkçe olarak ifade edebilen Ermeni nüfusun, Ermeni harfleri üzerinden kimlik aidiyetini sürdürerek kendisini yazıyla ifade etmesinin doğal sonucu olarak da kabul edilebilir. Ermeni harfli Türkçe yazma ve basma eserlerin yayılması, din, tarih ve edebiyat alanlarında geniş bir literatürün oluşması ve pek çok gazete ve derginin yayımlanması bu temel üzerinden açıklanabilir.

Kendi kültür ve edebiyatlarını oluşturmada iki dili birden kullanan pek çok halk vardır. 9-13. yüzyıllar arasında görkemli İran edebiyatı Farsça ve Arapçanın kullanımıyla oluşmuştur. Hindistan'da Fars dilinin de kullanımıyla zengin bir edebi miras meydana gelmiştir. Arapça ve Latince, ortaçağda pek çok toplumda bilim dili olarak kullanılmıştır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan Ermeniler arasında da iki dili kulan-

* Bu yazının hazırlanmasında başta Hasmig İstepanyan'ın *Hayadar Türkeren Kıraganutyunu* (Ermeni Harfli Türkçe Edebiyat) adlı kitabı olmak üzere kaynakçada belirtilen çalışmalardan yararlanılmıştır. Araştırmamanın başından itibaren yol gösteren Turgut Kut'a ve eleştiri, öneri ve katkılarını ileten Garo Aprahamyan'a teşekkür ederim.

ma yaygındır. Ermeniler görece serbest bir şekilde dünyevi okullar açmaya ancak 19. yüzyılın ortalarında, Tanzimat döneminde başlayabilmişlerdir. İmparatorluğun çeşitli vilayetlerinde yaşayan önemli bir Ermeni nüfus kitlesinin Ermenice bilmemesinde ya da Ermenice okuyup yazamamasında Tanzimat öncesi dönemlerde bu tür okulların olmamasının da etkisi vardır.

Dinleri (Rum) Ortodoks, dilleri Türkçe olan Karamanlıların Grek alfabesini; Rumca konuşan ama Vatikan'a bağlı olan Sakızlı Katolik Rumların Latin alfabesini kullanmaları gibi, Türkçe konuşan Ermeniler de Türkçenin o dönem yazıldığı Arap alfabesini değil, kendi kutsal metnlerinin yazılı olduğu Ermeni alfabesini tercih etmişlerdir. Ermeniler, Ermeni harfli Türkçenin yanı sıra, benzer koşullar nedeniyle Ermeni harfli Kürtçe, Ermeni harfli Arapça ve –Osmanlı sınırları dışında– Ermeni harfli Kıpçakçayı da kullanmışlardır.

Ermeni harfli Türkçenin kullanımına *aşuğ*ların (Ermeni âşıkları) şiir ve destanlarında, yazılı edebiyat ürünlerinde, Batı edebiyatından çevirilerde, gazete ve dergilerde, mezar taşı kitabelerinde, çok dilli lügatlerde, İncil ve diğer dini kitaplarda rastlanmaktadır.

Yazma Eserler

14. yüzyıldan 19. yüzyıla yaklaşık altı yüz yıllık bir döneme yayılmış olan Ermeni harfli Türkçe yazma eserler din, edebiyat, tarih, felsefe, doğa bilimleri, ziraatçılık alanlarında, yazıldıkları döneme dair önemli birer mirastır. Bu eserler İstanbul'un yanı sıra, Diyarbakır, Edirne, Tokat, Erzurum, Sivas, Van, Ankara, Zeytun (Süleymanlı/Maraş), Bursa, Gümüşhane, St. Petersburg, Eçmiyadzin, Astrakhan, Kırım, Kalküta gibi pek çok şehirde yazılmış veya istinsah edilmiştir.

Ermeni harfli Türkçe yazmaların önemli bir kısmı, *aşuğ*lar tarafından yaratılan manzum eserlerdir. Halk edebiyatı örnekleri olan deyişlere, manilere, hikâyelere, bilmecelelere, destanlara, söylencelere, şiirlere Ermeni harfli Türkçe yazma eserler arasında sıkça rastlanmaktadır. Bu eserler, sevdadan savaşlara, tabii afetlerden yangınlara günlük hayata değgin pek çok tema içerirler.

Türkçe yazan *aşuğ*ların sayısı küçümsenmeyecek kadar çoktur. Basma eserlerde de halk şiiri hatta divan şiiri örnekleri vardır. Ülkemizde *aşuğ*lar konusunda ilk araştırma Fuad Köprülü'nün 1922'de yayımlanan "Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirâtı" adlı makalesidir. Tür-

kolog Isteyan Gurdigyan'ın Surp Pırgıç Hastanesi'nin 1935 yılı salnamesinde yer alan "Tırkaked Hay Panasdeğdner Yev Aşuğner" (Türkçe Yazan Ermeni Şairler ve Âşıklar) başlıklı makalesi ve Haçik Amiryany'nın Fuad Köprülü'nün tezlerine eleştiriler getirdiği *Turkalezu Hay Aşuğner: Osmanyan Gaysrutyun, 16-20erort Tarer* (Türkçe Söyleyen Ermeni Âşıklar: Osmanlı İmparatorluğu, 16-20. Yüzyıllar) başlıklı kitabı da bu konuda önemli araştırmalardır.

Hayk Berberyan 1964'te yayımlanan "La Littérature Arméno-Turque" başlıklı makalesinde, aşuğları üçe ayırmıştır:

1- 17. yüzyıl Yeni Culfa İran okulu: Bu şairler Ermenice, Farsça, ve Azeri Türkçesiyle çeşitli konularda şiirler yazmıştır. Tanınmışları arasında Kul Artin, Culfa Petros, Kul Hovhannes, Miskin Stefan sayılabilir.

2- Anadolu ve İstanbul okulları: Anadolu okulunun temsilcileri arasında Keşişoğlu, Mesihî, Sarkis Zeki (Nurluyan), Sivaslı Pesendî, İstanbul okulu temsilcileri arasında da Derviş Hampar, Meydanî, Bidârî, Püryanî, Namî, Vartan sayılabilir.

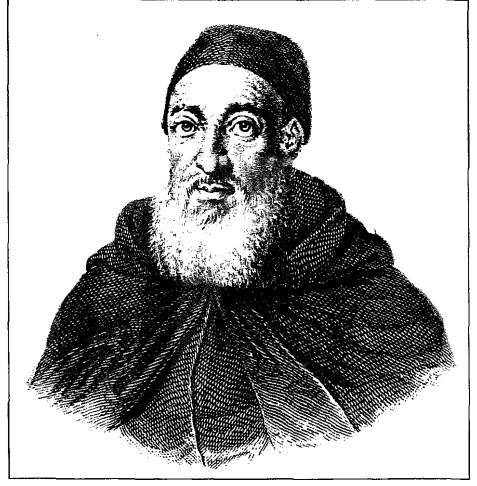
3- Kafkasya okulu: En önemli temsilcisi Azeri Türkçesiyle de şiirler yazan Sayat Nova'dır.

Çok kültürlü Osmanlı toplumunda kültürel alışverişi sağlamada Ermeni harfli Türkçe önemli bir rol oynamıştır. Ermeni harfli Kürtçe, Ermeni harfli Arapça, Ermeni harfli Türkçe yazma eserler sayesinde çeşitli milletlere mensup âşıkların, ozanların eserleri Ermeniler arasında yayılmış, aynı şekilde Ermeni aşuğ ve kusanlarının (ozan) eserleri de farklı toplumlarca benimsenmiştir.

Ermeni harfli Türkçe yazmalar pek çok edebi ve bilimsel tür için kullanılmıştır. Halk edebiyatının yanı sıra, din, felsefe, dilbilim, edebiyat, tarih gibi konularda, hatta kimya, tıp, matematik, astronomi gibi bilim dallarında yazmalar mevcuttur. Tarih alanında, Ermenilerin yaşadıkları şehirler ve o şehirlerdeki kültürel mirasları, özellikle kilise tarihleri ile ilgili yazmalar dikkat çeker. Birçok kilisenin yapılışı, yıkılması, yenilenmesi hakkında önemli bilgilere Ermeni harfli Türkçe yazmalar sayesinde ulaşılmıştır.

Ünlü Ermeni tarihçisi Eremya Çelebi Kömürçiyani da Ermeni harfli Türkçe yazma edebi ve dini eserler bırakmıştır. Onun, *Dimo'nun Hikâyesi* adlı manzum eseri Hristiyan Dimo ile Yahudi Mirkada'nın aşk hikâyesine dairdir. Ortaçağ dünya edebiyatının önemli eserlerinden olan, pek çok dile çevrilmiş *Hikâye-i Faris ve Vena* da Eremya Çelebi tarafından Ermeni harfli Türkçeye çevrilmiş, 1871'de İstanbul'da Zartaryan Matbaası'nda basılmıştır.

Mıkhitaristler Birliği daha sonraki yıllarda Ermeni harfli Türkçe pek çok dilbilim kitabı yayımlamıştır. Birlik, dini alandaki yayınlarını da, yabancı dillerden çeşitli eserlerin çevrilmesi veya Katolik din adamlarınca yazılan eserlerin Ermenice veya Ermeni harfli Türkçe olarak basılması yoluyla yıllarca sürdürmüştür. Mıkhitaristlerin Venedik'teki Surp Ğazar adası, Trieste ve Viyana'daki matbaalarında basılan eserler, yayıncılık anlayışı ve baskı kalitesi yönünden üst düzeydedir. Birliğin yayınladığı çok dilli sözlükler, ders kitapları, dilbilim kitapları bilimsel olarak bugünün ölçüleriyle dahi hayli başarılıdır.

Ermeni harfli Türkçe ilk basılı eserin yazarı,
Mıkhitaristler Birliği'nin kurucusu
Sivash Mıkhitar.

Pazmaveb, no. 34, 1876, Venedik.

[Turgut Kut koleksiyonu]

Venedik'te basılan Ermeni harfli Türkçe önemli kitaplar arasında şunlar sayılabilir:

Tanburi (Küçük) Arutin, *Tahmaz Kulu Hanın Tevahihi*, 1800 (Daha sonra Esat Uras tarafından Latin harfleriyle yayımlanmıştır).

Mikayel Çamçıyan, *Gülzar-ı Tevarih, Hay Milletine Dayır Hikâyeler İle Donanmış*, 1812 (Yazarın *Badmutyun Hayots* [Ermeniler Tarihi] adlı Ermenice eserinden bölümler).

Edward Young, *Tenhade Bir Kâmil Adam*, 1816.

Edward Young, *Yung Feylesofun Fiğanleri Yahod Yungun Geceleri*, çev.: Hovhannes Yeremyan, 1819.

Oliver Goldsmith, *Roma Tevahihi İcmali*, çev.: Hovhannes Asbed Yeremyan, 1830.

Metastasio, *Metastazjo Şairimin Teliflerinden Birkaç Ruhani Kaside Tercümeleridir*, 1831 (Daha sonra Andreas Tietze tarafından Latin harfleriyle yayımlanmıştır). Epictète, *Epiktetos Feylesofun Elcüzü*, 1857.

Ermeni harfli Türkçe, dini alanda, bir yandan Katolik ve Protestan kiliseleri tarafından Gregoryen (Apostolik, Lusavorçagan) Ermeniler arasında Katolik ve Protestan inançlarını yaymak için kullanılırken, diğer

Basma eserlerin ilk döneminde daha çok din ve felsefe alanında yayınlara rastlanır. 1727-1840 yılları arasındaki yüz yılı aşkın sürede, Katolik inancını Ermeniler arasında yayma amacı doğrultusunda yapılan yayınlar göze çarpmaktadır. 1850-1870 yılları, edebiyat ve dünyevi konular bakımından oldukça zengin bir dönem olmuştur. Bu dönemde, başta edebiyat, dilbilim, tarih, din, aydınlanma felsefesi, fen bilimleri, eğitim, hukuk olmak üzere on kadar türde telif ve çeviri kitap basılmıştır.

Ermeni harfli Türkçe basılı eserler konusunda elimizde 1985 yılında Hasmig İstepanyan'ın hazırladığı *Hayadar Türkeren Kırkeri Madenakidutyun, 1727-1968* (Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar Bibliyografyası) adlı bir katalog bulunmaktadır. Bu alandaki bir diğer inceleme de Ardaşes Kardaşyan'ın *Madenakidutyun Hayadar Odar Lezvov Dıbakir Kırkeru* (Yabancı Dillerde Ermeni Harfli Basılmış Kitaplar Bibliyografyası, Paris, 1987) adlı eseridir. İstepanyan'ın kataloğunda 1167 kitabın kaydı vardır. İstepanyan 2001 yılında yayımlanan *Hayadar Türkeren Kıraganutyunı* (Ermeni Harfli Türkçe Edebiyat) adlı eserinde, daha sonraki çalışmalarıyla bu sayının iki katına ulaştığını ve kataloğun yeni basımının yayına hazır olduğunu belirtmekteyse de, halihazırda bile katalog genel tablo hakkında aydınlatıcı bilgiler vermektedir.

Ermeni harfli Türkçe kitaplar, 1727'den 1968 yılına kadar yaklaşık elli şehirdeki iki yüzü aşkın matbaada basılmıştır. Yalnızca İstanbul'da Ermeni

ԻՆՃԻԼ

ԽՕՏԻԷ ՄԷ ԻՍԷ ԻԼ ՄԷՍԻՀԷ

ՆԸՂԸՍԵՆՏԸՆ

ԳԸ ՏԷՍԹԷ ՄԷՏԲԷՌՍ ՄԷԼԴՕՍ

ԼՈՒԴԵՍ ՈՒ ՀԷՆՆԵ

ԼԵ ՀԱՐԱՄԴԱՆԻՍՍ

ԳԷՅՕԼ

1857

Ermeni harfli Kürtçe İncil.

İncil, Khodee Me İsa el Mesihe,
Nivisandin

Bı Deste Madteos Markos Lukas u Hanna.
(İncil, Tanrımız İsa Mesih: Matta, Markos,
* Luka ve Yuhanna'nın Eliyle Yazıldı)

Lı İstambulda, Kayol, 1857.

[Püzzant Akbaş koleksiyonu]

hуѣѣhл

Важнейшие результаты работы автора по теме диссертации опубликованы в 12 научных работах, в том числе в 10 статьях, опубликованных в рецензируемых научных изданиях.

h. Supply and/or if, if appropriate, (1) (2) (3) (4) (5) (6) (7) (8) (9) (10) (11) (12) (13) (14) (15) (16) (17) (18) (19) (20) (21) (22) (23) (24) (25) (26) (27) (28) (29) (30) (31) (32) (33) (34) (35) (36) (37) (38) (39) (40) (41) (42) (43) (44) (45) (46) (47) (48) (49) (50) (51) (52) (53) (54) (55) (56) (57) (58) (59) (60) (61) (62) (63) (64) (65) (66) (67) (68) (69) (70) (71) (72) (73) (74) (75) (76) (77) (78) (79) (80) (81) (82) (83) (84) (85) (86) (87) (88) (89) (90) (91) (92) (93) (94) (95) (96) (97) (98) (99) (100) (101) (102) (103) (104) (105) (106) (107) (108) (109) (110) (111) (112) (113) (114) (115) (116) (117) (118) (119) (120) (121) (122) (123) (124) (125) (126) (127) (128) (129) (130) (131) (132) (133) (134) (135) (136) (137) (138) (139) (140) (141) (142) (143) (144) (145) (146) (147) (148) (149) (150) (151) (152) (153) (154) (155) (156) (157) (158) (159) (160) (161) (162) (163) (164) (165) (166) (167) (168) (169) (170) (171) (172) (173) (174) (175) (176) (177) (178) (179) (180) (181) (182) (183) (184) (185) (186) (187) (188) (189) (190) (191) (192) (193) (194) (195) (196) (197) (198) (199) (200) (201) (202) (203) (204) (205) (206) (207) (208) (209) (210) (211) (212) (213) (214) (215) (216) (217) (218) (219) (220) (221) (222) (223) (224) (225) (226) (227) (228) (229) (230) (231) (232) (233) (234) (235) (236) (237) (238) (239) (240) (241) (242) (243) (244) (245) (246) (247) (248) (249) (250) (251) (252) (253) (254) (255) (256) (257) (258) (259) (260) (261) (262) (263) (264) (265) (266) (267) (268) (269) (270) (271) (272) (273) (274) (275) (276) (277) (278) (279) (280) (281) (282) (283) (284) (285) (286) (287) (288) (289) (290) (291) (292) (293) (294) (295) (296) (297) (298) (299) (300) (301) (302) (303) (304) (305) (306) (307) (308) (309) (310) (311) (312) (313) (314) (315) (316) (317) (318) (319) (320) (321) (322) (323) (324) (325) (326) (327) (328) (329) (330) (331) (332) (333) (334) (335) (336) (337) (338) (339) (340) (341) (342) (343) (344) (345) (346) (347) (348) (349) (350) (351) (352) (353) (354) (355) (356) (357) (358) (359) (360) (361) (362) (363) (364) (365) (366) (367) (368) (369) (370) (371) (372) (373) (374) (375) (376) (377) (378) (379) (380) (381) (382) (383) (384) (385) (386) (387) (388) (389) (390) (391) (392) (393) (394) (395) (396) (397) (398) (399) (400) (401) (402) (403) (404) (405) (406) (407) (408) (409) (410) (411) (412) (413) (414) (415) (416) (417) (418) (419) (420) (421) (422) (423) (424) (425) (426) (427) (428) (429) (430) (431) (432) (433) (434) (435) (436) (437) (438) (439) (440) (441) (442) (443) (444) (445) (446) (447) (448) (449) (450) (451) (452) (453) (454) (455) (456) (457) (458) (459) (460) (461) (462) (463) (464) (465) (466) (467) (468) (469) (470) (471) (472) (473) (474) (475) (476) (477) (478) (479) (480) (481) (482) (483) (484) (485) (486) (487) (488) (489) (490) (491) (492) (493) (494) (495) (496) (497) (498) (499) (500) (501) (502) (503) (504) (505) (506) (507) (508) (509) (510) (511) (512) (513) (514) (515) (516) (517) (518) (519) (520) (521) (522) (523) (524) (525) (526) (527) (528) (529) (530) (531) (532) (533) (534) (535) (536) (537) (538) (539) (540) (541) (542) (543) (544) (545) (546) (547) (548) (549) (550) (551) (552) (553) (554) (555) (556) (557) (558) (559) (560) (561) (562) (563) (564) (565) (566) (567) (568) (569) (570) (571) (572) (573) (574) (575) (576) (577) (578) (579) (580) (581) (582) (583) (584) (585) (586) (587) (588) (589) (590) (591) (592) (593) (594) (595) (596) (597) (598) (599) (600) (601) (602) (603) (604) (605) (606) (607) (608) (609) (610) (611) (612) (613) (614) (615) (616) (617) (618) (619) (620) (621) (622) (623) (624) (625) (626) (627) (628) (629) (630) (631) (632) (633) (634) (635) (636) (637) (638) (639) (640) (641) (642) (643) (644) (645) (646) (647) (648) (649) (650) (651) (652) (653) (654) (655) (656) (657) (658) (659) (660) (661) (662) (663) (664) (665) (666) (667) (668) (669) (670) (671) (672) (673) (674) (675) (676) (677) (678) (679) (680) (681) (682) (683) (684) (685) (686) (687) (688) (689) (690) (691) (692) (693) (694) (695) (696) (697) (698) (699) (700) (701) (702) (703) (704) (705) (706) (707) (708) (709) (710) (711) (712) (713) (714) (715) (716) (717) (718) (719) (720) (721) (722) (723) (724) (725) (726) (727) (728) (729) (730) (731) (732) (733) (734) (735) (736) (737) (738) (739) (740) (741) (742) (743) (744) (745) (746) (747) (748) (749) (750) (751) (752) (753) (754) (755) (756) (757) (758) (759) (760) (761) (762) (763) (764) (765) (766) (767) (768) (769) (770) (771) (772) (773) (774) (775) (776) (777) (778) (779) (780) (781) (782) (783) (784) (785) (786) (787) (788) (789) (790) (791) (792) (793) (794) (795) (796) (797) (798) (799) (800) (801) (802) (803) (804) (805) (806) (807) (808) (809) (810) (811) (812) (813) (814) (815) (816) (817) (818) (819) (820) (821) (822) (823) (824) (825) (826) (827) (828) (829) (830) (831) (832) (833) (834) (835) (836) (837) (838) (8

And with my very best regards to your mother I am,

Yours truly,
J. H. P.

and $\mathcal{S} \subseteq \mathcal{P}(\mathcal{U})$.

1. The first part of the paper is devoted to the study of the asymptotic behavior of the solutions of the system (1) as $t \rightarrow \infty$. It is shown that the solutions of the system (1) tend to zero as $t \rightarrow \infty$ if and only if the matrix A is Hurwitz stable. This result is proved by using the Lyapunov method.

[illegible][illegible][illegible]

603874.3.3.0693154 3 2.0.0.2016.2 1873

9008263 Bull. 95, 1974

የግንዛቤ ምርጫ ላይ ለሚሳተፉ ሰዎች ማስታወሻ

[Faint handwritten notes at the bottom of the page]

$\mathbb{R}^n$ 上的函数 f 称为 L^p 函数, 记作 $f \in L^p(\mathbb{R}^n)$. 若 $f \in L^p(\mathbb{R}^n)$, 则 f 在 $\mathbb{R}^n$ 上可积, 且

(၁) ပုံစံ ၂၊ အပိုင်း ၁၀၃ နှင့် ၁၀၄ ကို ပြန်လည်ပြင်ဆင်ရန် လိုအပ်သည်။

$\mathcal{L}(\mathbf{y}|\mathbf{X}) = \prod_{i=1}^n \mathcal{L}(y_i|\mathbf{X}_i)$

[illegible][illegible]

100% 90% 80% 70% 60% 50% 40% 30% 20% 10% 0%

$$H = d' \text{ (Schwartz's dual)} \quad H = d' \quad H = H \quad H = H$$
[illegible]

የበጋደረግሳዊነት ምርጫ 3 ነጻነት 1872

ቀ.የ ቀ. ስነ-ፍጥነትና ልማት/4 ያለ-ቀን ለቀን

[illegible]

Teodor Kasap'ın Arap Harfli Türkçe *Hayal* gazetesinin
Ermeni Harfli Türkçe edisyonu.

Kheyal, yıl: 1, sayı: 1, 40 para,
Gosdantnubolis,
3 Kasım 1873.

[Tarih ve Toplum, no. 42, Haziran 1987, s. 37]

harfli Türkçe kitap basan matbaa sayısı 85'i bulmaktadır. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ve dünyanın çeşitli yerlerinde Ermeni harfli Türkçe eserlerin basıldığı merkezler arasında şunlar bulunmaktadır:

Adana, Antep, Bandırma, Bursa, İstanbul, Edime, İzmir, Merzifon, Beyrut, Şam, Halep, İskenderiye, Kahire, Kudüs, Eçmiyadzin, Aleksandropol (Gümrü), Bakü, Nahcivan,

Tebriz, Feodosya, St. Petersburg, Paris, Malta, Marsilya, Roma, Sofya, Londra, Trieste, Venedik, Viyana, New York, Philadelphia, Boston, Los Angeles, Fresno, Pasadena, Buenos Aires.

Tanzimat döneminden başlayarak İstanbul'da Ermeni harfli Türkçe birçok gazete ve dergi yayımlanmıştır. 1850-1890 yılları arasında, yalnızca İstanbul'da, Ermeniler tarafından çıkarılan 100 kadar süreli yayın vardır ve bunların 54'ü kısmen ya da tamamen Ermeni harfli Türkçedir. Başlıcaları:

Ahbar-ı Konstantiniyye, Ararad, Ceride-i Havadis, Ceride-i Şarkıyye, Cihan, Envar-i Şarkıye, Hüsn-i Niyet, İlave-yi Seda-yi Hakikat, Kheyal (Hayal), Manzume-i Efkâr, Mecmua-i Ahbar, Mecmua-i Fünun, Mecmua-i Havadis, Meğû (Arı), Münadi-i Erciyas, Okkabaz, Resimli Ziraat Gazetesi, Ruzname-i Muasır, Tadron (Tiyatro), Takvim-i Vekayi (aynı adı taşıyan resmi gazetenin Ermeni harfleriyle Türkçe edisyonu), Tercüman-i Efkâr, Varaka-yi Havadis, Zohal.

Ermeni harfli Türkçe süreli yayınlar şu merkezlerde basılmıştır:

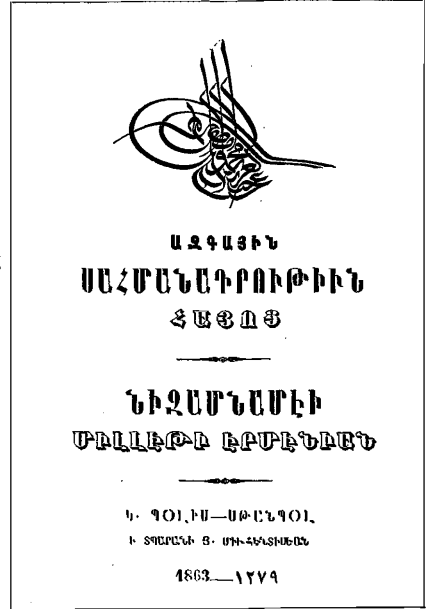
Adana, Antep, İstanbul, Bardizag (Bahçecik/İzmit), Bursa, İzmir, Erzurum, Hacın (Saimbeyli), Amasya, Sivas, Zincidere (Kayseri), İskenderiye, Kahire, Beyrut, Halep, Kudüs, Varna, Lyon, New York, Pasadena, Detroit, Philadelphia.

Bu gazetelerde, Osmanlı Devleti'nde günlük yaşamın çeşitli yönleri, sosyo-iktisadi, politik gelişmeler, çeşitli milletlerin ulusal özgürlükçü hareketleri hakkında bilgilere rastlamak mümkündür. Metin And *Tanzimat ve Istibdat Döneminde Türk Tiyatrosu* adlı eserinde, Türk okuyucuların da Ermeni harflerini öğrenerek *Manzume-i Efkâr* gibi süreli yayınları izlediğine değinir.

1850'li ve 1860'lı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşadığı dönüşüm, ıslahat hareketlerinin estirdiği güçlü rüzgârlar Batı Ermenilerini sosyo-iktisadi bakımdan görece güçlü bir konuma getirmişti. Ermeni milletinin en etkin grubu olan amiralar, yerlerini yeni gelişen burjuva sınıfına bırakıyor, toplumun iç meseleleri, eğitim, yönetim, ekonomi gibi konularda önemli değişimler yaşanıyordu. Babıâli tarafından 1863 yılında

onaylanan ve "Ermeni Anayasası" olarak da bilinen Nizamname-i Millet-i Ermeniyân bu gelişmelerin bir sonucu olarak kabul edilebilir. *Takvim-i Vekayi*'deki Arap harfli Türkçe (Osmanlıca) neşrinin yanı sıra Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe olarak da basılan nizamname Ermeni toplumunun iç yönetim esaslarını ve kısmen de devletle ilişkilerini belirleyen önemli bir tarihi belgedir.

1851'de Hovsep Vartanyan (Vartan Paşa) tarafından Ermeni harfli Türkçe olarak kaleme alınan *Akabi Hikâyesi* adlı eser, bir Batı edebiyatı türü olan romanın Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisinde ilk kez denenmesidir (Mühendisoglu Matbaası, Konstantiniyye, 1851, 438 s. Daha sonra Andreas Tietze tarafından Latin alfabesiyle de yayımlanmıştır.) Farklı mezheplere mensup iki Ermeni genç arasındaki sevdâyı hikâye

Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin
Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe basımı.

Azkayin Sahmanatrutyun Hayots,
Nizamname-i Millet-i Ermeniyân,
G. Bolis-Istanbul, H. Mühendisyan
Matbaası, 1863-1279.

[Turgut Kut koleksiyonu]

ԱԳԱՊԻ
ՀԻՔԵԱՅԵՍԻ

ԳՕՍԹԱՆԹԻՆՈՒՅԵ
ՄԻՒՀԻՆՏԻՍ ՕՂԼՈՒ ԲԱԳԻԱՆԵՍԻՆԵ
— 1851 —

Türkçe yazılmış ilk roman ve yazarı Hovsep Vartanyan (Vartan Paşa).

Akabi Hikâyesi, Kostantaniye, Mühendis oğlu Tabhanesinde, 1851

[Vartan Paşa, *Akabi Hikayesi: İlk Türkçe Roman* (1851),
yay. haz.: Andreas Tietze, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1991]
[Turgut Kut koleksiyonu]

eden eserde, Gregoryen ve Katolik Ermeniler arasındaki çatışmalar ve dinsel fanatizm konuları derinlemesine işlenir. Vartanyan'ın 1852'de yayımladığı *Boşboğaz Bir Adem*, *Lafazanlık ile Husule Gelen Fenalıkların Muh-tasar Risalesi* adlı kısa romanı da mezhep çatışması konusuna başka bir yönden değinir (Mühendisioğlu Matbaası, Konstantiniyye, 1852, 31 s.). Bahriye Nezareti Tercüme Bürosu'nda uzun süre hizmet vererek paşalık rütbesine erişen Hovsep Vartanyan telif-tercüme eserleriyle ve gazeteciliğiyle Ermeni harfli Türkçe literatürün gelişmesine önemli katkılarda bulunmuş, *Manzume-i Havadis*, *Ruzname-i Manzume-i Havadis*, *Seda-yı Hakikat*, *Tercüman-ı Efkâr*, *Manzume-i Efkâr* gazetelerinde yayıncı, editör ve yazar olarak yer almıştır.

Turgut Kut, Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nde sunduğu "Ermeni Harfli Türkçe Telif ve Tercüme Romanlar" başlıklı tebliğinde Hovsep Vartan Paşa'nın bu iki eserinin yanı sıra Ermeni Harfli Türkçe telif romanların önemlileri arasında şunları da zikreder:

Hovannes Balıkcıyan, *Karnik, Gülün̄ya ve Dikran'ın Dehşetlu Vefatleri*, Asitane, Minasyan Basmahanesi, 1863, 218 s.

Hovsep Maruş, *Bir Sefil Zevce*, İstanbul, 1868, 303 s.

Viçen Tilkiyan, *Gülün̄ya Yahod Kendi Görünmeyerek Herkesi Gören Bir Kız*, İstanbul, 1868-1869, 540 s.

Turgut Kut bu tebliğinde Batı dillerinden Ermeni harfli Türkçeye çevrilen eserler üzerinde de durmuş ve bunlardan örnekler vererek Ermeni harfli Türkçe basımının mı yoksa Arap harfli Türkçe basımının mı önce yapıldığını tespit etmiştir. Burada incelenen 67 eserin 50'sinin Ermeni Harfli Türkçe basımının daha erken yapıldığı görülmektedir. Bu karşılaştırmadan şu örnekler verilebilir:

Jean Baptiste Molière:

Medsen Malgre Lui Yahod Ağama Pijışg Yaniya Zonla Hekim, çev. B. Kaspar Tüysüz, İstanbul, 1849. [EHT]

Zoraki Tabib, çev. Ahmed Vefik Paşa, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1286/1869, 107 s. (Zor Nikâh ile birlikte basılmıştır). [AHT]

Victor Hugo:

Mağdurin Hikâyesi, çev. Kirkor Çilingiryan, İstanbul, 1863, 5+151 s. [EHT]

Sefiller, çev. Şemseddin Sami-Hasan Bedreddin, İstanbul, Mihran Matbaası, 1297/1880, s. 1-644; İstanbul, Kanaat Matbaası, 1330/1914, s. 645-902. [AHT]

Esopé:

Tercüme-i Yezepos, çev. Diyarbakırlı Çelebizâde Agop Lütü, İstanbul, Zartarıyan Fabrikası, 1290/1873. [EHT]

Menakab-ı Hayvan Beray-ı Teşhuz-i Ehzan, çev. Osman Rasih, İstanbul, Bakırcıbaşızâde Süleyman Efendi Matbaası, 1294/1877, 104 s. [AHT]

Miguel de Cervantes:

Don Kişot, çev. Bedrosyan, İstanbul, Derovents Matbaası, 1868, 485 s. [EHT]

Don Kişot, çev. A. C. - E. H., İstanbul, Mürettibin-i Osmani Matbaası, 1328/1912. [AHT]

Alexandre Dumas père:

Monte Kristo, 6 Cilt, İstanbul, 1882. [EHT]

Monte Kristo, çev. Teodor Kasap, 6 Cilt, İstanbul, Ahmed Midhat ve Çingiraklı Tatar Matbaası, 1288-1290/1871-1873, Diyojen'e ilave. [AHT]

Xavier de Montepin:

Paris Batakhaneleri, 2 Cilt, İstanbul, 1876. [EHT]

Paris Batakhaneleri, çev. Mehmed Hilmi, İstanbul, İzzet Esat Matbaası, 1279/1880, 731 s. resimli. [AHT]

Eugène Sue:

Aşk u Sevda Çocukları, çev. Garabed Panosyan, İstanbul, 1888. [EHT]

Muhabbet Çocukları, çev. Mahmud Şevket Paşa, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1301/1884, 176 s. [AHT]

Ermeni tiyatro grupları ve yönetmenler tarafından pek çok yabancı eser Türkçe olarak sahneye konmuştur. Bunlar arasında Victor Hugo, Molière, Daniel Défoe gibi önemli yazarların da eserleri vardır. Bu sahnelemeler, yabancı eserlerin çoğunlukla Osmanlı toplumuna, âdetlerine göre düzenlenmiş uyarlamalarıdır. Metin And, Ermeni tiyatro kumpanyalarının, yazar, yönetmen ve oyuncuların Osmanlı tiyatrosuna yaptıkları katkılara da genişçe yer verdiği *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu* adlı çalışmasında söz konusu dönemde sahneye konan tiyatro eserlerinin listesini de vermiştir. Bu eserlerin bir kısmı Ermeni harfli Türkçe olarak basılmıştır.

Batı edebiyatından örneklerin yanı sıra Doğu edebiyatı klasiklerinin bir kısmı da Ermeni harfli Türkçe olarak basılmıştır. Bu kitaplara örnek olarak, *1001 Gece Masalları*, *Âşık Garip'in Hikâyatı*, *Köroğlu*, *Leyla ile Mecnun*, *Arzu ile Kamber*, *Ferhad ile Şirin*, *Tahir ile Zühre*, *Kerem ile Aslı*, *Melik Şah ve Güllü Hanım*, *Tayyarzade*, *Şah İsmail*, *Nasreddin Hoca Hikâyeleri* adlı eserleri sayabiliriz.

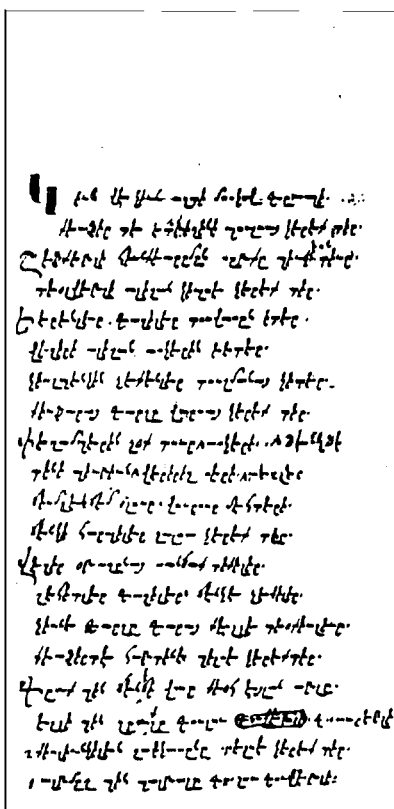
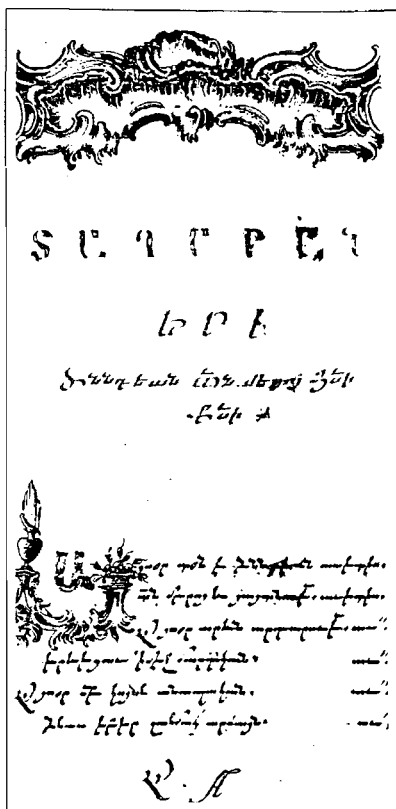
20. yüzyılda, özellikle 1915'ten sonra Ermeni harfli Türkçe kitapların basımı oldukça azalmıştır. Burada dikkat çekici bir husus, nicelik olarak yaşanan büyük düşüşe karşın kitapların basıldığı şehirlerdeki çeşitliliktir. 1920'li yıllardan sonra, artık küçüklü büyüklü Ermeni kolonilerinin yaşadığı Tebriz, Halep, Şam, Kahire, Beyrut, İskenderiye, Marsilya, Paris, Boston, Buenos Aires, Los Angeles, New York, Pasadena, Philadelphia, Fresno gibi kentlerde Ermeni harfli Türkçe kitaplar basılması, Tehcirden sonra buralara göçen Ermeniler arasında Türkçenin kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir. İstebanyan'ın kataloğundaki bilgilere göre, Türkiye'de basılan Ermeni harfli Türkçe son yayın –*Surp Agop Hastanesi 1956-1963 Seneleri Hesapları Raporu*'nu (İstanbul, 1963, 2 s.) bir yana bırakırsak– Kâtip mahlaslı Ğevont Sahakyan'ın *Burunkışla'dan Daldan Dala* (İstanbul, Varol Matbaası, 1959, 72 s.) adlı kitabıdır. Yurtdışında basılan Ermeni harfli Türkçe son kitap ise Dikran Kireçyan'ın *Destan Kitabı*'dır (Buenos Aires, 1968, 101 s.).

Rober Koptaş

KAYNAKLAR

- Haçik Bedros Amiryan, *Türkalezu Hay Aşuğner: Osmanyan Gayrutyun, 16-20erort Tarer* (Türkçe Söyleyen Ermeni Âşıklar: Osmanlı İmparatorluğu, 16-20. Yüzyıl), Paris, ty (1991).
- Metin And, *Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu (1839-1908)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1972.
- Hayk Berberyan, "La Littérature Arméno-Turque", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, c. II, Wiesbaden, 1964, s. 809-819.
- Isteban Gurdigyan, "Türkaked Hay Panasdeğdzner yev Aşuğner" (Türkçe Yazan Ermeni Şairler ve Âşıklar), *Daretsuys Azkayin Hiwantanotsi* (Milli Hastane Yıllığı [Sürp Pırğıç Hastanesi Salnamesi]), İstanbul, 1935, s. 116-127.
- Karnig İstebanyan, "Hayadar Türkeren Hay Mamulı" (Ermeni Harfli Türkçe Basın), *Hay Barperagan Mamulı Badmutyun* (Ermenice Süreli Yayınlar Tarihi), c. I, Erivan, 1963, s. 237-274.
- Hasmig İstebanyan, *Hayadar Türkeren Kirkeri Madenakidutyun 1727-1968* (Ermeni Harfli Türkçe Kitaplar Bibliyografyası 1727-1968), ESSC Bilimler Akademisi Yayını, Erivan, 1985.
- Hasmig İstebanyan, *Hayadar Türkeren Barperagan Mamul* (Ermeni Harfli Türkçe Süreli Yayınlar), ESSC Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Enformasyon Merkezi Şarkiyat Enstitüsü Yayını, Erivan, 1987.
- Hasmig İstebanyan, *Hayadar Türkeren Kıraganutyunı* (Ermeni Harfli Türkçe Edebiyat), EC Ulusal Akademisi Şarkiyat Enstitüsü-Erivan Üniversitesi Yayınevi, Erivan 2001.
- Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerindeki Tesirâtı", *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1966, s. 239-269.
- Günay Alpay Kut, "Matba'a/In Turkey", *Encyclopedia of Islam*, c. VI, 2. baskı, Leiden, 1982, s. 799-803.
- Turgut Kut, "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları", *Halk Kültürü*, 1984/1, İstanbul 1984, s. 69-79.
- Turgut Kut, "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Destanlar", *Halk Kültürü*, 1984/3, İstanbul, 1984, s. 65-73.
- Turgut Kut, "Ermeni Harfli Türkçe Telif ve Tercüme Romanlar", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi-Tebliğler II*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul, 1985, s. 195-214.
- Turgut Kut, "Temaşa-î Dünya ve Cefakâr u Cefâkeş'in Yazarı Evangelinos Misailidis Efendi", *Tarih ve Toplum*, no. 48, Aralık 1987, s. 22-26.
- Talat Tekin, "Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: İbranî Yazısı ile Türkçe", *Tarih ve Toplum*, no. 1, Ocak 1984, s. 19-21.
- Talat Tekin, "Çeşitli Alfabelerle Türkçe Yazılar: Ermeni Alfabesiyle Türkçe", *Tarih ve Toplum*, no. 4, Nisan 1984, s. 6-9.
- Teotik (Teotoros Lapçinciyan), *Dib u Dar* (Baskı ve Harf), İstanbul, 1912.
- Vartan Paşa, *Akabi Hikayesi: İlk Türkçe Roman (1851)*, yay. haz.: Andreas Tietze, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Ermeni Harfli Türkçe Eserlerden Örnekler*

18. yüzyıldan kalma Ermenice bir yazma ve bu yazma içinde yer alan, Lekeci Ali'nin Osmanlı-Rus Savaşı hakkındaki Ermeni harfli Türkçe destanının ilk sayfası.

Bkz. ETKK, c. II, s. 146-155.

Türk Folkloru Belleten, c. II, 1987, s. 152-153.

* Bu bölümde yer alan Ermeni harfli Türkçe kitap kapaklarındaki yazıların Latin alfabesiyle aktarımında Ermenice yazıma mümkün olduğunca sadık kalınmış, Ermeni harfli yazılar düz, Arap harfli ve Latin harfli yazılar ise italik verilmiştir. Köşeli parantez içinde yer alan, kitap hakkındaki açıklamalar, Ermenice ifadelerin çevirileri ve kaynak bilgileri bize aittir. Kaynaklarla ilgili kısaltmalar şu anlamdadır.

GA: Kopyası Garo Aprahaman'dan temin edilmiştir. TK: Kopyası Turgut Kut'tan temin edilmiştir. TTK: Turgut Kut koleksiyonu. EPA: İstanbul Ermeni Patrikhanesi Arşivi. AYA: Aras Yayıncılık Arşivi.

ԳԱՆՈՒՆՈՒ ԷՍԱՍԻ

ՄԷՄԱԼԻԿԻ ՏԵՎԼԵԹԻ

ՕՍՄԱՆԻՅԷ

ՅԻՅ 7 ԶԻԼՀԻՃԷ ՍԵՆԵ 1293

ԻՍԹԱՆԳՈԼ

ԱՅ ԹԻՐԻԿ ՄԱԹԲԱՍԻՆԻ ՔԱՅ ՍԵՆՆԵՐԻՅԷ ՅԵՐ

1876

مجله حقوقیه

ՕՍՄԱՆԵԱՆ

ԲԱՂԱԲԱՅԻՆ ՕՐԻՆԱԳԻՐԲ

ՀԱՅՏՈՐ ԱՌԵՂԻՆ

ՄԱՂԱԳՈՐ, ԿԱՂՈՐԻ ՓԵՆՀՅՈՆ ԵՒ ՀԻՔՈՂԻՒՆ-ՊՐԻՈՐ

ԽԱՐԿԱՆԵՆՆԵՐ

Ա. ՆԻՂՈՂԱՆՈՐ ՔԱՐՂԱՅԻՆ

Ա. ՊՈԼԻՍ

ՏԱԿՐ - Կ. Կ. ՊԵՂԵՐԻԱՆ

1889

Kanunu Esasi / Memaliki Devleti Osmaniye / Fiy 7 Zilhicce Sene 1293 / İstanbul / La Türki Matbaasında Tab Olunmuş Dır / 1876 [GA]

Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye / Osmanyân Kağakayın Orinakırk [Osmanlı Medeni Hukuk Kaideleri Kitabı] / Hador Araçın [Birinci Cilt] / Mazbata, Kavaidi Fıkhiyye yev [ve] Kitab-ül-Büyük / Tarkmanyats [çeviri] A. Nigoğayos Totvayan / G. Bolis / Dıbakr. [Basım] N. G. Berberyan / 1889 [GA]

ՄԷՄԱՐԻԱՅԻ

ԳԱՎԱՆԻՆԻ

ՏԵՎԼԵԹԻ ԱԼԻՅԷ

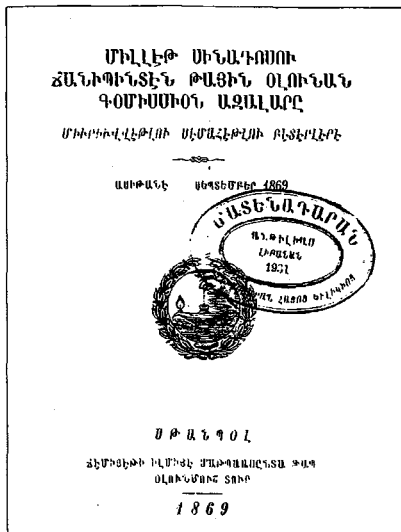
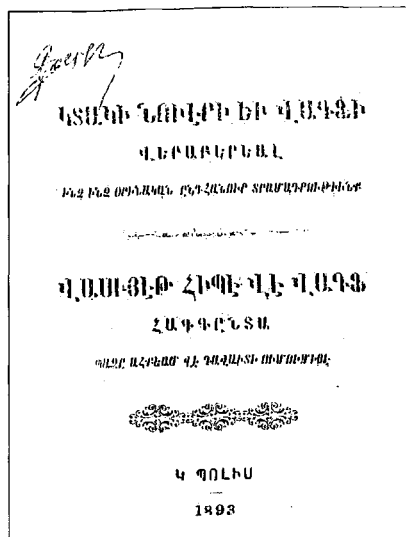

ՕՐԻՆԱԳՈԼ

ՄԱԹԲԱՍԻՆԻ ԱՐԱՄԻԱՆ

1868

Mecmuai Kavanini Devleti Aliye / İstanbul / Matbaai Aramyan / 1868 [GA]

Gıdagi Nıveri yev Vakfi Veraperyal / İnç İnç Orinagan Inthanur Dıramatrutünk / Vasiyet Hibe ve Vakf Hakkında Bazı Ahkâm ve Kavaidi Umumiye / G. Bolis / 1893 [GA]

Millet Sinatosu Canibinden Tayin Olunan Komisyon Azaları / Mürtüvvetlu Semahetlu Pederlere / Asitane Sebtemper [Eylül] 1869 / İstanbul / Cemiyeti İlmiye Matbaasında Tab Olunmuş Dur / 1869 [GA]

Ganonakir Yergrakordzagan Ingerutyanyan / Yergrakordzagan Ingerutyunyan [Ziraat İşletmesinin] Kanunnamesi / Gosdantnubolis / Dıbaran i [Matbaa] Cerideyi Havadis / 1862 [GA]

Ի Լ Ի
ՄԻՆԵՐԱԿԱՆ ԳԵՂԱՊԵԴ
ՊԱՏԵՆՏԻՆԵՐ ՈՒՆԵ

ՊԵՐՆԵՐ ՆԵՐ

ՍԹԵՄՊՈԼՏԸ

Յ. ՄԻՆԵՐԱԿԱՆԻ ՊԵՐՆԵՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԵ

ՔԱՊ ՕԼՈՒՆՏԻՍ

1866

ՄԱՌԻԹԱՍԱՐ
ՃՕՂՔԱՑԻԱ

ՆԵՐ ՄՈՒՐԱՐԱՐ ՄԻՆԵՐԱԿԱՆ
ՄԵՐԵՂԵՂԵՐ ԻՋԻՐՆ ԹԵԼԵԼԻՑ
ՎԷ

ՔԱՐԱՐԵՐ ՈՒ ՄԻՆԵՐԱԿԱՆ ՆԵՐՆԵՐ

Given by Chicago Library and Museum

ՄԹԵՄՊՈԼՏԸ

Ե. ՅԱՐՈՒՆԻՆԻ ՄԻՆԵՐԱԿԱՆՈՒՆԸ

ՊԵՐՆԵՐԱԿԱՆՈՒՆԸ ՔԱՊ ՕԼՈՒՆՏԻՍ

- 1861 -

İlk Mekteb Kitabı / Bazı İlaveler İle / Beşinci Neşr / İstambolda / H. Minasyan'ın Basmahanesinde Tab Olundu / 1866 [TK]

Muhtasar Coğrafya / Yeni Malûmat Mücibince / Mekteblef İçün Teelif ve Tasvirler ile Müzeyen Kılınmış / İstambolda / Y. Harutün Minasyan'ın Basmahanesinde Tab Olundu / 1861 [TK]

ՄԱՌԻԹԱՍԱՐ
ՃՕՂՔԱՑԻԱ

ՄԻՆԱԼ ՎԷ ՃԵՂԱԳ ԵՕԼՈՒՆԵՍԱ

ԹԵՐԹԻՊ ՕԼՈՒՆՄԱՌԵ

ՅԵՐԱ ՔԻԹԱԳԸ ՅԵՐ

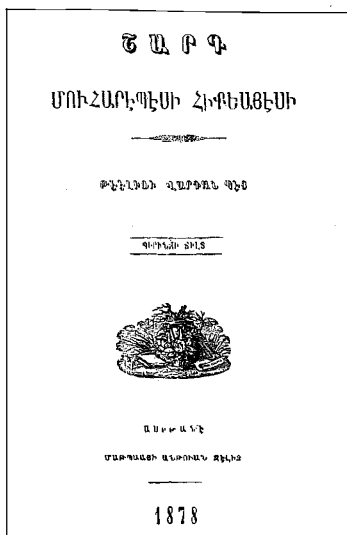
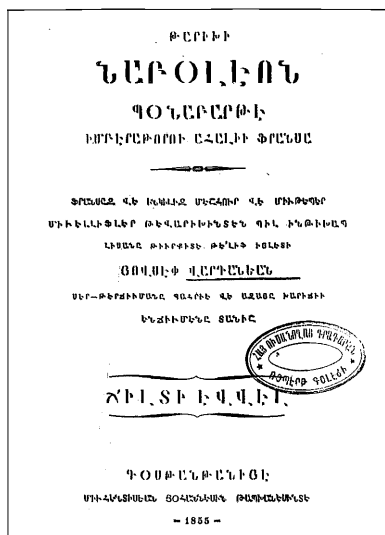

ԻՍՏԱՆՊՈԼՏԱ

Ա. ՅԱԳՈՑ ԳՈՐԱԿԱՆ, ՄԱՌԻՆԻՆԻՆԻ ՔԱՊ ՕԼՈՒՆՏԻՍ

1877

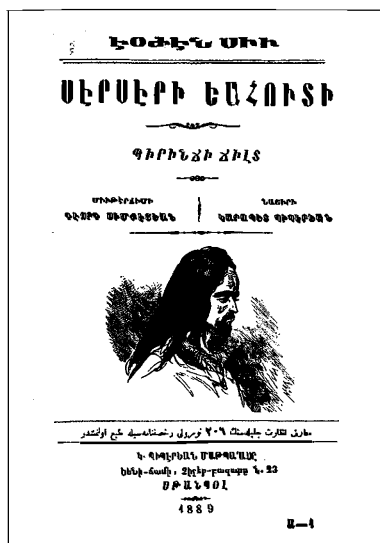
Muhtasar Coğrafya / Sual ve Cevab Yolunda Tertib Olunmuş Ders Kitabı Dır / İstambolda / A. Hagop Boyacıyan Matba'asında Tab' Olundu / 1877 [EPA]

Tarihi Napolyon Bonaparte / Emperatoru Ahalii Fransa / Fransız ve İngiliz
Meşhur ve Müteber Müellifler Tevarihinden Bil İntihab Lisanı Türkiide Te'lif İyledi /
Hovsep Vartanyan / Ser-Tercümanı Bahrie ve Azayı Haricii Encümeni Danış /
Cildi Evvel / Kostantaniye / Mühendisyan Hohannesin Tabhanesinde / 1855 [EPA]

Şark Muharebesi Hikâyesi / Teelifi Vartan Bey / Birinci Cild / Asitane /
Matbaayi Antuan Zeliç / 1878 [GA]

Öjen Sü / Serseri Yahudi / Birinci Cild /
Mütercimi Kevork Simkeşyan /
Naşiri Garabed Biberyan /
Maarif Nezaret-i Celilesinin 206 Numerolu
Ruhsatnamesiyle Tab Olunmuşdur /
G. Biberyan Matba'ası /
Yeni-cami, Çiçek-pazarı N. 23 /
İstanbul / 1889 [AYA]

ՐՕՄԸ ԹԷՎԵՐԻԽԻ

ԻՃՄԱԼԻ

ՐՕՄԸ ՇԷՀՐԻՆԻ ԳԻՆԱԿ
ՎԵՑԻՎԼԻԹԻՆԻ ԻԳԹԻՏԱԿՆՑԱՆ
ՉԱՐԳ ԹԱՐԱԾԱՆՍԱՆ ՀԻՒՔԵՒԻԹԻՆԻ
ԽԱՐԱԿՆԱՏԻՔՆԵՐԻՆԻ, ՕԼԻՊԻՈՒՐ

ԿՕԼՁՄԻԹԱՅԻՄԻՆ ԹԷՎԻՉԻ
ԻԴԵՐԻՄԻՆ ԹԵՐԶԻՒՄԻՆ

ՎԵՂԱԶԸ ՀԱՐՈՑԵԼԻՐ ԻԼԱՅԻՄԻ ԻԼԵ
ԹԱՅԻՒՆԻ, ՕԼԻՊԻՄՊԻՈՒՐ, ՏՈՒՐ

ԵՎԱԼԵՔԻ ՖԱՍԼ

ՎԼԵԵՑԻՔ ՇԷՀՐԻՄԻՆ
Ս. ՂԱԶԱՐ ՄԱՆԱԹԵՐԸՆՍԱՆ ՂԱՄՄԱ
1850

ՐԵԻՍ ՄԷՇԳՆԻՔԻ

ԵՍԿՕՏ

ՄԻՒՔԵԼԵԼՄԻՆ ՄԵՃԼՍՈՒՆԻՆ

ԵՐՄԻ ՏԵՕՐԹ ԳԸԹԱ

ՄԱԶԳԱԾԱԼԱՐԸ

ՓՐԱՄԱԶԸՄ ՍԻՐԵԹԵՐԻՆՏԵՆ

ԼԻՍԱՆԸ ԹԻՒՐԻՔԻՆ ԹԵՐԶԻՒՄԻՆ

ՕԼԻՊԻՄՊԻՈՒՐ ՏՈՒՐ

Յ. Վ.

ԴՕՍԹԱՆԸ ԸՆԵՑԻ

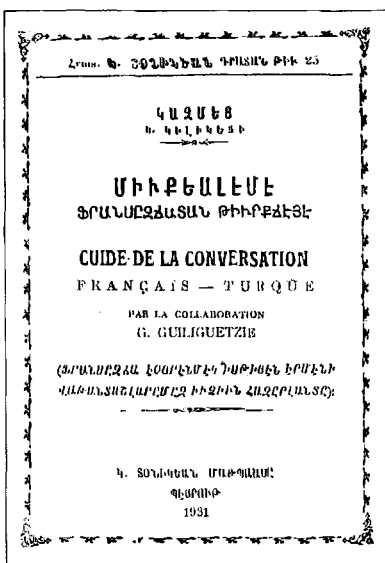
ՄԻՒՀԵՆՏԻՍՆԱՆ ՅՕՀԱՆՆԻՍԻՆ

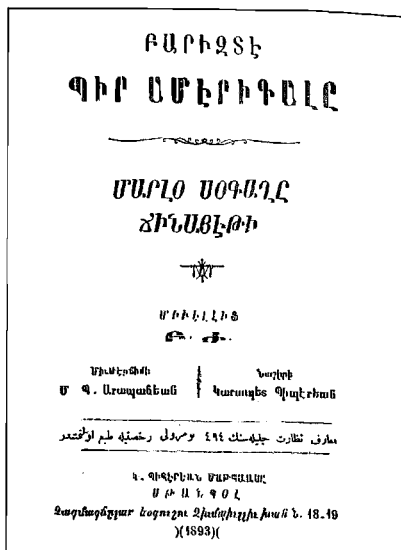
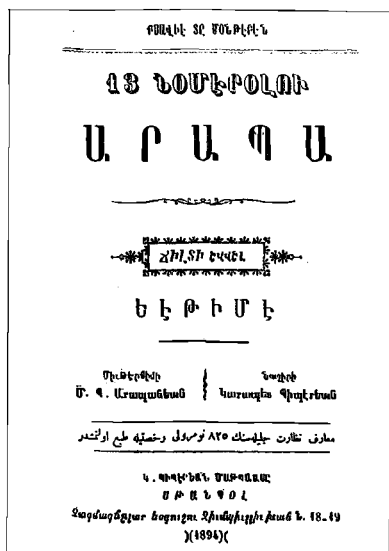
ՂԱՄՄԱՆԵՐԻՆՏԵՆ

= 1856 =

Roma Tevarih-i İcmali / Roma Şehrini Binası ve Devletinin İbtidasından Garb Tarafında Hükümetinin Harabınadek Nakl Olunur / Golzmit Alimin Te'lifi Üzerine Tercüme / Ve Bazı Haşiyeler İlavesi İle Tafsil Olunmuş Dur / Evvelki Faslı / Venedik Şehrinde S. Ğazar Manastırında Basma / 1830 [EPA]

Paris Meşvereti Yahod Mükâleme Meclisinin Yirmi Dört Kıta Mazbataları / Fransızca Süretlerinden Lisani Türkiye Tercüme Olumuş Dur / H. V. [Hovsep Vartanyan] / Kostantaniye / Mühendisyan Hohannesin Basmahanesinde / 1856 [GA]

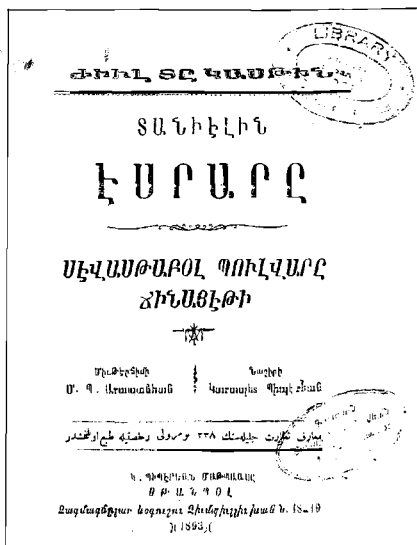

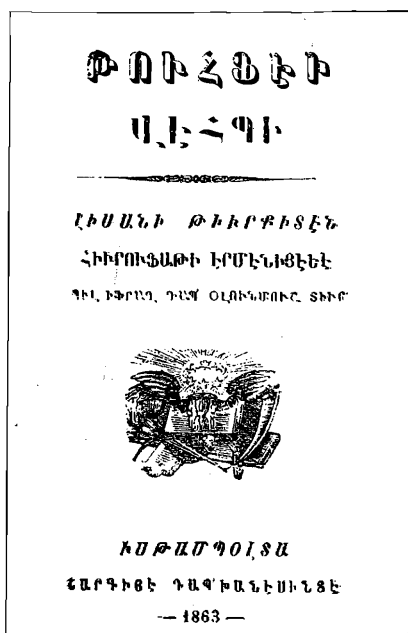

Kısaviye Dı Montepen / 13 Numerolu Araba / Cildi Evvel / Yetime / Mütercimi M. B.[idar] Arabacıyan / Naşiri Garabed Biberyan / *Maarif Nezaret-i Celilesinin 825 Numerolu Ruhsatıyla Tab Olunmuşdur* / G. Biberyan Matbaası / Istanbul / Çakmakcılar Yokuşu Zümbüllü Han N. 18-19 / 1894 [GA]

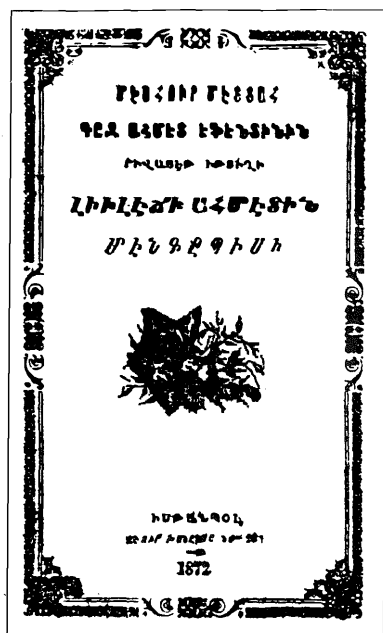
Parizde Bir Amerikalı / Marlo Sokağı Cinayeti / Müellif P. J. / Mütercimi M. B.[idar] Arabacıyan / Naşiri Garabed Biberyan / *Maarif Nezaret-i Celilesinin 494 Numerolu Ruhsatıyla Tab Olunmuşdur* / G. Biberyan Matbaası / Istanbul / Çakmakcılar Yokuşu Zümbüllü Han N. 18-19 / 1893 [GA]

Jül Dı Gastin / Danielin Esrarı / Sevastapol Bulvarı Cinayeti / Mütercimi M. B.[idar] Arabacıyan / Naşiri Garabed Biberyan / *Maarif Nezaret-i Celilesinin 338 Numerolu Ruhsatıyla Tab Olunmuşdur* / G. Biberyan Matbaası / Istanbul / Çakmakcılar Yokuşu Zümbüllü Han N. 18-19 / 1893 [GA]

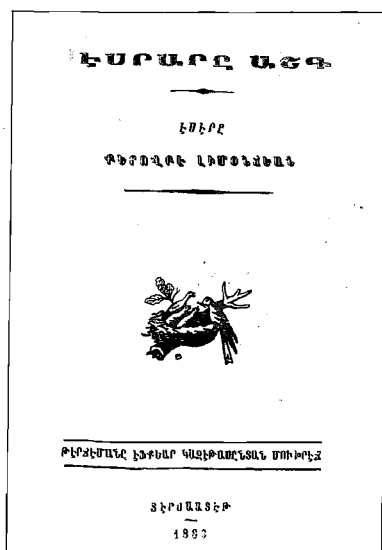

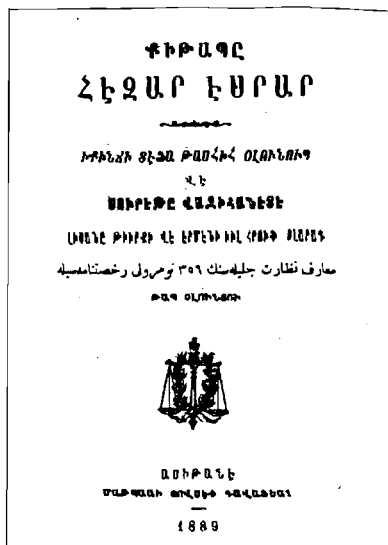
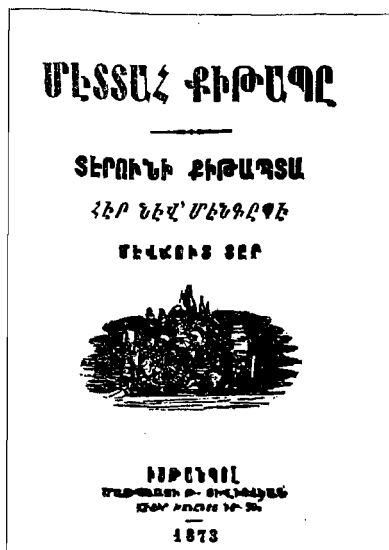
Tuhfe Vehbi / Lisanı Türkiden Hürufatı Ermeniyeye Bil İfrah Tab' Olunmuş Dür / İstambolda / Şarkıye Tab'hanesinde / 1863 [TKK]

Meşhur Meddah Kız Ahmed Efendinin Rivayet İtdiği Lüleci Ahmedin Menkıbisi / İstanbul / Vezir Hanında No 90 [?] / 1872 [TK]

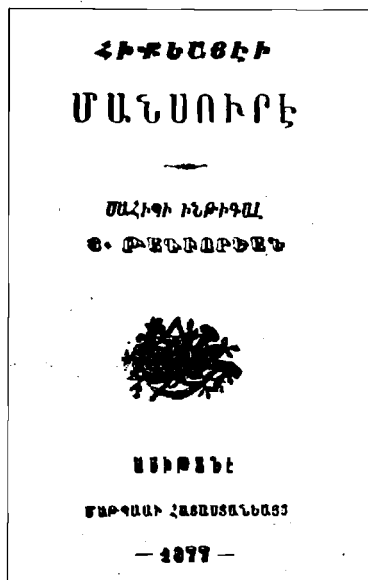

Esrarı Aşk / Eseri Kerovpe Limonciyan / Tercemanı Efkar Gazetasından Muhrec / Dersaadet / 1883 [GA]

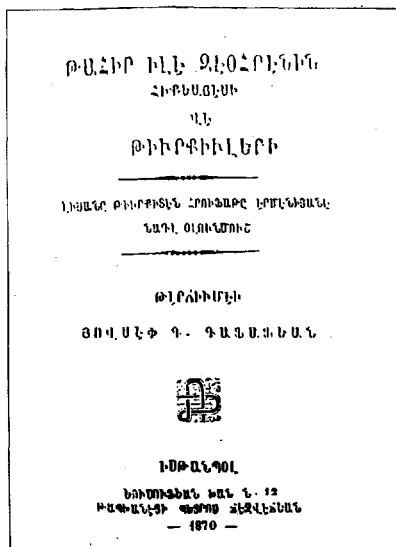
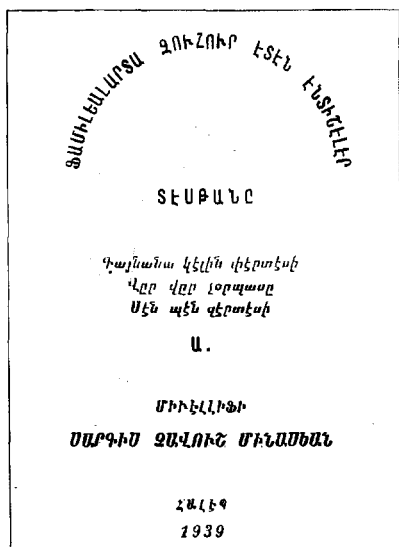

Meddah Kitabı / Deruni Kitabda Her Nev' Menkıbe Mevcud Dır / İstanbul / Matbaayi T. Dividciyan / Vezir Hanında No 90 [?] / 1873 [TK]

Kitabı Hezar Esrar / İkinci Defa Tashih Olunub ve Suretı Vazihanede Lisanı Türki ve Ermeni ül Hruf Olarak / *Maarif Nezaret-i Celilesinin 356 Numerolu Ruhsatnamesiyle Tab Olundu* / Asitane / Matbaai Hovsep Kavafyan / 1889 [TK]

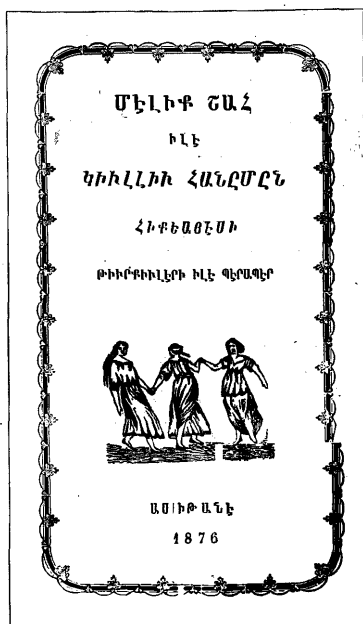

Hikâyei Mansure / Sahibi İntikal /
H. Takvoryan / Asitane /
Matbaai Hayasdanyayts / 1877 [TK]

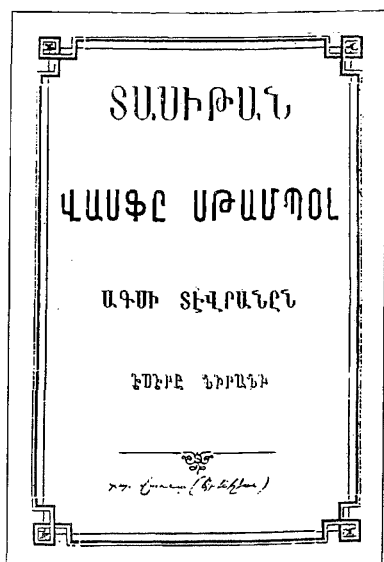
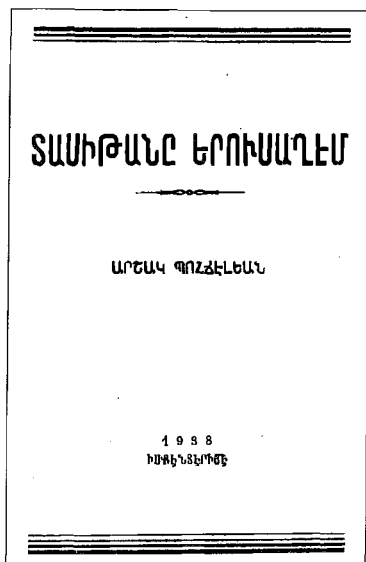

Familyalarda Zuhur Eden Endişeler Destanı / Kaynana gelin perdesi / Vır vır çorbası / Sen ben zerdesi / A. [1] / Müellifi Sarkis Çavuş Minasyan / Halep / 1939 [GA]

Tahir İle Zöhrenin Hikâyesi ve Türküleri / Lisani Türkiden Hurufatı Ermeniyane Nakl Olunmuş / Tercümei Hovsep K. Kafafyan / İstanbul / Yusufyan Han N. 12 / Tabhaneyi Bedros Cézveciyan / 1870 [TK]

Melik Şah ile Güllü Hanımın Hikâyesi / Türküleri ile Beraber / Asitane / 1876 [TKK]

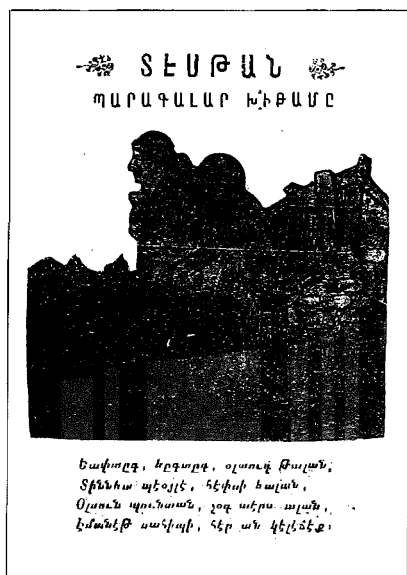

Dasitanı Yerasağem [Kudüs] / Arşag Bohcelyan / 1938 / İskenderiye [GA]

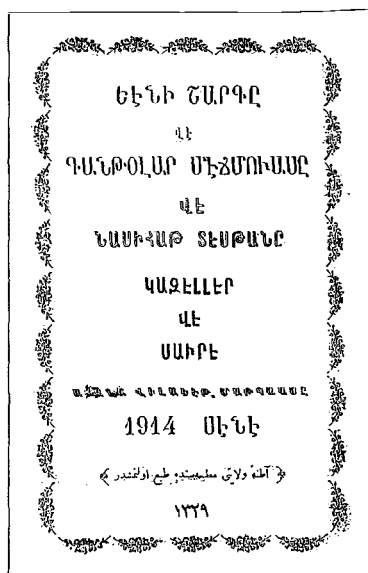
Dasitan / Vasfi İstambol / Aksi Devranın / Eseri Nirani

[Müteferrika, no. 6, 1995, s. 106.]

[Bkz. ETKK, c. II, s. 224-231.]

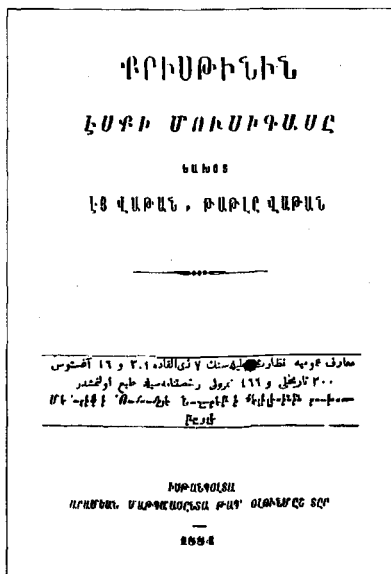

Destan / Barakalar Hitamı /
Yapdık, yıkdık, olduk talan /
Dünya böyle, hepsi yalan /
Olsun bundan, çok ders alan /
Emanet sahibi, her an gelecek.
[GA]

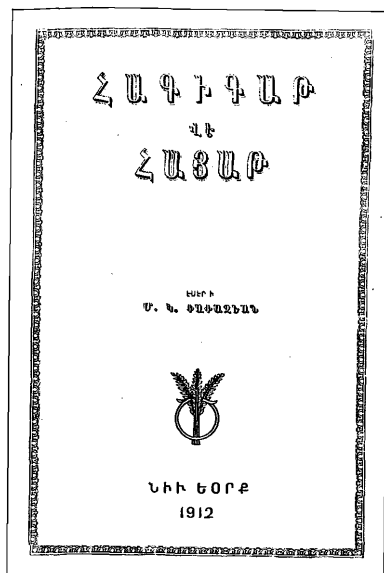
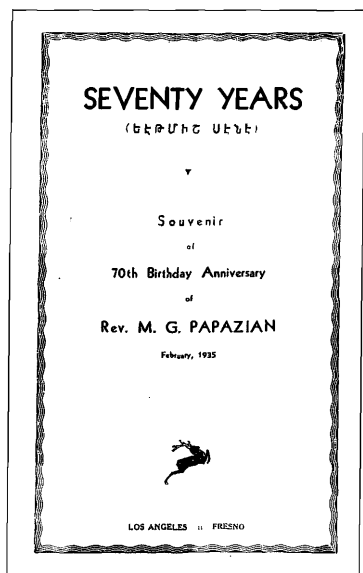

Son ve Nadide Şarkılar / İkinci Kıta / 1885 Noyemper [Kasım] 1 [TK]

Yeni Şarkı ve Kantolar Mecmuası ve Nasihat Destanı / Gazeller ve Saire / Adana Vilayet Matbaası / 1914 Sene / Adana Vilayet Matbaasında Tab Olunmuşdur 1329 [TK]

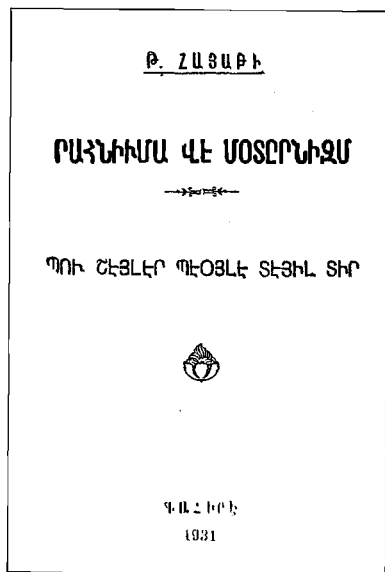

Kırstinin Eski Musikası
Yahod Ey Vatan, Tatlı Vatan /
Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin
7 Zilkade 301 ve 16 Ağustos 300 Tarihli ve
466 Numerolu Ruhsatnamesiyle Neşr
Olunmuşdur / Me'arif i Umumiye Nazaret
i Celilesinin Ruhsatıyla / İstanbulda /
Aramyan Matba'asında Tab' Olunmuş Dır
/ 1884 [GA]

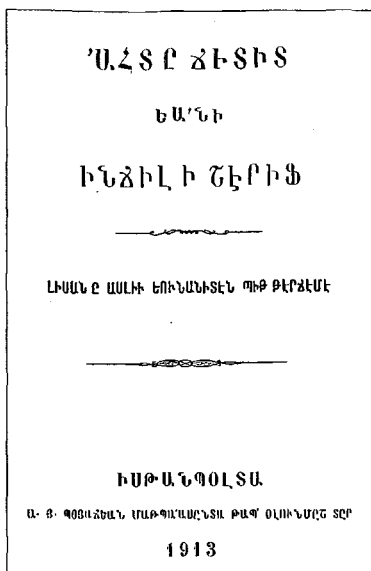
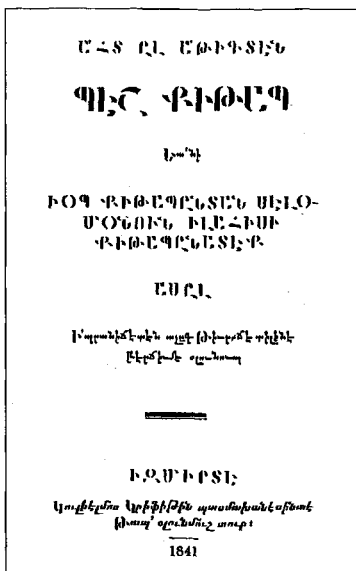

Seventy Years / (Yetmiş Sene) / Souvenir of 70th Birthday Anniversary of /
Rev. M. G. Papazian / February, 1935 / Los Angeles - Fresno [GA]

Hakikat ve Hayat / Eser i / M. G. Papazyan / Nü York [New York] / 1912 [GA]

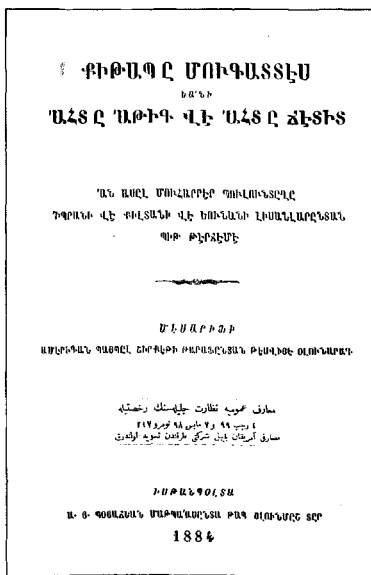
T. Hayati / Rahnüma Ve Modirizm /
Bu Şeyler Böyle Deyil Dir / Kahire
1931 [GA]

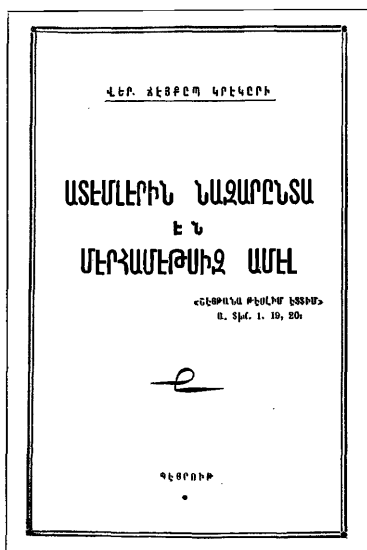
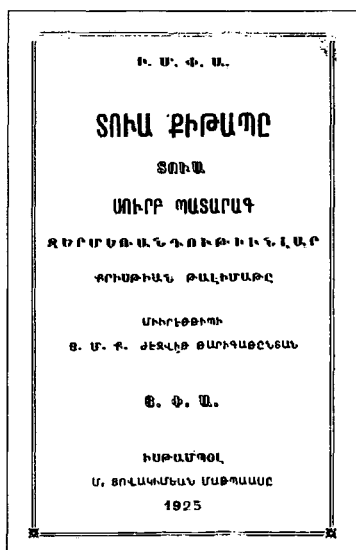

A'hd ı l 'Atikden Beş Kitab Ya'ni Yob [Eyüb] Kitabından Selomonun [Süleyman'ın] İlahisi Kitabınadek / Asıl İ'braniceden Açık Türkce Diline Tercüme Olunub / İzmirde / Gulielmos Grifitin Basmahanesinde Tab' Olunmuş Dur / 1841 [GA]

'Ahdı Cedid Ya'ni İncil i Şerif / Lisan ı Aslii Yunaniden Bit Terceme / İstanbulda / A. H. Boyacıyan Matba'asında Tab' Olunmuş Dır / 1913 [GA]

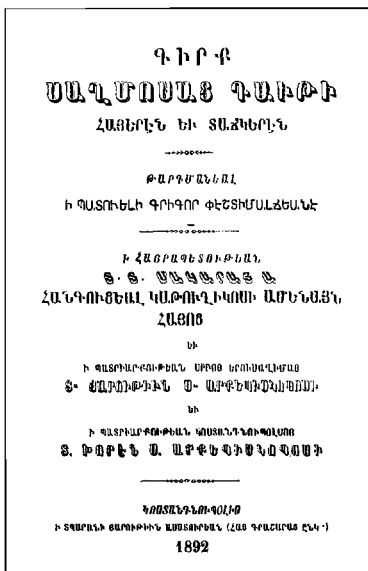
Kitab ı Mukaddes Ya'ni
'Ahd ı 'Atik ve 'Ahd ı Cedid /
'An Asıl Muharrer Bulunduğı 'İbrani ve
Kildani ve Yunani Lisanlarından Bit
Terceme / Mesarifi Amerikan Baybıl Şirketi
Tarafından Tesviye Olunarak /
Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin
Ruhsatıyla 4 Receb 99 ve 7 Mayıs 98
Numero 746 / Mesarifi Amerikan Baybıl
Şirketi Tarafından Tesviye Olunarak /
İstanbulda / A. H. Boyacıyan Matbaasında
Tab Olunmuş Dır / 1884 [AYA]

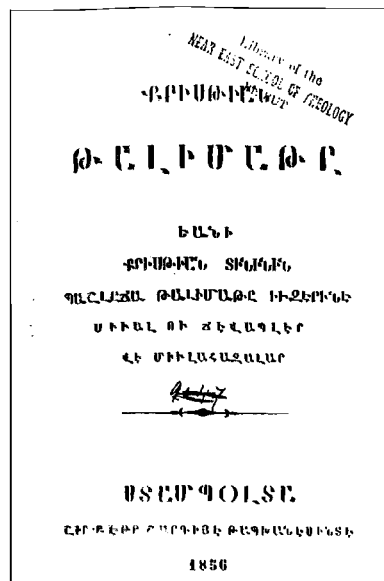
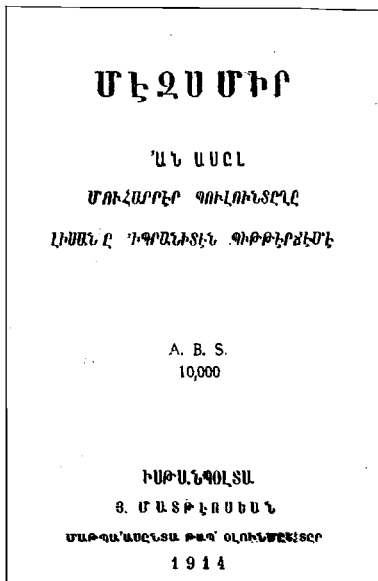

I. M. P. A. / Dua Kitabı / Dua / Surp Badarak [Kutsal Ayin] / Çermerantutınlar [Dualar] / Kristiyan Talimatı / Mürettibi H. M. K. Jezvit Tarikatından / H. P. A. / İstanbul / M. Hovagimyan Matbaası / 1925 [GA]

Ver. Ceykib Gregori / Ademlerin Nazarında En Merhametsiz Amel / “Şeytana Teslim Eddim” / A. Dim. 1. 19, 20. [İncil, Timoteosa Birinci Mektup, Bab 1: 19, 20] / Beyrut [GA]

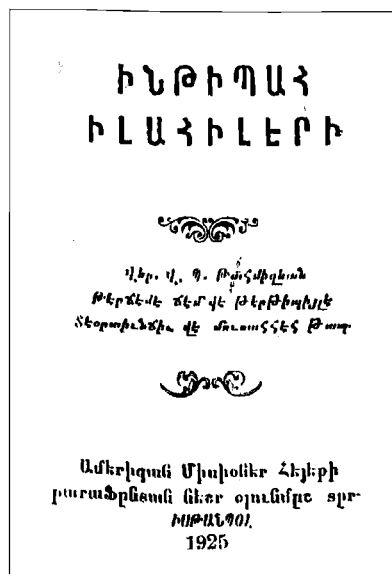

Kirk Sağmosats Tavti [Davut'un Mezmurlar Kitabı] / Hayeren yev Dacgeren [Ermenice ve Türkçe] / Tarkmanyal i Badveli Krikor Peşdimalciyane [Krikor Badveli Peşdimalciyan'dan çevrilmiştir] / İ Hayrabadutyanyan D. D. Magar A. / Hankutsyal Gatoğigosi Amenayn Hayots [Dünya Ermenileri Patriği Müteveffa I. Magar'ın Ruhani Önderliğinde] / yev i Badriarkutyanyan Sırpots Yerusagima / D. Harutyun S. Arkhyebisgobosi [ve Kudüs Patriği Harutyun Sırpazan Başpiskoposun Patrikliğinde] / yev i Badriarkutyanyan Gosdantnubolso D. Horen S. Arkhyebisgobosi [ve İstanbul Patriği Horen Sırpazan Başpiskoposun Patrikliğinde] / Gosdantnubolis / İ Dıbarani [Matbaa] Harutyun Asaduryan (Hay Kırasarats Ing.) [Ermeni Mürettepler Birliği] / 1892 [GA]

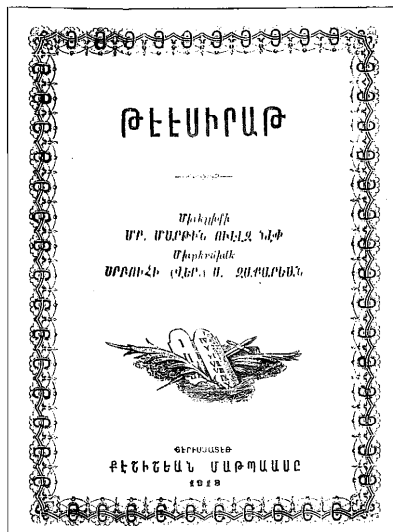
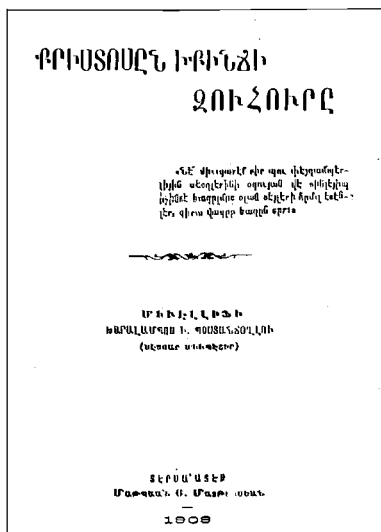

Mezamir / 'An Asıl Muharrer Bulundığı Lisan ı 'İbraniden Bitterceme / A. B. S. / 10,000 / İstanbolda H. Madteosyan Matba'asında Tab' Olunmuş Dır / 1914 [GA]

Kırstıyan Talimatı / Yani / Kırstıyan Dininin Başlıca Talimatı Üzerine Sual u Cevablar ve Mülahazalar / İsdambolda Şirketi Şarkıye Tabhanesinde / 1856 [GA]

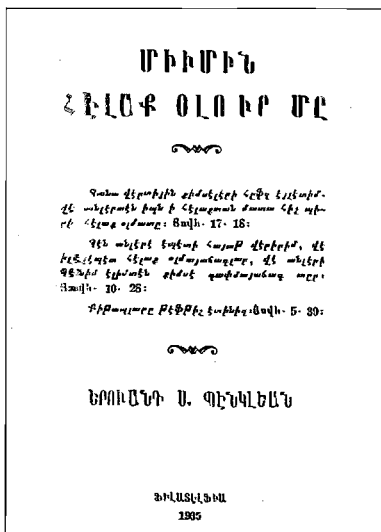

İntibah İlahileri / Ver. V. B. Tahmizyan / Terceme Cem ve Tertibiyle Dördüncü ve Musahheh Tab / Amerikan Misyoner Heyeti Tarafından Neşr Olunmuş Dır / İstanbul / 1925 [GA]

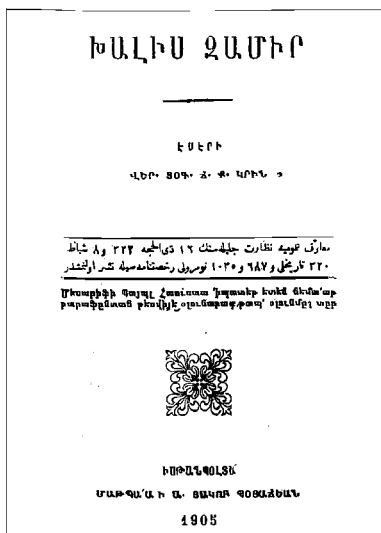

Kırısodosin İkinci Zuhurı / "Ne mübarek dir bu peygamberliyin sözlerini okuyan ve dinleyib içinde yazılmış olan şeyleri hıfz edenler, zira vakıt yakın dır." / Müellifi Kharalambos İ. Bosdancoğlu (Seyyar Mübeşir) / Dersa'adet / Matbaa'i H. Madteosyan / 1909 [GA]

Teesirat / Müellifi Mr. Martin Velz Nep / Mütercime Sırpuhi (Ver.) S. Zakaryan / Derisaadet / Keşişyan Matbaası / 1918 [GA]

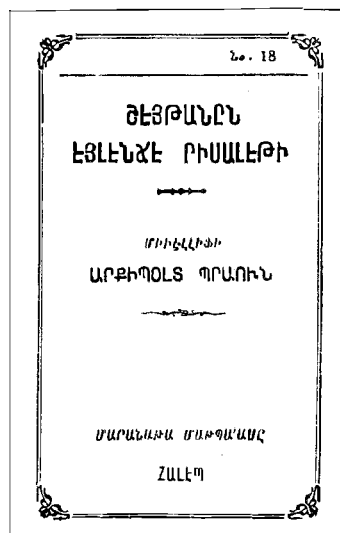

Mümin Helak Olur Mı? / Baba verdiyin kimseleri hıfz eyledim, ve anlerden ibn i helakdan mada hiç biri helak olmadı. Hovh. [Yuhanna] 17, 18 / Ben anlere ebedi hayat veririm, ve ilelebed helak olmayacaklar, ve anleri Benim elimden kimse kapmayacak dır. Hovh. 10, 28 / Kitabları teftiş ediniz. Hovh. 5, 39 / Yervant S. Bengliyan / Filadelfiya [Philadelphia] / 1935 [GA]

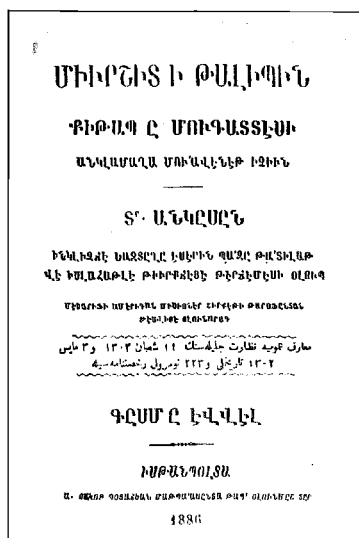

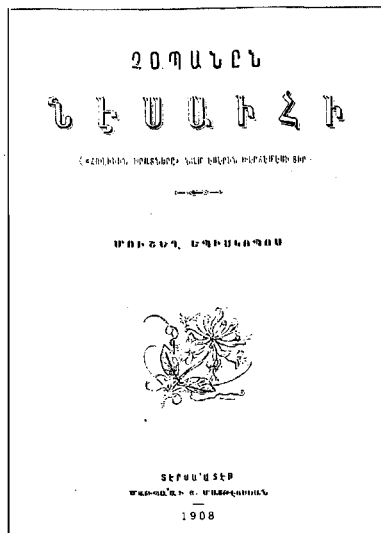
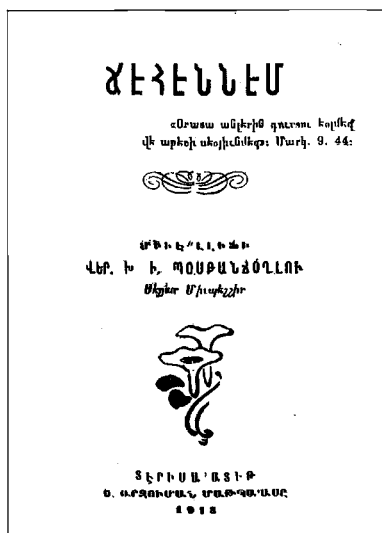
Halis Zamir / Eseri Ver. Dok. C. K. Grin / *Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin 16 Zilhicce 322 ve 8 Şubat 320 Tarihli ve 687 ve 1035 Numerolu Ruhsatnamesiyle Neşr Olunmuşdur* / Mesarifi Bayıl Hausda İbadet Eden Cemaat Tarafından Tesviye Olunarak Tab Olunmuş Dır / İstanbolda / Matba'a i A. Hagop Boyacıyan / 1905 [GA]

No. 18 / Şeytanın Eylence Risaleti / Müellifi Arkibold Braun / Maranata Matba'ası / Halep [GA]

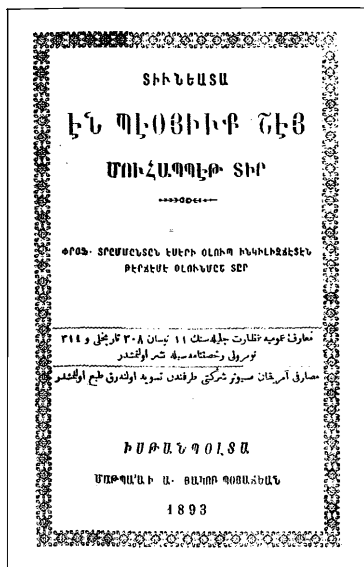
Mürşid i Talibin / Kitab ı Mukaddesi
 Anglamağa Mu'avenet İçün / Dr. Angısın
 İngilizce Yazdığı Eserin Ba'zı Tadilat ve İsla-
 hatle Türkceye Tercemesi Olub / Mesarifi
 Amerikan Misyoner Şirketi Tarafından
 Tesviye Olunarak / *Maarif-i Umumiye
 Nezaret-i Celilesinin 11 Şaban 1303 ve
 3 Mayıs 1302 Tarihli ve 223 Numerolu
 Ruhsatnamesiyle* / Kısım i Evvel / İstanbolda /
 A. Hagop Boyacıyan Matba'asında Tab'
 Olunmuş Dır / 1886 [GA]

Cehennem / “Orada anlerin kurdu ölmez ve ateşi söyünmez.” Marg. [Markos] 9, 44 / Müe’llifi Ver. Kh.[aralambos] I. Bostancoğlu / Seyyar Mübeşşir / Derisa’adet / S. Arzuman Matba’ası / 1913 [GA]

Çobanın Nesaihi / (“Hovivin Khıradneri” [Çobanın Nasihatleri] Nam Eserin Tercemesi Dir / Muşeg Yebisgobos / Dersa’adet / Matba’a i H. Madteosyan / 1908 [GA]

Dünyada En Büyük Şey Muhabbet Dir / Prof. Drımındın Eseri Olub İngilizceden Terceme Olunmuş Dır / Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin 11 Nisan 308 Tarihli ve 314 Numerolu Ruhsatnamesiyle Neşr Olunmuşdur / Mesarifi Amerikan Misyoner Şirketi Tarafından Tesviye Olunarak Tab Olunmuşdur / İstanbulda / Matba’a i A. Hagop Boyacıyan / 1893 [GA]

ԽԸՏՄԷԹ ԻԶԻՒՆ ՎԱԳՖ ՕԼՈՒՆՄԸՇ ՊԻՐ ԷՕՄՐ

ՎԵՐ. ԴԷՈՐԳ ԳԵՍԵՐՉԵՆՆ

ՔԼԵՄԵՆՏ ԲԱՐԱՆՉԵՆՆԱՆ ԵԱԶԼԱԾԵ ՄՈՒԿԹԱԼԱՐ
ՔՐԵՏԵՄԷ Ի ՀԱԼԸ ՏԵՐ

«Երթիքիմ Խոյն իւլ յնամ» հիշանկ իցեմք օլունմազ
լէլան սիլիլ, աննազ իցեմք էրօւմ զի հանքն չոզ լիւն
սէլիւր պէտէլիմէ ճիւսիլէ զիւսիմ իլիւն կիւրի: Մաթ. 20, 28:

Հ Ա Ն Ի

ՇԻՖԱ ՊԻԼ ԻՄԱՆ

«Եստի իլիւր սու՛ն խաւարը
զարարարիս»
«Եստի ետնն իմ շիւ միւսին
փոքր»

ՄԻՔԷՂԻՆԻԱՆ

ԻԶՈՐԱԼԱՐՊՈՍ Ի ՊՕՍՏԱՆՃՈՂԼՈՒ
(ՍԵՅՅԱՐ ՄԱՒԵՃՅՐ)

ՏԵՐՄՈՒՄՏԵՐ
ՄԱԹՊԱՆՆԻ Ս. ՄԱՏԵՍՅԱՆ

1910

Hidmet İçün Vakf Olunmuş Bir Ömr / Ver. Kevork Kasarcıyan / Kendisi Tarafından
Yazılmış Muhtasar Terceme i Halı Dır / “Nitekim İbn ül insan kendine hıdmet
olunmak için deyil, ancak hıdmet etmek ve canını çok kimseler bedeline fidiye
vermek için geldi” Mat. [Mattai] 20, 28 / Halep [GA]

Şifa Bil İman / “İman ile olan du'a hastayı kurtarır” / “İman edene her şey mümkün dir”
/ Müe'llifi Kharalambos İ. Bosdancoğlu (Seyyar Mübeşşir) / Dersi'adet /
Matba'a i H. Madteosyan / 1910 [GA]

ՅԻՍՈՒՍԸՆ

ԽԱԶ ԻԻԶԷՐԻՆՏԷ

ՄԷՕՅԼԷՏԻՑԻ ԵՖՏԻ ՔԷԼԱՄՄԼԱՐ

—→→→→→

معروف عوميد نقارت جليلستان ۱ شوال ۱۳۲۱ و ۱۶ كانون اول ۱۳۱۹
تاريخي ۱۷۸ و ۱۸۱ توريون رخصتامسيد ترواقتدر
صافق آمرقان ميوز شرقي طارقتن تسويه اولدوق طبع اولقتدر

ԻՄԹԱՆՊՈԼՏԱ

Ա. Յ. ՊՕՑԱՃԵԱՆ

ՄԱԹՊԱՆՉԵՆՆԱ ՔԱՊԻ ՕԼՈՒՆՄԸՇ ՏԵՐ

1904

Hisusin [Hz. İsa'nın] / Haç Üzerinde
Söylediyi Yedi Kelamlar /
Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin
9 Şevval 321 ve 16 Kanunievvel 319 Tarihli
ve 178 ve 451 Numerolu Ruhsatnamesiyle
Neşr Olunmuştur / Mesarifi Amerikan
Misyoner Şirketi Tarafından Tesviye
Olunarak Tab Olunmuştur /
İstanbulda A. H.[agop] Boyacıyan
Matba'asında Tab' Olunmuş Dır / 1904
[GA]

ԷՊԷՏԻ ՀԱՅԱԹ

ԷՍԵՐ Ի

Փրօֆ. Յ. Գ. Գրիգորյան

Մարդ Երմիե զարդ զարդ 16 յիստ 19 յիստ 322 և 8 շատ 320
22 յիստ 312 յիստ 312 և 255 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312
Մարդ Երմիե զարդ զարդ 16 յիստ 19 յիստ 322 և 8 շատ 320
22 յիստ 312 յիստ 312 և 255 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312

ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

ՄԱՐԴ ԵՐՄԻԵ ԶԱՐԴ ԶԱՐԴ 16 յԻՍՏ 19 յԻՍՏ 322 և 8 շատ 320

1903

ԱԼԼԱՆ ՍԵՆԻ ՍԵՎԵՐ

Մարդ Երմիե զարդ զարդ 23 յիստ 314 և 22 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312
Մարդ Երմիե զարդ զարդ 23 յիստ 314 և 22 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312

Մարդ Երմիե զարդ զարդ 23 յիստ 314 և 22 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312 յիստ 312

ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

ՄԱՐԴ ԵՐՄԻԵ ԶԱՐԴ ԶԱՐԴ 23 յԻՍՏ 314 և 22 յԻՍՏ 312 յԻՍՏ 312 յԻՍՏ 312 յԻՍՏ 312 յԻՍՏ 312

1896

Ebedi Hayat / Eser i Prof. H. K. Krikoryan / Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin 16 Zilhicce 322 ve 8 Şubat 320 Tarihli ve 688 ve 1035 Numerolu Ruhsatnamesiyle Neşr Olunmuştur / Mesarifi Baybıl Hausda 'İbadet Eden Cema'at Tarafından Tesviye Olunarak Tab' Olunmuş Dır / İstanbul / Matba'a i A. Hagop Boyacıyan / 1905 [GA]

Allah Seni Sever / Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin 23 Safer 314 ve 22 Temmuz 312 Tarihli ve 255 Numerolu Ruhsatnamesiyle Neşr Olunmuştur / Mesarifi Amerikan Misyoner Şirketi Tarafından Tesviye Olunarak Tab Olunmuştur / İstanbul'da / Matba'a i A. Hagop Boyacıyan / 1896 [GA]

ԻՆԹԻՊԱՆԸ Ը ՐՈՒՀԱՆԻ

ԷՍԵՐ Ի

ՏՐԲ. Ճ. Բ. ԿՐԻՆ

Մարդ Երմիե զարդ զարդ 7 յիստ 1307 յիստ 1307 յիստ 1307 յիստ 1307 յիստ 1307 յիստ 1307
Մարդ Երմիե զարդ զարդ 7 յիստ 1307 յիստ 1307 յիստ 1307 յիստ 1307 յիստ 1307 յիստ 1307

Մարդ Երմիե զարդ զարդ 7 յիստ 1307 յիստ 1307 յիստ 1307 յիստ 1307 յիստ 1307 յիստ 1307

ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

ՄԱՐԴ ԵՐՄԻԵ ԶԱՐԴ ԶԱՐԴ 7 յԻՍՏ 1307 յԻՍՏ 1307 յԻՍՏ 1307 յԻՍՏ 1307 յԻՍՏ 1307 յԻՍՏ 1307

1900

İntibah ı Ruhani / Eseri Dok. C. K. Grin / Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin Fi 7 Eylül 1307 Tarihli Ruhsatnamesiyle Tab Olunmuştur / Mesarifi Amerikan Misyoner Şirketi Tarafından Tesviye Olunarak Neşr Olunmuştur / İstanbul / Matba'a i A. Hagop Boyacıyan / 1900 [GA]

ԲԱՀԱԹ ԿԻՆԵՒԵՆԻՒՆ

ԻՊԳԱՍԸ և ԹԷՊՏԻԼԻ

Մարդ Երմի զարդ յիւստ 10 րեբ
310 և 16 Կանունի 308 Կարի և 1338 Նումուր
Կանունի 308 Կարի և 1338 Նումուր
Կանունի 308 Կարի և 1338 Նումուր

Մարդ Երմի զարդ յիւստ 10 րեբ
310 և 16 Կանունի 308 Կարի և 1338 Նումուր
Կանունի 308 Կարի և 1338 Նումուր

ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

ՄԱՐԴ ԵՐՄԻ ԶԱՐԴ ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

1893

ՇԼՈՒՄԳԱԼԻ

ՆԱՄ ՏԻՆՍԻՉԻՆ ԶԻՔԵՆԱՅԵՍԻ

Մարդ Երմի զարդ յիւստ 10 րեբ
310 և 16 Կանունի 308 Կարի և 1338 Նումուր
Կանունի 308 Կարի և 1338 Նումուր

ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

ՄԱՐԴ ԵՐՄԻ ԶԱՐԴ ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

1884

Rahat Gününün İlkası ve Tebdili / Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin 10 Receb 310 ve 16 Kanunisanı 308 Tarihli ve 1338 Numerolu Ruhsatnamesiyle Neşr Olunmuştur / Mesarifi Amerikan Misyoner Şirketi Tarafından Tesviye Olunarak Tab Olunmuştur / İstanbul / Matba'a i A. H. Boyacıyan / 1893 [GA]

Şilumbakh Nam Dinsizin Hikâyesi / Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin Ruhsatıyla 27 Rebiyülâhır 301 ve 13 Şubat 99 Numero 1017 / Mesarifi Amerikan Misyoner Şirketi Tarafından Tesviye Olunarak / İstanbulda / A. Hagop Boyacıyan Matba'asında Tab' Olunmuş Dır / 1884 [GA]

ԻԼԱՀԻԼԵՐ

ԱԼԼԱՀԵՐ ԻՊՈՏԵԹԻՆՏԵ

ՊՈՏՈՒՄԻ և ԻՊՈՒՄՈՒՄ

ՅԵՄԻՆԵԹԼԵԹԵ ԹԵԼԵՆԵԹԻՄ ԻՊՈՒՄ

Մարդ Երմի զարդ յիւստ 10 րեբ
310 և 16 Կանունի 308 Կարի և 1338 Նումուր
Կանունի 308 Կարի և 1338 Նումուր

ՄԱՐԴ ԵՐՄԻ ԶԱՐԴ ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

ՄԱՐԴ ԵՐՄԻ ԶԱՐԴ ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

ՄԱՐԴ ԵՐՄԻ ԶԱՐԴ ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

1899

İlahiler / Allahın 'İbadetinde /
'Umumi ve Hususi Cem'iyetlerde
Terennüm İçün / Maarif-i Umumiye
Nezaret-i Celilesinin 25 Cemaziyülevvel 317
ve 18 Eylül 315 Tarihli ve 380 Numerolu
Ruhsatnamesiyle Neşr Olunmuştur /
Mesarifi Amerikan Misyoner Şirketi
Tarafından Tesviye Olunarak
Tab Olunmuştur / On Üçüncü Def'a
Olarak / İstanbulda /
A. H. Boyacıyan Matba'asında
Tab' Olunmuş Dır / 1899 [GA]

ՅԻՍՈՒՍԱ ՊԱԳՄԱԳ

Մարդ Երմիա Նազարէ Երմիա 10 Րամազան 307 և 17 Նիսան 306
Տարի 166 և 166 Նոյրմիլ Րաշտանմիսի Երմիա
Մարդ Երմիա Նոյրմիլ Րաշտանմիսի Երմիա լիմ Երմիա

ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

ՄԱՐԴՈՒՍԱՆ Ե. ՅԱԿՈԲ ՊՅՈՒՆՅԱՆ

1890

ԵՐԵՎԱՆԻ ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՎԵ

ՂԱՅՊ ՕԼԱՆ ԳՕՅՈՒՆ

Մարդ Երմիա Նազարէ Երմիա 20 Մարտ 318 և 10 Մարտ 316
Տարի 119 և 119 Նոյրմիլ Րաշտանմիսի Երմիա
Մարդ Երմիա Նոյրմիլ Րաշտանմիսի Երմիա լիմ Երմիա

ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

ՄԱՐԴՈՒՍԱՆ Ե. Յ. ՊՅՈՒՆՅԱՆ

1904

Hisusa [Hz. İsa'ya] Bakmak / Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin 10 Ramazan 307 ve 17 Nisan 306 Tarihli ve 166 Numerolu Ruhsatnamesiyle Neşr Olunmuştur / Mesarifi Amerikan Misyoner Şirketi Tarafından Tesviye Olunarak Tab Olunmuştur / İstanbul / Matba'a i A. Hagop Boyacıyan / 1890 [GA]

Ölmek Üzre Olan Çocuk ve Ğayb Olan Koyun / Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin 25 Safer 318 ve 10 Haziran 316 Tarihli ve 119 Numerolu Ruhsatnamesiyle Neşr Olunmuştur / Mesarifi Amerikan Misyoner Şirketi Tarafından Tesviye Olunarak Tab Olunmuştur / İstanbul'da / Matba'a i A. Hagop Boyacıyan / 1904 [GA]

ԿԻՆԱԼԱ ՂԱԼԵՊԵ

ԵՐԵՎԱՆ

ՊԱՏ. Զ. Պ. ՄԵՅՐ

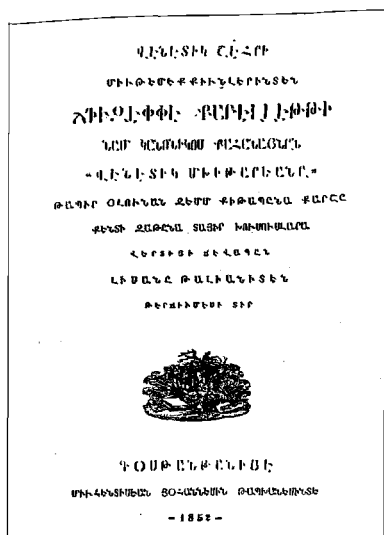
Մարդ Երմիա Նազարէ Երմիա 11 Մարտ 318 և 3 Մարտ 316
Տարի 119 և 119 Նոյրմիլ Րաշտանմիսի Երմիա
Մարդ Երմիա Նոյրմիլ Րաշտանմիսի Երմիա լիմ Երմիա

ԻՍԹԱՆԲՈՒԼ

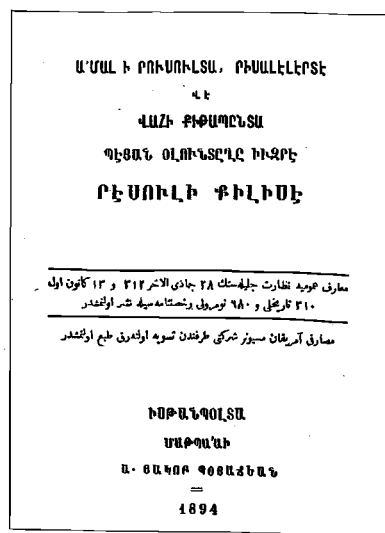
ՄԱՐԴՈՒՍԱՆ Ե. ՅԱԿՈԲ ՊՅՈՒՆՅԱՆ

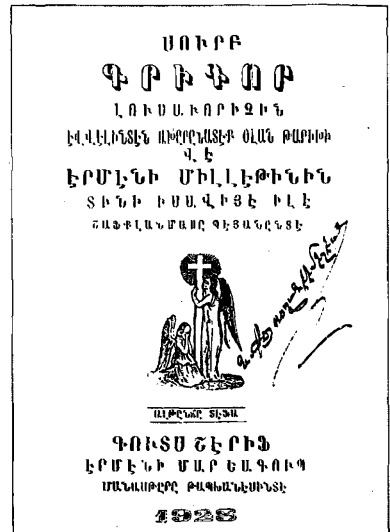
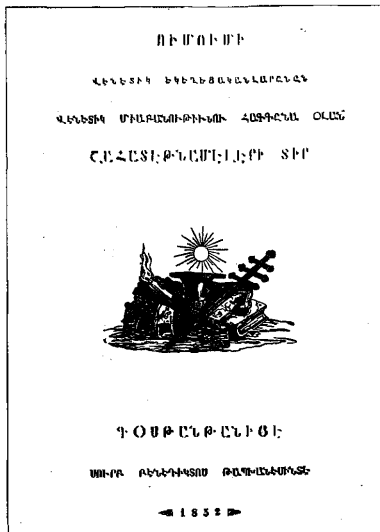
1897

Günaha Ğalebe / Eseri Bad. C. B. Meyir / Maarif-i Umumiye Nezaret-i Celilesinin 11 Şevval 314 ve 3 Mart 313 Tarihli ve 4 Numerolu Ruhsatnamesiyle Neşr Olunmuştur / Mesarifi Amerikan Misyoner Şirketi Tarafından Tesviye Olunarak Tab Olunmuştur / İstanbul'da / Matba'a i A. Hagop Boyacıyan / 1897 [GA]

1 Venedik Şehri Mütemekkünlerinden Cüzeppe Kapelletti Nam Ganonigos Kahanaynın / "Venedik Mikhitaryanı" Tabir Olunan Zemm Kitabına Karşı Kendi Zatına Dair Hususlara Verdiyi Cevabın Lisanı Talyaniden Tercümesi Dir / Kostantaniye / Mühendisyan Hohannesin Tabhanesinde / 1852 [GA]

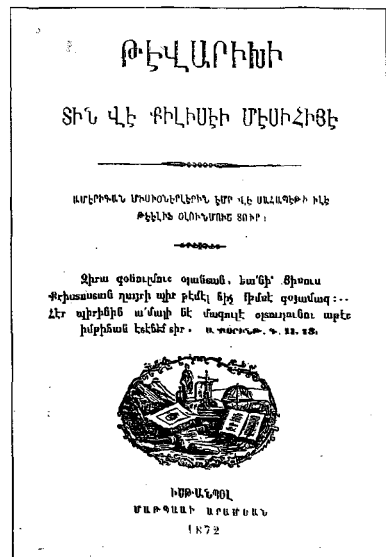

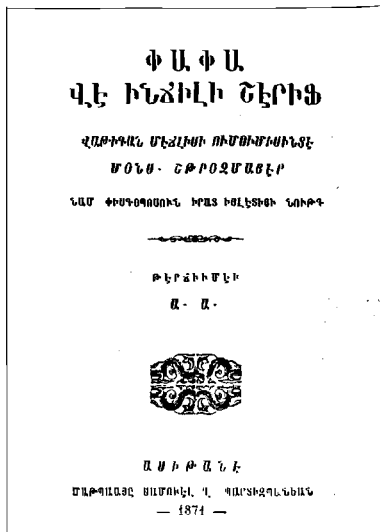
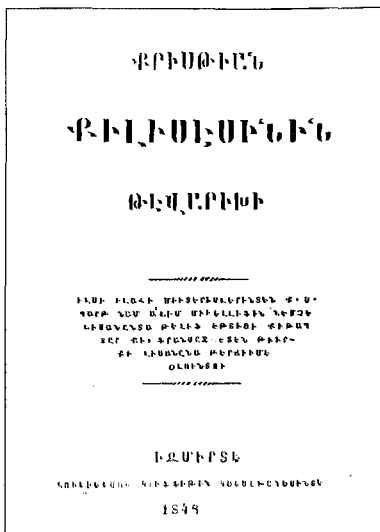

Umumi Venedik Yegeğetsaganlarının [Ruhanilerinin] Venedik Miyapanutyunu [Birliği] Hakkına Olan Şahadetnameleri Dir / Kostantaniye / Surp Penetikdos Tabhanesinde / 1852 [GA]

Surp Krikor Lusavoriçin Evvelinden Ahırınadek Olan Tarihi ve Ermeni Milletinin Dini İsaveye İle Şakflanması Beyanında / Altıncı Defa / Kuds Şerif / Ermeni Mar Yakub Manastırı Tabhanesinde / 1928 [GA]

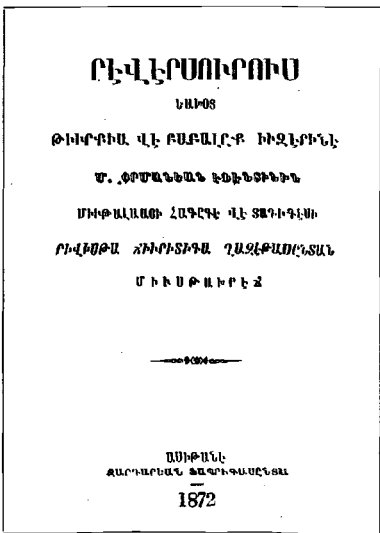
Tevarihi Din ve Kilisei Mesihiye / Amerikan Misyonerlerin Emr ve Sahabeti İle Teelif Olunmuş Dur / "Zira konulmuş olandan, ya'ni' Hisus Kirisdosdan ğayri bir temel hiç kimse koyamaz... Her birinin a'mali ne makule olduğunu ateş imtihan edecek dir." A Korint. K. 11, 13 [Korintoslulara Birinci Mektup Bab 3: 11, 13] / İstanbul / Matbaai Aramyan / 1872 [GA]

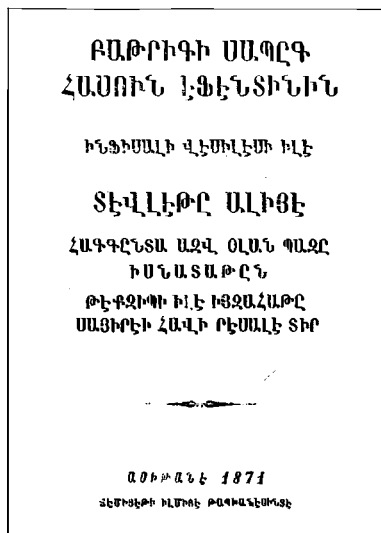
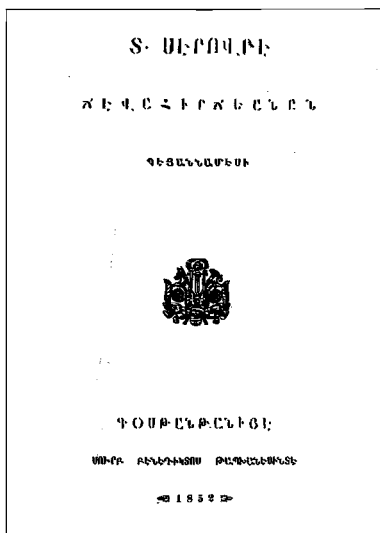

Kristiyan Kilisesinin Tevarihi / İlmi İlahi Müderrislerinden K. S. Bart Nam A'lim
Müellifin Nemçe Lisanında Telif Etdiyi Kitab Dır Ki, Fransızceden Türki Lisanına
Tercüme Olundu / İzmirde Gulielmos Griffitin Basmahanesinde / 1848 [GA]

Papa ve İncili Şerif / Vatikan Meclisi Umumisinde Mons. Ştrozmayer Nam
Piskoposun İrad İylediyi Nutk / Tercümei A. A. / Asitane /
Matbaayı Samuel Ç. Bardizbanyan / 1871 [GA]

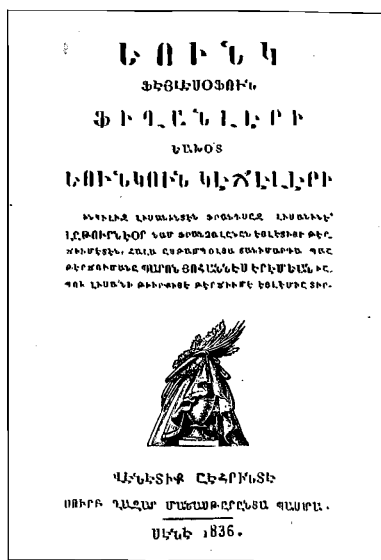
Reversurus [Geri Dönüş] / Yahod Türkia ve
Papalık Üzerine M.[ağakya] Ormanyan
Efendinin Mütalaayı Hakike Ve Dakikesi /
Rivista Cüridika Gazetasından Müstahrec /
Asitane / Zartaryan Fabrikasında / 1872
[GA]

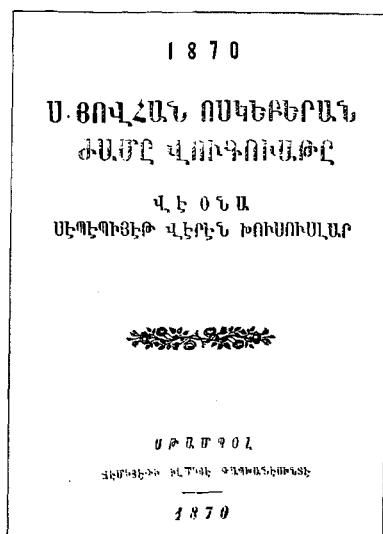
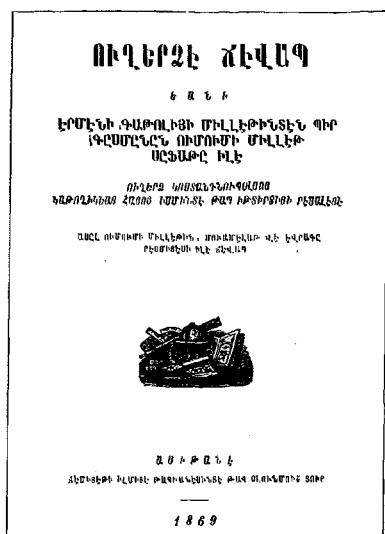

D. Seroppe Cevahirciyanın Beyannamesi / Kostantaniye /
Sürp Penetikdos Tabhanesinde / 1852 [GA]

Patriki Sabık Hasun Efendinin İnfisali Vesilesi İle Devleti Aliye Hakkında
Azv Olan Bazı İsnadatın Tekzibi İle İyzahatı Sayireyi Havi Risale Dir /
Asitane 1871 / Cemiyeti İlmiye Tabhanesinde [GA]

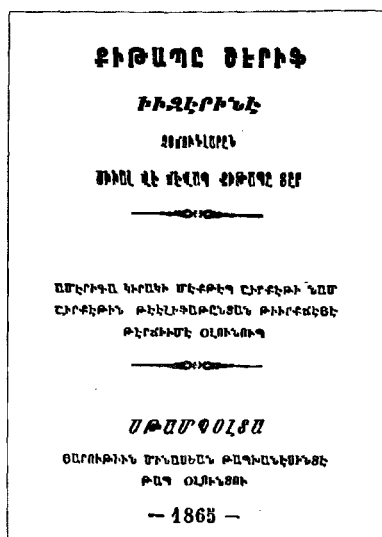
Yung Feylesofun Fiğanleri Yahod Yungun
Geceleri / İngiliz Lisaninden Fransız
Lisanine LiTurnör Nam Fırantzalıının
Eylediyi Tercümeden Hâlâ İstanbolda
Danimarka Baş Tercümanı Baron
Hohannes Eremyan İşbu Lisani Türkiye
Tercüme Eylemişdir / Venedik Şehrinde /
Sürp Çazar Manastırında Basma /
Sene 1836 [GA]

Uğertzje [Hitaba] Cevab / Yani Ermeni Katoliyi Milletinden Bir Kısımının Umumi Millet Sıfatı İle / Uğertz Gosdantnubolso Gatoğigya Hayots [İstanbul Katolik Ermenilerine Hitap] İsminde Tab İtdirdiyi Risaleye / Asıl Umumi Milletin, Muamelat Ve Evrakı Resmıyesi İle Cevab / Asitane / Cemiyeti İlmiye Tabhanesinde Tab Olunmuş Dur / 1869 [GA]

1870 / S. Hovhan Vosgeperan Jamı [Kilisesi] Vukuatı ve Ona Sebebiyet Veren Hususlar / İstanbul / Cemiyeti İlmiye Tabhanesinde / 1870 [GA]

Kitabı Şerif Üzerine Çocukların Süal ve Cevab Kitabı Dır / Amerika Giragi [Pazar] Mekteb Şirketi Nam Şirketin Teelifatından Türkceye Tercüme Olunub / Istambolda / Harutün Minasyan Tabhanesinde Tab Olundu / 1865 [TK]

1826 Yılı Hocapaşa Yangını Hakkında Bir Destan*

Asırlar boyunca İstanbul kadar büyük yangın afetlerine maruz kalan diğer bir şehir tasavvur etmek güçtür. Buna rağmen, kâgir yapılarda kullanılan malzemenin pahalılığı ve yetersizliği yüzünden, Cumhuriyet devrine kadar ahşap inşaatlara müsaade edilmiştir.

İstanbul'un tarihi büyük yangınları hakkında maalesef bugüne kadar mufassal bir eser hazırlanmamıştır. Böyle bir etüt için Ermenice kaynaklar da mühim bir yer tutar. Takriben on iki yıldan beri yaptığımız araştırmalar, bu sahada matbu veya gayri matbu, manzum veya mensur, muhtasar veya mufassal birçok Ermenice menbanın mevcudiyetini meydana çıkarmıştır. Bu kaynaklar arasında başlıca yeri, 14 Temmuz 1660 tarihinde vuku bulup üç gün ve üç gece devam ederek İstanbul'un takriben yarısını harabeye çeviren dehşetli yangına mütedair, 17. asrın büyük Ermeni tarihçisi ve edibi Eremya Çelebi Kömürçiyân'ın (1635-1695) eseri işgal eder. Maalesef bugüne kadar gayri matbu kalan elyazması Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nde bulunmaktadır. Bundan takriben iki yıl önce bu çok kıymetli tarihi eserin neşredilmesi için patrikhane nezdinde teşebbüste bulunduk ise de, vaatlerine rağmen, bugüne kadar neşredildiği hususunda bir haber alamadık.**

Sözü geçen yangınla ilgili Ermeni kaynakları hususunda bir yazımız, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*'nin 1957 yılı Mart sayısında neşredilmiştir.*** Aynı yılın Kasım sayısında da, Meğrili İstepannos Vartabed'in mezkûr yangına ait tasvirnamesinin tercümesi neşredilmiştir.**** Venedik Mikhitaristleri kütüphanesinde mahfuz Eremya Çelebi'nin "Ve-kâyinâme"sinde bulunan yazının sureti ise 1959'dan beri nezdimizde gayri matbu olarak kalmaktadır.

* *Hayat Tarih Mecmuası*'nda (no. 4, Mayıs 1972, s. 22-26) yayınlanmıştır.

** Daha sonra Kevork Pamukciyan tarafından Ermenice olarak yayınlanmıştır: Eremya Çelebi Kömürçiyân, *Badmutyun Hıragızman Gosdantnubolso* (1660 Darvo) (1660 Yılı İstanbul Yangını Tarihi), Şoğagat Tarih Araştırmaları Yayın Dizisi İstanbul, 1991.

*** "İstanbul'da 1660 Yangını Hakkında Yeni Vesikalar", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, no. 182, Mart 1957, s. 13-15. Bkz. ETKK, c. I, s. 91-96.

**** "Meğrili Patrik İstepannos'un 1660 İstanbul Yangını Tasvirnamesi", *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, no. 190, Kasım 1957, s. 11-13. Bkz. ETKK, c. I, s. 97-101.

Bu yazımızda, İstanbul'un mühim yangınlarından biri olan 1826 yılı Hocapaşa yangınından bahsedeceğiz ve bu hususta yazılmış bir destanı takdim edeceğiz.

Avedis Berberyan'a Göre

Önce geçen asrın başlıca Ermeni tarihçilerinden müderris Avedis Berberyan'ın (1795-1873 veya 1874) *Badmutyun Hayots* (Ermeniler Tarihi) namı altında, ilk Ermeni profesyonel kadın sahne sanatkârı Arusyak Papazyan'ın (1841-1907) ve kocası ressam Sepon Bezirciyan'ın (1839-1900'den sonra) maddi yardımları ile neşredilen eserinde, mezkûr yangın hakkında verilen bilgileri sunuyoruz.

Evvela, Vak'a-i Hayriyye'ye tahsis edilen 34. babın (s. 179-188) sonunda, 1826 yılı Hocapaşa yangını hakkında şunlar yazılıdır:

İki yıl sonra, 18 Ağustos Pazartesi günü padişah, paşalar ve bütün devlet erkânı, camiden çıkarılmış olan sancak-ı şerifin merasimle saraya götürülmesi ve yerine koyulması için Sultanahmet'te toplandıkları sırada, ansızın Bahçekapı'daki Hocapaşa'dan yangın çıktı. Sarayda bulunduklarından dolayı, paşalardan hiçbirisi oraya gidip söndürmediği için, yangın fırsat bularak dört saat müddetle şehrin genişliğinde ve uzunluğunda, Hocapaşa'dan Yenikapı'da bulunan Langa'ya doğru ilerlemeye başladı. Bu afet esnasında, kâgir binalar, camiler, hanlar, hamamlar, bütün çarşılar, Paşakapısı, sayısız evler ve bu meyanda Kumkapı'daki Meryem Ana Kilisesi ve Ermeni Patrikhanesi de kül olmuştur.

Edip ve müdekkik Toros Azadyan (1893-1955) tarafından Yedikule Ermeni Hastanesi'nin 1932 yılı salnamesinde (s. 90-98) kısmen neşredilen Barutcubaşı Hovhannes Amira Dadyan'ın (1798-1869) otobiyografisinde (s. 98), 25 Haziran 1827 tarihinde Paşakapısı'nın Krikor Kalfa'nın eliyle yeniden inşa edilmekte olduğu kayıtlıdır ki, bu husus şimdiye kadar bilinmemekte idi. Sözü geçen şahıs Hassa Mimarbaşı Krikor Amira Balyan'dır (1764-1831).

Berberyan'ın eserinin sonunda bulunan (s. 433-621) ve 1770-1860 yılları arasında bilhassa İstanbul'da geçen vakalara hasredilen çok kıymetli kronolojide (s. 474) ise mevzubahis yangın hakkında şu bilgiler verilmektedir:

Uzunluğu Bahçekapı'dan Yenikapı'daki Langa'ya, genişliği de Ayasofya'dan Sultan Beyazıt'a varan büyük yangın ki, bütün kâgir binaları, hanları, camileri, hamamları ve bu arada Kumkapı'daki Meryem Ana Kilisesi'ni ve Ermeni Patrikhanesi'ni harabeye çevirdi.

İşbu yangında maalesef Ermeni Patrikhanesi'nin arşivi de hemen hemen tamamıyla yanmıştır. Mezkûr eserin önsözünde, Berberyan bu meydana, Apraham Kolyan (1813-1815), Boğos Krikoryan (1815-1823) ve Balatlı Garabed (1823-1831) Patriklerin gününde geçen hadiselerin kayıtlı bulunduğu mühim bir kütükle, birçok nadir elyazması eserin de mahvolduğunu kaydetmektedir.

Şair Cüdaf'nin Destanı

Bundan birkaç yıl önce bir tanıdık, halk şairlerinin şiirlerini ihtiva eden elyazması bir defteri istifademize sundu. İçinde, 1826 yılı Hocapaşa yangını hakkında çok kıymetli bir destana rastladık. Tarihi değeri olduğu için mezkûr destanı ve meçhul kalmış oldukları için de diğer şiirleri tamamıyla kopya ettik. Hatta bunlardan bazılarının şairleri dahi meçhuldür.

Önce elyazma hakkında biraz bilgi verelim:

Eser, 1873 sıralarında İstanbul'da meçhul bir şahıs tarafından istinsah edilmiştir ve 147 sayfadan ibarettir. Ebadi 24x16x0,8 cm'dir. İçinde maalesef epeyce noksan yapraklar da mevcuttur. Eksik olan sayfalar şunlardır: 2, 3, 15-34, 39-62, 69, 70, 95-106 ve 123-126.

Ehemmiyetine binaen, muhteviyatındaki her bir şiirin başlığını ve ilk mısrasını sunuyoruz:

Dîvân-Âşık İzzet

"Elâ gözlü nazlı dilber kan edersin keyfine"

Dîvân-Âşık Ömer

"Başımı derde düşürdün evvelâ sensin sebep"

Dîvân-Âşık Ömer

"Daimâ feryad edersin ben garib bülbül gibi"

Dîvân

"Coştu gönül sel gibi akar o yârin semtine"

Dîvân-Âşık Ömer

"Müf(p)delâyım hatırdan fikrimden eksik değil"

Dîvân

"Şu cihanda bencileyin çeşmi pür-hûn olmamış"

Semâî-Âşık Nazîr

"Nedir çekdiceğim ey dil-pesendim"

Semâî

"Gönül bir dilber gördükde, gözlerim ilâhiye bağlandım"

Kerem Âgehî
"Bir güzel çıkarmış perçemin fesden"

Keremî-Âşık Kerem
"Garip ömrüm gurbet elde geçirdim"

Keremî
"Beni komaz yanam aşka derûnum"

Koşma-Âşık Zaîfî
"Be hey âdem kendi kusuruna bak"

Koşma-Âşık Cüdaî
"Bu dilber bu cevrin bu herdem bu ne?"

Koşma-Âşık Figanî
"Ey gönül sen kadri kıymetini bil"

Koşma
"Salınıp naz ile gelen efendim"

Koşma-Âşık Mevzunî
"Şu gençlikde gör ne geldi başıma"

Koşma-Âşık Gevherî
"Elâ gözlüm benden küsmüş inci(n)miş"

Koşma-Âşık Gevherî
"Cemâlin görmeğe günde bir kerre"

Koşma-Âşık İrfânî
"Yâr hiç görmedin mi m(v)efayı benden?"

Koşma-Âşık Safiye
"Aman bâd-ı sabah var semti yâre"

Koşma-Âşık Sahiloğlu
"Elâ gözlerini sevdiğim dilber"

Koşma
"Ne mürvettir diyâr-ı gurbet gezerim"

(Başlıksız)
"Cihande var mıdır acab böyle yâr?"

Destan-Hocapaşa yangını
"Bir ateş zuhr oldu Hocapaşa'dan"

Destan-Hacı Bağdasar'ın¹
"Gafilden aldandım girdim şu işe"

Nigoğos'un Ecel Destanı²

"Ben de pişman oldum ettiğim işe"

Vakt-ü Zeman Destanı (şairi Âbidi)³

"Evvelâ temelden bozuldu dünya"

Hocapaşa yangınına ait destanın aslen Ermeni olan şairi Cüdaî'nin hayatı hakkında maalesef bir bilgi elde edemedik. Ancak ünlü hakkâk Mıgırdiç Benderyan'ın (1835-1901) pederi Rifai'nin, meşhur şair Cüdaî'nin talebesi olduğu bilinmektedir.⁴ Şair ve dilci İsteyan Gurdigyan (1865-1944) ise Yedikule Ermeni Hastanesi'nin 1935 yılı salnamesinde (s. 116-127), Türkçe şiirler yazmış olan Ermeni şairlerine hasrettiği etraf- lı bir yazıda şair Cüdaî'den hiç bahsetmemektedir. Keza, Toros Azadyan tarafından hazırlanan, Türk devletine ve kültürüne hizmet eden Ermeni- lere mütedair, nezdimizde bulunan elyazması bir listede, diğer Ermeni halk şairleri meyanında Şair Cüdaî'nin adına tesadüf edilmemektedir.

20 kitadan mürekkep olan destanın lisanı oldukça sadedir. Latin harf- lerine çevirirken, Ermenice harflerle yazılan metne mümkün olduğu ka- dar sadık kalmaya gayret sarf ettik. Kıtalar, Ermenice harfli metinde de numaralandırılmıştır.

HOCAPAŞA YANGINI*

1. Bir ateş zuhr oldu Hocapaşa'dan,
Nerde kaldı sende ziyet İstanbul,
Üstüne bakanlar geçer dünyadan,
Etmezler seninle ürfet⁵ İstanbul.
2. Rüzgâr önüne çün düştü ateş,
Zarbından kapandı gökdeki güneş,
Her yandan zâbitler nice bin serkeş,
Çığırıp ederler medet İstanbul.
3. Çifte sarayları sarınca bir yol,
Herkeste kırıldı kanad ile kol,
Almış ateş gider bakmaz sağı sol,
Hakdan ola bir inayet İstanbul.

* Bu destan daha sonra bazı imla ve anlam değişiklikleriyle Cahit Öztelli'nin *Uyan Pa- dişahım* adlı derleme kitabında (Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, s. 634-638), bu makaleye atfen yayınlanmıştır. Anlam farklılığı olan değişiklikleri köşeli parantez içinde veriyoruz.

4. Bir kıvılcım düşdü Tavukpazarı,
Başladı yanmaya arşı civarı,
Çarşıya girince halkın medârı,
Kalmadı niřlesin⁶ gayret [gayrı] İstanbul.
5. Doldu bezesdenler hanlar mal ile,
Âlem dedi yanmaz değme hâlile,
Taşları eğritti hasbe⁷ hâlile,
Hanlarda başladı zulmet İstanbul.
6. Neçe canlar yandı Vezir hanında,
uhacı hanın her bir yanında,
Nur Osmâniyenin âsumanında,
Yandı minareler hikmet İstanbul.
7. Sadrâzam bey der kim bu nice zulum,
Hakdan gazez imiş oldu ne mâlûm,
Fakir fukareye bu imiş zulum,
Meğret Mevlâ etsin imdad İstanbul.
8. Mehmed Paşa ister kessin önünü,
Yangın giymiş al yeşilli donunu,
Âlem sandı sanki mahşer gününü,
Gayrı sana olmaz rağbet İstanbul.
9. şaşırtıp kaldılar tulumbacılar,
Yangın dürgerleri yıkar bacalar,
Gündüz tuttu kim der idi geceler,
Kalmadı kimsede kuvvet İstanbul.
10. Aslan gibi döner Hüseyin Paşa,
Rüzigâr şiddetli nişlesin boşa,
Dürgerler dağıttı bir baştan başa,
İster bulsun tek selâmet İstanbul.
11. Ateş yayılınca dört yane heman,
Döğünüp durdular râya Müslüman,
Ticaret mülkünü eyledi ziyan,
Pek dipten eyledi sünnet İstanbul.
12. Aman Sultan Mahmud senden bir imdad,
Sabi sıbyan ağılar ederler feryad,
Hisapsız kullarım [kulların] oldu nâmurad,
Nazar eyle kıl merhamet İstanbul.

13. Bahçekapu, Ahırkapu, Çatladi,⁸
Kumkapu'dan Yenikapu atladı,
Davudpaşa Samatya'yı sakladı,
Yedikule çekmez sıklet İstanbul.
14. Silivrikapusu durmuş bir yane,
Mevlâhane kapusu bakar mı âne,
Topkapu kendini atmaz meydane,
Edirne kapusu senet İstanbul.
15. Eğri kapu Ayvan sarla⁹ Balad'i
Fener Oyma kapu korkup yuladi,¹⁰
Yenikapu, Cibali'yi, Balad'i,
Unkapanı'nı sakla gözet İstanbul.
16. Ayazma kapusi Odun kapusi,
Birbirinden güzel yapusi,
Zından kapusunda bitti hepisi,
Yirmi dört kapundur hacet İstanbul.
17. Bahçekapusu'na bir ucu endi,
Fazlı Paşa Gedikpaşa'ya döndi,
Gitti Kumkapu'dan Langa'da söndi,
Pek kül oldu iki millet İstanbul.
18. Nettilerse mümkün çare olmadı,
Zâbitler kolayın asla bulmadı,
Rical kibar yalıları kalmadı,
Tamam yandı otuz sahat İstanbul.
19. Taacübde kalır bakdıkça âdem,
Seyr-ü tamaşadan kan ağlar dîdem,
Neçeki bu ateş sendedir madem,
Bir pul etmez olsa cennet İstanbul.
20. Cüdaî inanma dünya maline,
Günde bin şükür et herbir haline,
Yangın tarikine arzuhaline,
Hıfs¹¹ et ki bulasın şöhet İstanbul.
1. Hicri 1235 (Miladi 1820) tarihini haiz olan işbu destanın kahramanı, Kapdanpaşa'nın hamlacılarından Hacı veya Deli Bağdasar, mezkûr tarihte Ermeni Patrikhanesi'ne yapılan bir baskının elebaşlarından olduğu için 18 Eylül 1820'de Samatya'da idam olunmuştur. 1950 sıralarında, Balıklı Ermeni Mezarlığı'nın es-

ki kitabelerini toplarken, mumaileyhin Ermeni harfli Türkçe manzum mezar taşı yazısına da tesadüf ettik. Metni, *İstanbul Ansiklopedisi*'nin "Balıklı Ermeni Mezarlığı" maddesinde (c. IV, s. 2022) mevcuttur. (Bkz. ETKK, c. I, s. 166 -Ed.)

2. Hicri 1251 (Miladi 1835) tarihini haizdir.
3. Hicri 1290 (Miladi 1873) tarihini haizdir.
4. *Intartzag Oratsuyts Azkayin Hiwantanotsi* (Milli Hastane'nin Mufassal Takvimi [Surp Pirgiç Hastanesi Salnamesi]), İstanbul, 1904, s. 412.
5. "Ülfet" olacak.
6. Ne işlese, yani ne yapsa.
7. Kırmızı.
8. Çatladıkayı demek istiyor.
9. Ayvansaray kastediliyor.
10. Kanaatimizce doğru şekli "yaladı" olacak.
11. "Hıfz" olacak.

Büyük Edirne Yangını Hakkında Bir Destan*

Edirne tarihinin en büyük yangınlarından biri 20 Ağustos 1905 tarihinde vuku bulmuştur. İşbu yangın hakkında Hagop Ağasyan adlı bir müellifin 1935'te Filibe şehrinde neşredilen 163 sayfalık *Adrianabolso Hay Kağutu* (Edirne'nin Ermeni Kolonisi) adlı Ermenice eserinin 74-78. sayfalarında mufassal bilgi verilmekte ve 81-82. sayfalarında ise mezkûr yangın hakkında pederi tarafından kaleme alınan bir destan sunulmaktadır.

Önce bu afet hakkında muharririn verdiği bilgilerin mühim kısımlarını takdim ediyoruz.

Topkapı'daki dar bir sokaktan zuhur edip süratle genişleyen yangın, Edirne'nin üçte birini teşkil eden Ermeni, Rum ve Musevi mahallelerini harabeye çevirmiştir. Müteakiben, Metropolit ve oradan da Kuruçeşme mahallelerine sirayet etmiştir. Buradan üç kola ayrılarak Ay Nikola, Kemer Avlu ve Ermenilerle meskûn Firuz Ağa mahallelerini de silip süpürmüştür. Buradan ilerleyen diğer bir kol Ay Paraskevi, Ay Yani ve Keçeciler mahallelerini harap ettikten sonra Ay Strati'de kendiliğinden sönmüştür.

Alevler Metropolit mahallesinden Ortakapu'ya vararak Rumların Panayia ve Hristos mahallelerini mahvedip Balıkpazarı denen çarşığı sarmışlardır. Burada muhtelif istikametlerden yürüyen kollar birleşerek dehşetli bir görünüş arz etmişlerdir.

Artık önünü almak imkânsız hale gelen facia Musevilerin semtine de sirayet ederek Tahtakale, Manayas, Kilise, Cami ve Tabakhane'yi kül haline getirip Tunca'nın kıyısına varmıştır.

Son dakikalarda hükümet çarşığı kurtarmak için büyük gayret sarf etmiştir. Zira onun da tutuşması halinde bütün şehrin tehdit altına girmesinden korkulmuştur. Ağasi Hanı'nın büyük duvarının üzerinde başlıca müdafaa teşkilatlandırılarak başarıya ulaşılmıştır. Memduh Paşa, Reji'nin tulumasını

* Cahit Öztelli'nin *Uyan Padişahım* adlı derlemesinde (Milliyet Yayınları, İstanbul, 1976, s. 639-642) "Edirne'nin Büyük Yangın Destanı" adıyla yayınlanmıştır. Makalenin başında Cahit Öztelli tarafından yazılan şöyle bir giriş yer almaktadır:

"Sayın dostum Kevork Pamukciyan, Ermeni kaynaklarına dayanarak tarihi ve edebi verileri ortaya koymaktadır. Makaleleri tarih dergilerinde çıktığı gibi, daha çok da *İstanbul Ansiklopedisi*'nde yayımlanmaktadır.

Sayın bilgin bana da yardımlarını esirgemediler. Kendilerine teşekkür ederim.

Büyük Edirne yangını üzerine lütfettikleri makalelerini olduğu gibi aşağıya alıyorum."

cebren getirtmiştir. Buradaki havuzlardan, kuyudan ve büyük sarnıçtan da istifade olunmuştur.

250'si Ermenilere ait olmak üzere yanan evlerin sayısı 1500'ü bulmuştur. Bu arada Edirne'nin eski ve tanınmış Ermeni ailelerinden Bardizbanyan, Yazıcıyan, Pantikyan, Küçükyan, Yağupyan, Menziliyan ve Ağasyanların konakları da alevlerin kurbanı olmuştur. Keza Surp Toros adlı kiliseleri ve müştemilatı da maalesef kurtarılamamıştır.

Şimdi de destanın yazarı ve destan hakkında biraz bilgi verelim. Bu hususta eserin 79-81. sayfalarında ezcümle şunlar yazılıdır:

Mihran Ağasyan 1854'te Edirne'de doğmuş ve 1916'da Suriye'de Deyr-i Zor'a yakın Hamam mevkiinde ölmüştür. Pederinden kalan büyük bir müessesenin müdürlüğünü ifa etmiştir. Hem şair, hem musikişinas olmuştur. 1877-1878 yılları Osmanlı-Rus harbine dair seksen kıtalık bir destan yazmıştır ki, maalesef basılmamıştır. 1882'de ise saray-i hümayûn tabibi Dr. Hovhannes Kâtipyan'ın vefatı dolayısıyla kaleme aldığı nefis bir mersiye, İstanbul'da münteşir Ermenice harfli Türkçe "Ceride-i Şarkıye" adlı gazetede neşredilmiştir. Bunlardan başka daha birçok şiir, şarkı ve mezar taşı kitabesi bırakmıştır ki, maalesef 1915'te Ermeni tehciri sırasında hepsi de kaybolmuştur. Asadur İstanbulluyan adlı bir şahsın yanında bulunan kopyası sayesinde yalnız işbu destan kurtulmuştur.

Osman Nuri Peremeci'nin 1940'ta yayınladığı 456 büyük sayfalık *Edirne Tarihi* adlı eserinde bu yangından söz edilmediğini gördük. İleride yazılacak Edirne tarihi için bir kaynak olacağını düşünerek destan ile birlikte yukarıdaki bilgilere de genişçe yer verdik.

DESTAN-I EDİRNE YANGINI

Dinleyin vafımı ey sâdık yâran
Edirne yangını eyleyim beyan
Desem tâ evvelden görmemiş cihan
Böyle dehşetâmez bir âfet-fezan

Agostos ayının tam yirmisinde
Dediler Topkapu'da yangın var, aman
Şafak söker iken saat sekizde
Henüz uykudaydı binlerce insan

Tulumba gelmezden alevler sardı
Çünkü evler ahşap, sokaklar dardı
Hayfa ki su bulmak gayet güçvardı
Yok idi yağmurlar bir hayli zaman

Sonradan yetiştii asker, ahali
Görüp şaşırdılar dehşetli hali
Kesildi herkesin tâb-ü mecali
Ancak birbirinden beklerdi derman

Gittikçe artırdı ateş şiddetin
Gördüler hükmü yok (artık) gayretin
Hak'tan aradılar hep selâmetin
Kol açup cümle halk oldu duâyan

Ateş her tarafı etti istilâ
Ümid-i selâmet kalmadı asla
Dediler bu işin sonu pek fena
Fakir fukaraya acısın Yaradan

Bu yangın yayıldı sekiz on kola
Hiristos, Panayia, hem Ay Nikola
Yandı bu mahalleler, gitti bir pula
Oldu buraları hâk ile yeksan

Dört kilise ile on üç bab havra¹
Bunların hepsi de hep kârgir bina
Taşımış ahali bir külli eşya
Gittiler yangına cümlesi kurban

Bunları ciğersûz hem dehşet-nüma
Kim görmüş tarihte mislin acaba
Gerek eşnaf, zengin, gerek fukara
Seril sefil olup kaldılar üryan

Şuh, yetim, gulam, sabi, sıbyâne
Anadan, babadan bulmuş bir hâne
O da yandı şimdi, döndü külhâne
Kaldı bîçareler sefil perişan

Koynunda ma'sûmu şuh valideler
Kanlı yaşta dolmuş iki dideler
Bilmez bîçareler ne yana gideler
Ancak alabilmiş bir partial yorgan

Kimi evladını kaybetmiş arar
Kimi eşyasından bir haber sorar
Kimi yandık deyip saçların yolar
Yok idi bunları teselli kılan

Ol sahib-i kudret Tanrı müteal
Vermesin bir daha bu türlü zeval
Tüyler kirpirdiyor² ettikçe hayal
Çıkmaz hatıradan durdukça cihan.

1. Bab: kapı. Havra: Musevi tapınağı.
2. Kirpirdemek: ürpermek.

Halktan Derlenen İlk Dedem Korkud Hikâyesi*

Türkçe tercümesini sunduğumuz işbu hikâyenin aslı, İstanbul'da mün-teşir ve "Binbir Kaynak" manasına gelen *Püragm* adlı Ermenice mecmu-anın 24 Eylül 1898 tarih ve 32 sayılı nüshasında (s. 580-582) dercedilmiştir. Lisanı Kayseri'nin Balahesi (Belgesi, bilahare Gesi) köyünün ağzıdır ki, Türkçe kelimeler de ihtiva etmektedir ve anlaşılması da çok güçtür. Hikâyenin naşiri Dırtad Vartabed (bilahare Piskopos) Baliyan'ın, yazısı-nın sonunda verdiği zor kelimelerin izahatı, tercüme ederken faydalı ol-du. Tercümemiz de mümkün mertebe Türkçe kelimeleri muhafaza etmeye ve Ermenice metne sadık kalmaya gayret sarf ettik.

* *Sivas Folkloru* dergisinde (no. 59, Aralık 1977, s. 3-6) Cahit Öztelli'nin "Halktan Derlenen İlk Dedem Korkud: Bay Böğrek Hikâyesi" başlıklı aşağıdaki takdim yazısının ardından, "Akkavak Kızının Hikâyesi (Balahesi Köyü Ağziyle)" başlığıyla yayınlanmıştır. "Dedem Korkud hikâyelerinin halktan derlenen rivayetleri Anadolu'da 1929 yılında başlar (bkz. Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. CDLIII, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür yayınları, İstanbul, 1973).

Dedem Korkud kitabı uzmanı büyük bilgin Orhan Şaik Gökyay'ın çok değerli eserinden sonra yapılacak iş kalmamış gibi görünürse de yaptığımız yeni araştırmalarla bir-takım meselelerin ortaya çıktığını görüyoruz. Sayın bilginin kitabı çoktan bitmiştir. İkinci baskısına yararlı olacağını düşünerek, biz elde ettiğimiz yeni bilgileri, metinle-ri yayımlamaya devam edeceğiz.

Aşağıda vereceğimiz Bay Beyrek (hikâyede Bey Böyrek) hikâyesi geçen yüzyılın son-larında (1898) Kayseri'de bir Ermeni vatandaşı tarafından saptanmış ve İstanbul'da yayımlanan Ermenice bir dergide çıkmıştır. Bu en eski derlemenin yerini bana dostum Fahrettin Kırzioğlu beş yıl önce haber vermişti. Bir vesile ile tanıştığım Kevork Pamukciyan dostumun ricamı kabul ederek dilimize çevirip gönderdiği metni oldu-ğu gibi veriyorum. Kendisine teşekkürü borç bilirim. Ayrıca verdiği açıklamaya hiç-bir şey katmadım. Bilgin dostum metinden ayrı olarak derleyici Baliyan hakkında da bilgi lütfetmişlerdir.

Türk ve Ermeni halkları arasında karşılıklı olarak çok yakından kültür ilişkileri oldu-ğunu biliyoruz. Türkçe söyleyen değerli saz şairleri yetişmiştir (Prof. Dr. Fuad Köprü-lü, "Türk Edebiyatının Ermeni Edebiyatı Üzerine Te'sirleri", *Edebiyat Araştırmaları*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1966, s. 239-269).

Ermeni vatandaşlarımızın Türk tiyatrosuna, gazeteciliğine, kitap yayınına, basımev-leri kurmalarına ve klasik musikimize yaptıkları hizmetleri bu arada hatırlatmak isterim. Sayın Pamukciyan Ermenice metinde geçen Türkçe sözleri belli etmek için altlarını çizerek siyah çıkımlarını istemiştir. [Biz italik olarak yayınıyoruz. -Ed.]

Sözü kendisine bırakıyorum."

Mezkûr mecmua 1882-1908 yılları arasında H. İstepanyan ve Haçadur Ütüciyan tarafından 16 sayfa olarak neşredilmiştir. Ebat 19x27 cm'dir. Muhteviyatı daha fazla filolojiye, halk edebiyatına ve folklor araştırmalarına hasredilmiştir. Neşredildiği matbaalar şunlardır: Bağdadlıyan, Aramyan ve Berberyan.

Müdekkik Baliyan'a gelince, 1850'de Talas'ta doğmuş, 1881'de vartabed ve 1899'da piskopos takdis olunmuş, 1887-1910 yıllarında Kayseri Ermenilerinin ruhani reisliğini ifa etmiş ve 1923'te Atina'da tifüsten vefat etmiştir.

1911 ve 1912 yıllarında İzmir'de neşredilen Ermeni halk şairleri hakkında iki ciltlik mufassal ve natamam bir eseri vardır. 1912'de ise Ermeni manastırları hakkında bir kitabı intişar etmiştir. Eskiden Kayseri'de bulunan Ermenice elyazma eserlerin kataloğu 1963'te Viyana'da basılmıştır. Ermeni basınında da birçok yazıları dercolumuştur.

AKKAVAK KIZININ HİKÂYESİ

Vaktiyle Uğuzeli adlı bir köye mensup bir zenginin hiç çocuğu olmazmış. Bir gün düşünür ki, *acaba* evimin *cemaati* benden *eziyet* çektiği için mi Allah bana *çocuk* vermiyor?

Bu düşünce ile arkadaşı *ağa* ile *tebdil-i* kıyafet gezmeye çıkarlar. Gezerken bir dervişe rast gelirler. Zengin, dervişe hürmet eder. Derviş de:

"Merhaba¹ ile *ağa*" der.

Zengin, dervişe:

"Sen benim bey, yanımdakinin *ağa* olduğunu nereden biliyorsun?" demesi üzerine derviş de:

"Bunu biliyorum ki," der, "bugüne kadar çocuğun olmadığı için, *acaba* evimin *cemaati* benden *eziyet* mi çekiyor, diye *tebdil-i* kıyafet olmuşsunuz, *amma* evinin içinde bulunan *bütün* cemaatin senden *hoşnuddur*. Eğer biraz ileri giderseniz, bir suya rast geleceksiniz. Su bir elma getirecek. O elmayı al, kabuğunu atına, içini de karına yedir." Ve *tenbih* eder ki, kendisi gelmeden *çocuğa* ve *taya* isim koymasınlar.

Derviş bu sözleri söylediği *gibi* ağanın gözünden uzaklaşır. Bunlar biraz ileri gince, suyun içinden bir elmanın gelişini görürler. *Ağa* elmayı alır ve memleketlerine dönerler. Elmanın kabuğunu atına yedirir, içini de karısına verir.

Dokuz ay, dokuz gün dediği gibi, karısı bir çocuk getirir. At da *gulunnamış*² eder. İki ay geçer geçmez, neredesin nerde değilsin, derviş gelir.

Derviş büyük bir kalabalık içinde izin ister ki, çocuğu ve atın tayını dışarı çıkarsınlar. Çıkardıkları zaman, çocuğun adını Beyböyreğ, atın³ adını *Ben-giboz* koyar. Derviş gider.

Seneler geçer, çocuk büyür. Bir gün arkadaşları beraber otururken, Beybörek elçi gönderir ki kendisine yer hazırlasınlar. Elçi gidince, arkadaşlarından biri: "Beyimiz geliyormuş, yerleri *temizleyelim*" der.

Diğerleri ise:

"Adam sen de, hangi yeri temizleyelim? *Sanki kelleden köşk, gövdeden kale* yapan Akkavak'ın kızına mı bağlanmıştı?" derler.

Elçi bu sözleri işiterek, gidip olduğu gibi Beybörek'e *nakl* eder. Bey de utanarak geri döner, eve gider, birçok *para* alır, sonra da babası ve annesine Allahaismarladık deyip, *hemen* ata binerek yola düşer.

Az gider çok gider, altı bahar altı sonbahar gider, arkasına bakar ki bir arpa *boyu* yol kat etmiş. Nihayet o kızın memleketine yetişir. Gizlice gidip, ihtiyar bir kadının evinde *misafir* kalır.

Yedi sene sırrını o kadına bile açamaz. Bir gün gidip şehrin dört *tarafını* gezerken, kelleden köşke ve gövdeden kaleye rast gelir. Bakar ki dedikleri doğrudur. Bir kişi *daha* lazımdır ki *binalar* tekmi! olsun. Çok korkar.

Geceleyin otururken ihtiyar kadına der ki:

"Anneciğim, bugün gezerken bir yerde kelleden köşke ve gövdeden kaleye rast geldim. Bu nedir?"

"Vay yavrum," der ihtiyar, "sen de mi gördün o acuzeyi? Ona Akkavak'ın kızı derler. Kelleden köşk ve gövdeden kale inşa etmiştir. Bir kişi de ister ki bina tekmi! olsun."

"Böyledir, benim kellemler gövdem binayı tekmi! eder" der delikanlı.

İhtiyar bunu işitir işitmez, geceleyin *hemen* kızın yanına giderek der:

"Kızım, evimizde olan delikanlı senin için gelmiş, başının kaydına⁴ bak."

Kız sabah erken, *daha horozlar* ötmeden, henüz delikanlı uykuda iken, gelip ihtiyar kadının kapısını bastonla vurup kırar.

Delikanlı da kalkıp, hemen atın yanına giderek şu beyiti söyler:

*Akkavakın kızı kapıya gelmiş,
Bastonla vurup ihtiyarın kapısını kırmış. vs.*

Allahın izniyle at dile gelir.

*Akkavakın kızı kapıya gelip,
Bastonla vurup kapıyı kırar. vs.*

At hemen, sen beni tımar et der. Binip, bir defa kulağını kamçılایınca, kızın arkasından gidip ona yetişir.

"Kız," der delikanlı, "*meğer* senin için *hileli* imiş, madem ki yarışa çıkacaktın, neden bana ses vermedin ki, ben de başımın kaydına bakaydım."

"Delikanlı," der kız, "sen küçüksün amma, lafların *tokanaklıdır*. İşine gelirse *konuş*, gelmezse kaç." Giderken üç yavru gelir.

“Delikanlı” der kız, “*okunu çek.*”

Delikanlı “sen çek” der.

Kız okunu çekip, üçünden birini vurur. Daha ileri giderken, yine üç tane yavru gelir. Delikanlı Beyböyreğ okunu çekip üçünden ikisini vurur. Yarış yerine varırlar.

Avını pişirip yerken.

“Delikanlı” der kız, “*rakı içer misin?*”

“Sen zehir içersen, ben de içerim!” der Beyböyreğ.

Bunun üzerine yedi senelik rakıyı delikanlıya verip taze rakıyı da kendisi içer. Delikanlı rakıyı içince, aklı başından gider ve düşüp bayılır. Kız da kaçır.

Delikanlının atı kalkıp *sabredemez*. Hemen delikanlıyı *bacağının* aralığına alıp, öteye beriye çekerek onu ayıltır. O da hemen kalkıp ata binerek sürer. Bir çeşmeye rast gelir. Delikanlı inmek istemez, amma at der ki:

*Bu çeşmenin başına in ağam in,
Yüzünü, başını iyice yıka. vs.*

İnip yıkanır, kalkıp Rab der, ata binerek yine sürer. Atın kulağını kamçılarken, gidip kıza yetişir.

“Kız, *zaten* sana dedim ki senin lafın ve işin *hilelidir.*”

“Delikanlı, işine gelirse dur, gelmezse geç.”

Sarayın ve kalenin önüne varırlar. Delikanlı acele yukarı çıkar, amma at der ki:

*Benim ağam, benim ağam, beni de içeri çek,
Çek de iki gözümden öp. vs.*

Delikanlı acele inerek, atı da içeri çeker, tımar eder. Ondan sonra da yukarı çıkıp seyrederek. Kız ardından yavaşça gelerek, ihtiyar kadının yanına gidip der ki:

“Delikanlının atı beni (atımı) geçti. Ne yapmalısın? Şunun atını bir gebertsen, ondan sonra bu dünyada beni *feth* eden çıkmaz.”

Hemen cadı karı bir tas baharlı şarap hazırlayarak delikanlıya götürür.

“Aferin oğlum” der, “*düşmanını feth* ettin, al bu bir tas şarabı iç.”

At bakar ki, delikanlı cadı karının elinden şarabı alıp içecek. Az geri giderek cadıya öyle bir tepik verir ki, cadı dokuz tombalak birden atar.

“Bu *beygiri*ni niçin buraya bağladın, ağamın ahırında birçok atlar var, bu beygire yol ver, git o atlardan birine bin” der cadı.

İhtiyar kadının bu sözüne delikanlı cevap vermez. Bunun için at gücenir. Ertesi gün kıza *emreder* ki yarışa çıksınlar. Delikanlı yüzü kanlar içinde eve gelir, atın yanına gider, birçok oyunlar çağırır. At önceleri *cevap* vermez, amma sonra yine sahibinin sevgisine *dayanamaz*.

“Ağam” der at, “sen aptal mısın, yoksa akıllı mısın? Nesin bilmiyorum. Cadı sana *zehirli* şarabı verirken, benim bir tepmemle dokuz dombalağı birden attırdım. Sen diyemez miydin ki ağanın otuz atı benim bir atımın *gadasını* alsın? Git onun kolayını öğren. Bastonu çektiğin gibi ‘Yâ Aziz Allah’ de, bastonu al, kendisi gelme derse, sen üzerine yürü. Böylece sen fethedersin.” Atın dediği gibi yapar ve delikanlı kurtulur.

“Bir yarışım daha var” der kız delikanlıya.

Delikanlı da atın yanına gidip der ki, “bir yarışım daha var, dedi amma ne olduğunu bilmiyorum.”

“Güleş tutuşmaktır” der at, “amma onun da kolayı şudur. Güreşe tutuşurken, gökten üç tane nar düşecek. Kızdan önce sen tut, suyunu iç, sonra tükür, kuvvet narın içindedir. Amma beni beraber götür. Eğer niçin getirdin derse, hastadır, bağlı bulunduğu yer de soğuktur” de.

Atın dediği gibi yapar, amma, gökten düşen nardan delikanlının hiç haberi olmaz. Hemen at der ki:

Aman ağam beni bağla, şu çınara bağla,

Gökten inen üç tane nara baksana. vs.

Delikanlı bu sözü işitince⁵ yukarı bakar ki gökten üç tane nar inmektedir. Kızdan önce iki narı alıp suyunu içer ve böylece kızı fetheder.

Bundan sonra gidip babasının müsaadesini aldıktan sonra, kızı memleketine götürür, arkadaşlarını *mat* eder, büyük saltanatla düğün yapıp evlenirler, gelin güveyi olurlar ve muratlarına ererler.

Gökten üç tane elma düştü⁶

Biri bana

Biri ezber öğretene,

Biri de hikâyeyi anlatana,

Vay gele dinleyenin başına.

1. Bir kelime noksan olacak. “Bey” sözü eksiktir.
2. “Doğurdu” manasına gelen bu kelimenin aslını bulamadık.
3. Doğrusu tayın olacak.
4. Çaresine demek istiyor.
5. Muhtemelen bir baskı hatası olarak, Ermenice metinde “deyince” anlamına gelen “ısadı” kelimesi bulunmaktadır.
6. Bu son kısmın ancak birinci satırı yazılıdır. Tamamı “Akıllı Çocuğun Hikâyesi” adlı birinci hikâyenin sonunda (s. 454b) bulunmaktadır.

Ermeni Harfleriyle Türkçe Tarihi Bir Destan *

20 Aralık 1835 tarihinde, İstanbul'da şiddetli bir kar fırtınası olmuş ve denizde birçok kaza vuku bulmuştur. Bu yazımızın mevzuunu teşkil eden destan, bu kazalardan birine aittir. Meçhul bir Ermeni halk şairi tarafından yazıldığı anlaşılan destana, geçen asrın ortalarından kalma elyazma bir defterde tesadüf ettik (s. 92-96). Tarihi ve edebi kıymetine binaen, onu Türk edebiyatına mal etmeyi faydalı gördük. Ermeni harflerinden Latin harflerine çevirirken, mümkün mertebe orijinal metne sadık kalmaya gayret sarf ettik. Çünkü bazı kelimelerin eski şekilleri lisaniyat bakımından önemlidir.

Anlaşılması güç olan birkaç kelimeyi izah etmeyi de lüzumlu telakki ettik. Bir denizcilik terimi olması icap eden "suvuryacı" kelimesinin aslı muhtemelen "süvari"dir. "Bile olmak" beraber olmak demektir. "Hamlacı" baş kürek çekene denir. "Aylakçı" burada yardımcı manasına gelmektedir. "Ağırlık" ve "peşkeş" kelimeleri de hediye manasına gelir. "Bas", kalkmak fiilini ifade etmektedir. "Dudu" eskiden muteber Ermeni ailelerinin kadınları ve kızları için kullanılmıştır. "Erefat" kelimesinin aslı "rifat" olabilir. Zira Ermeniler, umumiyetle, R ile başlayan ecnebi dillerdeki kelimelerin önüne E veya İ harfini eklerler. Mesela "rica"ya "irica" derler. Sebebi Ermenicede R harfi ile başlayan kelimelerin bulunmamasıdır. Mevcut birkaç kelime ise sair dillerden geçmiştir. "Kat etmek" burada kesmek fiilini belirtir. "Gark olmak" batmak demektir. "Salt" yalnız, "desdur ü kerem" izin ve lütf manasını taşır.

Tarihçi Avedis Berberyan (1799-1873), 1871'de İstanbul'da neşredilen *Badmutyün Hayots* (Ermeniler Tarihi) adlı çok kıymetli eserinin iki yerinde, bu hadiseden bahsetmektedir. Birincisi 260. sayfadadır, ikincisi ise Kronoloji kısmında bulunmakta olup 490. ve 491. sayfadadır. Yazılanlar aşağı yukarı aynıdır. Bunları birleştirerek tercümesini aşağıda sunuyoruz:

* *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda (no. 8, Ağustos 1979, s. 77-79) yayınlanmıştır. Yazının başında aşağıdaki not yer almaktadır:

"Aşağıda sunduğumuz yazı, değerli halk edebiyatı ve folklor mütehassısı, rahmetli dostumuz Cahit Öztelli'ye, vefatından iki ay kadar önce, arzusu üzerine gönderilmişti. Fakat kendilerinden bir haber alınamadığından ve yazılarını intişar eden iki dergiye de gönderilmediği tespit edildiğinden, yazının yanında kalmış olduğuna kanaat getirdik. İşbu yazıyı merhum Öztelli'nin aziz hatırasına ithaf ediyoruz."

(1835) Bu yılın sonuna doğru, 20 Aralık Cuma günü ani olarak tipi halinde şiddetli bir kar fırtınası başladı. Gündüz, gece gibi görünmez oldu ve denizde büyük dalgalar meydana geldi. Birçok tekne Boğaziçi'nden Propontos (Marmara) denizine sürüklendi. Denizde bulunan birçok kimse ölüm tehlikesi geçirdi. Bu meyanda, Yerganyan veya Uzunyan Harutyun (Artin) Amira'nın iki kız kardeşi, Bedros Amira'nın bir kızı, beraberlerinde bulunan bir kadın, bir Rum kızı ve erkek bir hademe ile beraber iki hamlacı, yani sekiz kişi kayıklarıyla birlikte denizde kayboldular. Kayıklarının kalıntıları ise hiçbir yerde görülmedi.

Yukarıda ismi geçen Artin Amira Uzunyan, geçen asrın ileri gelen İstanbul Ermenilerindendir. 1799'da Eğin'in Abuçeh köyünde doğmuştur. 1809'da babası Hovhannes Amira ile İstanbul'a gelmiştir. 1830'da Kazaz Artin'in (1771-1834) desteği ile Hazine sarrafı nasbolunmuş ve "amira" unvanını almıştır. 1834'te Kuruçeşme'deki Surp Haç Ermeni Kilisesi, onun maddi yardımı ile yeniden inşa edilmiştir. Uzun müddet kilisenin mütevelliliğini de yapmıştır. Adı geçen semtteki Tarkmançats (Mütecimler) adlı mektebin de kurucusudur. Ömrünün son yıllarını Üsküdar'ın Selamsız Mahallesi'nde geçirmiştir. 1869'da orada vefat ederek, Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı'na gömülmüştür.

Bedros Amira'ya gelince, Kürkçühanlıyan olabilir. Artin Amira'dan sonra yukarıda adı geçen kilisenin mütevelliliğinde bulunmuştur. 1835'te ise Balat'taki Surp Hireşdagabed Kilisesi'nin mütevellisi olmuştur. Uzunyan Amira'nın damadıdır. Doğduğu ve öldüğü tarihler bilinmemektedir. 1882'de Mülkiye'den mezun olduktan sonra Hariciye Nezareti Kuyudat Kalem Müdürlüğünde bulunan Bedros Efendi Kürkçühanlıyan muhtemelen bu şahsın torunudur.

Destanın sonlarında zikredilen Ahmed Paşa ise Kayserili Kaptan-ı Derya Ahmed Paşa (1796-1878) olmalıdır.

DENİZDE BOĞULAN ZAVALLI AİLELER HAKKINDA FIGANLI BEYİTLER

Dinleyin vafını derya yüzünde derdini,
Ayırd olur mu asi ilen merdini?
Ajder oldu kaptı canın derdini,
Dümanlansın bu giden kanlar ağlesin.

Evvelâ Felek oldu bile yoldaşım,
Gözümden sakınırdım seni kardaşım;
Emir kulu idi o vekilharcım,
Dedim hamlacımız kayık bağlasın.

Haber etdin kayığımız donansın,
Hamlacımız kürekleri yağlasın,
Gelsin çabuk yalımıza yanaşsın,
Alsın bizi Kuzguncuğa dayasın.

Suvuryacı dedi canım gidemem,
Böyükü havaya bel bağlayamam;
Efendim bugün bir kıyı bulamam,
Emir olundu bir aylakçı alınsın,

Girdiler kayığa ol dem gülüşerek,
Biribiri ile sohbet ederek;
Biraz ağırlık peşkeş götürerek;
Çabuk yetişsin kıza donansın.

Giyindiler kuşandılar anası kızı,
Takındılar cevahirler libası;
Akşam olduklayn tutdular bası,
İki dudu erefat ile beraber.

Çıkıldılar Kuzguncuğa vekilharc önden,
Kız tarafı aldı haberi bizden,
Kızı kaçırdılar anîde bizden,
Çabuk yetişsin kayık donansın.

Hoş geldin deyerek kahveler pişdi,
Kız el öpmeye anîde yetişdi,
Dediler kısmettir göynümüze düşdü,
Kızın anası dedi sağ söz bağlansın.

Beğendiler kıza dediler budur dengimiz,
Havaya güvenmedik kaldı birimiz,
Hava sertdir dediler kalın hepiniz,
Dediler hava sert olursa hamlacımız kullansın.

Dinlemeyip onlar çıkdılar yola,
Dediler hepsi selâmet ola,
Aman hamlacı ardını kolla,
Gelen dalga başımıza vurmasın.

Bakarsın göz yüzü bulandı kara,
Gözümüz kapandı kalmadı ara,
Koyvermiyor tipi gidelim yola,
Varsın niyazımız Hakka dayansın.

Hamlacımız dedi güvenemem kendime,
Suvuryacı dedi tak kürekleri yerine;
Gide gide Kızkulesi'ne,
Kırk kırk deyerek elliye buldu.

Aman Hüdâ deyerek hemen ağlardık,
İmdat gelir deye döner bakardık,
Umudu kat'ettik Hakka dayandık,
Yaradan davanında kendi kayırsın.

Hak duymadı sesimizi anda gark olduk,
Geldi üç beş dalga onda boğulduk;
Çürüdü tenimiz songra duyulduk,
Nafîle soranlar kan yaş ağlesin.

Salt bize değil çoğuna oldu,
Kendine çekilen kıyıda buldu,
Haber aldı Ahmed Paşa da duydu,
Dedi çabuk çark gemisi donansın.

Donandı çark gemisi deryaya çıktı,
Vara vara bir kıyı buldu;
Haber aldı çiftlikdir deyi,
Kavas başı çıktı çiftliğe vardı.

Bakdılar çiftlikde vardı yüz harem,
Hak vermiş onlara desdur ü kerem,
Bindiler gemiye çıkdılar ol dem,
Onlara Yaradan yardımcı olsun.

Mümkün değil kayıp olan bulunmaz,
Coşkun deryalara çare bulunmaz,
Kim dedi ki ârif adem bulunmaz?
Bâre bilenlerin çeşmi ağlesin.

Ahmed Paşa dairesine vardı şânımız,
Sürüldü şânımız hem divânımız,
Mezar tazelensin yokdur tenimiz,
Gelen desin budur nişan ağlesin.

II. Murad Devrine Ait Bir Hikâye *

On yıl kadar önce, muhtelif Ermenice elyazması eserleri tetkik etmek fırsatını bulmuştuk. Bunlar arasında, Osmanlı tarihi ile ilgili bahisler bulunan iki esere de tesadüf ederek, bazı kısımlarını kopya etmiştik. Çok muhtemel olarak Sultan II. Murad'a (1403-1451) ait olan, aşağıda sunduğumuz vesika bunlardan biridir. Sultan II. Murad'a affetmemizin sebebi şudur: Sultan I. Murad (1325-1388) çok dindar bir hükümdar olduğu için, onun şaraba müptela olduğuna ihtimal vermek güçtür. Yazıda adı geçen Şeyh Hamdi Sultan hakkında bir bilgi edinemediğimizden, bu hususta kati bir şey söyleyemiyoruz. Böylece, zikredilen camiin 1424-1426 yılları arasında inşa edilen Muradiye Camii olması gerektiğine kanaat getiriyoruz.

Metin Ermeni harfleriyle Türkçedir. Latin harflerine çevirirken, kelimelerin imlasını hemen hemen aynen muhafaza ettik. Zira vesika, tarihi kıymetinden maada, lisaniyat bakımından da ehemmiyeti haizdir ve kanaatimizce o zamandan kalmazdır. Türkçe kaynaklarda bulunup bulunmadığını bilemiyoruz. Yazılış takriben 18. asrın sonlarından ve çok güç okunabilmektedir.

Metinde geçen bazı zor kelimelerin manalarının açıklanmasını lüzumlu lu gördük. Bunları aşağıda sırasıyla sunuyoruz:

Bünyad: inşa – ne denlü: ne kadar – cemiy oldi: toplandı – Bursa kazisi: Bursa kadısı – muntazır: bekleyen, gözeten – kimesne: kimse – kangısı: hangisi – tura: dura – nagâh: birdenbire – tablakeş: tabla taşıyan – etmegin: ekmeğin – bey'idub: satarak – münir: aydınlatan (minare veya minber olacak) – pünhan: gizli – lâal-i Bedahşan: Bedahşan, Hindistan'da

* *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda (no. 5, Mayıs 1979, s. 43-44) yayınlanmıştır. Makalenin sonunda "T. ve E." (*Tarih ve Edebiyat*) imzalı şöyle bir not yer almaktadır:

"Bu tarihi metin vaktiyle Arap harfleriyle yazılmış Türkçe aslından Ermeni harflerine geçirilirken bazı kelimelerin yazılış bakımından başka kelimeler gibi görünmesi kopya çekenin hataya düşürmüş olmalıdır. Minber kelimesinin 'Münir', Şer'e kelimesinin 'Şeyre' ve Züh'd'e kelimesinin 'Zühre' şekline girmesi gibi... 'Şeyh Hamdi' ismi de metnin bir başka satırında 'Hamid' diye geçmektedir. Ancak makalemiz kaleme alınırken, söz konusu yanlışmalar yukarıdaki mana cetvelinde yeterince açıklanmış bulunuyor. Diğer hususlar da tetkik erbabınca kolaylıkla yorumlanabilir sanıyoruz."

bir şehirdir, lâal veya lâ'l ise orada bulunan kıymetli bir süs taşıdır – dürr: inci – cevahir: cevherler (burada her iki kelime de mecazi manada kullanılmıştır) – göğçek: güzel – aceb: acayip – hüsrevanî: bir çeşit şarap (burada şarap küpü anlamında kullanılmıştır) – Şeyre: (Şer'a olacak) Şeriat'e – hususâ: bilhassa – anga: ona – baid: uzak, imkân dışı, abes – diyucek: de-yince – fisk: yasak olan şeyleri yapmak, günah işlemek – fâsık: yasak olan şeyleri yapan, günah işleyen – zühre (zühd'e olacak) dünya işlerini küçümsemek, bir kenara çekilmek, ılımlı bir hayat yaşamak.

Şimdi de bu vesikanın metnini takdim edelim:

Netekim Sultan Murad veli, kâm oldi, anın hikâyeti budur ki, Sultan Murad gayet fâsık idi, hiçbir an şarabsız olmazdı. Amma gönglü ibadete mâyil idi, ol sebebdan Bursa şehrinde ol camii bünyad eyledi. Çün ki cami tamam oldi, ol cemaatde ne denlü ulema var ise cemiy oldi. Sultan Murad, bir müfti, iki kazıasker ve Bursa kazisi ve medreseden hiç kimesne kalmadı, geldi Cumay namazın kılınub halka muntazır olurlar ki, vâ'z etmege ol dört velinin kangısı tura. Nagâh bir tablakeş kişi etmegin bey idub, tablacığın kol-tuğına almış, gelub münir ayağında, tablasın koyub gendusi münire çıkdı. Müezzinler men etmek istediler. Müfdi dedi: Koyun görelim neyler, liyâkati olmasa münire çıkmazdı. Meger ol Şeyh Hamdi Sultan idi, rahmetullah-u aleyh. Kendisi halk içinde pünhan tutdı. Heman ki münire çıkdı, lâ'l Bedehşan açub söz yerine dürr-i cevahir saçub, fatihet-ül kitab yedi dürlü tef-sir eyledi. Çünkü vâ'z ve nasihat tamam olub, dua idub dahi menberden endi, cemi halk elin alub, Sultan Murad yanına geldi. Padişah ayağ üzre durub, elin aldı, yanına Şeyh Hamid Sultan oldi, dahi oturdular. Sultan Murad dedi: Cami yapıdık bi-hemd-İllâh-i Tealâ, şeyhin dahi verdi. Şeyh Hamid, Sultane dedi: Ey Padişah, bu câmi gayet lâtif ve göğçek yapılmış, lâkin bir aybı var. Sultan dedi: Yâ Şeyh, ol aybi neresindedir. Şeyh dedi: Bu camiiin dört köşesinde dört hüsrevani gerek idi, ol küblerin içi dolu şarab olub, gelen giden için gerek idi. Bu sözü Sultan Murade güc geldi. Dedi: Yâ Şeyh, ne aceb söz söyledin. Hususa şeyre muhalıfdir. Şeyh dedi: Ey Padişah, Hak Teâlânın kudret eliyle yaptığı caminin, ki senin cismindir, sen anga kendi elin ile hergün şerab doldurursın, ne aceb dimezsın, bu âlet ile yapıdığın eve şerab gitmek baid mi görürsün diyucek, heman Sultan Murad Şeyhin elin öpüb, artık fıska ve fucure meyl etmedi. Zühre meyl bağlayub günden güne ibadetin ziyade eyledi.

Folklor Uzmanı Cahit Öztelli'den Hatıralar*

25 Şubat 1978 Cumartesi günü öğle ajans haberlerinden, değerli halk edebiyatı mütehasısı ve folklorist Cahit Öztelli'nin vefatını işiterek çok müteessir olmuştuk. 27 Kasım 1977 ve 5 Ocak 1978 tarihli mektuplarımızın cevapsız kalması ve 13 Kasım 1977 tarihli son mektubunda rahatsız olduğunu bildirmesi, sıhhati hakkında kaygı uyandırmıştı. Bu sebeple Sayın Yılmaz Öztuna'dan sıhhatine dair bilgi istemiştik.

Ölümünün kırkı münasebetiyle, şehrimizde münteşir Ermenice *Marmara* gazetesinin 31 Mart ve 1 Nisan 1978 tarihli nüshalarında, hatırasına izafeten bir yazımız intişar etmişti. Bu defa da, vefatının birinci yıldönümü dolayısıyla *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda, aziz hatırasını tazim etmeyi bir vicdan borcu telakki ettik.

Merhumu 1973'te Patrikhane'deki çalışma odamızda tanımiştık. Ziyaretinin sebebi, Dede Korkud masallarından biri olan "Akkavak Kızı ve Bey Böğrek" hikâyesinin halk ağzından derlenerek neşredilmiş bir varyantını bulmaktı. Bu varyantın 1876 yılında Ermeni harfli Türkçe *Püran* (Binbir Kaynak) mecmuasında neşredilmiş olduğunu beyan etmişti. Ancak bu beyanatında iki yanlışlık vardı. Zira sözü geçen mecmua 1882'de neşredilmeye başlamıştır ve lisanı da Türkçe değil Ermenicedir. Sonradan öğrendiğimize göre, bu bilgiyi kendisine Sayın Fahrettin Kırzoğlu vermişti. Merhum bu kaynağa hususi bir kıymet atfediyordu. Çünkü Türk halk ağzından derlenenlerden otuz yıl kadar daha eski olduğunu söylüyordu.

O zaman söz konusu mecmuanın Patrikhane'de bulunan koleksiyonlarında yaptığımız araştırmalar bir netice vermedi. İki yıl kadar sonra müteveffa İstanbul milletvekili Dr. Zakar Tarver'in (1894-1960) kitapları Patrikhane'ye hediye edilmişti. Bunlar arasında, adı geçen mecmuanın bazı yıllara ait evvelce mevcut olmayan koleksiyonları da vardı. Bunların muhteviyatında yaptığımız araştırmalar nihayet müspet netice verdi ve 24 Eylül 1898 tarihli sayıda, aranan hikâye meydana çıktı. Bir Ermeni ih-

* *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda (no. 8, Ağustos 1979, s. 50-51) "Geçenlerde Kaybettğimiz Tanınmış Folklor Uzmanı Cahit Öztelli'den Hatıralar" başlığıyla yayınlanmıştır.

tiyar kadının ağzından derleyerek neşreden, zamanının Kayseri Ermenileri ruhani reisi, değerli filolog Dırtad Piskopos Baliyan'dı (1850-1923). Lisani Kayseri'nin Belgesi köyü ağzı idi ve oldukça çetindi. Keza anlaşılması güç Türkçe kelimeler de ihtiva ediyordu. O kadar ki tercümesi epeyce zahmetli oldu.

Rahmetliye gönderdiğimiz tercüme *Sıvas Folkloru* mecmuasında neşredildi.* Önsözünde, Ermenilerin Türk tiyatrosuna, basınına, neşriyatına, matbaacılığına ve musikisine yaptıkları hizmetten sitayişle bahsedilmişti. Bu münasebetle, Türk ve Ermeni halkları arasında eskiden beri mevcut derin kültür bağları da tebarüz ettirilmişti. Muhtemelen bu yazı neşredilen son makalesi oldu. Hayata gözlerini kapamadan arzusunu yerine getirebildiğimiz için, derin bir vicdan rahatlığı hissetmiştik ve bugüne kadar da hissediyoruz.

Bu buluş tabiatıyla kendisini de fazlasıyla memnun etmişti. Zira mektuplarından birinde, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'nde dercedilmek üzere biyografimizi istemişti. Bu lütfaya layık olmadığımızı bile bile, gönlü hoş olsun diye arzusunu yerine getirmiştik.

İlk ziyaretinden bir yıl kadar sonra tekrar teşrif etmişti. Bu defa da, tarihi destanları bir kitap halinde neşretmek niyetinde olduğunu ve Ermeni halk şairlerinin Türkçe olarak yazdıkları tarihi destanları da bu eserine almak istediğini bildirmişti. Bu mahiyetteki üç destanı daha önce neşretmiştik. Bunlardan birincisi Aznavuroğlu'nun 1660 yılı büyük İstanbul yangını, ikincisi Minas Ceranyan'ın (1730-1813) 1766 yılı büyük İstanbul zelzelesi, üçüncüsü ise şair Cüdağ'nin 1826 yılı büyük Hocapaşa yangını destanları idi. Henüz neşredilmemiş olanlardan da birkaç tane göndermiştik. Bunlardan ikisi de, 1976'da Milliyet Yayınları arasında *Uyan Padişahım* adı ile çıkan eserinde yer aldı. Diğer bazıları gibi, bu son kitabından da imzalı bir nüshayı tarafımıza göndermek lütfunda bulunmuştu.

Diğer bir ziyaretinde merhuma, Türk edebiyatını ilgilendiren Ermeni harfli Türkçe bazı eski ve nadir kitaplar ve risaleler göstermiştik. Bunlar arasında, 1872'de şehrimizde münteşir *Meşhur Meddah Kız Ahmed Efendi'nin Rivayet Ettiği Lüleci Ahmed'in Menkıbesi* adlı 45 sayfalık risaleye büyük önem vermişti. Zira, Türk edebiyatında bu metnin mevcut olmadığını beyan etmişti. Başka bir fırsatta bunu kopya etmek niyetinde idi, fakat maalesef kısmet olmadı.

* Cahit Öztelli, "Halktan Derlenen İlk Dedem Korkud: Bay Bögrek Hikâyesi", *Sıvas Folkloru*, no. 59, Aralık 1977, s. 3-6. Bkz. ETKK, c. II, s. 13-17.

Bu ziyaretinde, şehit Papaz Gomidas Kömürçyan'ın (1656-1707) hatırasına izafeten, ketebeden Vahşi Efendi adlı bir şair tarafından kaleme alınan müsemmen bir mersiye'yi çok beğenerek kopyasını almıştı. Bu vesile ile şu hususu da kaydedelim ki, "vahşi" kelimesi eskiden "misanthrope" (insanlardan kaçan, kendi başına yaşayan) manasında da kullanılmakta idi.

Son mektuplarından birinde, Ermeni asıllı halk şairlerinin Türkçe şiirlerini de bir kitap halinde neşretmeyi tasarladığını ve bu sahada Türkçe kaynaklardan epeyce malzeme toplanmış olduğunu açıklayarak, bu hususta yardımımızı rica etmişti. Ne yazık ki, ömrü bu son arzusunu gerçekleştirmeye kâfi gelmedi.

Burada 13 Kasım 1977 tarihli son mektubunun aynen neşredilmesini faydalı gördük, zira Türk-Ermeni kültür bağları bakımından ilginçtir.

Sayın Dostum Pamukciyan,

5 Kasım 1977 tarihli mektubunuzu dün aldım. Rahatsızlığım dolayısıyla 9 Ekim tarihli mektubunuza zamanında cevap veremedim.

Gönderdiğiniz Dedem Korkut yazınız aralık ayında çıkacak. Dergiyi size de göndereceğim tabii. Yazdığım önsözde Türk edebiyatı için çok değer taşıyan bu Kayseri derlemesinin ve Türk-Ermeni kültürlerinin yakınlığını belirttim.

Biyografinizi henüz göndermedim. P harfine daha epeyce zaman olduğu için acele etmedim. Bugünlerde usulüne göre düzenleyip göndereceğim. Son ilâveleri de koyacağım.

Aziz dostum, siz her iki dile de hâkim olduğunuz için ve kaynakları bilen bir ilim adamı olarak, uluslarımızın tarih ve kültürüne iyi hizmetlerde daha çok bulunabilirsiniz.

Böyle bir çalışmaya başlasanız, gerek tarih, gerek edebiyat bakımından çok yararlı eserler verebilirsiniz. Ben de size sizin görmediğinizi tahmin ettiğim kaynakları haber veririm.

Meselâ, F. Köprülü'nün Ermeni halk şairleri (Türkçe yazar) üzerine çok güzel uzun bir araştırması vardır. Ayrıca Ermeni eski tarihçilerinden bir ikisinin tarihleri Türkçeye de çevrilerek Tarih Kurumu tarafından basılmıştır. Biz iki millet çok eskiden beri birlikte yaşamış, ortak kültüre sahibiz. Ermeni kaynaklarında bize ait pek çok malzeme olduğunu biliyorum. İstanbullu Tanburî Arutin tarafından, Osmanlı elçisi ile Acemistan yolculuğunda yazılmış "Tahmas Kulu Han'ın Tevarihi" adlı Venedik'te basılmış, harfleri Ermenice, dili Türkçe bir kitabı, Türk Tarih Kurumu 1942'de bastırdı. Temiz bir Türkçe halk dili ile yazılmış bu eseri ben sık sık zevk için okurum. Hatâ ondan aldığım bir parça ile, Türklerde tiyatro üzerine bir makale de yazdım. 1800'de basılan bu kitabı her halde bilirsiniz. Tarihçilerimiz bu kitabı kaynak olarak kullanır.

Elimde Krikor Zohrab'ın "Hayat Olduğu Gibi" adında aslı Ermenice, 1329'da basılmış güzel bir kitabı var.

Tanzimat'tan sonra tiyatromuza ve basınımıza yaptıkları hizmetleri yakından biliyorum. Bütün bunlar bir araya toplansa ne kadar iyi olur.

Selâm ve sevgilerimle, aziz dost.

Cahit Öztelli

Allah ömür ihsan ederse, aziz dostumuzun ruhunu şad etmek için, arzusunu şimdilik makalelerle ve ilerde inşallah kitaplarla yerine getirmeye çalışacağız.

Tanrı gani gani rahmet eyleye.

Yazımızın sonunda, *Meydan-Larousse*'tan istifade ederek, merhumun biyografisini de sunmayı lüzumlu gördük.

Cahit Öztelli 1910'da Erzincan'da doğdu. Orta tahsilini Trabzon'da yaptı. 1940'ta Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Sonra edebiyat öğretmenliği yaptı. En fazla Türk halk edebiyatı konuları üzerinde çalıştı.

Eserleri şunlardır: *Zileli Şairler* (1944); *Karacaoğlan* (1952); *Köroğlu-Dadaloğlu*, *Dertli-Seyranî*, *Halk Türküleri* (1953); *Halk Şiiri* (14.-17. Yüzyıllar), *Halk Şiiri* (18. Yüzyıl) (1955); *Resmî Yazışmalar Sözlüğü* (1963); *Nasrettin Hoca* (1964); *Kul Nesimi* (1969); *Pir Sultan Abdal*, *Yunus Emre* (1971); *Uyan Padişahım* (1976).

Ermeni Asıllı İki Halk Şairi ve Türkçe Şiirleri*

Ermeni harfli Türkçe şiir yazan ilk büyük şair, aynı zamanda bir tarihçi, edip ve mütercim olan Eremya Çelebi Kömürçiyandır (1637-1695). Şiirleri arasında en önemlisi *Hikâye-i Faris ve Vena*'dır ki, Latince'den Ermenice'ye yapılan bir tercüme üzerinden, manzum olarak Türkçeye çevirmiştir. 140 sahifelik bu eser, 1871'de İstanbul'da Kayserili Kevork Zartar-yan'ın (1834-1888) ve adı bilinmeyen kardeşinin matbaasında basılmıştır. Naşiri yine Kayserili Hovhannes Avedikyants'tır. Telif şiirleri arasında ise henüz 14 yaşında iken evli olarak ölen kızı Soğome için kaleme aldığı iki mersiye'yi zikredebiliriz. Bunlar 1939'da Kudüs'te neşredilen *Orak-rutyun* (Ruzname) adlı eserinin sonunda bulunmaktadır (s. 632-634).

Eremya Çelebi ile çağdaş Aznavuroğlu adında başka bir Ermeni asıllı halk şairi vardır ki, 14 Temmuz 1660 tarihinde çıkan en büyük İstanbul yazgını hakkında bir destan yazmıştır.

Metin ilk defa, yanında bulunan elyazma cönkten alınarak, Amerika-lı müdekkik ve tarihçi Harutyun Kürdyan (1901-1976) tarafından, Toros Azadyan'ın (1893-1955) şehrimizde çıkardığı *Asdğapert* (Yıldız Kalesi) mecmuasında neşredilmiştir. Buradan alarak biz de ilk defa *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*'nde (no. 182, Mart 1957, s. 13-15) yayınlamıştık. İkinci defa olarak *İstanbul Ansiklopedisi*'nde (c. III, s. 1729) Aznavuroğlu maddesinde çıktı. Üçüncü defa ise merhum Cahit Öztelli'nin (1910-1978) *Uyan Padişahım* adlı tarihi destanlar koleksiyonunda (İstanbul, 1976, s. 629-633) yayınlanmıştır.

Türkçe Yazan Ermeni Şairler

18. yüzyılda Türkçe şiir yazan Ermeni şairleri arasında kronolojik sıra ile ezcümle şunları kaydedebiliriz:

Asrın başlarında patriklik makamında bulunan Melkisetek Suphi ve Amasyalı Kalust Gaydzakın (Yıldırım); Harutyun Sargavak Ekserciyan (1714'ten sonra vefat etmiştir); Venedik Mikhitarist rahiplerinden Hagop Vartabed (1716 yılında Macaristan'ın Petervarden şehri yakınında

* *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda (no. 10, Ekim 1979, s. 73-75) yayınlanmıştır.

Osmanlı ve Avusturya orduları arasında vuku bulan büyük cenk hakkında 46 kıtadan mürekkep bir destanın şairidir. 18. asrın sonlarına doğru istinsah edilen bir cönkte tarafımızdan tespit edilen işbu destan bugüne kadar neşredilmemiştir; ünlü müellif ve patrik Hagop Başpiskopos Nalyan [1706-1764]; aslen Kayserili, büyük şair, edip, dilci ve tarihçi Bağdasar Tıbir (1638-1768); Kütahyalı hekim Bedros veya Petro (öl. 1780'den sonra. 11 Mayıs 1766'da vuku bulan büyük İstanbul zelzelesi hakkındaki destanı da Cahit Öztelli'nin *Uyan Padişahım* adlı kıymetli eserinin 564-567. sayfalarında ilk defa olarak neşredilmiştir) ve Minas Ceranyan veya Ceranoğlu (1730-1813. Sözü geçen zelzele hakkında kaleme aldığı bir destanı vardır. İşbu şiir, Latin harfleriyle ilk defa *Tarih Konuşuyor* adlı mecmuada [no. 28, Mayıs 1966, s. 2335-2338; bkz. ETKK, c. I, s. 65-70], ikinci defa ise yine *Uyan Padişahım* adlı kitapta [s. 569-570] çıkmıştır).

19. ve 20. asırlarda Türkçe yazan Ermeni şairlerinin sayısı o kadar artmıştır ki, isim vermek çok uzun olacaktır.

Türkçe Yazan İlk Ermeni Şair

Tarafımızdan tespit edildiğine göre, Türkçe yazan en eski Ermeni şairi Telkuranlı (Telkurantsi) Hovhannes'tir. Telkuran, Urfa'ya 25 km uzaklıkta bulunan bir kasabadır. Bu zat, son zamanlara kadar, 1489'dan itibaren Kilikya gatoğigosu olan ve 1525'te vefat eden Hovhannes Telkuranlı ile aynı şahıs zannedilmişse de, değerli tetkikçi Viyana Mikhitarist rahiplerinden Nerses Aginyan (1883-1963) şairin, sözü geçen din adamı ile ilgisi olmadığını ortaya koymuştur. Zira yazdığı şiirlerden birini 1369'da vefat eden Libarid adlı bir Ermeni cengâvere hasretmiştir. Böylece şairin 14. yüzyılda yaşadığı meydana çıkmıştır.

Türkçe şiirlerinden birincisi Hazreti İsa, ikincisi ise Meryem Ana hakkındadır. Birincisi sekiz kıtadan ibarettir ve son kıtası Ermenicedir. İkincisi ise yedi kıtadan mürekkeptir. Ancak her bir kıtada, birinci mısradan sonra Ermenice bir mısra da mevcuttur. Eskiden buna benzer, bir mısraı Türkçe ve bir mısraı Ermenice şiirler de yazılmıştır. Bu iki şiire, on yıl kadar önce, 18. asırdan kalma elyazma bir cönkte tesadüf ettik.

16. asırda ise Ahtamar Gatoğigosu Ahtamarlı Krikoris'i (vefatı 1534) zikredebiliriz.

Asıl mevzumuz gelince, sunacağımız iki şiirden birincisi Karacaoğlan mahlasını taşıyan bir Ermeni halk şairi tarafından yazılmıştır. Muharrir Haçik Amiryân'a göre, Karacaoğlan mahlasını taşıyan ve Türkçe yazan

Maraşlı bir Ermeni halk şairi biliniyorsa da, ne zaman yaşadığı belli değildir. Yine aynı yazara göre, sözü geçen şair adak için Muş'taki Surp Garabed Manastırı'na gittikten sonra "Garabed-Dığan" takma adını almıştır. "Dığan" veya "dığa" oğlan demektir.

Bu şiiri on yıl kadar önce, 18. asrın sonlarına doğru istinsah edilen Ermenice elyazma bir risalede bulmuştuk. Her ne kadar eski Ermenice cönklerde Türk şairlerinin şiirlerine tesadüf edilmiyorsa da, bu şiir ünlü Türk şairi Karacaoğlan'a ait olabilir mi diye merhum Cahit Öztelli'nin fikrini sormuş, fakat bu hususta bir cevap alamamıştık.

Bazı kelimeler hakkında dipnotlar vermek suretiyle, metnini aşağıda sunuyoruz. Serlevhada "Türkçe" kelimesi yazılıdır.

Hezaren¹ kobriden² geçdim,
Aci datlı suyun içdim,
Ne var ki sevdim ne vaz geçdim,
Var âlemi dolan dilber eman esmer.

Karşiki dağın meşesi,
Tutuşmuş çevre koyşesi,³
Yaz bahar mor menekşesi,
Güz baharda solan dilber eman esmer.

Suya düşeni od yakmaz,
Her âşık bu cevri çekmez,
Şimdi uzumuzu⁴ bakmaz,
Var âlemi dolan dilber eman esmer.

Karacaoğlanın suçu ne?
Göyül⁵ vermez bir kaçına,
Baharda kunum⁶ için ah,
Suzulub⁷ dilber eman esmer.

Sahibi Bilinmiyor

İkincisini ise 1977'de değerli müdekkik ve tarihçi Sayın Hagop Anas-
yan tarafımıza göndermişti. Son kıtada şairin adı geçmediği için yazarı bi-
linmemektedir. Keza başlığı da yoktur. Zamanı muhtemelen 18. asırdır.
Bu şiire de üç dipnot ilave ederek metnini takdim ediyoruz.

Adem oğlu varlığına güvenme,
Ecel gelip dolan da dur temaşa;
Helâl haram kazandığın mallara,
El bir iki dolan da dur temaşa.

Daha kimler ile yeyip içersin,
Dünya mülkün değil, bir gün göçersin;
Kıldan köprü vardır, nice geçersin?
Geçmeyip de kalandadır temaşa.

Malın mülkün tellâllarda satıla,
Tenin çürüyüp topraklara katıla;
Hallac Mansur⁸ çıkıp dağlar atıla;
Anşer mahşer⁹ olandadır temaşa.

Şam-u şarkî derler bir azim kala,¹⁰
Yetmiş iki millet cem ola kala;
Gökteki melekler seyranda dura,
Haklı hakkın alandadır temaşa.

1. Farsça "hezar" kelimesinden türetilmiştir ki bin rakamını ifade eder. Burada daha fazla bin bir manasına geliyor.
2. Köprü.
3. Köşe.
4. Yüzümüze.
5. Gönül.
6. Koynum.
7. Süzülüp.
8. Ermeni harfli metinde Mansur yerine Manası yazılıdır. Hallac-ı Mansur 922'de darağacına asılarak öldürülen ünlü bir sufidir ve divan edebiyatında adı çok geçer.
9. Ermeni harfli metinde Maşşar yazılıdır.
10. Kale.

Nasreddin Hoca Fıkralarının Ermeni Harfli Türkçe İlk Baskısı *

13-18 Ağustos tarihleri arasında Ankara'da toplanan Uluslararası Güneydoğu Avrupa İncelemeleri Kongresi'nde ecnebi ve Türk bilginlerinin Nasreddin Hoca'ya geniş yer vermiş olduklarını nazar-ı itibara alarak, *Türk Folkloru* dergisi için hazırladığımız ilk yazıyı bu mevzuya hasretmeyi münasip gördük.

Nasreddin Hoca'nın fıkraları veya latifeleri eskiden beri Ermeniler arasında da rağbet görmüştür. Hatta bunlardan birkaçına, Ermenice eski ders kitaplarında dahi tesadüf etmek mümkündür. Bunların tümünün Ermenice baskısı da mevcuttur.

Latifelerin Ermeni harfli Türkçe ilk baskısı ise 1853'te ünlü matbaacı Arabyanlar'ın Ortaköy'deki matbaalarında yapılmıştır. Mezkûr matbaa, sözü geçen mahalde 1820'de tesis edilmiş ve kurucusu, Matbaa-i Âmire müdürü Boğos Arabyan'ın (1742-1836) vefatından sonra, oğulları Asdvadzadur, Kevork ve Kalust Arabyan tarafından 1855 sıralarına kadar devam etmiştir.

Kitabın ebadı 13x20,5 cm, dizgi ebadı 7,5x14 cm, sayfa adedi ise 64'tür. Kitabın ismi, baskı tarihi ve matbaanın adı yalnız sarı renkli kapağında kaydedilmiştir ve muhteviyatı şudur:

"Nasreddin Hoca Latifeleri

1853 Asitane Araboğulların Tabhanesinde"

Kitabın önsözü yoktur. Şöyle ki, istifade edilen kaynak bilinmemektedir. Ancak, mezkûr tarihten önce yapılan Arap harfli Türkçe ilk dört baskıdan birinden istifade edilmiş olması muhtemeldir. Sayın İbrahim Aslanoglu'nun tarafımıza ışar buyurduklarına göre, bunların ilki tarihsizdir; ikincisi 1838'de, üçüncüsü 1841'de, dördüncüsü ise 1850'de yapılmıştır.

Eski harfleri bilmediğimiz için, bizce karşılaştırmak mümkün olmadığından, başka araştırmacıların karşılaştırma yapmasına imkân vermek üzere, yazımızın sonunda, birinci, seksen birinci ve sonuncu latifelerin metinlerini, kelimelerin şeklini dahi değiştirmeden, aynen sunuyoruz.

* *Türk Folkloru* dergisinde (no. 5, Aralık 1979, s. 4-5) yayınlanmıştır.

Fıkraların sayısı 112'dir ve sıra ile numaralandırılmıştır. Her biri için "Latife" kelimesi tekrarlanmıştır ve başlık da kullanılmamıştır. Görüleceği veçhile, lisan zamanına göre sadedir ve bazılarında müstehcen kelimeler de mevcuttur.

Nasreddin Hoca latifelerinin bizce malum müteakip Ermeni harfli Türkçe baskıları ise şunlardır:

1. *Nasreddin Hoca'nın Tohaf Latifeleri*, İstanbul, 1873, 64 sayfa.¹
2. *Nasreddin Hoca'nın Tohaf Latifeleri*, İstanbul, 1886, Kavafyan Matbaası.²
3. *Nasreddin Hoca'nın Tohaf Latifeleri*, 48 sayfa; yer adı ve baskı tarihi yazılmamıştır.³

Ermenice baskı olarak da bizce ancak biri malumdur ki, *Nasreddin Hoca'yı Zivarcılıkken* (Nasreddin Hoca'nın Latifeleri) adını taşıyor. İşbu kitabın baskı tarihi, yeri ve sayfa adedi maalesef katalogda kaydedilmemiştir.⁴

Yazımızın sonunda, sözü geçen üç fıkranın metnini takdim ediyoruz. Muhteviyatlarının, Arap harfli Türkçe dört baskı ile aynı olup olmadığı hususunda bizi aydınlatacak müdekkiklere şimdiden şükranlarımızı beyan ederiz.

LATİFE 1. Bir gün Nasreddin Hoca kürsiye çıkıp, cemaata yüksek âvaz ile sual eder. "E'y müslimanlar, size ne deyeceyim bilir misiniz?" Cemaat teacübde kalarak, "Hayır, hoca efendi, sen demeden biz nasıl bilebiliriz?"

"Ya siz bilmedikten soğra ben size ne deyeyim" der hoca ve kürsiden ener gider. Ertesi günü tekrar gelib yukarı çıkıp gine evvelki suali itdiğinde, bu defa cemaat akıllı davranmak fikri ile, hoca daha sözünü teknil itmeden "Evvvet, biliriz, biliriz" deyi cevap verir. Hoca gücenib, "E'y siz bilerseniz, ben ne söyleyim" der bırakır gider.

Hocanın deyeceği cemaata merak olub, acaba şunu ne fend ile ağzından alabiliriz deyi düşünürken, bir de Nasreddin ... kınalı balmumular ile davet olunmuş gibi acele gelir kürsiye çıkar gine sual ider. — "E'y müslimanlar size ne deyeceyim, bilir misiniz?" Cemaat ne deyeceğini şaşırıp; "E'h, kimimiz biliriz, kimimiz bilmeyiz" der. "E'y öyle ise ne yere çenemi yorayım, bileni-niz bilmeyenlere öyretsin" demiş. (s. 1-2)

LATİFE 81. Köylünün birisi hocaya bir tavşan hediye getirir. Hoca da buna mukabele çok izzet ikram edib çorba içirir. Bir haftadan songra köylü gine gelir ve misafir olmak ister; hoca tekrar çorba içirir. Birkaç günden bir sürü adem gelib hocaya misafir olurlar. Hoca "Kimsiniz?" derse "Tavşan getirenin komşusuyuz" derler. Bir haftadan songra bir sürü misafir daha gelir; hoca "Kimsiniz?" deyi sual edince, "Tavşan getirenin komşularının komşularıyız"

derler. "Pek iyi, hoş geldiniz" deyip önlerine bir tas sıcak su kor. Misafirler şaşarak, "Hoca bu nedir?" deyince, "İşte bu da tavşanın suyunun suyudur" demiş.

LATİFE 112. Bir gün Nasreddin efendi bir ziyafet verir mahallelilere. Beş altı türlü taamdan songra, pilav gelir ortaya. Misafirlerden birisi pilave yer iken, bir pirinç danesi düşer sakalının üzerine. Öteden hizmetkârî "Efendim gül daline bülbül konmuş, testimelle hıfz eyle" deyince, ağası annayıb usul ile yağlığını çıkarıb sakalını siler. Hoca bu terbiyeyi çok beyenib, kalkar abdest bozmaya gider. Kenefin kapusunun önünde oğlu eline su getirib yıkanırken, tenbih eder ki "Ben gider sufranın başına oturup pilav yer iken, sakalımın üzerine bir kaç pirinç danesi dökerim, o vakıt sen de, peder gül daline bülbül kondu testimelle hıfz eyle, de" deyî. Oğlu pek iyi deyib, hoca gider sofraya oturur ve mahsus sakalının üstüne beş on pirinç tanesi döker. Oğlu kafiyeyi unudub çapucak fikrine getiremediyinden, "Baba kenefdeki sakalına oldu" demiş. (s. 63-64)

1. *Balents Kitabevi Kataloğu*, İstanbul, 1913, s. 94.
2. *Balents Kitabevi Kataloğu*, İstanbul, 1902, s. 120.
3. *Balents Kitabevi Kataloğu*, İstanbul, 1922, s. 99.
4. *Sarkis Hagopyan Kitabevi Kataloğu*, İstanbul, 1925, s. 69.

Ermeni Harfli Türkçe Bir Destan *

1969 yılında Ermeni ruhanilerinden Sayın Papaz Şavarş Balımyan, geçen asrın son çeyreğinde Ermeni harfleriyle Türkçe olarak yazılmış ve birçok kıymetli şiirler ihtiva eden elyazma bir risaleyi istifademize sunmak lütunda bulunmuştu. Biz de fırsattan istifade ederek, epeyce sayfalar noksan olmasına rağmen muhteviyatının hemen hemen tümünü kopya etmiştik.

Bunlardan 1826 yılı büyük Hocapaşa yangınına ait olup, Ermeni asıllı halk şairi Cüdaî tarafından kaleme alınan destanı *Hayat Tarih Mecmuası*'nın 1972 yılı Mayıs sayısında neşretmiştik (s. 22-26). Bu destan bilahare merhum Cahit Öztelli (1909-1978) tarafından, *Uyan Padişahım* adlı tarihi destanlar antolojisinde de dercedildi (İstanbul, 1976, s. 634-638). Aynı zamanda, cönkte bulunan bütün şiirlerin başlıklarını ve ilk mısralarını ilgililerin istifadesine sunmuştuk.**

İşbu risalede bulunan mühim destanlardan biri de, muhtemelen Ermeni asıllı olup, Abdî mahlasını taşıyan bir halk şairi tarafından 1873'te kaleme alınmış "Vakd-i Zeman Destanı"dır (s. 133-147). Şairin adı Ermeni harfleriyle "Abodi" şeklinde kaydedilmiştir.

Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe yazan halk şairlerinin biyografileri ve şiirleri ile uzun yıllar uğraşmış olan Kayseri Ermenilerinin ruhani reisi rahmetli müdekkik Dırtad Piskopos[†] Baliyan'ın (1850-1923) 1911 ve 1914 yıllarında İzmir'de neşredilen ve ancak Ermeni alfabesinin üçüncü harfindeki Krikor ismine varmış olan, iki ciltlik değerli eserinde, Abdî mahlasını taşıyan bir şaire tesadüf edilmemektedir. Binaenaleyh, kendisini karanlıkta kalmış bir şair telakki edebiliriz. Zira kullandığı bazı kelimelerin yazılış şekillerinden Ermeni asıllı olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, Türk halk şairleri arasında da, bu tarihlerde Abdî isimli bir ozanın kaydına rastlanmamaktadır.

İşbu destan, bir asır önceki insanların ruhi ve ahlaki düşkünlüklerini pek güzel bir şekilde ifade etmektedir. Yazdıkları bugünkü insanlığın haline de tıpatıp uymaktadır. O kadar ki, sanki o zamanki insanlar için değil de, bugünkü insanlar için kaleme alınmıştır.

* *Türk Folkloru* dergisinde (no. 10, Mayıs 1980, s. 11-13) yayınlanmıştır.

** Bkz. ETKK, c. II, s. 1-8.

Destanda geçen bazı zor kelimeleri, gücümüzün yettiği kadar dipnotlarla izah etmeye çalıştık. Ermeni harfli metindeki kelimelerin yazılışını da hemen hemen aynen muhafaza ettik. Numaralandırılmış otuz kıtadan mürekkep olan, risalenin en uzun destanının muhteviyatını aşağıda sunuyoruz. Vezni her ne kadar 6+5=11 ise de, bazı mısralarda aksaklıklar görülmektedir.

VAKD-İ ZEMAN DESTANI

1. Evvelâ temelden bozuldu dünya,
Nafile kimseye bulma mahana,
Bir kerre kılsana seyr ü tamaşa,
Göresin ne âher¹ zeman kaldı.
2. Şöyle kaba yüzden dalmayım derin,
Hep tarihler doldu kitabler emrin,
Birden bire Felek kasdı² zencilin,
Aklımız fikrimiz ziyane kaldı.
3. Başladı gönüller zâr u feryade,
Gün be gün kötülük basdı ziyade,
Ne bir kalb-i sadık ne asıl zade,
Ne bir pir-i aziz merdane kaldı.
4. Bakarım ki olmuş cemiyan fakır,
Çok adem kahrından ser sefil yatır,
Kimseden kimseye kalmamış hatır,
Cihan sanki mülk-i³ faside⁴ kaldı.
5. Kalkmış ara yerden meyl-i muhabbet,
Evini yıkmaya ederler gayret,
Büyükden küçükden kaktı⁵ muhabbet,
Bütün ikram sabi sübyane⁶ kaldı.
6. Kimi atasından pederinden kalmış,
Kimi de kazanmış kimi de çalmış,
Kimi de niğmet almaz işrete⁷ dalmış,
Ahce⁸ kazanacak meythane kaldı.
7. Merhamet yok kimse bakmaz atâye,⁹
Âlem düşmüş nevi mekruh zinaye,
İhtibar munafık¹⁰ feyl-i¹¹ fenaye,
Akli fikri meyli Şeytane kaldı.

8. Ne kâr var ne kisb¹² var ortalık kesad,
Paşadan vezirden kesildi imdad,
Doğru söylemeye kalmadı usdad,¹³
Cihan devri yalan dolane kaldı.
9. Çok türlü esnafın katli¹⁴ büküldü,
Ah ü vah itmeden ömrü söküldü,
Yaş yerine gözden kanlar döküldü,
Ağledikce ah ü figane kaldı.
10. Tatlı candan geçip âlem osandı,
Derd üstünden geçip cihan oynadı,
Birden yüze yüzden bine dayandı,
Neçe biçareler dermane kaldı.
11. Kırıldı Feleğin çark-ı akrebi,
Kapandı istirac¹⁵ burc-i kevkebi,¹⁶
Çoğu terk iyledi dini mezhebi,
Her keş istediği imane kaldı.
12. On kuruşu olan satar bin tavur,
Borclusuna türlü yalan buyurur,
Yüzden güler oynar arddan kavurur,
Şeytanı aldatan insane kaldı.
13. Kimi kıza âşık hem oğlan taşır,
Akran saymayan akran ile konuşur,
Başdan çıkarayım diye savaşıır,
İşde rağbet böyle yârâne¹⁷ kaldı.
14. Birkaç ahabab bir olup da gezerler,
Kahve meyhaneyi meskân iderler,
İçip biri birlerin kayıp iderler,
Başlayıp ararlar ne yâne kaldı.
15. Defayen buluşub kol kola katar,
Başdan fesi düşer ayağı kayar,
Kimi kadeh kırar kimi cam kırar,
İsgemri sandalye fincane kaldı.
16. Velhasıl kalmadı hiçbir akıl tam,
Bozuldu kanunlar usul-i nizam
Ancak bir kıyafet bir süs bir ahgâm,¹⁸
Çalımından başka daha ne kaldı?

17. Giyinib kuşanib nazenim libas,
Sanırsın vezirin evlâdıdır has,
Cepde ah geleydim yazıldım hilâs,¹⁹
Kuru bir saltanat ülfane²⁰ kaldı.
18. Bir gün gezdim çarşıların etrafın,
Kuyumcu bezirgân gerek sarrafın,
Nereye gittim kız oğlan lâfın,
Bir güzeller sözün daha ne kaldı.
19. Cahil var sureta gösderir kâmil,
Cihan endamına aldanma ey dil,
Her kim verdi ise sevdaye meyil,
Yandı aşk nurinden pervane kaldı.
20. Nerden apdal²¹ terk iyledi dünyayı,
Leylâ der ki Mecnun buldu Mevlâyı,
Ferhad Şirin için yardı kayayı,
Kerem yandı Aslı suzane²² kaldı.
21. Salt cahile değil nasihat peşdim,²³
İhtiyar genc alâ edna ve yetim,
Ben de güzellere çok meyil verdim,
Soğra bir ayrılık nişane kaldı.
22. Okumuşlar bile durmuşlar geri,
Doğruluk kayboldu hile-i şer'i,
Her kim ki ararsa rahmet yeri,
Yumuşacık mezarisdane kaldı.
23. Bazı kibirler var hiç yüzü gülmez,
Ehbabın görüp bir selâm vermez
Dehrin dönmesi korkma çok sürmez,
Sene bir iki yüz doksane²⁴ kaldı.
24. Bir takım gezerler her gün boş tenbel,
Nereye gitseler tutmazlar temel,
Cüdüd²⁵ olsan gine yetişir ecel,
Sor ki dünya hangi şahane kaldı.
25. Şimdiki halde yok ülfan-ı mizac,
Kökden kurumasın yoksa bir ağaç,
Çok çaresiz derd var ararsan ilâc,
Bulunmaz bir tabib Lokmane kaldı.

26. Azdan çok ağnasın ehl-i arifan,
Zira sözümde kalmadı noksan,
Bu hale düştü ki bu halk-ı cihan,
Suza olup böyle desdane kaldı.
27. Bak ki şimdi ömrün geçmesin meyhud²⁶
İlerki devri ararsan unud,
İpdida hak sonra rica-i umud,
Gazi Abdülâziz sultane kaldı.
28. Gel günahdan vaz geçelim çabucak,
Yalvarıp Mevlâya düşelim ancak,
Bir gün kıyametin ucu kopacak,
Huzur-ı Hak Mahşer divane kaldı.
29. Her kim ki Mevlâye kılssa nazargâh,
Anı boş bırakmaz adil Müvellah,²⁷
Verir kudretinden ol Gani Ferdah,²⁸
Verdiğimiz izzet-i rahbane²⁹ kaldı.
30. Abodi sözlerin icmalde dursun,
Olur bir gün ehl-i arif okusun,
Yazılsın tarikat defderi³⁰ dolsun,
Âlem üzre sözüm ülfane kaldı.

1. Başka.
2. Bugünkü tabirle kıstı.
3. Münkir, inkâr eden.
4. Fesatçı.
5. Kalktı.
6. Çocuk, çocuklar.
7. Keyif verici içki kullanma.
8. Akçe, para.
9. Bahşiş.
10. İki yüzlülük eden.
11. Fiil.
12. Kazanç.
13. Büyük usta, üstat.
14. Kadd (bel) demek istiyor.
15. İstihrac: Yıldız falına bakmak.
16. Yıldız.
17. Dostlar.
18. Ahkâm, hükümler.

19. Muhtemelen "halâs" kelimesi olacak.
20. Ermeni harfli Türkçe-Ermenice lügatlerin kaydettiğine göre "üryan" veya "ülvan", "unvan" kelimesinin eski bir şeklidir. "Elvan" da olabilir.
21. Allahın kulu manasına gelen "abdal" kelimesi burada muhtemelen has isim olarak kullanılmıştır ve müteakiben zikredilenler gibi eski bir hikâyeye atıf yapılmıştır. Şayet yanılmıyorsak bu hikâye "Abdal Masalı" olabilir.
22. Yakan.
23. Öğüt.
24. Hicri 1290 tarihi Miladi 1873 yılına tekabül etmektedir. Tuhaf bir tesadüfle rahmetli pederimiz Mikayel Pamukciyan'ın (1873-1970) da doğum tarihidir.
25. Ne demek istediği anlaşılamadı.
26. Mey-hod: Şarabı seven, sarhoşluğa özenen anlamında.
27. Şair burada müvellâ demek istiyor: Şariatın bir iş araştırması için görevlendirdiği memur, veli.
28. Gani: Tanrı'nın isimlerinden. Ferda: Yarın.
29. Rah-ban: Yolcu.
30. "Tarikat defteri"nden ne kastedildiğini anlayamadık.

Ermeni Harfli Türkçe Bir Mecmuaya Göre Sivas*

Ermeni harfli Türkçe ilk kitap, 1727'de Venedik'te Antonio Bortoli'nin matbaasında basılmıştır. Muhteviyatı, Mıkhitaristler tarikatının kurucusu Mıkhitar Abba (1676-1749) tarafından hazırlanan, o zamanki Ermenice halk dilinin grameridir. 149 sayfadan ibaret olan bu eserin 91-149. sayfalarında, Ermenice-Türkçe bir lügat de mevcuttur. Bu tarihten itibaren bugüne kadar neşredilen Ermeni harfli Türkçe kitap ve risalelerin sayısı Karnik İstepanyan'a göre bine yaklaşmaktadır.

Ermeni harfli Türkçe basın ise, 1840 yılı sonlarında, İstanbul'da Haçadur Oskanyan veya Voskanyan tarafından neşredilen *Ceride-i Havadis* gazetesi ile başlar. Önce, *Aztarar Püzantyan* (Bizans Habercisi) adıyla ve Ermenice olarak 30 Kasım 1840 tarihinde, ünlü matbaacı Boğos Arabyan'ın (1742-1836) matbaasında basılmaya başlamıştır. Dört sayı bu adla neşredildikten sonra, Voskanyan onu Türkçeye çevirmiştir. Sebebi muhtemelen, Ermenice baskısının rağbet görmemiş olmasıdır. *Ceride-i Havadis* 1841 yılının sonlarına kadar devam etmiştir.

Birkaç satır da Oskanyan'ın hayatı hakkında malumat verelim. 1818'de İstanbul'da doğup 1900'de New York'ta vefat etmiştir. 1834-1840 yılları arasında New York'ta tahsilde bulunmuştur. 1840'ta İstanbul'a dönmüştür. 1854'te tekrar Amerika'ya gitmiştir. Burada, *New York Herald* gazetesinde yazılar neşretmiştir. Aynı zamanda, İstanbul'da çıkan Ermenice Masis (Ağrı veya Ararat dağının diğer bir adı) gazetesine de oradan yazılar göndermiştir. Bir müddet Osmanlı Devleti'nin New York Konsolosluğu'nu da yapmıştır. Keza, New York'taki Press Club'ın başkanı da olmuştur. 1870'te tekrar İstanbul'a dönmüştür. Bir müddet sonra tekrar Amerika'ya geçerek, Ermenilerin orada yerleşmeleri için bir cemiyet kurmak gayesiyle teşebbüslerde bulunmuştur. Amerika'da ticari işlerle de uğraşmıştır.

* *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'nda (no. 11, Kasım 1980, s. 66-69) "Ermeni Harfleri İle Yazılmış Türkçe Bir Mecmuaya Göre Sivas" başlığıyla yayınlanmıştır. Makalenin başında Kevork Pamukciyan'ın şöyle bir giriş yazısı yer almaktadır:

"*Türk Folkloru* dergisinin Haziran sayısında, Sayın İbrahim Aslanoğlu tarafından telif edilen *Her Yönden Sivas* adlı eserin üçüncü baskısının da çıkmış olduğunu memnuniyetle öğrendik. Bu münasebetle, *Tarih ve Edebiyat Mecmuası*'ndaki yeni yazımızı Sivas'a hasretmeyi arzu ettik. Önce, bugüne kadar ciddi bir tetkik mevzuu olmayan Ermeni harfli Türkçe edebiyat ve basın hakkında kısaca bilgi vermek istiyoruz."

Oskanyan aynı zamanda 1857'de New York'ta yayınlanan *The Sultan and His People* (Sultan ve Halkı) adlı resimli mühim İngilizce bir eserin müellifidir. 456 sayfadan ibaret olan kitabın baş tarafında Oskanyan'ın Ermenice ve İngilizce imzalı bir resmi de vardır. Kitabın isim sayfasının ortasında ise, Ermenice "Osganyan" (Oskanyan) kelimesi bulunan şahsi arması da görülmektedir. Eser, tahsilde bulunduğu New York Üniversitesi'ne ithaf edilmiştir. Allah kısmet ederse, ilerde bu ilginç kitap hakkında bir yazı hazırlamak niyetindeyiz.

Felek Mecmuası

Mezkûr tarihten itibaren bugüne kadar neşredilen Ermeni harfli Türkçe gazete, mecmua ve salnamelerin sayısı elliye bulmaktadır. Bunlardan biri de, az sonra bahsedeceğimiz Ohannes Balıkcıyan'ın *Felek* adlı mecmuasıdır. Önce, kişiliği hakkında elde edebildiğimiz biyografik notları sunalım:

Avukat, gazeteci ve şair Ohannes veya Hovhannes Balıkcıyan 1840 sralarında Kayseri'de doğmuştur. Önce adı geçen şehrin Ticaret Davaları Kalem Müdürlüğünde bulunmuştur. 1875-1880 yılları arasında ailesi ile birlikte İstanbul'a yerleşmiştir. 18 Şubat 1889 tarihli Ermenice *Dzağig* (Çiçek) adlı mecmuada, Büyük Yeni Han'ın son katındaki 38 no'lu odada avukatlık yaptığına dair bir ilan vardır ki, içinde 25 seneden beri muhtelif vazifelerde bulunduğu kaydedilmiştir. 15 Mart 1905 tarihli yine *Dzağig* adlı mecmuada, Dırtad Piskopos Baliyan (1850-1923), Ermeni halk şairlerine dair bir yazısında, Balıkcıyan hakkında da birkaç bilgi verdikten sonra, 1877'de vefat ettiğini bildirmektedir. Ancak bunun bariz bir baskı hatası olduğu bellidir. Kanaatimizce doğrusu 1897 olmalıdır. Öldüğü yer ise Kahire olabilir; şayet *Majak* (Kayseri'nin eski adı) isimli gazetenin 1897'de Kahire'de onun tarafından neşredildiği doğru ise.

Balıkcıyan "kalem şuarası" olarak tanınmaktadır ve "Lûtfî" mahlasıyla Türkçe şiirler yazmıştır. *Felek* adlı resimli Ermeni harfli Türkçe mecmuayı 1 Ocak 1882'de neşretmeye başlamıştır (dizgi ebadı 14x22,5 cm). 1882 yılı koleksiyonu çift sütunlu 396, 1883 yılınkı ise 386 sayfadır. Derginin bundan sonra neşredilip neşredilmediği bizce malum değildir. Her ne kadar Amalya Giragosyan'ın *Hay Barperagan Mamuli Madenakidutyun 1794-1967* (Ermeni Basını Bibliyografyası, Erivan, 1970, s. 472) adlı eserinde mecmuanın 1882-1885 yılları arasında yayınlandığı yazılı ise de, ancak 1882 yılı koleksiyonunun üç ayrı kütüphanede bulunduğu kaydedilmiştir.

Felek dergisi Cancik Aramyan'ın (1820-1879) matbaasında basılmış-

tır. İlk sayfada isminin altında, “Musavver, risale-i ilmiye, edebiye, sana-
iye, tüccariye, hikâye ve mebahis-i müfide-i saire” yazılıdır. Balıkcıyan
için de “Eser-i Hovhannes H. Balıkcıyan, sabık müdür-i mülga Kalem-i
Dava-i Ticaret-i Kayseriye” denilmektedir. Başlangıçta, iki sayfalık bir
“Mukaddeme” ve bir sayfalık da padişaha bir teşekkürname vardır.

Birinci ciltte, Sivas’tan maada, mühim olarak, “Kayseriye’nin atik ko-
cabaşlığı” adlı uzun bir yazı serisi, “Tasvir-i Kayseriye” adlı beş makaleden
ibaret diğer bir yazı serisi ve “Talas Kasabası” adlı bir makale göze çarp-
maktadır. İkinci ciltte ise ehemmiyetli bir yazıya tesadüf edilmemektedir.

Mecmuanın her iki yılının muhteviyatında, Ermenice birkaç yazıya ve
şiire de tesadüf edilmektedir. Bunlar arasında en mühimi, bir yazı serisi
halinde çıkan, ünlü Sivaslı şair ve mütercim âmâ Tateos Gezürvan’ın
(1838-1910) otobiyografisidir.

Yine, mecmuanın 1883 yılı koleksiyonunda (s. 321-322), Yevkine H.
Balıkcıyan imzasıyla ve isminin altında “Home School talebesi” izahatıy-
la bir yazı çıkmıştır ki, bu Balıkcıyan’ın kızı olmalıdır.

Sivas’a ait yazıya gelince, 69-73. sayfalarda bulunmaktadır. İki gravür
de vardır. Birincisi şehrin umumi bir manzarası, ikincisi ise Gök Medre-
se’nin kapısıdır.

Kullanılmış olan bazı Ermenice kelimeleri Türkçeye çevirerek ve im-
kân ölçüsünde metnin imlasına sadık kalarak, makaleyi takdim ediyoruz.

SİVAS¹

Sivas, Anadolu’nun Bağdad caddesi vasatında ve Marakom yahut Mayrakom
dağı eteğinde ve ova üzerinde kadim yilayet merkezi meşhur bir şehirdir.

Canib-i şarkisi Karadeniz’e kadar sık ormanlık dağlar, ve taraf-ı cünubisi ise
cesim ovalar ile muhitdir.

Şehr-i mezburın havası sağ, lâkin kışı ve soğuğu gayet şedid ve toprağı ise
münbit olup, mahsulâtı başlıca buğday, arpa, darı, yapak, pamuk, ipek, bez,
cehri, keten tohumu ve buna müsasil² mahsulat-ı araziye ile, anlerden bazı-
lerinin mamulâtından ibaretdir.

Kayseriye sancağı Sivas’a hemhudud, ve nefsi-i Kayseriye’ye 28 saat badinde
olduğu lâbüdd olup, ve nüfusunun kesretine nisbetle arazisi dar olduğundan
zahire cihetiyle Sivas, Kayseri’nin anbarı addolunur, ve birçok mahsulleri
Kayseriye’de fûruht kılınır.*

* Burhan Dendil karyelerinin Kayseriye’ye 10-12 saat ve nefsi-i Aziziye’nin 18 saat ve Azi-
ziye kazasına merbut bulunan ve Bürüngüz ve Sarmısaklı namında olan cesim karye-
lerin 6 ve 8 saat bad mesafede, Sivas’a 20 saatlik yerde iduyi ve oraların tekmil aşarı
ve zahair mahsulları Kayseriye’de fûruht olunup ve ahalisinin ihtilâtı dahi daima Kay-

Sivas egerçi şimdi mahsur değil ise de, kadiminde hisarı olduğunun emareleri, ve batı tarafından Kayseriye'ye giden yol için Kayseriye kapusu* tabiri el yevm mevcud, ve hisar-ı kadimini 1400 tarihinde Leng (topal) Timur'un tahrip etmiş olduğu mesbuttur (sabittir).

Kızılmak şehrin kible tarafından batı tarafında, ve Kayseriye civarına geçer olduğu, ve bundan maida Murdarsu, Mismilsu, Pindzorak yahut Gabudik Vıdak³ namlarıyla şehir etrafında üç de çay cereyan eder iduğu derkârdır.

Şehr-i mezburda takriben beş bin kadar hane olup, üç bini İslam ve iki bini Hristiyan menzilleri hisab olunur, ve mezkûr iki bin haneden, bin dokuz yüzü Lusavorçagan,⁴ ve 40 kadarı Katolik ve Protestan Ermeni, 10'u Elekci ve 50'si ise Rum haneleridir.

Gerçi sıhhatli bir istatistik elde edememiş isek de, takriben zükûr ü inas (kadın, erkek) 18.000 İslam, 12.000 Hristiyan olarak mecmu-i ehali-yi meskûne 30.000 nüfusu şamil olduğu maznundur (sanılır).

Binaların büyük payı ahşap, bazı mahaller de harab, ve sokakları istikametsiz ve bihisap ise de, pek çok göze vurur atik ebniyeleri, yani İslamiyetin mükellef camileri, medreseleri ve tekkeleri, ve Ermenilerin meşhur mektep ve kiliseleri vardır.

Camilerin en meşhuru 50 adet taş direk üzerine bina oturmuş olan, ve Ulu Cami demekle maruf olup, deruni beş bin kişi içtimaine müsait bulunan cami-i kebirdir ve minaresinin fevk-el-gaye irtifai ise tahaytûr-i calipdir (hayret çeker).

Bundan maida başlıca üç adet daha kebir camileri olup, içlerinde Paşa Camisi denilen, 150 ayak irtifainde güzel bir minaresi, ve mükellef kubbesi ile meşhurdur, ve maida her mahallede sayki birer de mescid bulunur.

Sivas'ın İbrahim, Şeyh Çoban, Ali Baba, Sorkulu ve Evliya Efendi isimleriyle maruf beş adet tekkesi, ve misafirperver, ve ayinlerini her cuma günleri aleni suretde icra ider mikdar-ı kâfi dahi, şeyh ve dervişleri vardır.

Lusavorçagan Ermenilerin altı kilisesi olup, en meşhuru Surp Asdvadzadzin⁵ namına olan Ana kilisedir. Bu kilise 1808 tarihinde ise Kayseriyeli merhum ressam Simon marifetiyle, ve sekiz taş direk üstüne, ve mükellef kubbesi olmak üzere inşa olunmuş, ve cesameti ve hüsn ü letafeti cihetiyle mahalli Ermenilerce mücibi şeref u iftihar bulunmuştur.

Mezkûr kilisenin dahilen mermer döşeli üç adet mihrabı, iki minberi, bir vâsi avlusu ve iki bab dahi şapeli vardır.

Ve haricen ise, iki kat üzerine bina olunmuş mükemmel bir murahasahanesi, geniş havlisi, ve kadim akar leziz sulu ikişer pöhrenkli iki aded dahi çeşmesi vardır.

seriye ile olduğu halde bu kaza karyelerin Sivas mülhakatından olduğu ve bu yüzden müşkülât çekilmekte bulunduğu derkârdır. [Bu ve sonraki dipnot yazara aittir. -Ed.]

* İleride yazacağımız tasvir-i Kayseriye bahsinde beyan olunacağı üzere şehr-i mezburun taraf-ı şarkisinde elyevm baki olan hisar kapusuna da, Sivas kapusu denilir.

İkinci kilisesi dört direk üzerine kâgir olarak Surp Sarkis; üçüncü, işlenmiş taşlar ile yapılmış Surp Pirgiç;⁶ dördüncü, Surp Minas; beşinci, ahşap olarak Ana kiliseye muttasıl Surp Hagop ve altıncı, kâgir bir şapel olup Surp Vılas isminedir.

Katolik Ermenilerinin kilisesi Surp Vılasios ve Rumların kilisesi Ayios Yeorgios namınadır. Aslında Sivas'da Rum olmayıp, bir aralık Canik tarafından 5-10 hane halkı hicret etmiş olduğu, ve mezbur kiliseyi Ermenilerden isticar edip (kiralayıp) müruru zaman ile yedlerinde kalmış bulunduğu rivayeti, delâili saireden başka, zıkr olunan kilisenin Ermeni Kabristanının deruninde olmasıyla müsbettir.

İslâmiyetin Göy (Gök), Kala (Kale), Şifaî, Said Paşa namları ile dört adet medresesi olup, en mükellefi resminde müsteban olan, ve mermerler ve taş üzerine gayet sanatlı işlemler ile müzeyyen bulunan, Göy Medresesidir. Zıkr olunun medreselerde fail-i muhtar talebelere senede üç ay ders verilir. İslâmların bunlardan maida kırk kadar mahallat mektepleri, ve 1882 tarihinde küşad olunmuş bir de mekteb-i rüşdiyeleri vardır.

Lusavorçagan Ermenilerin erkek ve kız çocuklarına mahsus dört adet ilk mektep ve bir de mükemmel surette yüksek mektepleri vardır.

Mezkûr yüksek mektep 1851 tarihinde Aziz Mütercimlerin⁷ ismine olarak, Odabaşyan familyasının eser-i hamiyet, ve himmetiyle inşa olunmuş, ve deruninde mütemadiyen 300 kadar talebe, ulûm ve elsine-i muhtelif tahsiliyle meşgul olmakda bulunmuşdur.

Mahalli hayırhahları mezkûr yüksek mektebin mesarifat-ı lâzimesini temin zımında, Senekerimyan namına bir uhuvvet-i mahsuse teşkil etmiş olduklarından, şirket-i mezburenin gayret ve himmeti sayesinde, mekteb-i mezbur idaresi taht-ı teminata alınmıştır.

Şehr-i mezburda 10 kadar hamam, 13 bab han, her cinsden 16 esnaf çarşusu, ve 600-700 dükkân, ve üzerleri misafirhaneli müteaddit kahveler, bazar mahalleri ve birkaç da meydan vardır.

Hanlarının en meşhuru Aramyan denilen millet hanı olup, dahilen 38 bab odayı, ve haricen 11 mağazayı havi, ve iradı dahi mezbur yüksek mektebe münhasır ve racidir.

İki yerde dahi kalesi var ise de, birisi harab olup, diğeri resminde görüldüğü üzere şehrin kible tarafında ve bir tepe başında olduğundan Yukarkı Kale denilir, ve resmî günler toplan oradan endahat edilir ve derunî kalede bir de meşhur ve cesim çalar saat olup, sesi haric-i şehirden ve epeyce uzak mahalden işidilir.

Ahalisi şu son senelerde umur-u ticareti gün be gün ilerletmekte, ve alehusus Hristiyanları gitdikce Halep, Kayseriye, İstanbul ve mahalli saire ile ihtilâti ziyadeleştirmektedirler.

Umum ahalinin Türkçe lisanları matluba kâfi, ve Ermenileri ile beraber Rumları ve bazen dahi İslâmları Ermenice tekellüm eder oldukları bedihi-

dir. Ermeniceleri umumiyet üzere taşra lisanı ise de, mektebdan mihrac talebeler fasih tekellüm ederler.

Kadın tatifeleri evcimen ve sabite, ve bazileri alelhusus keyvenileri⁸ bez ve sair destegâh işleri dokumakla meşguledirler. Şehrin taraf-ı şimalisinin yarım saat badinde, ve bir ovanın yüksek yerinde ve duvarlar ile ihata olunmuş bir güzel bağçe deruninde Surp Nişan⁹ ismine bir mükellef Ermeni manastırı ve 40 kadar odasıyla mikdar-ı kâfi dahi mensubu vardır.

Mezkûr manastır deruninde üç aded kilise olup, Surp Nişan ismine olan, dört köşe ve cilâlı taşlar ile kemerleri bulunması, ve bir mükemmel kubbesi olduğu gibi, iç duvarlarının yarısına kadar sırlı ve çiçekli çiniler ile kaplı olması cihetleriyle meşhurdur.

İkincisi Surp Garabed ismine olup, bu da yüksek kubbeli ve Surp Lusavoriç'in¹⁰ Kayseriye'den avdetinde inşa olunduğu mervidir.

Üçüncü Surp Asdvadzadzin Kilisesi'dir. Bunun da duvarları ve dehlizi sırlı çini kaplı, ve mihrabın sağ tarafında Bedros Kedatartz'ın,¹¹ ve sol tarafında şehid Teodoros rahibin mezarları vakidir.

Venedik Mikhitarıyan tarikatını ihdas ve millete büyük eserler ibraz eden meşhur Abba Peder¹² işte bu manastırın mensuplarından, ve asrın tesellisi makamında olarak, şimdi iki gözden âmâ olduğu halde, birkaç lisana vakıf, ve ulûm-u âliye ve edebiye ile müttasıf ve Gezürıyan Tateos Badveli¹³ vardır ki, Sivas Ermenilerine mucib-i şeref u iftihar sayılabilir. Mumaileyhin bazı eser-i bergüzidesi elimize geçmiş olduğundan, ileride tercüme-i haliyle beraber derc-i sahife edilecektir.

1. Ermeni harfli metinde "Suas" yazılıdır.
2. Mümasil: benzer.
3. Ermenice "mavi ırmak" demektir.
4. Manası "nurcu"dur. Gregoryen Ermeniler bu adı kendi dinleri için kullanırlar.
5. "Meryem Ana" demektir. "Surp" ise aziz manasına gelmektedir.
6. "Halâşkâr" demek olan bu isim Hazreti İsa için kullanılır.
7. 5. asırda Kitab-ı Mukaddes'i Ermeniceye çeviren Aziz Sahak, Aziz Mesrob ve yardımcıları kastediliyor.
8. Yanılmıyorsak "köylüleri" demek istiyor.
9. Kelime manası "işaret" olup, Haç için kullanılmıştır. Bu kelime Türkçeye de geçmiştir. İşbu manastır 11. yüzyılda Ermeni Kralı Senekerim tarafından inşa edilmiştir. Son defa 1848'te onarılmıştır. Son zamanlara kadar ayakta idi.
10. Kelime manası "aydınlatıcı"dır ve Ermeni dininin kurucusu Aziz Krikor için kullanılan bir sıfattır.
11. Kelime manası "nehri çeviren"dır. Başpatrik olan işbu din adamı 11. asırda yaşamıştır ve ananeye göre Sivas'ta bir nehrin akımını değiştirmiştir.
12. Mikhitaristler tarikatının kurucusu Mikhitar Abba (1676-1749) kastediliyor.
13. Kelime manası "şayan-ı hürmet"tir. Eskiden muallimler ve yazarlar için kullanılmaktaydı, bugün ise Ermeni Protestan vaizleri için kullanılmaktadır.

Ermeni Alfabetesiyle Türkçe*

Derginizin Nisan sayısında, Sayın Prof. Dr. Talat Tekin'in "Ermeni Alfabetesiyle Türkçe" başlıklı yazısını zevkle okudum. Ancak, bazı hatalara tesadüf ettiğim için, bunları düzeltmeyi lüzumlu gördüm. Zira, bu gibi hatalar zincirleme tekrarlanmaktadır. Bu meyanda, birkaç açıklama yapmayı da faydalı buldum. Maruzatımı, mevzuları numaralandırarak ve sayfa ile paragraflarını da kaydederek, aşağıda sunuyorum.

1. (s. 6, p. 2) Bagratid Ermeni krallığı, Selçukluların akınları ile değil, daha önce, Bizans İmparatorluğu'nun entrikaları ile 1045'te yıkılmıştır. Bizanslılar Ermeni devletini kuvvet kullanarak yıkamayacaklarını anlayınca hileli yollara sapmış ve güya görüşmeler yapmak için, İmparator Konstantin IX. Monomakhos (1042-1054), son Bagratid Kralı II. Kakig'i (1042-1045) İstanbul'a davet etmiş, o da yeminlerine itimat ederek, başkumandan Vahram Bahlavuni'nin ikazlarına rağmen, şehrimize gelmiştir. Ancak az sonra, payitaht Ani şehrinin teslimini kendisine teklif ettiği ve o da bunu reddettiği için, genç kralı Marmara adalarından birinde (muhtemelen Kınalıada) hapsedirmiştir. Keza, Vesd Sarkis gibi bazı hain Ermeni yöneticilerini ve Başpatrik I. Bedros'u (1019-1054) da kendi taraflarına celbeden Bizanslılar, Ani surlarının kırk kadar anahtarlarını da elde ederek şehri zapt etmişler ve böylece Bagratid Hanedanının hâkimiyyetine son vermişlerdir.

2. (s. 6, p. 2) Kırım'daki eski Ermeni kolonilerinin başlıca şehirlerinden biri olarak zikredilen Salgat, kanaatimizce Sürğat olmalıdır.

3. (s. 6, p. 7) "Kamenetz Vekayinamesi"nin 1560-1605 dönemini ve eski yıllarını başpapaz Hovhannes (Ohannes), 1605-1610 dönemini oğlu başpapaz Krikor (Kirkor) ve 1611-1621 dönemini de Krikor'un oğulları Hagop (Agop) ve Oksent kaleme almışlardır. Metin ilk defa olarak 1896'da Venedik'te ünlü tarihçi, coğrafyacı ve şair rahip Ğevont Alişan (1820-1901) tarafından neşredilmiştir.

4. (s. 7, p. 3) Mümtaz tarihçi, şair ve mütercim Eremya Ğelebi K  m  rciyan'ın doĞum ve   l  m tarihleri yanlıştır. DoĞduĞu tarih 1635 veya 1637

* *Tarih ve Toplum* dergisinde (no. 6, Haziran 1984, s. 4) "Okuyucu Mektupları" sayfasında yayınlanmıştır.

olmalıdır. Akrabalarından; tarihçi Mağakya Çelebi Cevahirciyan'ın (1665-?), aslı Venedik Mikhitaristler Manastırı'nda bulunan "Vekayiname"sinde, Eremya Çelebi'nin 60 yaşında olduğu halde, 15 Temmuz 1695 tarihinde vefat ettiği kayıtlıdır ki, günü ve ayı bugüne kadar bilinmemektedir. Eremya Çelebi ise aslı yine Venedik Mikhitaristler kütüphanesinde bulunan "Vekayiname"sinde, 1645 yılı büyük İstanbul yangınından bahsederken, henüz dokuz yaşına yeni basmış olduğunu bildirmektedir.

5. (s. 7, p. 2) "Cemuela" kelimesi hakkındaki düzeltmede hemfikiriz. Zira bu kelime, lügatlerde dahi örnek olarak, "makam-ı muallâ" şeklinde kaydedilmektedir.

6. (s. 7, p. 6) Sayın yazar, Ermeni harfli Türkçe gazeteler arasında, 1876'da neşredilmiş *Ruzname-i Muasır* adlı bir gazete de kaydetmiştir ki, adını ilk defa işitmekteyiz. Kanaatimizce işbu gazete aynı yıl neşredilen *Ruzname-i Masis* olmalıdır. "Masis", Ararat veya Ağrı dağının Ermenilerce kullanılan diğer bir ismidir. Sahibi ise Garabed Ütüciyan'dır (1823-1904) ki, ölümüne kadar Ermenice Masis adlı önce bir gazete, sonra da bir dergi çıkarmıştır.

7. (s. 9, p. 1) Ermeni alfabesinin, Ermenilerin Hristiyanlığı kabul etmesinden aşağı yukarı iki yüz yıl sonra icat edildiği kaydedilmişse de, bu doğru değildir. Zira, Ermeniler Hristiyanlığı resmi din olarak 4. asrın başında kabul etmişler, alfabeleri ise 5. asrın başlarında meydana gelmiştir. Yani aradaki fark bir asır kadardır. Diğer taraftan, Ermeni alfabesinin Yunan alfabesinin sırasını takip ettiği doğru ise de, Pehlevi alfabesinden harf alındığı doğru değildir. Zira, Ermeni alfabesinin morfolojisi hiçbir alfabe-ye benzememektedir.

8. (s. 9) Ermeni alfabesinin harf isimleri arasında da bazı hatalar mevcuttur, şöyle ki: Ip: ayp, yeth: yeç, ene: ini, lun: lion, ghod: ğad (Türkçe-de ğ harfi mevcut olduğuna göre, Fransızca veya İngilizce karşılığı olan "gh" yazılmasına lüzum yoktu), he: hi, tça: ça, vev: ve, dun: dion, hun: hi-un, pur: pür olmalıdır.

9. (s. 9, p. 3) Ermeni alfabesinin mucidi Mesrob her ne kadar piskopos olarak zikrediliyorsa da aslen vartabeddir.

Ermeni Harfli Türkçe Elyazması Bir Destan*

Son günlerde, müteveffa şair, araştırmacı ve gazeteci Toros Azadyan'a (1893-1955) ait bir dosyayı tetkik ederken, içinde Ermeni harfli Türkçe bir destan bularak çok sevindik. Asıl mevzumuzla geçmeden, önce Türkçe yazan en eski birkaç Ermeni asıllı ozandan bahsetmek istiyoruz.

Bunlar arasında ilki Nahabed Kuçak'tır (Köçek). Âşık Kuçak veya Vanlı Kuçak adları ile de tanınmaktadır. Doğduğu yer ve tarih bilinmemektedir. 1592 sıralarında Van'ın Karagonis köyünde vefat etmiştir. Ermenice şiirleri 1902'de Paris'te müteveffa Arşag Çobanyan (1872-1954) tarafından, Ermeni harfli Türkçe yedi şiiri ise Erivan'da münteşir *Panper Madenatarani* adlı yıllıkta (no. 5, 1960) Onnik Yeganyan tarafından yayınlanmıştır. Sözü geçen yıllık elimizin altında bulunmadığı için, şiirlerin mahiyeti hakkında bir şey söyleyemeyeceğiz. Ancak bunlardan biri, Brezilya'daki Sao Paulo Üniversitesi'nin Ermeni kürsüsü profesörü Esayi Kruzyan'ın kaleminden, İstanbul'da çıkan Ermenice *Marmara* gazetesinin 22 Ekim 1965 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Şiir "Kherkh Ayağı Var" başlığını taşımaktadır. Yazar Ermenice tercümesini de vermiştir. Vezin 6+5'tir. Metnini aynen aşağıda sunuyoruz. Kanaatimizce şiir muamma türünde yazılmıştır:

KHERKH¹ AYAĞI VAR

Pilpul² kamali san sozin mânasi,
Sozin mânasına kherkh ayağı var,
Kongım³ şıhardır⁴ yüz min tahardır,⁵
O neça şıhardır kherkh ayağı var.

O neça şıhardır kherkh hassas⁶ kaçar,
Kherkh hasasın çapri pir⁷ hasas tuçar,
Pir divit kherkh kalam pir mola⁸ khaçar,
O neça moladır kherkh ayağı var.

Vanlı Kuçak deyir pu kuçadır kuça⁹
Pu kuça sayısan korsan¹⁰ neçadır neça,
İsdar kherkh âşığ kala¹¹ pu sozi açā,
Sozin mânâsına kherkh ayağı var.

* *Halk Kültürü* dergisinde (no. 3, 1984, s. 97-102) yayınlanmıştır.

Âşık Kuçak'ın muhtemelen meçhul kalmış dört kıtalık bir tecnisine de Ermeni harfli Türkçe eski bir cönkte tesadüf ettik. İzahlı metni, *Folklor ve Etnografya Araştırmaları* 1985 yıllığında çıkacaktır.¹²

17. yüzyılda yaşamış ve meçhul kalmış bir Ermeni halk şairi de Koroğlu mahlasını taşımaktadır. Bundan birkaç yıl önce, 17. asra ait Ermenice elyazma bir cönkte, “değnek”e dair başlıksız, altı kıtalık güzel bir şiirine rast geldik. İlk dördlüğü aşağıda takdim ediyoruz.

Gendi halınca bir baba kişi dur,
Bulanmış da durulmuş dır degenag,
Gocaların yoldaşı dır eli dır,
Geze geze yorulmuş dır degenag.

Ermeni asıllı eski saz şairleri arasında az tanınan biri de Karacaoğlu takma adını haizdir. Türkçe yazan Ermeni âşıklar üzerinde çalışmaları ile tanınan Haçik Amıryan bu şairin aslen Maraşlı olduğunu, ne zaman yaşadığının bilinmediğini ve adak için Muş'taki Surp Garabed Manastırı'na gittikten sonra “Garabed-Dığan”, yani Garabed-Oğlu ismini aldığını kaydetmektedir.¹³

İşbu Karacaoğlu'nın da, 18. asırdan kalma elyazma bir cönkte bir şiiri-ne tesadüf ettik ki, ilk beyti şudur:

Hezaren kobriden geçdim,
Aci datlı suyun içdim.

Kudüs Ermeni Patrikhanesi'ne ait, 1782 tarihli ve 168 sayılı yazma bir tıp eserinin sonunda da, Karacaoğlu'nın bir şiiri vardır.¹⁴ Katalogda kaydedilen ilk ve son mısralarını aşağıda dercediyoruz.

Nazlu dibar¹⁵ geyinmiş çıkmış seyrana,
Çaracaoğlu habisinden¹⁶ dardludur.

Burada adları geçen Koroğlu ve Karacaoğlu'nın, ünlü Türk destan kahramanı ve âşığı Koroğlu ve 17. yüzyıl Türkmen âşığı Karacaoğlu ile aynı mahlasları taşımaları dışında herhangi bir ilişkileri yoktur.

Ermenice ve Türkçe yazan Ermeni asıllı halk şairleri hakkında en önemli çalışmayı, eskiler arasında, Kayseri Ermenileri marhasası Talaslı Dırtad Piskopos Baliyan (1850-1923) yapmıştır. Önce, geçen asrın sonlarında İstanbul'da neşredilmiş *Pıragın* (Binbir Kaynak), sonra da yine İstanbul'da çıkmış olan *Dzağig* (Çiçek) adlı mecmualarda şairlerin hayatları-

nı tanıtip, şiirlerinden de örnekler vererek, Ermeni alfabesinin üçte birine ulaşmıştır. Sonra da bunların ancak üç harfini 1911 ve 1914 yıllarında iki ciltlik bir eser halinde İzmir'de yayınlanmıştır. Sırf Türkçe yazan Ermeni âşıklar hakkında ise yenilerden en etraflı çalışmayı Haçik Amiryan yapmıştır. Bu meyanda, Ermeni ozanlarının iki bin kadar Türkçe şiirini toplamış olduğunu tarafımıza bildirmiştir. Ancak, maalesef bunlar henüz neşriyat safhasına girmemiştir.

Şimdi de asıl mevzumuzla geçiyoruz. 19 dörtlükten oluşan destanın tarihi yoktur. Yazmada ilk dörtlüğe sayı verilmediği için son dörtlük 18 sayısıyla belirtilmiştir. Biz neşrimizi 19 dörtlük halinde yaptık. Ayrıca kâğıt uzunlamasına ikiye katlanıp destan sütunlar halinde yazılmıştır: Bunun için birinci yüzde ilk altı dörtlük; arka yüzün bir sütununda onu izleyen beş dörtlük ve bir dörtlüğün yarısı; öteki sütunda yarım kalan dörtlüğün devamı ve ayrıca beş dörtlük; birinci yüzün soldaki sütununda da son iki dörtlük ile mektup biçimindeki satırlar yer almaktadır. Yazı türünden, geçen yüzyılın son çeyreğinde yazılmış olduğu anlaşılmaktadır. Başlık da koyulmamıştır. Muhteviyatında, zamanının fasit hayatı canlı bir şekilde tasvir edilmektedir ki günümüz dünyasına da tıpatıp uymaktadır. Son kıtada şairin adı da kayıtlı değildir. Ancak, sonunda bulunan mektup şeklindeki kısa bir yazıdan, ozanın Kalust isminde biri olduğu belirmektedir. Âşık Talaslı Sıvacı Kalust Dedeyan (1810-1910) bizce malûm ise de, ikisinin aynı şahıs olduğu hususunda bir şey söylemek zordur.

Ermeni harfli metni Latin harflerine çevirirken, mümkün mertebe aslına sadık kalmaya gayret sarf ettik. Yazı pek okunaklı olmadığı için, bazı kelimelerin aslını çözmek hususunda güçlük çektik. Önce destanın sonundaki kısa yazının metnini sunuyoruz:

Sımpad Efendi, sanma ki Kalusd çıkardı ol türkû ve destanları. Mektubinde, "Kalusd türkû çıkarıyor mu yine?" dediğin için, işte bunu da ol yapdı. Diyeceğin var ise cevabını bildir.

Ol dahi mahsus selâm eder. Validesi ve biraderi dahi hatrınızı istifsar¹⁷ edub, selâm tebliğ ederler.

Şimdi de destanın izahlı metnini takdim ediyoruz.

Dinleyin ahibba¹⁸ size bir destan,
Bu asrın halini beyan edeyim,
Nâs¹⁹ fesada kaldı bozuldu insan,
İktiza-i amel iman kalmadı.

İlk evvel büyükler fesadın başı,
Haksızlık işlerler nomosa²⁰ karşı,
Hakdan halkdan korkmaz ellibeş yaşı,
Şay oldu²¹ âleme güman²² kalmadı.

Hem malperest hem nefsine sayarlar,
Sırasın buldukcaz âdem soyarlar,
Nâs beyninde²³ sanki Hakk'ı sayarlar,
Adaleti arar ihvan²⁴ kalmadı.

Denk dolab hillebaz paraya kuvvet,
Her kim olur isen ol varlığa rağbet,
Cahillere bu yol güzel bir ibret,
Zadegân demeye şayan kalmadı.

Birbirine itmedeler iltimas,
Arada çarkacı²⁵ bulunur ğamaz,²⁶
Biperva²⁷ insandan hiç Hakk'ı saymaz,
Namus vazifeyi sayan kalmadı.

Kalıb kıyafeti düzgün gezerler,
Fakırların kara bağrını ezerler,
El altından yüz bin hille ederler,
Eşkiya namına meydan kalmadı.

Zoaf²⁸ fes geyerler modası düzgün,
İstikraz²⁹ yüzünden çokları bezgin,
Hempâ-yı³⁰ haramdan olanlar zengin,
Perişan olmadık bir can kalmadı.

Bedahava ararlar atlı ve yayan,
Gâhi ihtiyar gider gâhi nevcivan,³¹
Çar³² âciz kaldı esnaf bahcivan,
Taşımadık zebze sovan kalmadı.

Başdan kokdu balık vücade sardı,
Gitdikce halimiz fenaya gardı,³³
Adalet şeriat Mevlâya kaldı,
İncil kelâmını duyan kalmadı.

Ruhani silkinden³⁴ sıdkım sıyrıldı,
Fâsid niceyan³⁵ işe nomos ayrıldı,
Fukare ezilip zengin kayrıldı,
Hakk ile yürüyen ruhban kalmadı.

Haklı haksız her ne versen yudarlâr,
Surete mezhebi kavi tutarlâr,
Rüşvete bin yerden kemend atarlâr,
Doğru keşf edecek sühan³⁶ kalmadı.

Güzel heykel binasını yıkdılar,
Niçelerinin ciğerini yakdılar,
Hakdan sapıp haksızlığa kalkdılar,
Lâin³⁷ bunlar ğayru şeytan kalmadı.

Ruhani taifesi ahz ü itacı,
Beyhudeye taşır başında tacı,
Lâyıklı lâıksız almada pacı,³⁸
Sinir damarında Hay³⁹ kanı kalmadı.

Cahilin eline leşger⁴⁰ verdiler,
Nahak yere niçe kana girdiler,
Söhmünce⁴¹ bunlar sevab mı etdiler?
Çıkmadık hakaret ziyan kalmadı.

Resmi cemahatda âlim sayılır,
Ol adetden bir isimdir yayılır,
Yalan yağnış her ne etsen duyulur,
Hille sığdıracak zaman kalmadı.

Kimi cemahata denkbaz görünür,
Kimisi sihirbaz ehram bürünür,
Bunlar aherinde elbet sürünür,
Rah-i Hakk'ı⁴² söyler dihan⁴³ kalmadı.

Var olsun şaz⁴⁴ olsun milletperverler,
Adaletde daim ğayret güderler,
Fakır fukarayı memnun ederler,
Bunlar ğayretinden bir an kalmadı.

Haneden zadegân namından kalmaz,
Aracif⁴⁵ yüzünden millet zay olmaz,
Para ile nomos satın alınmaz,
Bunu fehm edecek ruhan kalmadı.

Elmas zikıymetdir daim ıstılar,
Adaletkâr fukarayı karşılar,
Tahkik tecessüsde⁴⁶ hem işe başlar,
Teşekkür olmayan insan kalmadı.

Sözümüzü bitirirken, Ermeni aşuğlarının en fazla destan türünü be-nimsediklerini tebarüz etmek istiyoruz. Gerek basma, gerekse elyazma cönklerde veya eserlerde bulunanların sayısı bir hayli kabardır. Niyeti-miz, bunları ilerde bir antoloji halinde neşriyata hazırlamaktır. İnşallah arzumuz bir gün hakikat olur.

1. Kırk.
2. Bülbül.
3. Gönlüm.
4. Şehirdir.
5. Ermenice tercümede türlü manası verilmiştir.
6. Ermenice tercümede nöbetçi manası verilmiştir. Aslı ases (devriye gezen gece bekçisi) olmalıdır.
7. Bir.
8. Molla.
9. Ermenice tercümede sokak manası verilmiştir.
10. Görsen.
11. Gele.
12. Bu cöngün tanıtımı ve içindeki şiirlerin yarısının metinleri için bkz. Kevork Pa-mukciyan, "Ermeni Harfli Türkçe Elyazma Eski Bir Cönk-I", *Folklor ve Etnograf-ya Araştırmaları* 1984, İstanbul, 1984, s. 413-444 (EKTk, c. II, s. 61-122-Ed.).
13. *Sovedagan Kiraganutyun* (Sovyet Edebiyatı), Erivan, Mart 1972, s. 163.
14. Norayr (Baş)Piskopos Boğaryan, *Mayr Tsutsag Tzerakrats Sırpots Hagopyants* (Kudüs Ermeni Patrikhanesi Elyazmaları Kataloğu), Kudüs, 1966, c. I, s. 491b.
15. Dilber.
16. Hepsinden.
17. Sormak.
18. Dostlar.
19. İnsanlar, halk.
20. Nomos kelimesi Yunanca olup, kanun demektir.
21. Şayi olmak.
22. Şüphe.
23. Arasında.
24. Candan dostlar.
25. Mücahit(?).
26. Gammaz.
27. Pervasız, çekinmeyen.
28. Doğrusu zuhaf kelimesidir ki, bir nevi fes olabilir(?).
29. Borç almak.
30. Ayakdaş veya arkadaş.
31. Delikanlı.
32. Çare.

33. "Karıştı, oldu" anlamındadır.
34. Sınıfından.
35. Birçoklar, niceler.
36. Söz.
37. Lanetlenmiş.
38. Vergi. Bac veya bağ.
39. Ermeni.
40. Asker.
41. Bu kelimenin aslı anlaşılamadı.
42. Doğru yol, Tanrı yolu.
43. Ağız.
44. Neşeli, mutlu.
45. Doğrusu "erecif". Yalan sözler, uydurmalar demektir. Burada kötü kimseler anlamında kullanılmıştır.
46. Gözetleme. İnceleme.

17. Yüzyıldan Kalma Ermeni Harfli Türkçe Üç Halk Şiiri*

Ermenice eski cönklere “dağaran” adı verilmektedir. Kökü “dağ” kelimesidir ki şiir demektir. “Aran” ise yer veya hane manasına gelmektedir. İşbu cönklerde, hem klasik Ermeni edebiyatına, hem de halk edebiyatına ait şiirlere tesadüf etmek mümkündür. Hatta çok defa hem dini, hem de ladini mahiyette olanlar aynı cönkte bulunmaktadır.

16., 17. ve 18. yüzyıllardan kalma cönklerde, Ermeni harfli Türkçe şiirler çok ender olarak görülmektedir. Bundan dört yıl kadar önce bir tanıdık, kendisine ait olmayan bu gibi bir cöngü, istifademize sunmak lütfunda bulundu. Muhteviyatını gözden geçirirken, üç adet de Türkçe saz şiiri bularak çok sevindik ve kopyalarını aldık. Üç asırlık olmasına rağmen, yazı okunaklı olduğu için, istinsah ederken herhangi bir güçlük çekmedik. 16., 17. ve 18. yüzyıllardan kalma cönklerde Türk şairlerinin şiirlerine tesadüf edilmediği için, her üç şairin de Ermeni asıllı olduğunu kabul edebiliriz. Esasen lisan ve kelimelerin morfolojisi de bunu teyit etmektedir.

Şiirleri takdim etmeden önce birkaç satırla cöngü tanıtalım. Maalesef, sonundan noksan olduğu için, nerede, ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı belli değildir. Ancak yazı türünden, 17. asra ait olduğuna kanaat getirdik. Sayfalar numaralandırılmamış olduğu için, sunacağımız şiirlerin sayfa numaralarını kaydedemiyoruz.

Birinci şiir gül ve bülbül hakkındadır ki bu, Doğu edebiyatında sık rastlanan bir temadır. İşbu şiirin bir hususiyeti de, birinci dörtlüğün Ermenice, ikincisinin ise Türkçe olması ve aynı şekilde devam etmesidir. Eski elyazma veya basma Ermenice cönklerde, bazen bir kıtanın birinci mısraının veya beytinin Ermenice, ikinci mısraının veya beytinin de Türkçe olduğu görülmektedir. Bu husus da Türk-Ermeni edebiyat bağlarının ne kadar içli dışlı olduğuna bir delil teşkil etmektedir.

1.

Sekiz dörtlükten ibaret olan şiir, 6+5=11 hece vezniyle kaleme alınmıştır. Maalesef, son kıtada ozanın adı geçmediğinden, müellifi meçhul

* *Halk Kültürü* dergisinde (no. 4, 1984, s. 145-148) yayınlanmıştır.

kalmaktadır. İzahlı metnini aşağıda sunuyoruz. Açıklamalarımızda, Ermenice metinden de istifade ettik. Başlığı Ermenice olup, "Bülbülün Şiiridir" denilmektedir. Ermeni harfli metin aynen muhafaza edilmiştir.

Aval¹ bahar geldi bulbul bağçaya
Gördi gulisdani boş ğalmış onda,
Ağlayı ağlayı gezer bosdanda,
Bulmadi sevguli gulini onda.

Bağbançıya² sordi dedi ğardaşum,
Hanı bunda degil gözelce gulim,
Meger hebarın var ay benim dosdum,
Ya kim geldi aldi ben yasır³ oldum.

Vari⁴ çiçekleri ki gördüm onda,
Cemisi dururlar yerli yerinde,
Şas⁵ olmuş gezerler gular bağçada,
Yalınız gul eziz yoğ dur yerinde.

Egar hebarın var kim geldi aldi,
Ya duşman uğradi oni ğopardi,
Yohsa sen almişsin gözelce guli,
Beglere elatin turvanda deyi.⁶

Bağbançıya sordi dedi bulbulum,
Neçin sen sakladın benim ğardaşum,
Getmişdur dedilar yokdur habarım,
Yaklaşdı gelmeye salıĝın⁷ aldım.

Çiçekler varisi hebisi onda,
Şonlar gelip habar verdiler mola,⁸
İlk eveli geldi menefşa,⁹
Dedi ki muştuluk¹⁰ vering bulbula.

Bulbul bu cuğabi¹¹ işit(t)i gena,
Pervez verip¹² gezer bağça içinde,
Gula gula şukur verir Hodaye,¹³
Ki Hakdan isdayan etar¹⁴ murada.

Bulbul ki eşit(t)i gulun geldiği,
Gula gula vartı bahçaya girdi,
Selvinin içinde oturmuş, gordi,
Selâm verip onğa, onda şaz oldi.

2.

Köroğlu mahlasını taşıyan ikinci ozanın, başlıksız olan ve "değnek"e hasredilen şiirinin ilk dörtlüğünü bundan evvelki yazımızda tanıtmıştık.¹⁵ 6+5 hece vezni ile yazılmış olup, altı dörtlükten ibarettir. Değnek kelimesi, birinci, ikinci ve altıncı kıtalarda "degenag"; üçüncü, dördüncü ve beşinci kıtalarda ise "degenek" şeklinde yazılmıştır. Yanılmıyorsak, hiçbir şiire konu teşkil etmeyen orijinal bir mevzudur. Ermeni asıllı halk şairi Köroğlu'nun ise yine şayet yanılmıyorsak, bilinen veya neşredilen ilk şiiridir. İzahlı metnini aşağıda takdim ediyoruz:

Gendi halınca bir baba kişi dur,
Bulanmış da durulmuş dır degenag,
Gocaların yoldaşı dır eli dır,
Geze geze yorulmuş dır degenag.

Gerçek bize verdiceği¹⁶ ogud¹⁷ dir,
Çuru gızıcık dır sanmang sogud¹⁸ dır,
Biz biliriz ne veçile igit¹⁹ dır,
Çoyun dursun gorulmuşdır degenag.

Handa²⁰ olsa arar bulur suçları,
Çoğ kimseye gostermişdir goçları,²¹
Tıfdik tıfdik olmuş getmiş saçları,
Acep niçin gırılmışdır degeneg.

Arzulayı gelur dağları aşır,
Ne acep gunaşda gavrulup bişib,
Bazısını okşar iken bayılı(r) duşub,
Meydanlere surulmuş dır degeneg.

Gâhi da bir²² usdaları şakıdır,²³
Şagirdlari bulbul gibi şakıdır,
Kimlar da genduna ırahmet okudur,
Neçe erda²⁴ gorulmuş dır degeneg.

Kor oğli ay²⁵ der şeker kibi yersiniz,
Uğursuzi ne bu çağa²⁶ gorsunuz,
Ya niçin cenleten²⁷ çıkmış dersiniz,
Meydanlere surulmuş dır degenag.

3.

Genç bir ölünün ağzından yazılan ve sekiz dörtlükten ibaret olan üçüncü şiirin ozanının adı da maalesef kaydedilmemiştir. 4+4 hece vezni ile kaleme alınan başlıksız şiirin metni şudur:

Gelin bogun²⁸ ğardaşlarum,
Siz ağlanız benim için,
Ben gedarım hoş ğalanız,
Yalam²⁹ okun³⁰ benim için.

Dun ben gul kibi idum,
Yüzum ğızır³¹ hazır dilum,
Negâli³² endi Hakdan hokum,³³
Şol topraĝa dondi³⁴ bengzum.

Bulbul gibi okur dilim,
Dengiz³⁵ gibi ah gozlarım,
Bogun girdim ğara yera,
Topraĝ ila doldi gozum.

Dunagun³⁶ ben ğalaydım,³⁷
Berk demirdan idi tenum,
Bogun endi Hakdan hokum,
Veran ğildi bu berklarım.

Dunagun ben sultan idim,
Çandu hazar³⁸ navkarlarım,³⁹
Bugun çıkdım yalnız getum,⁴⁰
Kimsa getmaz siza malım.

Anca zalûm zulmin ğıldım,
Çoklar ilan sohbat et(t)im,
Bogun çıkdım yalnız get(t)im,
Kimsa yetmaz siza malım.

Haslar hasi geyar idim,
Gul menefşâ doşaklarım,
Bogun girdim ğara yera,
Toprak yasdıkdır doşagım.

Her kim okur Tavrit⁴¹ Furĝan,⁴²
İncil Zabur hebar verir,
Her kim dutmaz Hak buyruĝi,
Onun halâli haram olur.

1. Ermenice metinde karşılığı “ne zaman”dır. Aslı “evvel” kelimesi olmalıdır.
2. Bağban, bahçıvan.
3. Esir.
4. Ermenice metne göre “bütün” manasını haizdir.
5. Doğrusu şaz veya şad kelimesidir.

6. Bu mısra "Beylere iletin turfanda deyi" biçiminde yorumlanmalıdır.
7. Salık kelimesi haber veya bilgi demektir.
8. Ermenice metinde karşılığı müjde kelimesidir.
9. Menekşenin Farsçası. Bu mısradaki iki hecelik bir kelime noksanıdır.
10. Müjdelik, Ermenice metinde dahi aynı kelime kullanılmıştır.
11. Cevabı.
12. Pervaz vermek: Uçmak.
13. Hüda, Tann.
14. Yeter, yetişir.
15. "Ermeni Harfli Türkçe Elyazması Bir Destan", *Halk Kültürü*, no. 3, 1984, s. 98.
Bkz. ETKT, c. II, s. 49-55.
16. Vereceği.
17. Öğüt.
18. Söğüt.
19. Yiğit.
20. Doğrusu kande kelimesidir ki nerede demektir.
21. Koç kelimesi olmalıdır.
22. "Arada bir, bazen" anlamında yorumlanmalıdır.
23. Kakinmak, azarlamak.
24. Yerde.
25. Bu kelime vezne fazla gelmektedir.
26. Muhtemelen "cah" kelimesidir ki mevki demektir.
27. Cennetten.
28. Bugün.
29. Âlem.
30. Okuyun.
31. Kızıl, kırmızı.
32. Ansızın.
33. Hüküm.
34. Döndü.
35. Deniz.
36. Dünkü gün.
37. Muhtemelen kale gibi kuvvetli idim demek istiyor.
38. Çendi hezar, yani birkaç bin.
39. Nevkâr kelimesi yeni işe başlayan veya acemi demektir; nöker yani işçi, hizmetçi anlamında da kullanılmış olabilir.
40. Gittim.
41. Tevrat.
42. Fûrkan veya Kur'an.

Ermeni Harfli Türkçe Elyazma Eski Bir Cönk*

Ermeni harfli eski Türkçe şiirler, umumiyetle Ermenice şiirleri de ihtiva eden elyazma veya basılı cönklerde bulunmaktadır. Ancak, tamamen Ermeni harfli Türkçe şiirlere hasredilen eski cönkler pek nadirdir.

Geçen sene, meskûkât mütehasısı ve desinatör Sayın Garo Kürkman, son zamanlarda elde ettiği bu tür kıymetli elyazma bir cöngü tetkikimize sunmak lütfunda bulundu.

Muhteviyatına geçmeden önce tarifini yapalım.

Cönkte maalesef zamanından kalma bir tarihe rastlamıyoruz. Ancak, yazı hususiyetlerinden, filigranlı kalın beyaz Avrupa kâğıdından ve bilhas-sa şiirleri bulunan Âşık Elfazî'nin 1813'te doğmuş olmasından 1835-1840 yılları arasında yazıldığı tahmin edilebilir. Diğer taraftan, 60. sayfanın altında bulunan ve mor mürekkeple çizilen bir vazo resmi üzerinde 1877 tarihi kaydedilmişse de, sonradan yazılmış olduğu için, cöngün yaşı için bir ehemmiyet arz etmemektedir. Kapağının üzerinde, yine mor mürekkeple yazılmış "Cönkâni şiirlerdir" kaydı mevcuttur. Aynı yazı ve mürekkeple, 20. sayfada Âşık Mahcubî'ye ait kısa bir şiire tesadüf etmekteyiz. Bazı yerlerde zor okunan birkaç satır veya kelimenin, kendisi tarafından yeniden yazılmış olduğunu da görmekteyiz.

Boyutları 16x21x0,5 cm'dir. Sayfalar rakam taşımamaktaydı, ancak buna lüzum görülerek tarafımızdan numaralandırıldı. Muhteviyata defterin her iki tarafından da başlanılmıştır. Birinci kısım 20 sayfadır. Sonundan başlayan kısım ise 53 sayfadan ibarettir. Ancak, 5, 22-26, 28-29, 56, 65-66 ve 68-69. sayfalar boş kalmıştır. Bütün cönkte siyah bezir mürekkebi kullanılmıştır. 57-58 ve 71-72. sayfaların yaprakları, açık yeşil renkli bir kâğıttır.

Şiirler umumiyetle intizamsız bir şekilde yazılmıştır. Yazı türü de değişiktir, yani birden fazla kişinin kaleminden çıkmıştır. Bu sebeple, şiirlerin bir kısmının bizzat şairler tarafından yazıldığı tahmin olunabilir. Bazı sayfalarda iki hatta üç şiire tesadüf edilmektedir. Yazı da çok zor okunmakta-

* *Folklor ve Etnografya Araştırmaları*'nda (yıl: 1, 1984, s. 413-444 ve yıl: 2, 1985, s. 275-309) iki bölüm halinde yayımlanmıştır. Pamukciyan'ın daha önce yayımlanmamış olan (Bkz. ETKK, c. I, s. XXXVI) düzeltilerini de girerek yayınlıyoruz. Bu makaledeki dipnotlar yazara aittir.

dır. Zira, bazı harfler, klasik şekillerinden farklı olarak yazılmıştır. Keza, bazı kelimeler Ermeniler arasında asli şekillerini kaybettiğinden, okumayı daha da güçleştirmektedir. Diğer taraftan, birbirinden ayrı yazılması icap eden birçok kelime bitişik şekilde ve bitişik yazılması gereken bazı kelimeler de bölünmüş olarak yazılmıştır. Bu yüzden, Ermenice eski yazmaları okumadaki kırk yıllık tecrübemize rağmen, bazı kelimelerin düğümünü çözmek için epeyce uğraştık.

Cönkte, yirmi yedi veya yirmi sekiz şairin seksen kadar şiirine tesadüf edilmektedir. Dokuz adet de şairleri meçhul kalan şiir vardır. Görüleceği veçhile, kullanılan şiir tarzları, Acem havası, Acem koşması, destan, divanî, farsak (varsağı), ilahi, kalenderî, Koroğlu havası, muhammes, semaî, tecnis vs'dir. 21. sayfada on bir adet mani de bulunmaktadır.

Şairlerden mühim bir kısmının adları ilk defa geçmektedir ve hemen hemen bütün şiirleri de meçhuldür. Bu bakımdan cöngün önemi büyüktür. Bazı ozanlar hakkında elde edebildiğimiz bilgileri de ilave ettik.

Şiirlerin tanıtımının, şairlerin isim veya soyadlarının alfabetik sırasına göre yapılmasını tercih ettik. Zira bu şekilde, her bir şairin şiirleri bir araya geldiği gibi, aranılan bir isim de kolaylıkla bulunabilir. Her bir ozanın şiirlerini ise defterdeki sayfa sırasına göre tasnif ettik ve cöngün hangi sayfasında yer aldığını ekledik. Vezinlerini de kaydetmeyi faydalı gördük.

Cönkteki Ermeni harfli Türkçe imla, hemen hemen aynen muhafaza edilmiştir. Zira, bazı kelimelerin eski şekilleri etimolojik önemi haiz olduğu gibi, Ermeniler arasında eskiden konuşulan veya yazılan Türkçe hakkında da bir fikir edinmek mümkündür. Anlaşılması güç olan kelimelerin bugünkü karşılıklarını ve manalarını dipnotlar ile vermeyi de lüzumlu gördük. Keza, mısraların sonuna virgül veya nokta ilave ettik.

Önsözümüzün sonunda, işbu çalışmamızı hazırlamaya imkân veren Sayın Garo Kürkman ve hazırlanması için bizi teşvik eden Sayın Turgut Kut dostlarımıza şükranlarımızı beyan ederiz.

Bu vesile ile şu hususu da önemle kaydetmek isteriz ki, Türk-Ermeni kültür bağlarının gelişmesi, kanaatimizce, siyasi ve sair münasebetlerin üzerinde de olumlu tesir icra edecektir.

Önce, adları bilinen ozanların şiirlerini, başlıkları ile birlikte aşağıda sunuyoruz.

I. Âşık Çitci

İsmi ilk defa işitilmektedir. On dört adet şiiri ile cönkte birinci sırada bulunmaktadır. Adı, 49. ve 53. sayfalarda "Garip Çitci", 53. sayfadaki ikin-

ci bir şiirinde ise, "Fakir Çitci" şeklinde geçmektedir. 46. sayfadaki şiirinde, "Daim namazını kıl" demesinden kendisinin Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. 47. sayfadaki şiirinin son kıtasında ise öksüz olduğunu kaydetmektedir. Şiirlerinin mevzuları umumiyetle din, aşk ve nasihatla ilgilidir. 44. sayfadaki isimsiz şiir "Desdan kendi usdume" başlığını taşıdığına ve şiirleri de 45. sayfadan başladığına göre, bunu da kendisine malettik. Bu şiirinde, sevgilisinin Gürcistanlı olduğu kaydedildiğinden, kendisinin Azeri olması muhtemeldir. Diğerlerine nispeten, Âşık Çitci'nin şiirlerinin yazısı daha okunaklıdır. Kendisinin mümtaz bir ozan olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca güzel nasihatları ile de göze çarpmaktadır.

DESDAN KENDİ USDUME

Vezin: İntizamsız, s. 44

Beni bu sevdaya gilifdar eden Leylâm,
Bakışı cellât gözü ğannıdır,
İki ğamzelini ğaşı ğareden,
Kendi şahdır yok elleri ğannıdır.

Ben de mail o(l)dum hup evazına
Can dayanmaz cilvesine nazına
Tercimannar okur bek evazına,
Çekilmez vakdında bek elvannıdır.

Ben seni vermenem dünya maline,
Yanağın okşaydım oğul baline¹,
Ğubarıp söylesem belki âline,
Çokca naz götürmez deligannıdır.

Bir halvet hanede dutsam elini,
Sarabilsem gerdanını belini,
Yavrı söyler ben annamam dilini,
Modi modi söyler Gürcisdannıdır.

DİVANÎ

Vezin: 8+7=15, s. 45

Nazlı dilber dergâhinde nikabe yüz sureyim,
Aç ki bahcan seryan edib güllerini sereyim,
Bir derde girifdar oldum derde dermanım benim,
Sen sağ ol nazlı digârim² olursem ben oleyim.

Hacetin mi nazli dilber âşıkın derdde nâçar,
Bir gün olurah efendim ecel kervanı goçer,
Gel ağlatma derdimendin bu gün de gelir geçer,
Sen sağ ol gülyüzlü yârim olurse ben oleyim.

Merhamet gıl ğannı zalim halim oldu bek yaman,
Gozlerin cellâte benzer ğaşların olmuş keman,
Dediler selvi revanım mah yüzün derde derman,
Galdır nikabını yüzden gorub anden oleyim.

Neçe âşık mail olmuş senin hub nefesine,
Üfdadenem Mecnun olub düşmüşem ensesine,
Der ki Çitci ben ğaribi erişdirdin bu sine,
Dilerem bir dem sefani surub anden oleyim.

ACEM HAVASI

Vezin: 6+5=11, s. 46

Bu dünyam yalandır inanman sakın,
Kitabın sozunden kupeler dakın,
Zira melon³ dizmiş terkeşe okun,
Gunah etme duzağından emin ol.

Dunyaya gelmişsin ya nedir kârın?
Fukareye zekât eyle sen malın,
Nafile kufurden esirge dilin,
Divanda sival vermeye momun⁴ ol.

Nağadar ki hayır işlersin bunda,
Bedelin Mevlâ'den alırsın ande,
Omrumuz eksilib gediyo gunde,
Daim nemazını gıl da emin ol.

Gunah işlemezsən cen(n)etdir yerin,
Dovaye ibadete alışdır dilin,
Der ki Çitci zekât vermeden elin,
Kesme ki cen(n)etin sadık gulu ol.

TECNİS

Vezin: 6+5=11, s. 46

Ğadir Mevlâm yeri gogu yaradıb,
Her birin bir gone⁵ ğılmış tecelli,
Emri ilen cemi yerini buldu,
Cen(n)et mekânleri pürdur secerli.

Dokuz ğat melâik hizmete tayin,
İbliz kibir etdi hor oldu hain,
Fırsantlan insanı aldadır lâin,
Lâkin fırsant vermez Mevlâm keremli.

Melâikler sur dudugun⁶ çalınca,
Cumle meyd⁷ divanına varınca,
Gunahker ğulların matda ğalınca,
Momune cen(n)etin verir keremli.

Cen(n)ete cihen(n)em vardır ey zâlim,
Sır(r)ın açılınca nic'olur halim,
Ėasların⁸ cen(n)etden dur etme daim,
Çitcinin müradın veren keremli.

TECNİS

Vezin: 6+5 :11, s. 46

Bir derde duş oldum yokdur mecalim,
Muhab(b)eti dur eylemiş şol zalim,
Ruzi şeb niyazım dinlemez şahim,
Yüregimde derd pare pare oldu.

Derdimend beçare acaba netsin,
Eşkın firakından yanından getsin,
Soyleyin şol yâre merhamet etsin,
Yoksa daş mı yüregi yâre n'oldu.

Merhamet eylemez şol kan(l)ı zalim;
Divanen olmuşam nic'olur halim,
Rakibe meyletme hey selvi dalim,
Zira bu gözlerim kan ile doldu.

Âşık Çitci soyler kendi virdinden,⁹
Cumleyi kurtarsın Mevlâ derdinden,
Umarım merhamet dosdun kendinden,
Merhameti yok mudur yâre n'oldu.

MUHAMMES*

Vezin: 8+7=15, s. 47

Ğadir Mevlâm goshurmuşdur bize yolun doğrusun,
Ben ğuluna merhamet ğıl bari nazarın olsun,

* Şiir dörtlüklerden ibaret olduğu için, muhammes başlığı uymamaktadır.

Mecnun oldum aşkınılan dağlar başın gezerim,
Dilerim ki Zulcelâl'in¹⁰ bize ehşanı olsun.

Leyl ü nihar ah ederim gul cemalin gormeye,
Niyazımdur aziz dosdum muhab(b)etli olmaya,
Mevlâm ehşan etse bize muhab(b)etli ğalmaya,
Daim fikrim muhab(b)etde Hudam ehşanın olsun.

Zira muhab(b)eti olan Hak(k)a yakın olmuştur,
Doğru yola revan olub cen(n)etini bulmuştur,
İblizin yoluna geden cihendemde ğalmıştır,
Dilerem Bari Huda'den cen(n)eti ehşan olsun.

Oksuz âşık ğul beçare bunu boyle söyledi,
Enib eşkın ommanını bir dem seyran eyledi,
Bu beyiti muhab(b)et çun Çitci nida eyledi,
Dinleyen aziz ğullara Mevlâdan ehşan olsun.

DİVANÎ

Vezin: 8+7=15, s. 48

Soyler âşık dinler isen bu fenanın¹¹ ehvalın,
Leyl ü nihar gudmelidir cen(n)ed alâ heyalın,
İnanmayın bu faniye ölen(l)er dokdu malın,
Dilerim cen(n)et âleyi Hüda'den ehşan olsun.

Nağadar devletin olsa heçdir cümne varlığın,
İnsan oğlu hayır işle ande lâzım eyligin,
Eger kemnik eder isen asla olmaz dirligin,
Yalvaralım yek Hüda'ye bize ehşanı olsun.

Bu dünyaye oryan geldin gine oryan gedersin,
Heram helâl demeyib mal cem edib de n'idersin?
Hayır amelin varsa cen(n)ete seryan¹² edersin,
Sıdkı candan yalvaralım Hüda'den ehşan olsun.

Ğul beçare âşık Çitci Hak ğorkusun tanıya,
Asla meyil vermek yokdur bu yalançı faniya,
Oryan geldin oryan geddin senin kârın hanıya,
Muhab(b)et ilen ibadet kârın goz yaşın olsun.

TECNİS

Vezin: 6+5=11, s. 49

Dunyanın ev(v)eli ağır¹³ olunca,
Kitabların sozu yerin bulunca,

Melâikler sur duduğın çalınca,
Dirilir mey(y)itler gelir Divan'e.

Fiilin olur tellal elinden mezat,
Hayrın şer(r)in ande olunur ğıraat,
Ande bize fayda eylemez zekât,
Hemen bunda tadarik gor Divan'e.

Eger insan doğru yola gederse,
Kitab sozun Hak(k)ın emrin guderse,
Malin fukareye zekât ederse,
Ol dem biğusur varır Divan'e.

Ğarib Çitci hazer çekip¹⁴ ağlıyor,
Olum gelib yollarımız bağlıyor,
Kitablar nasihat edib soyleyor.
Hayır amel ilen varın Divan'e.

(BAŞLIKSIZ)

Vezin: 6+5=11, s. 50

Dinleyin ağalar met(h)in eyleyim,
Asılzade bir yigidi soyleyim,
Yazı ilan ismin tekmiil eyleyim,
Kişizade soydur berhidar olsun.

Ev(v)elâ ilâzım kim ilen ini,
İreyilen dutdurmalıdır kimi,
Altı yazıyılan bağlanır cemi,
Ğayet tatlı yigid berhidar olsun.

Bir oyulan ire tekmiil edeyor,
Yigidlik tarihin tamam gudeyor,
Kâmildir kâmillik yolun gudeyor,
Yigidligiyilen berhidar olsun.

Der ki Çitcim yigirmibeşdir yaşı,
Hak Tale¹⁵ saklasın iki gardaşı,
Çelen¹⁶ boylu yigid samurdur ğaşı,
Şirin dil(l)i dosdum berhidar olsun.

DIVANÎ ve MUHAMMES (?)

Vezin: 8+7=15, s. 51

Nazlı dilber hub cemalin goren(l)er met(h)in eder,
Bir kere vaslına eren dünya malını n'ider,

Beyaz gerdanın usdune zilifler pervan eder,
Barek Allah¹⁷ hub yaratmış aye menendin gozel.

Bir cevahir kânisin¹⁸ sen asla yokdur menendin,
Âb-u Zemzem bale benzer al yanağının ğandi,¹⁹
Gel kerem et başın için ağlatma derdimendin,
Samur ğaşın kemend etmiş yaye menendim gozel.

Geyinmiş enline libas altun kemer beline,
Doldurmuş gülgülü²⁰ bâde almış dosdum eline,
Dinleyen(l)er mail olur hub nefese diline,
Ya nice met(h) etmeyeyim pâye menendim gozel.

Ağyar ilen etme sohbet helâk edersin beni,
Orfani²¹ mencilis olub surelim dosdum demi,
Der ki Çitci nuş edelim silinsin gonlum ğami,
Gül yüzuni sevdiğim dildare menendim gozel.

YARIM HAVA

Vezin: 6+5=11, s. 52

Bir melek simali gul-i hândanın
Garedur ğaşları egmeli²² degil,
Beyaz gerdanında siyah benleri,
Sayıb emmelidir degmeli degil.

Aydın ondordune²³ benzer yüzleri,
Durlu cevahire benzer sozleri,
Samur ğaşıyılan âle gozleri,
Öduretden ğare surmeli degil.

Ğadir Mevlâm hub yaratmış âlemi,
Dosda berguzar gondurdum²⁴ selâmi,
Dir-u meknûn²⁵ gimi²⁶ soyler kelâmi,
Duduya²⁷ andalib yarmeli²⁸ degil.

Aceb çatmış ğaşlarının arası,
İncidendir dişlerinin sırası,
Elâ gozun samur ğaşın ğaresi,
De ki Çitci opup sırmalı degil.

TECNİS - KÖROĞLU HAVASI

Vezin: 6+5=11, s. 53

Bir melek simali gül-i handanın,
Çekmelidir naz ile şifesini,²⁹

Al yanağın hasıl olan semerin,³⁰
Desd sunub duymadan al yedisini.

Humar gozlum bahcasını gezerken,
Sâkiyi doldurub câmi suzerken,
Siyah ebrulerin bendin çizerken,
Yanaşıb pusenin al yedisini.

Aceb yeşillenmiş dudun bağleri,
Gölge olmuş yâre gülün dalleri,
Uykuda uyurken siyah hâlleri³¹
Erişib fem ile al yedisini.

Fakir Çitci soyler dilberin hasın,
Çirkinin sakınıb çekmeyin yasın,
Erişince yârin bağ-i bahcası(n),
Narin portikalin al yedisini.

BESDE

Vezin: 4+4=8, s. 53

Yoru hey hercai³² dilber,
Ne hercai yâr imişsin,
Yok mudur gogsunde iman?
Merhametsiz yâr imişsin.

Helâk etdin zâlim beni,
Bek severdim dosdum seni,
Mısr elinin âdil hani,
Bir ulu kervan imişsin.

Açılmış bahcanın gulu,
Dalinde oter bulbulu,
Âle gozlu dudu dil(l)i,
Aceb hub nefes imişsin.

Çarib Çitci gılar zâri,
Dili bulbul yüzu mahi,
Dilberlerin padişahi,
Ayın ondordu imişsin.

BESDE

Vezin: 6+5=11, s. 54

Usul boylu selvi dalım salınır,
Siyah zülif mah yüzüne belinir,³³

Her kaçan gorunce bağrım delinir,
Gezer cihan içre gül yüzlu gozel.

Sâki doldur altun câmi içelim,
Ziliflerden hâllerini seçelim,
Mafi³⁴ olsa dugmelerin çeçelim,
Bahcasının nari erişmiş gozel.

Uykudan mı ğa(l)kmış gozun suzeyor?
Selvi dalim bahcasında gezeyor,
Bize doğru fotuzunu³⁵ egeyor,
Müradi var orfan³⁶ olalım gozel.

Ayağına geyer altun nalini,
Kemere sıkdırmış ince belini,
Âşık Çitci met(h) edeyor dilini,
Andalibe menend nefesin gozel.

II. Âşık Kamber

Şair hakkında bir bilgi edinilemedi.

KÖROĞLU HAVASI

Vezin: 6+5=11, s. 42

Arzımanım ğaldı çitde çimende,
Sevaz ğışla derler dahi gumande,³⁷
Namı soyleniyor Hint'de Yamen'de,
Gene mi geliyor dedi genc Âli.

Çıktık çimen deyi çayın yaladık,
Endi Arnavutlar şekva eyledi,
Vezirâzen ğulak verdi degnedi,
Fermanın asah çekildi genc Âli.

Isdambıl'da ferman zehirden ğatı,
Altımda beygirim yorumez kotu,
Yayğara Musdafa şamlı dor atı,³⁸
Ulaşdırın bana dedi genc Âli.

Isdambol'dan ferman geldi usdume,
Alamadım mızrakım desdime,
Kırkbeş paşa gelememi usdume,
Al ilen aldılar dedi genc Âli.

Başına bağlanır mum-i cenber,
Aldığımız kevran muşg olen amber,
Met(h)imiz eylesin şol âşık Ğamber,
Âşıklar met(h)ini etsin genc Âli.

III. Âşık Mesdan

Bu ozan da bizce meçhuldur.

VARSAĞI

Vezin: 6+5=11, s. 62

Ğadir Mevlam ne hoş böğmiş³⁹ yaradmış,
Gördüm ğaşlarından âle gözlerin,
Cemalin görenler sevdaya düşer,
Âşıkın başına belâ gözlerin.

Bu dünyam fânidir böyle güzel çok,
Devretsem âlemi böyle güzel yok,
Bakışın heramı⁴⁰ kipriklerin ok,
Ğaşların hönkâra lâle gözlerin.

Ya bunu görmüşsün ya mahitabi,
Âşıkın müşdâki gönnumün hâbi,
Ğaşların âşika kılar ğazebi,
Daha alınmamış kale gözlerin.

Âşık Mesdan olmuş eşkinle edali,
N'eynerem dünyada mali melâli,
Seni gören âşık nice olmaz deli,
Varısa dünyada sela gözlerin.

IV. Âşık Ömer

Aşağıda sunduğumuz şiirlerin, aslen Aydınli veya Gözleveli (Kırım Gözlevesi mi, Konya'nın Gözleve köyü mü olduğu kesin değildir) olan, 1650 sıralarında doğan ve 1707'de vefat eden Âşık Ömer'e mi, yoksa Prof. Fuad Köprülü (1890-1966) tarafından *Edebiyat Araştırmaları* adlı eserinde zikredilen 19. asır şairi Âşık Ömeri'ye mi ait olduğunu kestirmek güçtür. Ancak lisan bakımından çoğunlukla birincisine, birazı da 19. asrın ilk yarısında yaşamış Ömer isimli diğer bir ozana ait olması kanaatimizce daha muhtemeldir.

İLÂHÎ*

Vezin: 8+7=15, s. 12

Hey melek hüsnün gülünü dermeye can ağlar,
Derdimendim mürada ermeğe can arzılar,
Bir mefalîğ⁴¹ et melûfe ğulunam ğurbanınam,
Ol yanağın mah cemalin görmeğe can arzılar.

Çamindeki hey güzeller şahı heryan⁴² olduğum,
Gözümün nuri efendim ğulu ğurban olduğum,
Şindi bildin bu ben ğulun eşka mehman olduğum,
Ten tene gönüleam sarmağa can arzılar.

İntifak⁴³ eylemez deyi bendeni yad eyleme,
Dostların ağladıp da düşmanını şaz eyleme,
Zamane pervanesiyem yakıp da nâr eyleme,
Hâk-i pâyına yüzlerim sürmeğe can arzılar.

Senden isdediğim budur hatırıma etme melâl,
Her ne isder isen verir ol ğuduret huzur celâl,
Der ki Ömer dişleri dürden ırhleri zülâl,
Sana ğurban olmağ için varmağa can arzılar.

DİVANÎ

Vezin: 8+7=15, sayfa : 32

Hey melek hüsnün cemalin neçe bin can imrenir,
Göğ yüzünde melâikler yerdinindan⁴⁴ imrenir.

Ben seni sevdim seveli gezerim Mejnun gibi,
Bana derler yavri seven göz görür can imrenir.

Seni seven âşıkların yok serinde ırhatı,
Yüzün şemşirevandır⁴⁵ mahûtaban imrenir.

Der Ömer'im ğurban olam her gün her gece sana,
Sen güzeller sultanısın hürü ğılman⁴⁶ imrenir.

KALENDERÎ

Vezin: 8+6=14, s. 32

Gel beri şahım ol başa ğurban olayım ben,
OL baş altındaki ğaye⁴⁷ ğurban ola(yım) ben.

* Bu şiir Sadettin Nüzhet (Ergun) tarafından yayınlanan Âşık Ömer (İstanbul, ty) adlı kitapta daha doğru yazılmış olarak vardır (s. 324-325).

Duşumda gördüm dost leble(ri)n ağzıma vermiş,
Sayı⁴⁸ ola derim ol duşe ğurban olayım ben.

Hey Âşık Ömer sen bu söze sütkârmiş,
Ol şekere ğandile ğurban olayım ben.

ACEMÎ

Vezin: 6+5=11, s. 57

Salını sallanı gelir efendim,
Gel böyle salınma göz değer sana,
Yeşil geyip çıkıp böyle salınma,
Irakıplar görür söz değer sana.

Sürmelenmiş ğaşı ıla gözünü,
Değme âşık çekmez bunun sözünü,
Ğaldır nikabın görüm yüzünü,
Eser bâd-i sebah toz değer sana.

Âşıkler der ki yarem onmasın,
Seni saran âşıkler hergiz solmasın,
Ğaldır nikabını gözüm değmesin,
Yerler haber verir toz değer sana.

Âşık Ömer der ki baran ayısın
Aslın melek kendin hürü soyusın
Her dağlerden yüce Bolğar dağısın,
Sabahın güneşi göz değer sana.

İLÂHÎ

Vezin: 8+7=15, s. 60

Pervaneler dönmededir daima nâr üsdüne,
Bülbülün ah-i fiğani gül-ü gülzar üsdüne,
Beni böğün bir güzel gördüm dedi âşık sev beni,
Dedim benim yârim vardır yâr olmaz yâr üsdüne.

Ğıl ibadet eyle şükür Hak akıl vermiş sana,
Bu dünyaya ğonan göçer daim ahretten yana,
Hatır yıkma can acıtma Hak ğail olmaz ona,
Kâmil isen beli bağla kisb ilen kâr üsdüne.

Yetmiş iki milleti yarattı ol ğani Hûda.
Yedi yıl ev(v)el yarattı ğuluna ğismet Hûda,
Beni böğün bir civan gördim düşmüş elinden cida,⁴⁹
Ėafil sanma deli gönöl şikârım var üsdüne.

Der ki Ömer âşık olduk canımız eşka yakın,
Oniki imam eşkına sinaye dalğalar yakın,
Ėurbet elde bir nâmerde deme ehvalın sakın,
Canıla baş fid eyle ğayreti ara üsdüne.

KALENDERÎ*

Vezin: 14, s. 67

Ediller dur lebleri mercan ağa yollum,
Ėoymuşam serim yoluna ğurban ağa yollum.

Mansur olaben asılayım zilfin telinden,
Sen dur ğarşımda ben edeyim seryan ağa yollum.

Beçare halım arz edeyim senteki şah,
Ta içmeyince bir iki filcan ağa yollum.

Âşık Ömerin çekdiceği eşkın elinden,
Bir ben bilirem bir ulu sultan ağa yollum.

V. Âşık Seyri

Bu halk şairi hakkında da bir bilgimiz yoktur.

DİVANÎ - İLÂHÎ

Vezin: 15, s. 19

Hey peru şeklin beni Âdem desem elverir,
Âdem amma misli yok âlemde desem elverir,
Bir keremkâni⁵⁰ müvret⁵¹ sahib-i cenanesin,
Bu tarz-ılan sultanım Hatem⁵² de desem elverir.

Talehin burcu esetdir⁵³ şer'i ğaradır yüzün,
Gecene kadir eylemiş yedi ekber gündüzün,
Ėamzeler kurmuş hadengin⁵⁴ kasd-i cana eyler gözün,
Ekem⁵⁵ ebu sana Rüsdem⁵⁶ de desem elverir.

* Sadettin Nüzhet Ergun'un kitabında da "ağa yollum" redifli ve daha doğru yazılmış bir kalenderî vardır (s. 106-107).

Ne gönüller uğruri fettanemmiş sine civan,
Görmedim senin gibi âlemde şuh-i nükdedan,
Her kelâmın mürbe-yi satlene eyler baccivan,
Nutk-u pâkin ise yakşı evcivan da desem elverir.

Derdimendi dürr-i eserdir heçgirir yokariye,
Hatır yıkıp nazar et bu kulun beçareye,
Hizmet-i babinde bu Seyri evareye,
Akıl yok bir vallahu sersem de desem elverir.

VI. Âşık Urfan

Hayatı hakkında bir bilgimiz yoktur. Ancak, 1873 sıralarında kaleme alınan ve sureti arşivimizde bulunan Ermeni harfli Türkçe diğer elyazma bir şiir mecmuasında, Âşık Ürfani adlı bir ozanın da bir koşması bulunmaktadır. Dört kitaba inandığına göre İslam olmalıdır.

İLÂHÎ

‘Vezin: 15, s. 55

Bir ğarıp bülbül misali gulşani gozler gozlerim,
Dört eveyanın⁵⁷ har donatmış gerşani gozler gozlerim,
İrzigimiz veren Hak’dır kula yokdur mınnetim,
Bizi yokdan var eden Sup(h)ani gozler gozlerim.

Eger Hak(k)ı sah edenler dört kitabı bir bilir,
Hak cevabı gûş edenler hilâfı yırak bilir,
Ahretini mamur edenler bu dünyayı⁵⁸ yok bilir,
Burda ibadet ahrette imani gozler gozlerim.

Leyl-i nihar ol Hüdaye şukur ederim ğayet,
Birliğine yok şup(h)emiz çar⁵⁸ kitaba ehdikat,⁵⁹
Hakiketdür tariketdür marifetdur şerayet,
Devr-i Adem’dan beru erkâni gozler gozlerim.

Der beçare âşık Urfan verir müradım benim,
Yedi atlı evliyadır çannı⁶⁰ sultanım⁶¹ benim,
Altı bin tarikde geldi odur imdadım benim,
Oniki imam selveri⁶² sultanı gozler gozlerim.

VII. Âşık Urustem

İsminin doğru şekli Rüstem olan bu halk şairi hakkında da bir bilgi edinemedik.

DİVANÎ

Vezin: 8+7=15, s. 40

Gognumce dilberi sevdim ğaş-ı kemanım gozel,
Gosder gorum⁶³ gul cemalın olam ğurbanın gozel,

Gogden ırahmet yağaydı seni doğuran an(n)eye,
Bunca gozel(l)er içinde yokdur ekranın gozel.

Salınırsın bağ içinde ya hurusun ya melek,
Bir pusa ver yanağından yokdur zehanın⁶⁴ gozel.

Girmişler dosdun bağına hub hub ğurmuşlar mencilis,
Yanağı gul saçı zumbul derde dermanım gozel.

Âşık Urusdem hasretinden gine saldın sevdaye,
İnayet Hak'dan olaydı olum⁶⁵ eranın gozel.

TECNİSDİR

Vezin: 6+5=11, s. 40

Bir keklik yoruşlu⁶⁶ bulbul sedalı,
Sen gelen yol(l)ara kim ğurban olsun,
Bir belor⁶⁷ gerdannı elma yanaklı,
Ol siha⁶⁸ tel(l)ere kim ğurban olsun.

Bir dilber sevmişem bağlı bahceli,
Bezirgân kesimli boynu ahceli,⁶⁹
Bir begzade ğızı ğumaş bo(h)calı,
O ince bel(l)ere kim ğurban olsun.

Gozume sataşdı bir ğalem ğaşlı,
Kâkul(l)eri dokmuş amber ğoğuşlu,
Bir kiras dodaklı bir inci dişli,
Ol dathı dil(l)ere kim ğurban olsun.

Âşık Urusdem yârden duşdu ırağa,
Hasret ğaldı ol ben(l)ere yanağa,
Bir canım var sana verdim sadağa,
Çınalı el(l)ere kim ğurban olsun.

VIII. Balioğlu

Son dördlüğü'n birinci mısramında, kendisi için "Erzinganyan" tabirini kullanmıştır. Yani Erzincanlı olduğunu açıklamıştır. Bu deyme istinaden,

Ermeni asıllı olduğunu kabul edebiliriz. Zira Bali adı eskiden beri Ermeniler arasında da kullanılmaktadır. İsmine ilk defa tesadüf edilmektedir.

EFENDİM YAZ

Vezin: 8+7=15, s. 73

Ser âşıkım bir söylerim gör ne dilden söylerim,
Var ğayitin görmeyene ice⁷⁰ yoldan gelirim,
Beyn-u atlazı⁷¹ imandan derin göğden gelirim,
Tanrım verdi mürad aldım doğru pirden gelirim.

Kim asdı göğden ğandili kim endirdi kelâmı,
Ese⁷² bu dünyaya geldi kime verdi selâmı,
Kim okudu dört kitabı kim oynatdı ğalemi,
Aklım Hindisdan'dan gelir ben Yamen'de(n) gelirim.

Oniki âşık ğaziler ben ona varsam gerek,
Usdaza⁷³ hizmet eyleyip ölerken bilsem gerek,
Ėafilin girdim meydana ğafilin sanman beni.
Ehliya hizmet edip mehlurfandan⁷⁴ gelirim.

Eger ismimi sorarsan Erzingânyan Balıoğlu,
Usdaza hizmet edersen e(y)vallah eyle barı,
Gece gündüz ağlamakdan ğılarım ah u zârı,
Ehliya hizmet edip mehlu(r)fandan gelirim.

IX. Dildârî

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'ne göre (c. II, s. 309), Dildârî mahlasını taşıyan iki halk şairi mevcuttur. Bunlardan birincisi 19. asırda yaşamış, ikincisi ise 1884'te doğmuştur. Aşağıda sunduğumuz şiirler ancak birincisine ait olabilir.

KALENDERÎ

Vezin: 14, s. 61

Girdim dosdun bahcesine gül güle ğarışmış,
Nergiz ireyhan lâle-yi simbile ğarışmış.

Akşam vaktında dinmedim yâr ehengini,
Dudu ğumrular âvazı bûlbûle ğarışmış.

Dosdum bahcaya girmiş nazlı nazlı salınır,
Sandım selviler içinde dal dale ğarışmış.

Dildâri der dökmüş gerdan zîlf-ı siyahı,
Sırma sime sim sırmaya tel tele ğarışmış.

SEMAÎ

Vezin: 8, s. 61

Ben böğün bir gözel gördüm,
Hemen düşer ğucan üzre,
Sinasin⁷⁵ siname sardım,
Can getirir bu can üzre.

Bir ğoynunda müşg-ü amber,
Bir ğoynunda hem sim-i zar,
Cevahir cüher-i hançer,
Hubyan aşmış miyen⁷⁶ üzre.

Bilirim sağ idur sağı,
İkrarına ğoymaz dahi,
Gelmemişdur gelmez dahi,
Böyle civan cihan üzre.

Dildâri der evan olmuş,
Ne ahşı⁷⁷ ne civan olmuş,
Siyah perçem revan olmuş,
Dökmüş ak gerdanın üzre.

MUHAMMES

Vezin: 8+7=15, s. 70

Ey civanı misaldır ebru siyaha perçemin,
Perdelenir bazı bazı ruy-i maħa perçemin,
Ter baran dur gerdana gül bitirir ha perçemin,
Sat⁷⁸ hezaren çiçeklere verir rehya perçemin,
Sermayedur yedi iklim padişaha perçemin.

Gelmemiş devr-i Âdem'den beri misli cihane,
Ya hürüdüdür ya ğılmandır bundan sonra daha ne,
Ğıymet biçem derim emma bilmenem ki baha ne,
Ser dağında tofe⁷⁹ bitmiş şahanedur şahane,
Görenler teşbih eyledi tül-u şaha perçemin.

Fire(n)kisdan'ı Macar'ı Lemse'yi⁸⁰ İsbanyol'u,
Tunus Trabolus Bender Busa'yı İsdambol'u,

Uman eli Buğdan eli Urumeli Anadolu,
Bağdad ile Şam'ı Mısır'ı haznesiyle dopdolu,
Cümne ğıymet biçdim emma daha değer perçemin.

Göz görende coş eyle eşk-ı muhab(b)et selleri,
Çoğ âşıklar bican eyler o perçemin telleri,
Cennet-il Mev(l)âden değmiş onun ğalbi yelleri,
Arabısdan Habeşısdan İryan Türyan elleri,
Çinimeçin'i⁸¹ Yemen'i isder daha perçemin.

Âşık Dildariyem çokdur böyle desdanim,
Met(h)in senin perçeminin içündür benim bunca ğayretim,
Sat hazeren şafdalıdır ancak benim ükaretim,⁸²
Barı bir şefdalı ver ki eda olsun hizmetim,
Zere ben met(h) iyledim ki oldu seza perçemin.

DESDAN

Vezin: 6+5=11, s. 71-72

Ğadır Mevlâm verse bana bir dövmet,
Yedi hazne altın bana pay olsa,
Yüz on bin yiğide geydirsem hil'at,
Hepisi de keleş ğabadayı olsa.

Yüz on bin yiğide beni etseler baş,
Dayanmazdı bana örke-yi⁸³ Habaş,
Kırk bin yiğit her gün etseler savaş,
Her gece düşmana hay hay olsa.

Yüz bin merdim olsa balta bıçaklı,
Doksan bin yiğidim ğılıçlı nacaklı,
Seksen bin yiğidim çıkma çıraklı,
Yetmiş bin yiğidin elinde yay olsa.

Yüz bin devam gelse yükleri hep un,
Kırk bin ğatırım olsa yükleri sabun,
Tez elden düşmanı eylesem zabun,⁸⁴
Onnarın işi her gün vay vay olsa.

Gürcısdan salsam hökm-ü tafrayı,
Arpalığ eylesem şehr-i Bafra'yı,
Her öyünde sersem beşyüz sofrayı
Herbirinden bin fakire sây olsa.

Günde bin göyünü eylesem külbast,
Fakirler döşürse kelle ciğer post,
Yedirip içirip gazansam çok dost,
Doldum çoğalıp düşmanım zay olsa.

Çadır Mevlâm verse bir şuv(v)et-i Zal,⁸⁵
Çok düşman yıldırıb alsak birez mal,
Lemse ellerine etsek lâl-i mal,
Mosgof elleri de bize ra'y⁸⁶ olsa.

Esgârimiz örkeleri bürise,
Kırk bin itim düşman leşi sürüse,
Kırk bin galyon-ula gemim yörüse,
Çapıdan paşalık bize hay olsa.

Kırk bin atım olsa gümüş nalınnı,
Kırk bin seyip⁸⁷ at olsa nalsuz yalınnı,
Kırkbin gısrığ olsa yanı gıllunnu,
Elli bin de iki yaşar tay olsa.

Kırk bin yağızım olsa kırk bin de doru,
Kırk bin de peteğim olsa dopdolu arı,
Kırk bin gelinim olsa bin de gârı,
Yeni doğan çocuklara tay olsa.

Kırk bin göyunum olsa kırk bin de kuzu,
Kırk bin göçüm olsa kırkbin de yozu,⁸⁸
Yayılmaya gerek bir ulu yazı,
Bir yanı yoncalık bir yanı çay olsa.

Yasdıklarım olsa gumaş-ı Hindi,
Döşeklerim olsa guş tüyu bendi,
Sekiz bahcam olsa cennet menendi,
He(r) birinde bir sırça seray olsa.

Sağ yanımda ols(a) civan iki yüz,
Sol yanımda olsa beş yüz taze gız,
Hizmetim etseler gece ve gündüz,
Her birinin yüzü bedir ay olsa.

Kırk bin bezirgânım Hind'e salınsa,
Seksen bin yükümün pacı⁸⁹ alınsa,
Meclisimde otuz iki saat çalınsa,
Kimi cura⁹⁰ kimi gaba nay olsa.

Bin savranım⁹¹ olsa deve yedici,
Bin çobanım olsa göyun güdücü,
Bin etbayım⁹² olsa met(h)im edici,
Adımız da elden ele sây⁹³ olsa.

Dildâri der Hak(k)a hemd ü senaler,
Düşmanın ömrüne varsın fenaler,
Padişahımıza yüzbin dövaler,
Huzur-u küşade bahdî bay olsa.

X. Efkârî

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'ne göre aslen Çankırılıdır ve hayatı hakkında başka bir bilgi yoktur (c. III, s. 4).

SEMAÎ

Vezin: 8, s. 63

Bu dünyade bütün devran,
Sürdüm deyen yalan söyler,
Güvenip mülküne, benim
Yordum⁹⁴ deyen yalan söyler.

Mefasî⁹⁵ yokdur dilberin,
Sen de bencileyin ferin,
Geçerken dilber selverin,
Gördü deyen yalan söyler.

Er olan köhdarın yaza,
Momünner erişir şaza,⁹⁶
Kablîm⁹⁷ bozmadan nemaza,
Durdum deyen yalan söyler.

Efkârî ğadirin tanı,
Menclisde söylenir şanı,
Yakşı seversin meydanı,
Yordum deyen yalan söyler.

XI. Ğani

Yine *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*'ne göre, Nevşehir'de doğan ve 1903'te vefat eden ve asıl adı Seyyid Mehmed olan, Ğanî mahlasını taşıyan bir âşık vardır (c. III, s. 278). Ancak, her ikisinin aynı şahıs olması şüphelidir.

Diğer taraftan, müteveffa araştırmacı Civan Âşıkyan, *Yerçanık* (Mutlu) adlı yıllıkta (İstanbul, 1941, s. 93), Artin Ğanioğlu adlı bir halk şairi hakkında şu bilgileri vermektedir:

1762'de Kayseri'nin Germir köyünde doğmuştur. Öldüğü tarih belli değildir. İki yıl kadar Hıdiv Mehmed Ali Paşa'nın (1769-1849) oğlu İbrahim Paşa'nın, daha sonra Yozgat'ta Abdülcebbarların nezdinde kalmıştır. Sivas'ta, Adana'da, Yozgat'ta ve Maraş'ta ün salmıştır. Birçok defa Osmanlı sarayına da davet edilmiş ve kemani ile şiirlerini terennüm etmiştir.

Âşıkyan, yazısının sonunda, iki Türk kızı hakkında Ğanioğlu'nun beş kıtadan mürekkep bir methiyesini de neşretmiştir. Ğanioğlu ile işbu Ğani'nin aynı şahıs olması muhtemeldir.

VARSAK (VARSAĞI)

Vezin: 6+5=11, s. 14

Behey katdi⁹⁸ tube⁹⁹ ol şirin zube,¹⁰⁰
Kaşlarındır koreb¹⁰¹ leblerin culab,¹⁰²
Culabdır dihanı¹⁰³ yokdur esanı,¹⁰⁴
Bicutim¹⁰⁵ evin¹⁰⁶ eyledin harab çok etdin itab.

İtab e(t)din her yan bir ğoksu¹⁰⁷ cihan,
Yusuf u Kenan afat-i zaman,
Hürü ğılman her enli eman,
Eylesen sevab aç lûtfundan bab.

Babın aç efendim selvi menendim,
Ğuhu¹⁰⁸ levendim sana imrendim,
Bura yandım ğaş-ı kemendim,
Etme gel lûlab gelibdir e(h) bab.

Ehbabın demi derdimin emi,¹⁰⁹
Derelim femi eyle keremi,
Beçare Ğani hüsnin eremi,
Yaratmışdır İrab yanaklar güllab.

XII. Gevherî veya Güherî

Asıl adı Mustafa'dır. 17. asrın ortalarında doğup 1737'den sonra vefat etmiştir. İşbu cönkteki şiirleri, Prof. Fuad Köprülü tarafından neşredilenler arasında mevcut değildir.

SEMAÎ

Vezin: 4+4=8, s. 9

Bir dilbere selâm verdim,
Almazlanır hoş nazlanır,
Canım halin nedir dedim,
Bilmezlenir hoş nazlanır.

Yüz çevirdi bizden ol yâr,
Ruz ü şeb kılarım zâr,
Sundum desdine erzuhâl,
Almazlanır hoş nazlanır.

Bilmem ol yâre ne dedim,
Sır(r)ını kime söyledim,
Dosda işaret eyledim,
Gelmezlenir hoş nazlanır.

Gevheri gedadır adım,
Arşa çıkıyor fıryadım,
Beni bilir misin dedim,
Bilmezlenir hoş nazlanır.

DIVAN

Vezin: 8+7=15, s. 11

Bugün gördüm gözelleri bir hasi par par yanar,
Geyinmiş başdan ayağa ğumaşı par par yanar.

Çaşı ğudretten çekilmiş gözleri aklım alan,
Mail oldum cemaline sinası par par yanar.

Âb-u zezem lebleri var emdirir âşıklara,
Göksü gülüsdan bağdır memesi par par yanar.

Gel Gevheri sen seyreyle hupların serdarını,
Seyre çıkmış mayaların birisi par par yanar.

TECNİS

Vezin: 6+5=11, sayfa 17,

Hasda düşdim şu yerlerde yatıram,¹¹⁰
Varın söylen¹¹¹ yâre gelsin acele,
Hoş geldin tabibim şah-i hubanım,
Lâl-i lebin derman ımuş acele.

Senin için kul olmuşam meclis-i meyl,¹¹²
Çalınsın curaler bozuklar¹¹³ neyler,
Dil hasda gönüm kemligi eyler,
Kal bu gece bu yerlerde acele.

Sâki doldur bana zehir(in) tasını,
Bu gözlerim gözler yârin yasını,
Üzerime gelirsene oku yazını,
Değil ise ezberimde hecele.

Karib Güherî ile kim dille,
Bilir mi hemtâ gele eyleşe,
Felek pehlivandır çıkmış güleşe,
Korkarım pâyımı ata o çöle.

TECNİS

Vezin: 6+5=11, s. 34

Bad-i sebah saher vakdı Hak için,
Dil-i bulbulumden ne haber aldın?
Arz-ı sema şems-i gamer Hak için,
Cemal-ı gulumden ne haber aldın?

Lüli¹¹⁴ halilen fiğan-ı zârim,
Soyledin mi benim şu intizarım?
Heyalinde ğaldı dil-i efkârım,
Ol sulf-i¹¹⁵ telimden ne haber aldın?

Rûyini surdun mu hâk-i pâyine?
Bakdın mı oldaki gul-i zarine?
Kuş edub kelâm-i gevher yârine,
Ol dudu dilimden ne haber aldın?

Uğradın mı sabah sen gû-yi yâre?
Eseb¹¹⁶ tokundun mu ruy-i dildare?
Cevabe muntazir Gevherî beçare,
Amber kâkilimden haber aldın mı?

ACEM HAVASI

Vezin: 6+5=11, s. 35

Açılmış ğutretten ol verd-i handan,
Dodağın domurcuk guldur efendim,
Severim ben seni derunî candan,
İsderisen beni oldur¹¹⁷ efendim.

Muhab(b)ed câmini nûş edib ğandım,
Vucudum tutuşub kul¹¹⁸ oldu yandım,
Duşeli sevdana Mecnun'a dondum,
Şindi vetanımız çoldur efendim.

Leblerin âb-i hayet ğaşların keman,
Cel(l)âddır kiprikin heç vermez eman,
Bâd-i sebah esdikcez ol selvi seman,¹¹⁹
Dokulen gerdana teldir efendim.

Sevseri¹²⁰ gezerim bu duna¹²¹ kemdir,
Benim aklım alan ol siyah bendir,
Sorarlarsa sana Guheri nendir,
Sen de ki ğapında guldur efendim.

ACEM KOŞMASI

Vezin: 6+5=11, s. 36

Elimden aldırdım ol nazlı yârı,
Birin dahi buldum el(l)ere nisbet,
Severim kemnike¹²² degildir ğasdim,
Dil-i bulbul olmuş gul(l)ere nisbet.

Hoğğadır¹²³ dihanın dişleri durdan,¹²⁴
Ğalemdir ğaşları gozleri nurdan,
Canımız ilâcı ol beyaz gerdan,
Dokulmuş kâkil(l)er benlere nisbet.

Bulanık akardım heniz duruldum,
Hakiketli bir dilbere vuruldum,
Sabaha dak ince bele sarıldım,
Sarılmayan ince bel(l)ere nisbet.

Guherim der kemnik yokdur elimde,
Sevdikim sağ olsun cehan içinde,
Ğoy salınsın gezsın yâran içinde,
Bizi zem eyleyen dil(l)ere nisbet.

SEMAÎ

Vezin: 8, s. 38

Yoru¹²⁵ hey ğaşları keman,
Ehl-i urfana benzersin,
Salınıb gedigen¹²⁶ zaman
Selvi revana benzersin.

Mah yuzune hel¹²⁷ saçılmış,
Bir ğarış gerdan seçilmiş,
Turlu çiçekler açılmış,
Baharisdana benzersin.

Mah yuzunu gorse fakir,
Cefa eyledin bana mafir,
Yukun dutmuşsun cevayir,
Ulu kevrana¹²⁸ benzersin.

Guvheri met(h) eder seni,
Yaş yerine doker ğanı,
Gel mesum¹²⁹ gondurme beni,
Dovletli hana benzersin.

SEMAÎ*

Vezin: 8, s. 39

Salınıb seyran yerinde,
Çıkan dilber kiminsin sen?
Sihah zilfin mah uzune,¹³⁰
Döken dilber kiminsin sen.

Bakdım ğaşına gozune,
Begnzedim huma ğuşuna,¹³¹
Beni eşkın ateşine,
Yakan dilber kiminsin sen?

Serana¹³² geder bosdane,
Bulbul ğonar gulusdane,
Bize mesdane mesdane,
Bakan dilber kiminsin sen?

Omer der ki yâre varma,
Varıb divanına durma,
Ale¹³³ goze siyah surme,
Çeken dilber kiminsin sen?

SEMAÎ

Vezin: 8, s. 63

Dihanimde ezberim bu,
Hemen hey medet hey medet,

* İşbu şiirin son kıtasında her ne kadar Ömer adı geçiyorsa da, başlıkta Gevherî'nin adı kayıtlıdır.

Irılmaz¹³⁴ bu karip serimden,
Düman hey medet hey medet.

Malik olan cefa mı eder?
Yigit ikrarını güder,
Böyle yidi¹³⁵ böyle geder,
Zeman hey medet hey medet.

Dilerim çok Yareden'den.
Helâs et bizi demanden¹³⁶
Ayırma dinden imanden,
Aman hey medet hey medet.

Derler ki Gevherî nerde,
Canım ğurban olsun merde,
Eyib gibi düşdüm derde,
Yaman hey medet hey medet.

VARSAĞI

Vezin: 6+5=11, s. 67

Çık salın gîlzanda¹³⁷ ey ğatdı tûba,¹³⁸
Nakl-i revan¹³⁹ eyle güler yüz gösdür,
Yüzünden feğ olsun¹⁴⁰ âlem sarapa,
Iruh taban¹⁴¹ eyle güler yüz gösdür.

Cemalin görmeğe didaler¹⁴² müşdâk,
Hasretinden oldu göz yaşım ırmak,
Tiriveş iras et ğamet-i urşak,
Eb(r)u keman eyle güler yüz gösdür.

Iruh şermendes eşfete güler,¹⁴³
Gerdana serfiraz edip sümbüller,
Nakşikâr eylesin bu hezar diller,
Çonca dihan eyle güler yüz gösdür.

Nolsa cenan rah-i irfana girsen,
Bilirdin halimi kemale ersen,
Güheri duduveş¹⁴⁴ söyleyin desen,
Şirin zeban eyle güler yüz gösdür.

XIII. Gevheroğlu veya Güheroğlu

Bu ozanın da ismine ilk defa tesadüf ediyoruz. Kanaatimizce Gevherî ile aynı şahıs değildir.

BAŞLIKSIZ

Vezin: 8; s. 2

Hak Tâle nazar eyledi,
Cihan içinde güneş ay,
Ayi i(n)kâr edenleri,
Ani Hûda eyledi zay.

Zay eyledi neçe lâin,
Lâin oldu Hak(k)a hain,
Hain oldu nâra tâyin,
Tâyin oldu ağler geda.

Gedaler anda ırıldı,
İrıldı terazi ğuruldu,
Ğuruldu cannar dirildi,
Dirilende çalına nay.

Nay seddası degil ğail,
Kalile¹⁴⁵ Hak oldu delil,
Delil Gevheroğlu celil,
Celil ğuluna eder sây.

TECNİS

Vezin: 4+4+3=11, sayfa 4

İrast geldim kömesine¹⁴⁶ pirlerin,
Sınamışam onnar ımış yediyüz,
Üsdüme döküldi cicranke(?) birsi,
Elli dedim altmış dedim yedi yüz.

Yedi koyun yedi boyun yedi bağ,
Yedi okdur yedi sine yedi bağ,
Yedi güldür yedi gülşan yedi bağ,
Yedi gülden sezilmişdir yedi yüz.

Yedi elif dedim yedi sim gerek,
Yedi lâl-i güher yedi sim gerek
Yedi kılıca da yedi sim gerek,
Yedi kabe¹⁴⁷ yedi asdar yedi yüz.

Gevheroğlu derdi yedi direndi,
Dide düşürmüşem yedi direndi,
Halil İbra(h)imi yedi direndi,
Yedi boylan yedi ğuşan yedi yüz.

SEMAÎ

Vezin: 4+4=8, sayfa 6

Geçerken ol şuhi gördüm,
Dem sürer ekralar ile,
Nasihatim dut gönuşma,
Kendinden ğabalar ile.

İfdadeler¹⁴⁸ boynun eğer,
Mefdunumdan geçdim meğer,
Eferdim sana göz değer,
Salınma bu edaler ile.

Ben gedasın yakdı nâre,
Saldı beni ah ü zâre,
Gedende ol nazlı yâre,
Selâm et mehrbaler¹⁴⁹ ile.

Gevheroğlu çeker ahi,
Efleke çıkdı izahi,
Ta ki bulmam ruh-i mahi,
Gezerim etbahaler ile.

DİVANÎ

Vezin: 3 fâilâtün 1 fâilün, s. 7

Be ağaler det ucundan¹⁵⁰ bağı büryan olmuşam,
Bulmadım yareme mehlem derde ğıryan olmuşam.

Bu dünyanın(ı)n terkini kıldım epdal oldum gezerim,
Girmişem devrüş donuna posda heryan olmuşam.

Âb u ateş haki babden yaratdı can eyledi,¹⁵¹
Aslım Hakden hasıl oldum ona meyman olmuşam.

Gel beçare Gevheroğlu cümlesinin türabi,
Eger ehl-i usdat ısan deme su(l)tan olmuşam.

XIV. Kevkebî

Sayın Turgut Kut'un bize verdiği bilgiye göre, bu ozanın adı, Sayın Şük-rü Elçin'in "Hızır'nın Şairnamesi" başlıklı yazısında geçmektedir (*Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı*, Ankara, 1977, s. 61).

FARSAH

Vezin: 6+5=11, s. 10

Binbir ismin vardır hey Ğani Mabut,
Cemi sensin yed-i yeksan sahabi,
Lâ imandır senin hafin¹⁵² çekmeyen,
Sensin zemin hem esüman sahabi.

Deryayı şak(k) etdi Hezreti Musa,
Ne bin nebiler alır lâ hese,
Cem olup gelmede her ne varısa,
Senden imdad âhir zaman sahabi.

Görmedim sen gibi bir âlicenab,
İnci ile mercan eyledin mehrab,
Şems ü ğamer Zöhre Zuhul mahitab,
Hak(k)a sensin hakik rığvan¹⁵³ sahabi.

Heft sema heft zemin tayyar elinden,
Titreşir Kevkebî tayyar elinden,
[...] nazır heyim ayyar¹⁵⁴ elinden,
Mefdununam hürü ğılman sahabi.

XV. Köroğlu

16. ve 17. asırlarda yaşamıştır. İşbu cönkteki şiirleri, biri hariç olmak üzere Prof. Fuad Köprülü tarafından neşredilenler arasında bulunmamaktadır. Aşağıda sunduğumuz şiirlerin beşincisinde Çamlıbel yerine Çanlı bel veya belde yazılmış olması m/n ses değişikliğinden ileri gelmektedir. Filhakika 17. asırdan kalma Ermenice bir elyazmada, Köroğlu mahlasını taşıyan, değnek mevzulu altı kıtalı bir şiire de tesadüf ettik.

KÖROĞLUDUR

Vezin: 6+5=11, s. 33

Benden selâm eylen ğoca Kenana,
Çıkıp şu dağları yaslanmalıdır,
At ğıcırından gürgen sesinden,
Seda verip dağlar seslenmelidir.

Ben isderem geçe yiğit serinden,
Kendine düşürmez adı sanından,
Çır at köpüğünden düşman ğanından,
Şalvarınan yizme¹⁵⁵ ıslanmalıdır.

KÖROĞLU

Vezin: 4+4=8, sayfa 39

Köroğlunun eyvaz hanı,
Alan varsa işde meydan,
Olub¹⁵⁶ oldurmek gunudur,
Gelen varsa işde meydan.

Kim bilir doğuşun ucun,
Vermez muhanete pacın,¹⁵⁷
Duşmana egri gılcın,
Çalan varsa işde meydan.

Çağırırım hanı hanı,
Dosdunu düşmanın tanı,
Ğılc gamzesinde ğanı,
İçen varsa işde meydan.

Koroğlu biner ğır taya,
Kendine salmaz portaya,
Ğara kel(l)eyi ortaya,
Ğoyar varsa işde meydan.

KÖROĞLU

Vezin: 8, sayfa 41

Ağalar bir baba eger,
Her kimi gorse dost olur,
Muhanet doğuşu¹⁵⁸ goren de,
Yağır çadıra hasda olur.

Çalınır on turlu sazlar,
Arşa direk oldu tozlar,
Muhanet engsesin gözler,
Çaçmaya egin¹⁵⁹ usda olur.

Çengi harbîler çalınır,¹⁶⁰
Çarhacı ayrı belinir,
Yigid meydanda salınır,
Sanasın içmiş mesd olur.

Kimi Şamlı kimi kulu,¹⁶¹
Han Eyvazım orta boylu,
Mağrul(l)uk edme Köroğlu,
El var elden usd(un) olur.

KÖROĞLU

Vezin: 6+5=11, s. 43

Endim seyr eyledim Şamı Mısırı,
Erabatın goç igidin gunudur,
Erabat meydanda nal parlayanda,
Bogun igidlere meydan gunudur.

İki goçak¹⁶² bir(bir)ine gelende,
Era yerde ğurt oyunu salanda,
At yıkılıb gendi yayan ğalanda,
Sıra ğılıc¹⁶³ dal pişdovun gunudur.

İki yigid bir(bir)ine ğatılır,
Nazara çalınır toplar atılır,
Ğabasağal yakasından dutulur,
Yılan dili dal hançerin gunudur.

Koroğlu der dağların bogru¹⁶⁴ açılır,
Anasından emnek ğuzu¹⁶⁵ seçilir,
Ğoç yigidin ğanı yere seçilir,¹⁶⁶
Çerkeş yayın keman okun gunudur.

KÖROĞLU

Vezin: 8, s. 57

Çanlıbel'den aşdım geldim,
Hayalına düşdüm geldim,
Ğızıl ğandan içdim geldim,
Gel malın bırak bazirĝân.

Çanlıbel'den aşdınisa,
Hayalıma düşdünüse,
Ğızıl ğandan içdinise,
Fark gel¹⁶⁷ benden Koroğlu.

Delilerim büdirmişem,¹⁶⁸
Dâban ğılıc dizdirmişe(m),
Çok bazirĝân öldürmüşem,
Gel malın bırak bazirĝân.

Erzurum'dan çıkdım doğru,
Cida¹⁶⁹ atdım sağlı sollu,

Demir misin hey ğay(?) boylu,
Farık gel benden Koroğlu.

Uçdu deli gönül uçdu,
Vardı bir yırağa düşdü,
Deliler al ğandan içdi,
Gel malın bırak bazirġân.

XVI. Kul Agop

Bu halk şairinin de adını ilk defa işitiyoruz. Her iki şiirinin de konusu sevgilisidir.

ACEMVARÎ

Vezin: 6+5=11, s. 54

Bogun bir gozele yolum oġradı,
Gordum cemalini aklım zay oldu,
Siyah ziliflerin gerdana dokmuş,
Bakdım ġaşlarına aklım zay oldu.

Alâdır gozleri ġaşları ġara,
Ak gerdana dizmiş hâl sıra sıra,
Bizden selâm olsun şol şirin yâra,
Selâmım almadı aklım zay oldu.

Merhamet etmen mi hey ġanı zalim,
Divanen olmuşam nic'olur halim,
Çık ġarşımda salın hey selvi dalim,
Boyunu gormeden aklım zay oldu.

Ėul Agop gozelin met(h)in eyleyor,
Ehbabi mencilis cemi dinliyor,
Ebrular gokuse pervan eyleyor,
İnci dişlerine aklım zay oldu.

BESDE

Vezin: 4+4+3=11, sayfa 54

Selvi boylu gozel(l)erin serdari,
Çatmış alâ gozun samur ġaşları,
Beyaz dihan incidendir dişleri,
Asılzade nevcivandır sevdiğim.

Yanakların al al olmuş donuyor,
Âşıkların divan olup yanıyör,
Salını sallanı sudan geliyor,
Uşul boylu nevcivandır sevdigim.

Ebru ormuş siyah saçın beline,
Mail oldum hub nefese diline,
Bir gonca gul almış kokar¹⁷⁰ eline,
Siyah benli nur cemalı sevdigim.

Çoncalardan almış dosdum irengi,
Ak gerdanda benler ediyor cengi,
Çul Agopun artırıyor merakı,
Al yanaklı sıra benli sevdigim.

XVII. Kul Çeççi

Bu ozanın Âşık Çitci ile aynı şahıs olması muhtemeldir, zira isimleri birbirine çok benzemektedir.

TECNİS

Vezin: 6+5=11, s. 43

Sırma saçın dokmuş beyaz gerdane,
Bâd-i sebah eser doner pervane,
Al yanağın ğırmızı gul menendi,
Saher vakdı bulbul doner pervane.

Altın kemer ince bele yanaşır,
Mecnon olub âşıkların dolaşır,
Nazlı yârim ne geyinsen yanaşır,¹⁷¹
Samur kurk eteki doner pervane.

Bâd-i sebah eser zilfin uğranır¹⁷²
Goren âşıkların bağı doğranır,
Naz-i şife¹⁷³ ilen çıkıb sal(l)anır,
Ebru olmuş saçın doner pervane.

Saher vakdı çıkmış yâr otağından,
Âb-u zemzem akar bal dodağından,
Gul(l)eri açılmış al yanağından,
Çul Çeççim şem gine doner pervane.

XVIII. Kul Elfazî

Dırtad Piskopos Baliyan'a (1850-1923) göre, asıl adı Bedros'tur. 1813'te

Kayseri’de doğup 1863’te orada vefat etmiştir. Büyük çorbacı Artin Amanoğlu’nun damadı olmuştur. Evlendikten sonra âşıklığa başlamıştır. Bağdat’a gidip ünlü bir âşıkla atışmıştır. Bütün şiirleri Türkçedir. Hakkında birçok anekdot vardır (*Püragin*, no. 23, 2 Haziran 1899, s. 359-360).

İşbu cönkteki Kul Elfazî daha eski bir halk şairi de olabilir. Ancak, Ermeni asıllı olduğu şüphesizdir, zira birinci şiirinin son kıtasının ikinci mısraında, kendisi için, “Zebur al desdine herdem okuya” demektedir.

TECNİS

Vezin: 6+5=11, sayfa 7

Bir huni gözlünün mütâlesiyem,¹⁷⁴
Cemalin görende bir de gül dedim,
Dedi d(o)st olayım kadimi sana,
Bana yaren çokdur bir de gül dedim.

Bağvan oldum hizmet etdim o dale,
Ğavaz¹⁷⁵ girip deryaları od ale,
Şida¹⁷⁶ bülbül gonar herdem o dale,
O dalden desdime bir de gül dedim.

Tevek(k)ül den ıra(s)t geldim yüz ere,
Cismim yâre bu hak erer yüz ere,
Neçe halim arz edeyim eşgere,¹⁷⁷
Dedim üç beş vardı bir de gül dedim.

Bu ğarip Elfazî düşdü okuya,
Zebur al desdine herdem okuya,
Niçin hevas etdin sen de o huya,
Ona hevas eden bir de gül dedim.

FARSAK

Vezin: 6+5=11, sayfa 8

Ben de bir dosdumdan firar e(y)ledim,
Varıp ellerinin olamaz mıyım?
Sen bensiz olursan benim meleğim,
Ya men de sensiz olamaz mıyım?

Be cenanım kadim severdim seni,
Kadirim bilmedin yad ettin beni,
Şindi terk eyledim ben de o civani,
Senden özgelerin bulamaz mıyım?

Sadık dosdum seni bö(y)le sanmazd(ı)m,
Eller yad olur derdi ben inanmazd(ı)m,

Bir dosdum var deyi kayrı bulmazd(ı)m,
Sensiz kayrı dosdum gülemez miyim?

Elfazı der kahir kâr etdi cana,
Nedir bu sitemli sözleri bana?
Hep gizli sır(a)rım açardım sana,
Sır(r)ımı açacak bulamaz mıyım?

KALENDERÎ

Vezin: karışık, s. 8

Hey peru gördüm mah cemalin aya benzen,¹⁷⁸
Mesdane dursan fet(h) olunmaz ğaleye benzen.

Sürerdim demin ruz-i şeb¹⁷⁹ huni gözlü yâr,
Şindi yâd etdin beni sen yekbe ¹⁸⁰ aya benzen.

Ğadirin bilen yok dâr-i cihan için dilber,
Yeni açılmış zümbül-ü ireyhan lâleye benzen.

Bu ğul Elfazî met(h)ini etsin hubların şa(h)ı,
Gel get ğarşıdan şindi bir belâye benzen.

TECNİS

Vezin: 6+5=11, sayfa 10

Be ğaşı kemannım başı dümannım,
Leblerin dönmüşdür bale maşallah,
İncinme sözüme datlım ğamer sıfatlım,
Yaratmış seni Hak Tâle maşallah.

Lâfuri¹⁸¹ şal ferslim¹⁸² hürü müneslim¹⁸³
Şindi bana küsdün güle(r) yüzlü dosd(u)m,
Yokdur sana ğasdim selâmın kesdin,
Desdindeki ğonca güle maşallah.

Seleser¹⁸⁴ ğumaş(l)ım altın mengişlim,¹⁸⁵
Bir cenan bakışlım bülbül ötüşlüm,
Yarenni yoldaşlım hey hilâl ğaşlım,
Mailam dihan(ı)nda dile maşallah.

Ne güzel erenlerin yok mudur dengin?
Gösterme sen dengin yokdur menendin,
Elfazı oyand(ı) hupdur ahengin,
Deyin indi bu dillere maşallah.

İLÂHÎ

Vezin: 15, sayfa 15

Cebraîl dest uzadanda aye ğablanmış gelir,
Saherden oldum heryan kub(b)aya ğablanm(ı)ş gelir,
Bu dünyam meft olanda çalınır sur düdiği,
Ol vakit gör evliyalar naya¹⁸⁶ ğablanmış gelir.

Heç yok iken var eyledi yareden Hüda bizi,
Günahkere tâyin etdi ol lâin iblizi,¹⁸⁷
Şükürnü kesme insan oğlu verir herdem nanımızı,
Semavetde bulut ömman dünyaya ğablanmış gelir.

Âşık olan ley(l) nihar duru¹⁸⁸ dihandu düzer,
Yâhyâ pire hizmet etdim bana verdi bergüzar,
Arzu çeker deli gönül Ğutsa'ya¹⁸⁹ etse nazar,
Nazar kıldım fulke¹⁹⁰ ömman deryaya ğablanmış gelir.

Bu dünya çark-ı gerdurden¹⁹¹ kimseye mülk olmadı,
O kim idi nâs içinde haylı zaman gülmedi,
Bu dünyayı tevc¹⁹² eyledim heç mefası ğalmadı,
Âhir seni bu Elfazı mefdaye ğablanmış gelir.

DIVANÎ

Vezin: 8+7=15, sayfa 20

Yâhya pire hizmet edip erkânî bulmakdır hüner,
Behru¹⁹³ gibi derya-yı ömmana dalmakdır hüner.

Yek şairan bu meclisde satsa lâl-i gevherin,
Gûş eyleyip mânesini ande¹⁹⁴ vermekdir hüner.

Hışma gelip bu kuluna çekse okun hem yayın,
Merdane olup meydanda ona durmakdır hüner.

Ğul Elfazi pir yoluna hâk-i yeksan olmuşsun,
Tanıamaz matahın âlem onu bilmekdir hüner.

FARSAK

Vezin: 6+5=11, sayfa 64

Geriden lâf atmak aşikâr olmaz,
Pehlivan misali sarılmayı(n)ca,
Ne kadar lâf atsan vazifem değil,
Matahın meydanda bullunmayınca.

Sitem(li) sözlerin kâr etmez bana,
Brodur¹⁹⁵ matahın sata meydana,
Çokdur arzedecek matahım sana,
Semenem¹⁹⁶ mahelde kurulmayınca.

Âşıklığe hizmet eylesen birez,
Niçin sen fikrinde saklarsın ğarez?
Ah bu kader gendin etdin serfiraz,
Fâsıkdır matahın sürülmeyince.

Elfazıyam cümlelizden gedayım,
Pire hizmet edip almışam payım,
Muhab(b)etim hoşdur sözüm milâyım,
Nic'edem bu sevdaden durulmayınca.

XIX. Kul Kitabî veya Ketibî

İşbu saz şairi 17. asrın ilk yarısında yaşayan Âşık Kâtibî olabilir. Prof. Fuad Köprülü tarafından neşredilenler arasında, bu cönkteki her iki şiiri de bulunmamaktadır. Birinci şiirinde adı geçmiyorsa da, başlığın yanında "Kitabî" şeklinde kaydedilmiştir.

DESDAN
Vezin: 8, s. 30-31

Şu dünyam fanidir fani,
Devredip dolana gelir,
Dolanır ayrılan güneş,
Gün ehir zeman gelir,

Âhir zeman olsa gerek,
Söz yerini bulsa gerek,
Tarihimiz dolsa gerek,
Mehdi¹⁹⁷ de cihana gelir.

Mehdi de cihanda durur,
Birez ölü cannandırır,
Bilmeyeni inandırır,
Neçesi aldana gelir.

İnanman yalandır yalan,
Ebedil gendidir ğalan,
Bu sözden nasahat alan,
Günahdan eykana¹⁹⁸ gelir.

Yeykanır günahlar ğat¹⁹⁹ olur,
Ğayet memün(n)er²⁰⁰ met(h) olur,
Onun hepisi fet(h) olur,
İşbaşı Süp(h)ana gelir.

Süp(h)an ğadir Mevlâm işan,
Onda gösderir bir nışan,
Görende câmahatin san,
Acayıp seryana gelir.

Seryanda tamaşa onnar.
Heybet alır gören ğullar,
Denizde deryada sular,
Birikir ömmana gelir.

Ömmana batar cümne çay,
Görünmez olur güneşinen ay,
Ol mamur köşkünün seray,
Yıkılır verana gelir.

Veran olanda şen bağlar,
Mahsulu ahından ağlar,
Alçaklı yüksekli dağlar,
Yer ilen yeksana gelir.

Yeksan olanda onun hepisi,
Açılır cennet ğapısı,
Mübarek cennet kokusu,
Ol nesl-i imana gelir.

TECNİS

Vezin: 6+5=11, sayfa 34

Kerem eyle yoru ceran²⁰¹ ğuzusu,
Ğaçma benden ben yad avcı değilim,
Seni sevmek imiş an(l)ım yazısı,
Ğaçma benden ben yad avcı değilim.

Mecnon gibil dolanacak dağım yok,
Bulbul gibil şakıyacak bağım yok,
Duzakıme ok kurul(a)cak ağım yok,
Ğaçma benden ben yad avcı değilim.

Meclisde sevdiğim seni²⁰² açarsın,
Ağyarın elinden bâde içersin,
Şirin gozlum benden niçin kaçarsın?
Kaçma benden ben yad avcı değilim.

Ketibî ğulunem yazı yazarım,
Altın ğalem ilen tarih yazarım,
Kankilin²⁰³ teline inci duzerim,
Kaçma benden ben yad avcı değilim.

XX. Mahcubî

Mahcubî mahlasını taşıyan Ermeni asıllı iki halk şairi vardır. Büyük tesmiye olunan birincisi Kayserilidir ve asıl adı ve soyadı Hacı Boğos Bohçalıyan'dır. Yalnız Türkçe yazan bu şair, 1880 yıllarında büyük şöhet kazanmıştır. Çok güzel bir sese de malik olmuştur.

Asıl adı Hovhannes olan ikincisi ise 1844'te Tiflis'te doğup 1898 veya 1899 yılında İstanbul'da vefat etmiştir. İkincisi hacı olmadığı için, işbu cönkteki şiiri birincisine affetmek lazımdır. Şiir, ozanın Kudüs ziyaretine hasredilmiştir. İlk satırın üstünde noktalar sıralanmış olduğundan ve kompozisyon hususiyetlerinden, bir destanın son iki dörtlüğü olduğu anlaşılmaktadır. Kayseri'de doğduğu ve Kudüs'e gittiği kendi tarafından derkenar kaydedilmiştir. Yazının mor mürekkepli olması, diğerlerine nispeten yeniliğini ispatlamaktadır. Aynı mürekkep ve yazı ile, diğer şiirler üzerinde tashihler ve ilaveler de yapılmıştır. 60. sayfadaki 1877 tarihli vazounun da, onun tarafından çizilmiş olması muhtemeldir. Bu bakımdan cöngün bilahare kendi tasarrufuna geçtiği tasavvur edilebilir.

(...)

Vasfettim her yerin kalmadı kayrı,
Vasfetsin şairler vasfını sayrı,²⁰⁴
Ovakim²⁰⁵ Anna'nın²⁰⁶ var jamı²⁰⁷ ayrı,
Harab olmuş bir veranı seyrettim.

Mahcubiyem çekdim bir cüz'i öĝmek,
Bize de farzdır naklini etmek,
Mevlâm kısmet etsin size de görmek,
Bize etdi ol ihsanı seyrettim.

XXI. Mecnun veya Mecnunî

16. veya 17. asırda yaşamış Ermeni asıllı ünlü bir halk şairidir. Şair Yu-

suf Nabi'ye (öl. 1712) ve şair Seyyid Vehbi'ye (öl. 1736) göre, Vartan ve Mecnûn adlı Ermeni asıllı iki ozan, kendilerinden önce büyük şöhet kazanmışlardır (Istapan Gurdigyan, "Tırkaked Hay Panasdeğdzner yev Aşuğner" (Türkçe Yazan Ermeni Şairler ve Âşıklar), *Daretsuyts Azkayin Hivantanotsi* (Milli Hastane Yıllığı [Sürp Pırğıç Hastanesi Salnamesi]), İstanbul, 1935 s. 117).

Prof. Fuad Köprülü'ye göre de, 18. asırda yaşamıştır (*Türk Saz Şairleri*, Ankara, 1962, s. 398-399). Köprülü tarafından neşredilenler arasında işbu şiir mevcut değildir. Başlığın yanında da "Mecnnon" adı kayıtlıdır.

TECNİS

Vezin: 6+5=11, sayfa 36

Terkederim seni ğaşları keman,
Vefası olmayan yârde nem ğaldı,
Yok mudur gogsunde din ile iman,
Beni epdal eden serde nem ğaldı?

Âlem²⁰⁸ çekme gonul boyle ğalınmaz,
Tek serim sağ olsun yâr mi bulunmaz?
Çapında ğul oldum ğad(i)rim bilinmez
Ğad(i)rim bilinmeyen yer nem ğaldı?

Felek benden beter etsin halini,
Şimdi yadlar ğucar²⁰⁹ ince belini,
Bulbul gibil hâre uğratdın yolumu, *a*
Fiğanım artırdın çarde²¹⁰ nem ğaldı?

Ziyade Mecnon'um severim candan,
Sevdikim ferağad geldi mi benden?
Gözlerimiz doldu yaşılan ğandan,
Çıkayım gedeyim şunda nem ğaldı?

XXII. Sayiloğlu veya Sahiloğlu

1873 sıralarında istinsah edilen ve daha önce sözü geçen, Ermeni harfli Türkçe cönkte de bir koşması mevcuttur. Prof. Fuad Köprülü de, 19. asır halk şairleri arasında ismini zikretmiştir. Son şiirinin son kıtasının üçüncü mısraında "Getir el basam Enam'e" sözünden Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Zira Enam, Kur'an'dan alınan aynı addaki sureden ve başka surelerden oluşan küçük bir kitaptır.

KALENDERÎ

Vezin: 13 veya 14, s. 13

Hey p(e)ru ğadem amber veç(h)im doldu hâle,
Hâl gerdana gerdan ğola ğol bele dolaşmış.

Çoynun bağ-ısa ben de onda gülem herdem,
Gül bülbüle bülbül güle gül dale dolaşmış.

Aç nikabın gösdür bana diline heryan,
Dil şekere şeker dile dil bale dolaşmış.

Bu Sayıloğlu ğurban olsun zilfin teline,
Tel zilife²¹¹ zilif tele tel tele dolaşmış.

ACEMÎ

Vezin: 6+5=11, s. 37

Mail oldum mah yüzüne haline,
Bulbul gimi²¹² âş(i)na oldum diline,
Serimi ğomuşum dosdun yoluna,
Bir şirin canım var al teli gozel.

Ne hurude gordum ne de melekde,
İmudum gesmenem çark-ı Felekden,
Bir elim elekde dilim dilekde,
Bir elim ğoynunda gul teli gozel.

Her zaman yigidlik girmeyor ele,
Bulbulun arzısı ğırmızı gule,
Sakın şikârını ğapdırma ele,
Her zaman boylece yâr ele getmez.

Çak²¹³ ğuzum sıladen geder bilmen(em),
Emerem lebinden dâdâ bilmenem,
Ben Sayıloğlu'yem gede bilmenem,
Çalırım ğapında ğul teli gozel.

SEMAÎ

Vezin: 8, s. 38

Cida-yı bulbulu²¹⁴ gordum,
Bağda fidana sarmaşmış,
Horad²¹⁵ gulunu goturmuş,
Zârı²¹⁶ bağvanda sarmaşmış.

Âşıkın hak(k)ın unutma,
Meftonenem cefa etme,
Irakıb ileri getme,
Bir can bir cana sarmaşmış.

Âşıkına etme yazık,
Barmağında hatem uzak,²¹⁷
Ğolunda altın bilezik,
Zilif gerdana sarmaşmış.

Sayıloğlu eder dilek,
Ahında yağmıyor melek,
Ahir sevda eder hâlek,²¹⁸
Bu derdi bana sarmaşmış.

BU BEYİD SAYILOĞLU
Vezin: 8, s. 39

Bilmem cen(n)etden mi çıkmış,
Meleyike tay gozeler,²¹⁹
Libasını şems-i ğamer,²²⁰
Yüzunguz²²¹ olmuş ay gozeler.

Yârim pencereden baka,
Cigerim odlara yaka,
Erzuhal yazdıram Hak(k)a,
Elinizden vay gozeler.

Gelin yanıma oturun,
Sozume mâne yetirin,
Birer birer el batırın,
Kevser olsun çay gozeler.

Gel Sayıloğlu'nu görün,
Halın hatırın sorun,
Malınızdan sekat²²² verin,
Âşıklara pay gozeler.

SEMAÎ
Vezin: 8, s. 42

Mevlânın etna ğulu(y)um,
Yitersem de erarım²²³ yok,
Sevda beni helâk etdi,
Hiçbir (y)erde ğarerim yok.

Verdikine ğayılız biz,
Edunun²²⁴ duşmanı(y)ız biz,
Kâmilin ğurbanı(y)ız biz,
Cayıl ilen bazarım yok.

Melâikler doner perde,
Canım ğurban olsun merde,
El gokuzde yuzum (y)erde,
Heç kimseye zararım yok.

Sayıloğlu okur name,
Sakın yoldaş olma kame,²²⁵
Getir el basam Enam'e,²²⁶
Benim sana zararım yok.

XXIII. Seruni

Viyana Mikhitarist rahiplerinin kütüphanesine ait 913 sayılı elyazmanın sonunda bulunan ve kendi tarafından yazılan 1766 tarihli bir muhtıradan, asıl adının Serope (Serovpe) olduğunu ve Âşık Seruni mahlasını taşıdığını açıklamaktadır. Keza, Vaftizci Aziz Yuhanna'nın lütuflarına erişmek üzere, aynı azizin ismini taşıyan, Kayseri'deki Surp Garabed Manastırı'na müracaat ettiğini ve dileği kabul olunarak sayısız şiirler ve ilahiler yazmaya başladığını kaydetmektedir. Sonunda, işbu elyazmasında bulunanlardan maada, birkaç şiirinin çalındığını ve kalanları burada bir araya getirdiğini ilave etmektedir (Rahip Hamazasp Voskiyan, *Viyana Mikhitaristler Kütüphanesi Kataloğu* [Ermenice], Viyana, 1963, c. II, s. 502b).

Âşık Seruni'nin yedi Türkçe, iki de Ermenice şiiri, 1813'te İstanbul'da basılan ve son zamanlara kadar bilinmeyen bir cönkte bulunmaktadır. Keza, Erivan'daki Mesrob Maşdots adlı devlet kütüphanesine (Madenataran) ait 3417 sayılı elyazma cönkte de birkaç şiiri mevcuttur. "Seruni" Ermenice "sevgisi olan" demektir.

SEMAİ

Vezin: 4+4=8, s. 9

Ben çekerim ah ü zârı,
Biri yerde biri göğde biri yerin zemininde,
Kerem ğıl şahların şahı,
Biri yerde biri göğde biri yerin zemininde.

Dergâhdan sürdü ol Ğani,
Bilmez idi şol irehgâni,²²⁷
Üç yerde ğurdu mesgâni,²²⁸
Biri yerde biri göğde biri yerin zemininde.

Kim bilir soyun anası,
Su oldu hâkın anası,
Üç yerde kurdu binasın,
Biri yerde biri göğde biri yerin zemininde.

Seruni kulundur sahabi,
Cümle dertlerin tabibi,
Üçdür esnafın zabı adi,²²⁹
Biri yerde biri göğde biri yerin zemininde.

SEMAÎ

Vezin: 4+4=8, sayfa 9

Fem-i hup söz gûş eyleriz,
Hup söz hendan olan yerde,
Tahmil edip söylemeyiz,
Naşı nâden²³⁰ olan yerde.

Lâle dür cevahir tayız,
Hak(k)ın keremine bayız,
El göküsde hâk-i pâyız,
Ehl-i urfan olan yerde.

Ezelden hup dihan şiriz,
Kâmil ilen görüşürüz,
Usdatınan danışırız,
Kâmil lisan olan yerde.

Seruni ezelden zati,
Yakşı sever hoş sohbeti,
Olur Hak(k)ın bereketi,
Ehl-i erkân olan yerde.

DİVANÎ

Vezin: 3 fâ i lâ tün 1 fâ i lün

İsmi binbir adlı celil Yezdane el değmedi,
Ol direksiz ğupbeyi gör o gine el değmedi.

Hup yaradı cümle nâsi âleme şah eyledi,
Dört melâik hizmetcisi ol güne el değmedi.

Yaratdı yıldızı kepkebanı²³¹ serdar eyledi,
Türabdan adem yaradı nur cana el değmedi.

Seruni der akıl ermez Yareden'in işine,
Dergâhından sürdü İbliz'i şeytane el değmedi.

XXIV. Seydî

Bu ozan da bizce meçhuldur.

SEMAÎ

Vezin: 4+4=8, s. 41

Gel gedelim komur gozlum,
Bu sevdadan zarar oldu,
(Y)eter gezdin şu cehanda,
Oysuet²³² ise ğarar oldu.

Kimseler bu işe ermez,
Eren(l)er iriza vermez,
Gîşi gendi aybın bilmez,
El aybın arar oldu.

Hanı çekdikcekim derdler?
İs(s)iz ğaldı mamur yurtlar,
Şindi aralıkda mertler,
Muhanetler yarar oldu.

Be ğurulu yayım issam,
Nâmertdir duz ekmek basam,
Şindi birbirine insan,
Hemen duzak ğurar oldu.

Seydi yârim gendi yârem,
Elim yetmez dosda varam,
El(l)er yarın²³³ kendi yarem,
Eli ilen sarar oldu.

XXV. Vanlı Köçek

İşbu halk şairinin, 16. yüzyılda yaşamış ünlü Ermeni ozanı Vanlı Naha-

bed Kuçak olduğunu kabul etmek mümkündür. Zira, Kuçak adlı biri tarafından Van'ın Karagonis köyünde kaleme alınan 1637 tarihli bir muhtı-rada, büyük dedesinin Âşık Kuçak ismini taşıyan üstat Nahabed olduğu kayıtlıdır. Bu vesikadan Türkçe şiirler de yazdığı anlaşıyorsa da, 1902'de Arşag Çobanyan (1872-1954) tarafından Paris'te neşredilen *Nahabed Ku-çagi Tıvanı* (Nahabed Kuçak'ın Divanı) adlı Ermenice monografide (133 sayfa), hiçbir Türkçe şiirine tesadüf edilmemektedir. Müteveffa Agop Martayan-Dilaçar'a (1895-1979) göre, Nahabed Kuçak 1592'de vefat et-miştir. Şiirleri de 16. yüzyıla ait cönklerde bulunmaktadır.

Diğer taraftan, işbu cönkteki şiirinde geçen, "Tanrının aslanı ol Hazi-ret Ali" mısraı, şairin Ermeni asıllı olduğu hakkında biraz şüphe uyandır-maktadır.

TECNİS

Vezin: 6+5=11, s. 37

Bir yigid ogud almayınca pirinden,
O daha yahşidir nedemen²³⁴ olur,
Hakiyet marifet şerayet²³⁵ bilmeyen,
Ol hayvan erişine nedemen olur.

Yigid olan neyner gāvğayı ğalı²³⁶
Uruf²³⁷ olan seçer guheri nalı,
Tanrının aslanı ol Haziret Ali,
O da kırklar başı ne demek olur.

Yigid aslı gerek gendinden uslu,
Edebli hayâlî hem yüzu sulu,
Eden yokandır gogden asılı,
Ol muğalek daşa²³⁸ ne demek olur.

Vannı Koçek eder oksuzem fakir,
Ta(n)gıyı bir bilirim ezine²³⁹ yakın,
Suleyman pe(y)ğamber ğuşdili okur,
O da Cen(n)ed ğuşu ne demek olur.

XXVI. Zeydî

Hakkında bir bilgimiz olmayan bu ozan, daha önce adı geçen Seydî ile aynı şahıs olabilir.

KALENDERÎ

Vezin: Mef û lû/ me fâ î lû/ me fâ i lû/ fe û lûn

Yâreb(b)im seni af(f)et devranım unudmuş,
Adım bile sormaz leb-i mercanım unudmuş.

Ağyare meyil vermez mehribanım işidib,
Bu bende-i mefdunımı sultanım unudmuş.

Hanî ezeli edikimiz²⁴⁰ ahd-i emaner,²⁴¹
Cumnesini ol serv-i hiranım unudmuş.

Ehbabe sorar rezm ile meclisde bu kim der,
Zeydî gûlunu ne aceb ol canım unudmuş.

XXVII. Zülâloğlu

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'nde (c. V, s. 404) Zülâlî mahlasıyla Posoflu bir halk şairinin adı geçmektedir. Ancak Zülâloğlu ile aynı şahıs olduğu hususunda kesin bir şey söylenemez.

DİVANÎ

Vezin: İntizamsız, s. 1

Hey peru hüsnün bağına gülşan da desem elverir,
Lâle-yi ahmer yanağın handen de desem elverir,
Neçesi derdinden hu çekip Meclon gezer,
Şerbet-i lâl-i lebin derman (da) desem elverir.

Ta ezelden dost yoluna piyade goydum seri,
İruz-i şeb artmadadır deronimde eşkın nârî,
Ğam değildir şu cihande öldüğüm şimden geri,
Sevdim bir melek simalı civan da desem elverir.

İfdadeler²⁴² vaz mı gelsin sendeki mahpâreden?
Nur ile halk eylemiştir seni yokdan var eden,
Ğam mi çeker şu cihanda efendim hüsnin gören?
Bulunmaz mislin dârcihan da desem elverir.

Hey peru Zülâloğlu'na ğilmadın asla mefa,²⁴³
Senin ile seni saf²⁴⁴ olup sürmedik asla sefa,
Kaşların tura çekilmiş hökm eder ğafdan ğafa,²⁴⁵
Sana hitam möhür²⁴⁶ Süleyman da desem elverir.

İLAVE

İşbu kısımda ikisi lebdeğmez olan imzasız dokuz şiirle, on bir mani takdim edeceğiz. Şiirler cönkteki sayfa sırasına göre düzenlenmiştir.

SEMAÎ*

Vezin: 4 Me fâ î lün, s. 6

Gezer ruyim²⁴⁷ cihan devran,
Gine devran olandan sor,
Nedir o nusğa-yi kubra,²⁴⁸
Anı sultan olandan sor.

Nihayet-i halin arzet,
Deruninde olan nâri,
Meseldir neslini ara,
Eşin ekran olandan sor.

Eğer şekva edem dersen,
Olur olmazlardan hey dil,
Bilmez akıl elin cayıl,
Anı ceran²⁴⁹ olandan sor.

Eğer hazardan bilirsen ârif,²⁵⁰
Ne hacat halini sormak,
Çamu eşya²⁵¹ bilir kâmil,
Merdî insan olandan sor.

TECNİS**

Vezin: 6+5=11, sayfa 11

Boz bulanık akar derler Aras'ı,
Durulsa derdime derman bulunmaz,

* "Semaî" adı verilmiş olmakla birlikte bu özelliği göstermiyor. Dörtlük halinde değil de beyit düzeninde ele alındığında aruz vezninin (yer yer aksamakla birlikte) me fâ î lün / me fâ î lün / me fâ î lün / me fâ î lün kalıbına uyduğu görülür (bkz. Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK yayını, Ankara, 1983, s. 356).

İşbu şiirin yanında, aynı yazı ile, Gevheroğlu'nun da bir semaîsi mevcuttur. Binaenaleyh, işbu semaî de onun tarafından yazılmış olabilir. Diğer taraftan, son kıtanın ilk dizesinde vezin harici kalan ârif kelimesi de şairin adı olabilir.

** Böyle başlık konmakla birlikte, manzumede tecnis özelliği yoktur.

Son kıtada geçen civan kelimesi muhtemelen ozanın adıdır. Filhakika, Civan mahlasını taşıyan Ermeni asıllı ve Diyarbakırlı iki saz şairi mevcuttur. Birincisi 1747'de doğup 1815'te vefat etmiştir. İkincisi ise 1894'de ölmüştür (*Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. II, s. 80). Bu şiiri daha fazla birincisine atfedebiliriz.

Haçan ol divanda mizan terazı,
Ğurulsa derdime derman bulunmaz.

Fetva dinner molla beği paşası,
Bencileyin eşk oduna düşesi,
Şu benim gönnümün ğavi şişesi,
Ğırılşa derdime derman bulunmaz.

Öuzum ğorğma(z) mısın sen de nazardan?
Sözüme ğaviyim dönmem bazardan,
Lokman Hekim çıksa gelse mezardan,
Dirilse derdime derman bulunmaz.

Bunu söyler âşıkların cıvanı,
Şeytanın elinden alalım şu canı,
Serpeser²⁵² eyledim gezdim cihanı,
Yorulдум derdime derman bulunmaz.

TECNİS*

Vezin: 6+5=11, s. 13

Be ağaler bugün bir ğuş seyrettim,
Onu gören yeri göğü fehm eder,
Açdı da söyledi sır(r)-ı ğablını,²⁵³
Nefesinden belik belik nur gider.

Binbir başı var binbir de dili,
Ona göre vardır her halı yolu,
Cümne ğuşlardan uludur yolu,
Her tüyünden bir tarafa yol gider.

Hemd edince ulu dağlar ğaldırır,
Emredince dereleri doldurur,
Dört makemde²⁵⁴ iki yolu bildirir,
Bu dünyaya sel gelmişdur sel gider.

Ka(l)kdı göç eyledi ulu binaden,
Dört budağa ğondu hekmeti neden,
Ona derle(r) yeri göğü yareden,
Bu dünyaya sır gelmişdur sır gider.

* İşbu şiirin üzerinde, aynı yazı ile, Seyidoğlu'nun Kalenderî başlığını taşıyan şiiri bulunmaktadır. Dolayısıyla, bunu da ona mal edebiliriz.

(BAŞLIKSIZ)*

Vezin: 6+5=11, s. 27

Bir h cam vardı okurdu sipareden,²⁵⁵
Siparesi altmışaltı p reden,
Arş ı kurşu²⁵⁶ yeri gogu yareden,
Bin bir adlı Sıp(h)anımız var.

Muham(m)et Mısdafa İslâm serveri,
An(l)er Kerbelâ'ya verdiler seri,
Hazret Resul'in  evuk elleri,
Abubekir Omer Osmanımız var.

Naşara²⁵⁷ heyğiran daşları deldi,
 amber Duldul²⁵⁸ ile ileri geldi,
Çekdi Zilfiğarin²⁵⁹ eline aldı,
Hazret Resul gimi sultanımız var.

Yonuz deryasında ğıllarlar sucuk,²⁶⁰
Balık ğursağında bulunur mevcud,
Ol Hacı Bekdaş Hazret-i Davud,
Selmanipak Eyub sultanımız var.

Akıntıya verdik getdi gemimiz,
 atlada'da²⁶¹ cem olduk hepimiz,
 umğapı'da surduk bir boş demimiz,
 ukur olsun Yareden'e devranımız var.

Hezeli hey deli gonul hezeli,
Sevme hercayi olan gozeli,
Yegigapı'da ser  serpe gezeni,
Vilanğ 'da bek gozel y ranımız var.

Ara yerde Davudpaşa nice dir,
Samatya'nın zevki daha eycedir,
Narlğapı hepisinden yücedir,
Ogunde²⁶² koşkulen Ayvanımız²⁶³ var.

Yedikule evliyeler durağı,
Silivri'de yanar anın  ırağı,
Mevlihane²⁶⁴ devruşlerin durağı,
Dedeler elinden firğanımız var.

* İşbu destanın  aşık  mer'e ait bir benzeri, Prof. Fuad Köprülü'n n daha önce adı geçen eserinde (s. 300-302) mevcuttur.

(BAŞLIKSIZ)*

Vezin: 3 fâ i lâ tün 1 fâ i lün, s. 45

Sevr ederken se(y)ran oldum dağlar mekânım benim,
Alana satsam gerekdir guvhar²⁶⁵ erkânım benim.

Gece gunduz Mevlâ için lâl-i guher saçarım,
Sazımılan lisanım de mal-i duk(k)anım²⁶⁶ benim.

Bir handa mehman olmuşam yetmiş iki ocağa,
Cumne ocaklardan usdun yolum ercanım²⁶⁷ benim.

Yıldızın sevmiş ezelden bu ferayin²⁶⁸ gozelin,
Huyumu terk eylemeye yokdur imkânım benim.

FARSAK**

Vezin: 6+5=11, s. 58

Bu gün sevr eyledim Hak divanını,
Yedi ruhban gördü divan hasını.
Çıkardı libasın geydi yüz donunu,
Nur ile doldurdu kilisesini.

Ev(v)el endi cümleinin hatrın sordu.
İncil'i elinde kaldırdı durdu,
Bunların dovası yerini buldu,
Hak(k)a bol göndürdü sermayesini.

Nanı meyi bir araya katdılar,
Bilmenem ki neden maya tutdular,
Okurular²⁶⁹ gizli bir şey yaptılar,
Melâikler gördü eşgâresini.²⁷⁰

Mayasın kaldıran da aldı eline,
Selâm verdi sağ yanına soluna,
Yüz çevirdi durdu Hakkın yoluna,
Nasr ile doldurdu kudret tasini.

İLÂHI

Vezin: 3 fâ i lâ tün 1 fâ i lün, s. 59

Ey Yarebbim beni insana möhdac eyleme,
Olur olmaz nâhalef nâdene möhdac eyleme,

* Böyle denmekle birlikte vezni gereği "divan" özelliği gösteriyor.

** Muhteviyatından şairin Ermeni olduğu anlaşılmaktadır.

Ol habib-i fakiri âlem²⁷¹ (...) * eşkine,
Çaresiz göyüp beni düşmana möhdac eyleme.

Ğıl bana inayet ol hazret-i Âdem eşkına,
Izva-yı²⁷² ırızva²⁷³ âb-u Zemzem eşkına,
Cen(n)etin içinde Tuba-yi minezem²⁷⁴ eşkına,
Çaresiz göyüp beni düşmana möhdac eyleme.

Cümnenin mebudu²⁷⁵ sensin sende var,
Döwlet kemal her bir şey de sende var,
İsdemem nâmert olmadan zeyneti mali melâl,
Gendi lûtvundan kerem et insana möhdac eyleme.**

LEBDEĞMEZ

Vezin: 6+5=11, s. 72

Neyyad olannar²⁷⁶ çıkar eşgâre,²⁷⁷
Okcu olan okun alır sadağa,
Çiçekler yüze çıkar eşgâre,
Hoş olur haçan yaz olursa dağa.

Yigid olannar yigitler ile sayile,²⁷⁸
Ėani ol sen sekât eyle say ile,²⁷⁹
Ehsan eyle düşgün ile sayile,²⁸⁰
Ahretine Ėarşı gelir sadağa.²⁸¹

Hak dedi ki âsılari Ėır Ali,
Âsiler uslandı Ali Ėıralı,
Get seyran et ırıyan ile Ėıralı,²⁸²
Onda olur hezar Ėula sadağa.

Ne hoş nail olduk duyan duyara,
Ėoy engelden alsın duyan duyara,
Dildara ne hacat duyan duyar a,
Ne olur yazılsa âyin sad ağa.²⁸³

TECNİS - LEBDEĞMEZ

Vezin: 6+5=11, s. 72

Ne gerek ne gerek ehl-i Ėezâyı,²⁸⁴
Gerekdir yanına çoğ atlu yaye,²⁸⁵

* Burada bir veya iki kelime silinmiştir.

** Son kıtanın ikinci ve dördüncü mısraları aslında yarıda kalmış, olup, diğeri bir kimse tarafından sonradan tamamlanmıştır. "Nâmert olmadan" diye tamamlanan sözün, anlama göre "nâmert olandan" biçiminde olması gerekir.

Ne gerek ne gerek oyle gezâye,
İraylar gerek sürüsün yaye.²⁸⁶

Her gün eyliğ eyle ellere yara,
Hasat²⁸⁷ edenner ah çeker yüregine,
Ne gerek edûye açasın yare,²⁸⁸
Zağ²⁸⁹ gerek ğılıca ok gerek yaye.

MANİ

Ğaladan ğavun asdım,
Siyah perçemni dosdum,
Ne dedim neden küsdün?
Selâmın benden kesdin.

Karedir kaşın senin,
Yeşildir başın senin,
Çıfd getdin tek geldin,
Hanıya eşin senin.

Lâledir yakan dil,
Yaşameden yakan dil,
Dilerim iflâh olmasın,
Beni böyle yakan dil.

Gülüşüdü,
Çiy düşdü gül üşüdü,
Bir güldün aklım aldın,
Bu nasıl gülüşüdü.

Lâle deyer tekgenin,
Nanı vardır tekgenin,
Dinledim bir usdad şair,
Ğulbindedir²⁹⁰ tekgenin.

Lâle der güzel aylar,
Gözel gün güzel aylar,
Ben yâri görmeyeli,
Geçdi bu güzel aylar.

Lâle der gözelinden,
Doldur ver gözelinden,
Göz görür karın doymaz,
Şu yerin gözelinden.

Şu dağlar lâlem oldun,
Açılmaz ğalem oldun,
Girdin onuç yaşına,
Başıma belâm oldun.

Ay doğar çini çini,
Öpem ağzın içini,
Öperken ısırmışam,
Bağışlayın suçumu.

Aslım Tekirdağlıdur,
Başım yare bağlıdur,
Depretmen²⁹¹ yarelerim,
Sara sara bağlıdur.

Çıkıldım eşik üsdüne,
Bakdım yârin kasdine,
Al arakcin²⁹² koyunmuş,
Siyah perçem üsdüne.

1. Oğul balı, oğul arılarının yaptığı beyaz baldır.
2. Sevgili manasına gelen nigar kelimesi olabilir.
3. Doğrusu mel'un, lanetlenmiş.
4. Doğrusu mümin, imanlı.
5. Aslının "güne" olması muhtemeldir. Çünkü Tevrat'ın yazdığına göre Allah kâinatı haftanın altı gününde yaratmıştır.
6. Kıyamet günü İsrail tarafından öttürülecek boru.
7. Ölü.
8. Aslı, hassa kelimesi olmalıdır ki seçkin insanlar demektir.
9. Vird, mecazi anlamda tekrarlanan söz demektir.
10. Zülcelâl, ululuk sahibi demek olup Allah için kullanılan bir terimdir.
11. Fani dünya.
12. Doğrusu seyrân.
13. Aslı, sona ermek manasına gelen ahır kelimesidir.
14. Hazer çekmek, sakınmak demektir.
15. Doğru imlası Tealadır ki, Allah için kullanılan bir deyimdir ve yüksek olsun demektir.
16. Çelen: Yakışıklı (TDK Derleme Sözlüğü)
17. Allah mübarek etsin demektir.
18. Madenisin.
19. Aslı şeker manasına gelen kand kelimesi olmalıdır.
20. Pembe renkli.
21. Tanıdıklar veya dostlar.

22. Kavis veya yay şeklinde, doğru imlası içmeli olmalıdır.
23. Ay, ayın on dördünde yuvarlak şeklini aldığı için bu teşbih yapılmıştır.
24. Gönderdim.
25. Dir, ok manasına gelen tir kelimesi olacak, meknûn ise gizli demektir.
26. Gibi.
27. Papağan anlamındaki tuti kelimesidir.
28. Yermek, zemmetmek.
29. Şife: şive, işve.
30. Yemiş, meyve.
31. Benleri.
32. Gelgeç gönüllü anlamındadır.
33. Belinir: Sarkar, dökülür.
34. Aslı, muhtemelen, saklı veya gizli manasına gelen mahfi kelimesidir.
35. Fotuz: Hotoz.
36. Aslı urf kelimesidir ki tanıdık veya meclis demektir.
37. Muhtemelen kumandan demek istiyor.
38. Doğrusu doru at olacak. Ancak muhtemelen vezin icabı bu şekilde yazılmıştır.
Doru sarımtırak kırmızı demektir.
39. Bükmüş.
40. Harami, öldürücü.
41. Vefalık.
42. Hayran.
43. İltifat.
44. Yaratanından.
45. Doğrusu şems-i revan olacaktır ki yürüyen güneş demektir.
46. Doğrusu gilman, Cennet'te hizmet gören demektir.
47. Gâhe, yani yere.
48. Sahi, doğru.
49. Mızrap, kargı.
50. Kerem kânı: Cömertlik kaynağı.
51. Aslı mürvet veya mürüvvet, yani mertlik, cömertlik.
52. Arapların Tay kabilesinden, cömertliği ile ünlü bir emirdir.
53. Aslan, aslan burcu.
54. Hadeng veya hadenk ok demektir.
55. Egem veya eğer demek istiyor.
56. Rüstem-i Zal, Zaloğlu Rüstem.
57. Muhtemelen evliyanın olacaktır.
58. Çar veya çehar Farsça dört demektir.
59. İtikad.
60. Çanlı.
61. Çanlı sultan kelimeleriyle Muş'taki Surp Garabed Manastırını kastedilmiştir ki son zamanlara kadar bu adı taşımıştır.
62. Doğrusu server demektir ki baş veya başkan demektir.

63. Göreyim.
64. Muhtemelen ziyanın.
65. Ölüm.
66. Yürüyüşlü.
67. Billur.
68. Siyah.
69. Akça, paralardan yapılma gerdanlık.
70. Aslı ucra veya üçra olmalıdır.
71. Gökyüzü.
72. Hazreti İsa.
73. Usdaz veya üstaz üstat kelimesinin eski şeklidir.
74. Aslı ehl-i urfan olacaktır.
75. Sinesini.
76. Bel manasına gelen miyan kelimesi olmalıdır.
77. Yahşi, güzel, iyi.
78. Yüz rakamı, sad hezar yüz bin demektir.
79. Doğrusu tuhfe, armağan.
80. Doğrusu Nemte veya Nemçe olacaktır, ki eskiden Avusturya için kullanılırdı.
81. Çin ü Maçın.
82. Doğrusu, akarâtım olacaktır.
83. Doğrusu ülke olmalıdır.
84. Zayıflatmak, helak etmek.
85. Acem kahramanlarından Rüstem'in babasıdır.
86. Teslim.
87. Seyip; başıboş gezen anlamındadır. Burada yaylada otlanmaya bırakılmış atlardan söz ediliyor.
88. Yoz: Kasaplık veya kısır koyun sürüsü.
89. Aslı bac kelimesidir, ki nakledilen mallardan alınan vergidir.
90. İki veya üç telli küçük tambura ya da küçük bağlama.
91. Doğrusu sarban sözüdür; deveci, deve bakıcısı anlamındadır.
92. Tabi olanlar.
93. Sürmek.
94. Yurdum.
95. Vefası.
96. Neşe, sevinç.
97. Aslı kalbim olmalıdır.
98. Doğrusu kadd olmalı.
99. Doğrusu tûba olacaktır. Kadd-i tûba: Uzun boylu.
100. Aslı ziba kelimesidir, ki güzel veya üstün anlamındadır.
101. Aslı muhtemelen gurab kelimesidir, ki karga demektir. Burada siyah manasıyla kullanılmış olmalıdır.
102. Doğru imlası cûlâb veya cüllâbdır, ki gülsuyu veya bir nevi içkidir.

103. Doğrusu ağız demek olan dehan kelimesidir.
104. Aslı ihsanı olmalıdır.
105. Vücudumun.
106. Evini.
107. Muhtemelen göğsü veya kokusu olacaktır.
108. Muhtemelen kuğu demek istiyor.
109. İlacı veya dermanı.
110. Yatarım.
111. Söyleyin.
112. Bu mısradaki üç hece fazla gelmektedir.
113. Dokuz telli bir nevi tamburadır.
114. Aslı lü'lü olacaktır, ki inci demektir.
115. Doğrusu zülf-i.
116. Aslı eceb veya aceb olmalıdır.
117. Öldür.
118. Kül.
119. Yasemin manasına gelen semen kelimesi olmalıdır ki, kafiye icabı seman şek-
linde yazılmıştır.
120. Serseri.
121. Dünya.
122. Kemlik, fenalık.
123. Hokka
124. Dür veya dürr kelimesidir, ki inci demektir.
125. Yürü.
126. Gittiğin.
127. Aslı hâl kelimesidir, ki ben veya benek demektir.
128. Kervan.
129. Doğrusu mahzun olmalıdır.
130. Yüzüne.
131. Huma veya hüma kuşunun diğer adı cennet kuşudur.
132. Seyrana.
133. Doğrusu elâdır.
134. Ayrılmaz.
135. Muhtemelen aslı geldi olacaktır.
136. Ateşten (cehennem ateşinden).
137. Aslı gülzar kelimesi olmalıdır.
138. Doğrusu kadd-i tûba olacaktır. Uzun boylu demektir.
139. Nakl-i revan eyle. Yürü, salın.
140. Feğ kelimesinin aslı fek olacaktır ki, ayrılmak veya kurtulmak demektir.
141. Nurlu, parlak.
142. Dideler, yani gözler.
143. Mısra tam olarak okunamamıştır. Ancak dörtlük bütünlüğüne göre "Kızarmış
yanakları güller gibidir" anlamında yorumlanabilir.

144. Tuti kuşu gibi.
145. Manzumenin yapısına göre bu dizinin ilk sözcüğü "Ğail" olmalıdır.
146. Köme: Küme
147. Kabe: Kabâ, kaftan, cübbe.
148. İfdade: Üftade, düşkün, biçare.
149. Mehrbaler: Merhabalar.
150. Det ucundan: Dert yüzünden.
151. Doğrusu: "Âb u âteş hâk ü bâddan yaratdı can eyledi" biçiminde olmalıdır.
152. Haf: Havf, korku.
153. Rığvan: Rıdvan, razı olma, hoşnutluk.
154. Heyim ayyar: (Muhtemelen) hayy-i ayyar: Hileci kişiler [Mısra başındaki kelime Pamukciyan tarafından da boş bırakılmıştır. -Ed.]
155. Yizme: Çizme.
156. Olub: Ölüp.
157. Pac: Bâc, vergi, gümrük vergisi.
158. Doğuş: Döğüş.
159. Egin: Yeğîn, yaman, usta, pek usta.
160. Harbi çalınmak: Savaş borusu öttürülmek.
161. Dörtlükte Eyvaz (Ayvaz) adının da geçmesine bakılarak "kulu" sözcüğü "Hoylu" diye yorumlanabilir.
162. Göçak: Koçak, yiğit.
163. Sıra gılıç: Sıyra kılıç, yalın kılıç.
164. Boğru: Böğrü.
165. Emnek guzu: Emlek kuzu, süt kuzusu.
166. Seçilir: Saçılır.
167. Farık gel: Fariğ gel, uzak dur, vazgeç.
168. Kesin bir anlam verilemiyor.
169. Cida: Mızrak.
170. Kokar: Koklar.
171. Yanaşır: Yaraşır, yakışır.
172. İğranmak: Sallanmak.
173. Naz-ı şife: Naz ü işve.
174. Mütâle: Müptela, tutkun.
175. Gavaz: Gavvâs, dalgıç.
176. Şida: Şeyda.
177. Esğere: Âşikâre, açıkça.
178. Benzen: Özellikle Kayseri ağzı ile "benzersin" anlamına gelir.
179. Ruz-i şeb: Rûz ü şeb.
180. Yekbe: Muhtemelen yekpare.
181. Lâfuri: Lâhuri, Lahor'da imal edilmiş.
182. Şal ferslim: Şal feslim (Fes üzerine şal sarılırdı. Bkz. Reşad Ekrem Koçu, *Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara, 1967, s. 116).
183. Munis'le ilgili olabilir.

184. Seleser: Seraser, baştan başa. Burada süslü, nakışlı anlamında kullanılmıştır.
185. Mengiş: Mengüş, küpe.
186. Nay: ney.
187. İbliz: İblis, şeytan. Metinde, sonradan başkası tarafından iblizleri yazılmıştır.
188. Duru: Dürrü, inci.
189. Çutsa: Kudüs'e.
190. Fulk: Fülk, gemi.
191. Gerdur: Gerdûn, dönen, felek, sema.
192. Tevc: Doğrusu, sözün gelişine göre "terk" olmalı.
193. Behru: Bahri, bir çeşit deniz ördeği.
194. Bu kelime sonradan ilave edilmiştir.
195. Başka biri tarafından "borudur" diye düzeltilmiştir. Bir anlam verilemiyor. Doğrusu "Er odur" olmak gerektir.
196. Ash, herhalde "sekiz" anlamına gelen "seman" olmalı.
197. Dini inançlara göre kıyamet öncesi dünyaya gelecek olan kimse.
198. Eykana: Yıkana, arına.
199. Çat olmak: Kat olmak, yok olmak, sona ermek, kesilmek.
200. Memün(n)er: Müminler.
201. Ceran: Ceylan.
202. Seni: (Doğrusu) sine, göğüs.
203. Kankil: Kâhkül, kâkül.
204. Sayı: Diğer, öbür.
205. Ovakim (Hovagim): Meryem Ana'nın babasının adı.
206. Anna: Meryem Ana'nın annesinin adı. İşbu azizlerin adını taşıyan ve içinde kabirleri bulunan Kudüs'teki kilise, eskiden beri ünlü bir ziyaretgâhtır.
207. Jam: Ermenice olan ve saat anlamını haiz bu kelime eskiden kilise anlamına da gelirdi.
208. Âlem: Elem.
209. Çuçmak: Kuçmak, koçmak, kucaklamak, sarmak.
210. Çarde: Çarede(?).
211. Zilif: Zülûf.
212. Gimi: Ağızlarda kimi biçiminde de geçen "gibi" sözcüğü.
213. Çak: Kalk.
214. Cida-yı bulbul. Şeyda bülbül.
215. Horad: Hoyrat.
216. Zâr: İnleme, inilti.
217. Uzuk: Yüzük.
218. Hâlek: Helak.
219. Burada bir bozukluk olmakla birlikte, deyişine bakılırsa âşığın güzellerle melekler arasında bir ilgi kurduğu seziliyor.
220. Şems-i ğâmer: (Doğru biçimiyle) Şem ü kamer.
221. Yüzunguz: Yüzüngüz (yüzünüz).
222. Sekat: Zekât.

223. Erarım yok: Ararım, arayanım yok.
224. Edu: Adu, düşman.
225. Kame: Keme, kötüye.
226. Enam: Kuran'ın "En'am" suresi ile diğer bazı surelerinden meydana getirilen kitap.
227. İrehgâni: Erkânı.
228. Mesgâni: Meskeni.
229. Kesin bir anlam verilemiyor.
230. Doğrusu, muhtemelen nâs-i nadan: Değerbilmez kimseler olmalı.
231. Kepkeban: Kevkeban, yıldızlar. Kevkeb (yıldız) kelimesinin çoğulu kevâkib olmak gerekirken burada -ân eki getirilerek çoğul yapılmış.
232. Oysuet: Ünsiyet.
233. Yarın: yarasını (?).
234. Nedemen: Bu ve dördüncü dizedeki "nedemen", manzumenin uyak düzeni gereğince "ne demek" olmalı.
235. Hakiyet, marifet, şerayet: Hakikat, marifet, şeriat.
236. Ğalı: kali (kal: söz, laf)
237. Uruf: Ârif.
238. Muallak taş: Kudüs'teki Kayyame kilisesinde bulunmaktadır. İbrahim Peygamber'in, oğlu İshak'ı üzerinde kurban edeceği işbu muazzam kaya parçası, bir riwayete göre muallakta durmaktadır.
239. Ezine: Özüne.
240. Edikimiz: Ettiğimiz.
241. Ahd-i emaner: Ahd ü yeminler.
242. İfdadeler: Üftâdeler, âşıklar.
243. Mefa: Vefa.
244. Seni saf: Sine-saf.
245. Hökm eder ğafdan ğafa: Hükmeder Kâf'tan Kafa (Dört bir yana hükmü geçer.)
246. Hitam möhür: Hatem mühür, üstü mühürlü yüzük.
247. Ruyim: Ruhum.
248. Nusğa-yi kubra: Nüşa-i kübra.
249. Muhtemelen "cîrân" yani komşular, yakın olan yerler.
250. Arif: Vezinde fazla gelen bu kelime âşığın adı da olabilir.
251. Ğamu eşya: Bütün her şey, cümle yaratıklar.
252. Serpeser: ser-te-ser, baştan başa.
253. Ğablını: Kalbini.
254. Makem: Makam.
255. Sipare: Supara.
256. Arş ı kurşu: Arş ü kürsi.
257. Naşara: Hristiyanlar anlamındaki nasâra kelimesi olabilir. Bununla birlikte cümleden kesin bir anlam çıkmıyor.
258. Duldur: Döldül.

259. Zilfiğar: Zülfikar.
260. Sucuk: Dörtlüğün uyakları ve anlam gereği doğrusu "sücut" olmalı.
261. Çatlada: Çatladıkapı. ("Çatladı-kapı 1532 hareketinde çatlamış ve oradaki boğa ve arslan timsali heykeller de devrilmiştir. Bizanslılar zamanında kapının ismi 'Porta liona della riva'dır. Çatladığından dolayı kapı bu ismi almıştır." Ord. Prof. A. Süheyl Ünver, *İstanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar*, Türk Tarih Kurumu yayını, Ankara, 1976, s. 24.)
262. Oğunde: Önünde.
263. Ayvan: Burada Ayvansaray semti kastedilmiş olabilir.
264. Mevlihan: Mevlevihane.
265. Guvhar: Gevher, güher (Burada değerli söz anlamındadır.)
266. Mal-i duk(k)an: Mal ü dükkân.
267. Ercan: Erkân.
268. Ferayin: Firavun.
269. Okurular: Uğrular (vezin gereği: uğurular).
270. Eşgâresini: Aşıkâr olanını.
271. Fakiri âlem: Fahr-ı âlem, Hz. Muhammed.
272. İzva: Bir anlam verilemiyor.
273. İrizva: "âb-u Zemzem"le birlikte kullanıldığına göre "Rıdvan" kelimesi olabilir.
274. Minezem: (Muhtemelen) muazzam.
275. Mebud: Mabut, Tanrı.
276. Neyyad olanlar: Niyet edilenler, arzu edilen şeyler.
277. Eşgâre: Âşıkâre (Çıkar eşgâre: Âşıkâr olur, gerçekleşir).
278. Sayile: Sayıla, denk tutula.
279. Say ile: Sa'y ile, (kendi) emeğinle.
280. Sayil: Sâil, dilenci.
281. Sadağa: Sadaka.
282. İryan ile ğıral: Üryan ile kral.
283. Âyin sad ağa: (Muhtemelen) "ayın sad ağa" diye düşünülmeli. Yani, ak kâğıt üstüne ayın ve sad harfleri diye yorumlanmalı.
284. Ehl-i ğezâ: Gaziler.
285. Yaye: Yaya.
286. Sürüsün yaye: Sürüsünü yaymaya.
287. Hasat: Haset.
288. Edûya açasın yare: Düşmana yara açmana.
289. Zağ: (Kılıcın) keskin olma özelliği, keskinlik.
290. Çulbinde: Kurbunda, yakınında.
291. Depretmen: Depretmeyin, tepretmeyin, yeniden azdırmayın.
292. Arakcin: Arakçın biçiminde de yazılan bu kelime, burada başlık anlamında kullanılmıştır.

Türkçe Şiirler İhtiva Eden Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Yazma Cönkler ve Kompilasyonlar - I*

Araştırmacı Sayın Fikret Türkmen, Ermeni asıllı ozanlar tarafından yazılan en eski Türkçe şiirin, Erivan Mesrob Maşdots Kütüphanesi'nin (Madenataran) 2394 no'lu elyazmasında bulunan, Erzincanlı Bluz Hovhannes'in (1230?-1293) "Sensin arı gız Meryem" mısraı ile başlayan ve beş dörtlükten ibaret methiyesi olduğunu kaydettikten sonra, tam metni ni de sunmuştur.¹

İşbu makalemizde, adı geçen kitaplığın elyazmaları kataloğunun yalnız birinci cildinde bulunan Ermenice veya Ermeni harfli Türkçe cönklerde, kompilasyonlarda ve sair birkaç elyazmasında adları kaydedilmiş, Türkçe yazan ozanları tanıtacağız.

Önce katalogun birinci cildi hakkında bilgi vermek istiyoruz. 1965'te Erivan'da neşredilmiş olup, 8x23 cm ebadında 1634 sütundan ibarettir. Hazırlayanlar Onnik Yeganyan, Antranik Zeytunyan ve Paylak Atapyan'dır. 219 sayfalık önsözde, bilhassa, eski ve yeni, matbu ve gayri matbu Ermenice elyazmaları katalogları hakkında geniş izahat verilmektedir. Kitabı neşreden müessese, Ermenistan İlimler Akademisi'dir. İlk cilt 5000 yazmayı kapsamaktadır.

Bu katalogdan yararlanarak hazırladığımız liste, elyazmaların sıra numaralarına göre düzenlenmiştir. Bunlara dair verilen başlıca bilgileri aşağıda sunuyoruz:

41 no'lu, 1743 tarihinden önce istinsah edilen, 163 yapraklı kompilyonda, Yağupoğlu ve Halepli Hovhannes adlı iki ozanın Türkçe şiirleri mevcuttur.

1855 no'lu, 1792 tarihli ve 129 yapraklı "Şaraganların (ilahilerin) Tefsiri" adlı Ermenice eserin sonunda, 18. asır İstanbul Ermenilerinin kültürüne büyük hizmetleri sebketmiş, şair ve yazar Kayserili Bağdasar Tıbir'in (1683-1768) Türkçe bir şiiri vardır.

* *Halk Kültürü* dergisinde (no. 1, 1985, s. 107-108) yayınlanmıştır.

1990 no'lu, 1808 tarihli, Beyazıt şehrinde Mıgırđıç adlı biri tarafından istinsah edilen 84 yapraklı cöngün sonunda, Âşık Çubukoğlan'ın Türkçe şiirleri bulunmaktadır.

2256 no'lu, 17. yüzyıla ait, 208 yapraklı kompilyasyonda, 15. asırda yaşamış ünlü halk şairi Telkuranlı (Halep yakınında) Hovhannes'in Türkçe şiirleri de mevcuttur.

2394 no'lu, 17. yüzyıla ait (1670'ten sonra), 217 yapraklı cönkte, Türkçe şiirler de mevcuttur. Bunlardan biri, Erzincanlı Hovhannes Bluz'un, yukarıda sözü edilen şiiridir. Başka isimler kaydedilmişse de, hangilerinin Türkçe yazdığı açıklanmamıştır.

2842 no'lu, yaklaşık 1830'da istinsah edilen, 102 yapraklı Türkçe cönkte, aşağıdaki ozanların şiirleri bulunmaktadır:

Deli, Nazirî, Ömer, Mevzunî, Gehverî (Gevherî), Halilî, Ferahî, İzmirli, Keşişoğlu, Fuzulî, Mine, Necumî (Nücumî), Mustafa, Nasumî (Nesimî), Emrah, Yahyâ, Ürfanî (İrfanî), Kul Kerim, Tüc(c)arî, Şakvî (Şekvî), Kurbanî, Şafhî (Şafî), Kasımî ve Yegâhî. Sonunda, Âşık Garip, Asli Kerim ve Şah İsmail hikâyeleri bulunuyor.

3055 no'lu ve 1831 tarihli, Akulisli Hovhannes tarafından istinsah edilen 28 yapraklı cönkte şu şairlerin adları kayıtlıdır:

Keşişoğlu, Karacaoğlan, Turinç, Papa, Süleyman, Ali, Hasta Kasım, Şikeste Apas, Peçara (Biçare) Minas (Ceranyan?, 1730-1813), Âşık Toni, Murtaza, Mamat (Mehmed) Ali, Vâkîf, Mina, Tellâk Murat, Arustam ve Nakkaş Bedros. Bazı isimlere bakarak bunlardan bir kısmının Azerbaycan kökenli olması gerektiği düşüncesindeyiz.²

3228 no'lu ve 1804'ten sonra istinsah edilen 29 yapraklı cönkte şu ozanların Türkçe şiirleri mevcuttur: Tanburî (Artin?), Fazlı, Eyvazlı (Ayvazlı?), Osman, Amrah (Emrah).

3263 no'lu, 1728 tarihli, İstanbul'da Boğos adlı bir kimse tarafından istinsah edilen, 426 yapraklı cöngün sonunda, Türkçe şiirler de vardır; ancak isim zikredilmemiştir. Fihristte ise Ğazar Pağiroğlı adlı bir âşığın ismi kayıtlıdır (c. I, sütun 1522).

3316 no'lu, 1696-1703 yıllarında Yeğya Vartabed adlı bir rahip tarafından istinsah edilen, 426 yapraklı kompilyasyonun sonlarında, 16. asırda yaşamış Âşık Vanlı Kuçak'ın (Köçek) fihriste göre, "Surma çakmış" (sürme çekmiş) kelimeleriyle başlayan (c. II, sütun 1476) Türkçe bir şiiri vardır.

3869 no'lu, 1863'ten önce yazılmış olan ve muhtemelen Kafkasya'nın Şuşi şehrinde istinsah edilen 200 yapraklı kompilyasyonda, Emrah'ın, Padal'ın (Battal?), Karacaoğlan'ın ve Pala Usup'un (Yusuf) Türkçe şiirleri vardır.

4322 no'lu, 18. yüzyıla ait, Krikor adlı biri tarafından istinsah edilen 49 yapraklı kompilyasyonda, Tellâk Murad'ın (Azeri âşıklarındandır) ve isimleri kaydedilmeyen sair ozanların Türkçe şiirleri mevcuttur.

Bunlardan maada, 17. asrın sonlarından kalan 563 no'lu, 1649 tarihli ve 1096 no'lu, yine 17. yüzyıla ait 1127 no'lu, 15. asra ait 1299 no'lu, yine 17. asırdan kalan 1495 no'lu, 1468 tarihli ve 3587 no'lu, 17. ve 18. asırlara ait 4285 no'lu, ve yaklaşık 1842 tarihli ve 4296 no'lu cönklerde dahi Türkçe şiirlerin mevcudiyeti kayıtlıdır. Ancak, bunlarda ya isimler zikredilmemiş, ya da Türkçe yazarlar Ermenice yazarlardan ayırt edilmemiştir. Mezkûr yazmalardan, 1299 no'lu, Amid'de (Diyarbakır) istinsah edilen kompilyasyonun sonunda, "Kovk Bılbılı" (Bülbül Methiyesi) Ermenice başlıklı Türkçe; 3587 no'lu kompilyasyonun sonunda ise "Dağ Siro" (Aşk Şiiri) yine Ermenice başlıklı Türkçe iki şiir bulunmaktadır ki, bunlar da Ermeni harfli Türkçe en eski şiirler arasında yer almaktadır.

1. *Osmanlı Araştırmaları*, İstanbul, 1982, c. III, s. 15-16.
2. Bkz. Ehliman Ahundov - T. Ferzaliyev - İ. Abbasov (Hazırlayanlar: Saim Saka-
oğlu - A. B. Alptekin - E. Şimşek), *Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri*, c. I, İstanbul, 1985.

Türkçe Şiirler İhtiva Eden Ermenice ve Ermeni Harfli Türkçe Yazma Cönkler ve Kompilasyonlar - II*

Geçen yazımızda, 1962'den beri Ermeni harflerinin mucidi Rahip Mesrob Maşdots'un (362?-440) adını taşıyan Erivan Devlet Kütüphanesi'nde (Madenataran) mevcut elyazmaları kataloğunun birinci cildinde bulunan cönklerde ve sair yazmalarda geçen, Türkçe yazan Ermeni ve Türk şairlerinin isimlerini vermiştik.** İşbu ikinci makalemizde ise aynı kataloğun ikinci cildindeki ozanları okuyucuların bilgisine sunacağız. Görüleceği veçhile bunların sayısı bir hayli kabarıktır.

Önce, kataloğun ikinci cildi hakkında da malumat vermek istiyoruz: 1970'te yine Erivan'da neşredilmiş olup, 8x23 cm boyutlarında 1112 sütundan ibarettir. Hazırlayanlar aynı şahıslardır. İşbu ikinci ciltte 5001-10408 no'lu yazmalar kısaca tarif edilmektedir.

Tasnifimizde, yine yazmaların sıra numaraları nazar-ı itibara alınmıştır. Yazmaları ve ozanları tanıtmaya başlıyoruz.

5030 no'lu ve 1727'den önce Amasyalı Ğazaros adlı biri tarafından istinsah edilen 294 yapraklı "Vaazlar Kitabı"nda, Mıgırdıç Apeğa isimindeki bir din adamının, "Der Mıgırdıç zar guluma" mısraı ile başlayan Türkçe bir şiiri vardır.

5623 no'lu ve 1650 sıralarında Avanlı Hovhannes tarafından istinsah edilen 294 yapraklı Ermenice cöngün sonlarında, ozanları tasrih edilmeyen Türkçe şiirler vardır. 16. asrın birinci yarısında yaşayan ünlü halk şairi Tulguranlı (Telkuranlı) Hovhannes'in "Kimse" kelimesi ile başlayan bir şiiri mevcuttur. Diğer bir kütüphanede bulunan bir yazmaya göre, ilk mısraı şudur: "Kimse beni bilmez idi, geldim ki ayan eyleyem". İşbu şiire, 1738'de İstanbul'da basılan Ermenice bir cönkte de rastlanmaktadır (s. 271-272). Başlığında Hazreti İsa'nın ten almasına dair olduğu kayıtlıdır.

5668 no'lu ve 17. asra ait, müstensihî Mirza Sargavak olan 99 yapraklı cönkte, Sefil Krikor'un "Çok sevtikim" kelimeleriyle başlayan bir şiiri vardır.

* *Halk Kültürü* dergisinde (no. 3-4, 1985, s. 165-171) yayınlanmıştır.

** *Halk Kültürü*, no. 1, 1985, s. 107-108. Bkz. ETKK, c. II, s. 123-125.

5684 no'lu ve 1600'de (son tarih: 1750) Van'da Sahak Tıbir tarafından istinsah edilen kilise ayinleri kitabının sonunda, Safar'ın Türkçe bir şiiri de mevcuttur.

5941 no'lu ve 1705 tarihli, müstensihî Hacı Asdvadzadur olan 61 yapraklı yazmada, Türkçe şiirler meyanında, "Bu dünyanın ötesi yok" kelimeleriyle başlayan bir şiir de bulunmaktadır.

5954 no'lu ve 1780-1799 tarihleri arasında Astrakhan'da istinsah edilen 152 yapraklı kompilasyonda muhtemelen Türkçe yazan şu şairlerin adı geçmektedir: Ğazar Pağeroğlu, Ekyaz ve Keşişoğlu.

6092 no'lu ve 17. asra ait 364 yapraklı kompilasyonda Âşık Altun'un Türkçe şiirleri vardır.

6438 no'lu, 19. asra ait, 87 yapraklı, tümü Türkçe olan cönkte, sıra ile şu şairlerin adları geçmektedir: Baharî, Sedaî, Mevzunî, Agâhî, Mekşufî, Zaifî, Cehdî, Şuhî, Ömer, Şakirî, Tanzirî, Abid, Faslı, Nebatî, Haşimî, Kanunî, Mahzunî, Senatî, Cevherî, Sarhoşoğlu, Mecnunî, Dehrî, İrfanî, Razia, Levnî, Lücceî, Nefî, Nihadî (Patrik Hagop Başpiskopos Nalyan, 1706-1764), Vehbî ve Cüdaî.

6974 no'lu ve 1553 tarihli, müstensihleri Kalust ve İstepan Apeğa olan 157 yapraklı kompilasyonun sonunda bulunan, İstepan Apeğa'nın şiirlerinden biri, "Sıkhun ıruzini Yâhya Kalur (gelir?)" mısraı ile başlamaktadır.

7193 no'lu ve 17. asra ait 164 yapraklı cönkte, Telkuranlı Hovhannes'in "Ben nur idim" ve İstepannos adlı bir ozanın da "Nazlu dilpar" kelimeleriyle başlayan birer şiiri mevcuttur.

7268 no'lu ve 18. asra ait 19 yapraklı cönkte, şu ozanların şiirleri vardır: Şevki, Cevher, Osman, Mecnunî, Ömer, Mazlumî, Kuloğlu, Güloğlu ve Zerrinzade.

7316 no'lu ve 19. asra ait 52 yapraklı cönkte Türkçe şiirler de vardır. Ancak isimler zikredilmişse de tasrih edilmemiştir. Bunlar arasında Bağdasar Tıbir (1683-1768) ve (Minas) Ceyranoğlu (1730-1813) olabilir.

7652 no'lu ve 1822-1831 tarihli 11 yapraklı cönkte şu ozanların Türkçe şiirleri vardır: Sarkisoğlu, Haracoğlu (Karacaoğlu?), Şahanoğlu, Zülâloğlu ve Sefer. Şahanoğlu'nun bir şiiri şu mısra ile başlıyor: "İşte geldi güzellerin kevrani (kervanı)".

7653 no'lu ve 1861'den önce istinsah edilen 27 yapraklı cönkte şu ozanların Türkçe şiirleri vardır: Niranî, Nazirî ve Mevzunî.

7667 no'lu ve 1759 tarihli, Kudüs'te istinsah edilen 57 yapraklı kompilasyonda Tokatlı Agop'un Türkçe bir şiiri vardır.

7674 no'lu ve 1789 tarihli, müstensihî Mardiros Hovsepyan olan 52 yapraklı kompilasyonda Eremya adlı bir şairin "Mücdem vardır dostlarime" mısraı ile başlayan bir şiiri vardır. Adı geçen şair, çok muhtemelen ünlü şair, edip ve mütercim Eremya Çelebi Kömürçiyân'dır (1635-1695).

7682 no'lu ve 1784 tarihli, Kudüs'te Rahip Harutyun tarafından istinsah edilen 26 yapraklı cönkte, Esayioğlu isminde bir ozanın, Meryem Ana hakkında Türkçe bir şiiri vardır.

7694 no'lu ve 19. asra ait 34 yapraklı cönkte Şirin'in, Niranî'nin ve Garazoğlu'nin Türkçe şiirleri bulunmaktadır.

7707 no'lu ve 1611 tarihli Amîrzade ve Zakarya Apeğa tarafından istinsah edilen 331 yapraklı cönkte, Erzincanlı Kuloğlu'nun "Acep ne diyarden" ve Vanlı Kuçak'ın "Kulli bunyat" kelimeleriyle başlayan birer şiiri vardır.

7709 no'lu ve 1608-1658 tarihli, Kırım'ın Kefe şehrinde Papaz Haçadur tarafından istinsah edilen 248 yapraklı kompilasyonda, Divana müstear adlı bir papazın ve Erzincanlı Kuloğlu'nun birer şiiri vardır.

7715 no'lu ve 1717'den önce Hacı Babik isminde biri tarafından istinsah edilen 126 yapraklı kompilasyonda, Vanlı Kuçak'ın "Keşiş der" kelimeleriyle başlayan bir şiiri mevcuttur.

7717 no'lu ve 1695'te, Edirne'de Minas isminde biri tarafından istinsah edilen 286 yapraklı yazmada, Âşık Miskin'in "Ana ırâhmînden zuhur olunca" mısraı ile başlayan ve Hazreti İsa'ya mütedair olduğu anlaşılan bir şiiri vardır. Muhtemelen Türkçe şiirleri bulunan diğer iki ozan da, Sefil Markar ve Vanlı Kuçak'tır.

7976 no'lu 1837 tarihli ve 185 yapraklı cönk "Selisî" mahlasıyla tanınmış ünlü şair Papaz Hovhannes Hünkârbeğendiyan'ın (1774-1837) divanıdır. Sonunda Cehdî'nin de şiirleri bulunmaktadır.

8083 no'lu ve 1812-1825 tarihli, Elizabetpol'de Sarkis Arustamyan tarafından istinsah edilen 114 yapraklı kompilasyonda, Bedros Beçara (Biçare) ve Keşişoğlu adlı ozanların şiirleri vardır.

8099 no'lu ve 18. ve 19. asırlara ait 124 yapraklı yazmada Keşişoğlu'nun şiirleri bulunmaktadır.

8336 no'lu ve 1847 tarihli, Zincirliköy'de Nigoğayos Der-Krikoryan tarafından istinsah edilen 18 yapraklı *Gırtutyun Avedaranagan* (İncilt Eğitimi) adlı yazmanın sonunda, Kasapoğlu'nun Türkçe bir şiiri vardır.

8361 no'lu ve 1742 tarihli, Şamahî'de Mardiros isminde biri tarafından istinsah edilen 154 yapraklı kompilasyonun sonunda, Garaçoğlu'nın ve Kul Avedis'in şiirleri vardır.

8370 no'lu ve 1666 tarihli, Kozma adlı biri tarafından istinsah edilen kompilyasyonda, Sepil (Sefil) Zaki isminde bir şairin şiirleri bulunmaktadır.

8421 no'lu ve 18. asra ait 30 yapraklı cönkte, Malhas adlı bir saz şairinin "Gogde giden boyluk (bölük) boyluk turnalar" mısraı ile başlayan bir şiiri vardır. Arakyaloğlu isminde diğer bir ozanın da kaydına raslanmaktadır.

8540 no'lu ve 1799-1809 tarihli, Kozlov'da veya İstanbul'da Harutyun adlı biri tarafından istinsah edilen 82 yapraklı kompilyasyonda, şu âşık-
ların şiirleri bulunmaktadır: Koroğlu, Asli Karam, Kul Mustafa, Sarovlu
Âşık, Ambrah (Emrah), Karacoğlan ve Kalpî.

8660 no'lu ve 18. asra ait 82 yapraklı cönkte, Sinam (Sinem veya Se-
nekerim) oğlu adlı âşığın bir şiiri vardır.

8725 no'lu ve 1796-1821 tarihli, Der Minas isminde bir papaz tarafın-
dan istinsah edilen 146 yapraklı kompilyasyonda, Kökvarî (Gevherî), Has-
ta Naim ve Sefil Daşçizata'nın şiirleri mevcuttur.

8741 no'lu ve 19. asra ait, 34 yapraklı kompilyasyonda Movses'in "Heb
kuzal (güzel) san (sın)", Kul Harutyun'un "Koyriçak, koyriçak (görüle-
cek) aşikh mı san?" ve Vanlı Kuçak'ın "Pilbul" (Bülbül) kelimeleri veya
mısraı ile başlayan birer şiiri vardır. Bunlardan maada, Sarkis Seyranoğlu,
Keşişoğlu, Kambar, Kasapoğlu, Alaverti (Allahverdi), Tifil Gazar ve Şirin
gibi ozanların şiirlerine de tesadüf edilmektedir.

8748 no'lu ve 18 ve 19. asırlara ait 12 yapraklı kompilyasyonda Közlu
Sarkis'in "Pil (bir) patişah satr olup", mısraı ile başlayan bir şiiri vardır. Adı
geçen diğer ozanlar şunlardır: Çiçioğlu, Aşığ Novroz (Nevruz) ve Dzadu.

8820 no'lu ve 19. asra ait, 35 yapraklı Türkçe cönkte şu ozanların şi-
irleri vardır: Cehdî, Nazirî, Mevzunî, Ömer, Safiye, Kelimî, Halilî, Sedaî
ve Gevherî.

8826 no'lu ve 1801'den sonra istinsah edilen 12 yapraklı kompilas-
yonda, Tokatlı Rahip Hovhannes'in, "Ciğer köşem bare şendi" mısraı ile
başlayan bir şiiri vardır.

8968 no'lu ve 1556 tarihli, İstanbul'da istinsah edilen 284 yapraklı
kompilyasyonda, Papaz Devane'nin, "Tarsayam, tarsayam" kelimeleri ile
başlayan bir şiiri vardır. Aynı şiir, 7709 no'lu kompilyasyonda da mevcuttur.
Konyalı Molla Khontkar (Hünkâr) isminde bir şair de zikredilmektedir. Bu
şahsın Mevlâna Celâleddin Rumi'yi akla getirdiğini ifade etmek isteriz.

9003 no'lu ve 19. asırda istinsah edilen, 18. asra ait ozanların da şiir-
lerini ihtiva eden 63 yapraklı cönkte, şu âşıkların Türkçe şiirleri vardır:
Apraham, Garaçoğlan, Tallâk Murat, Doni, Miskin Purçi, Bedirçioğlu,

Ovçi Navasi, Mamat (Mehmed), Gamparoğlu (Kamberoğlu), Keşiş, Alaverti, Karam Han, Bayat Apazğul, Sapil (Sefil) Matar, Mahmut, Keşişoğlu ve Salmastlı Harutyun Doni'nin, "Giplasina paş agmeyan (eğmeyen)" mısraı ile başlayan bir şiiri fihristte kayıtlıdır.

9159 no'lu ve 1684-1706 tarihli, Azarya tarafından istinsah edilen 32 yapraklı kompilasyonda, Telkuranlı Hovhannes'in "Ben nur idim" kelimeleriyle başlayan bir şiiri vardır. Şiirleri bulunan diğer şairler şunlardır: Nesimî, Yongüz (Yunus), Zimzar Kurincar ve Siyahî.

9217 no'lu ve 19. asra ait 10 yapraklı kompilasyonda, Kerim Han'ın, Mevzunî'nin, Tuma Coşkunoglu'nin Türkçe şiirlerine rastlanmaktadır.

9271 no'lu ve 18. asra ait 147 yapraklı cönkte Kuloğlu'nun "Guloğlu ay der işde biz de var(a)lım" ve şair Pilipos'un da "Sensin ğani padişahım" mısraları, Öksüz Avedik isminde bir ozanın ise "Beni sevdiğimden" kelimeleriyle başlayan şiirleri vardır. Keza, Çibukoğlu ve Sefer adlı iki âşığın da kaydı geçmektedir.

9289 no'lu, 1592'de Zeytun'da Vasil Apeğa tarafından istinsah edilen 253 yapraklı "Vaazlar Kitabı"nda Yağubi mahlaslı bir ozanın "Pukunki (bugünkü) seyrumğa (seyranda?) bir pari (peri) kordum (gördüm)" mısraı ile başlayan bir şiiri mevcuttur.

9529 no'lu ve 19. asra ait 4 yapraklı bir yazmada Kincü isminde bir halk şairinin Türkçe şiirleri vardır.

9600 no'lu ve 1691-1695 tarihlerinde Bursa'da Papaz Khigar tarafından istinsah edilen 115 yapraklı kompilasyonda Sefil Markare veya Markar'ın "Çok sevtikim" kelimeleriyle başlayan bir şiiri vardır.

9673 no'lu ve 1823-1824 tarihlerinde Hoy'da Papo di Bedrosyan tarafından istinsah edilen 79 yapraklı kompilasyonda Artunoğlu'nin "Şiharında (seherinde?) çalınır neca kilisaları var" mısraı ile başlayan bir şiiri vardır. Keza, Âşık Seruni'nin de şiirlerine tesadüf edilmektedir.

9686 no'lu ve 1834'te Datev'de Soğomon Ağagülyan tarafından istinsah edilen 20 yapraklı cönkte, Peçare (biçare) Ohan'ın ve Kharazata'nın adları geçmektedir. Vanlı Köçek'in ise, "Her sapah" kelimeleriyle başlayan bir şiiri vardır.

9696 no'lu ve 1802'de Beyoğlu'nda Hodorçurlu Harutyun tarafından istinsah edilen 68 yapraklı kompilasyonda Minas Ceranyan'ın (1730-1813) Ermenice ve Türkçe şiirleri mevcuttur.

9834 no'lu ve 1766'dan sonra istinsah edilen 39 yapraklı cönkte şu şairlerin adları geçmektedir: Rahip Hagop Buğa, Deli, Minas Ceyranoglu,

Andonoğlu ve Petre (Kütahyalı hekim -K.P.). Arutin Sargavak Ekserciyan'ın ise "Âlemlere arzuhalim nakl olsun ayet-i İncil'de" mısraı ile başlayan bir şiiri bulunmaktadır. Bu şair 1732'den sonra muhtemelen Kuds'te vefat etmiştir.

9966 no'lu ve 1775 tarihli 62 yapraklı kompilasyonda şu ozanların adı geçmektedir: Âşık Emrah, Âşık Zeki, Âşık Tal(l)âk, Âşık Masur (Mansur).

10036 no'lu ve 1869-1881 tarihleri arasında, Ahılkelek'in Ediya köyünde Sarkis Kürtoğluyants tarafından istinsah edilen 41 yapraklı cönkte Yeğişe adlı papazın "Zatından var idi" kelimeleri ile başlayan bir şiiri kayıtlıdır.

10177 no'lu ve 1843 tarihli, İstanbul'da Erzurumlu Diratsu Öngianos tarafından telif edilen 223 yapraklı "Has Bahçe" başlıklı yazmada, 136 Türkçe ve üç Ermenice şarkı mevcuttur.

10295 no'lu ve 19. yüzyılda İstanbul'da Hacı Manikoğlu Mıgırdiç tarafından istinsah edilen tamamıyla Türkçe cönkte şu şairlerin isimleri zikredilmiştir: Halilî, Mevzunî, Sedaî, Nef'i, Mecnunî, Ömer, Nihadî, Cüdaî, Baharî, Lücceî, Mecburî, Hasimî, Şahan ("Kâmiller oturmuş" kelimeleriyle başlayan bir şiiri vardır), Sahroşoğlu veya Sarhoşoğlu ("Bir melek simaye sarrafların meclisinde" mısraı ile başlayan bir şiiri vardır), Seyranî, Agâhî, Mesrurî, Gevherî, Refdarî ("Açılmış hüsnüne" kelimeleriyle başlayan bir şiiri vardır), Cihanî, Ahu, Ravzia ve Hurşidî. Sonunda, Âşık Garip, Mayil Şah ve Şah İsmail hikâyelerinden şiirler vardır.

Bunlardan maada Türkçe şiirler ihtiva eden bazı yazmalar dahi mevcuttur. Ancak, bunlarda ya Ermenice yazan şairler Türkçe yazanlardan tefrik edilmemiş veya hiç bir isim kaydedilmemiştir.

Gelecek yazımızda, diğer Ermenice elyazması kataloglarında bulunan Türkçe yazan âşıkları tanıtacağız.

Ermeni Harfli Türkçe Yazma Sözlükler*

Tarih ve Toplum dergisinin 1985 Ocak, Nisan ve Mayıs sayılarında, Türkçe ile birlikte diğer lisanları da kapsayan sözlükler telif etmiş olan, Armenak Bedevyan (1884-1957) Artin Hindoğlu (1780-1840?) ve Dr. Mikayel Resden (1774-1844) hakkında üç makalemiz dercedildi.**

İşbu yazımızda ise 16. ile 20. yüzyıllar arasında hazırlanan, tespit edebildiğimiz Ermeni harfli Türkçe yazma sözlükleri tanıtacağız.

Ermeni harfli Türkçe veya Moğolca kelimeler ihtiva eden iptidai bir fihrist, 13. yüzyıl Ermeni tarihçilerinden, Genceli Giragos'un "Tarih"inin 32. babında bulunmaktadır.¹ Sayısı 60 kadar olan bu kelimelerin, Ermenice karşılıkları da kaydedilmiştir. Fransız müsteşriki Edouard Dulaurier (1807-1881) işbu listenin tümünü neşretmiş ve onları Moğol lisanının en eski numuneleri olarak telakki etmiştir.² Ünlü dil bilgini ve akademisyen Hıraçya Acaryan (1876-1953) da aynı fikirdedir.³

Ermeni harfli Türkçe yazma en eski sözlükler 16. yüzyılda görülmeye başlar. Ancak, bunlar daha fazla Kıpçakça veya Komence oldukları için, Macaristan'da veya Polonya'da hazırlanmışlardır. Tespit edebildiğimiz lügatleri üç kısma ayırdık. Birincisine Ermenice-Türkçe, ikincisine Türkçe-Ermenice olanları, üçüncüsüne ise Türkçe ile birlikte muhtelif lisanları kapsayan sözlükleri dahil ettik. Birinci ve ikinci gruptakileri mümkün mertebe kronolojik, üçüncü gruptakileri ise alfabetik sıra ile tasnif ettik.

İşbu çalışmamızda başlıca kaynağımız, 1904'te Eskişehir'de doğmuş olan ve halen Los Angeles'ta ikamet eden fahri filoloji doktoru Sayın Hagop Anasyan'ın (Söylemezyan), *Haygagan Madenakidutyun* (Ermeni Bibliyografyası) adını taşıyan çok mufassal ve çok kıymetli eserinin ikinci cildinde dercedilen "Pararanakragan Nüter" (Sözlüklere Dair Mevzular) başlıklı uzun maddesi olmuştur.⁴ Bundan maada, muhtelif Ermeni kütüp-

* *Tarih ve Toplum* dergisinde (no. 25, Ocak 1986, s. 52-54) yayınlanmıştır.

** "Botanist ve Dilci Armenak Bedevyan (1884-1957)", *Tarih ve Toplum*, no. 13, Ocak 1985, s. 65 (Bkz. ETKK, c. III, s. 71-72); "Dilci Artin Hindoğlu Hakkında", *Tarih ve Toplum*, no. 16, Nisan 1985, s. 8 (Bkz. ETKK, c. III, s. 73-74); "Dr. Mikayel Resden (1774-1844) ve Dokuz Dildeki Tıp Sözlüğü", *Tarih ve Toplum*, no. 17, Mayıs 1985, s. 46-48 (Bkz. ETKK, c. III, s. 75-81).

hanelerinin elyazmalar kataloglarından da istifade ettik. Bunlar arasında, Sayın Norayr Başpiskopos Boğaryan (do. 1904) tarafından hazırlanan, Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin 3.200 kadar elyazmasını havi, 9 ciltlik katalogu kaydetmek lazımdır.

Tespit edebildiğimiz sözlükleri aşağıda sunuyoruz.

Ermenice-Türkçe Sözlükler

1. Ermenice-Komence: 16. veya 17. yüzyıla ait olup, Viyana'daki K. K. Hof Bibliothek Kütüphanesi'nin 3 no'lu Ermenice elyazmasıdır. Anasyan tarafından örnek olarak, “çımuşk” Ermenice kelimenin karşılığında, “hatun kişi papucu” yazılmıştır.

2. Ermenice-Türkçe: 1628'de hazırlanan bu sözlük Polonya'nın Lvov şehrindeki Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

3. Ermenice-Kıpçakça veya Komence: 18. asra ait olup, Macaristan'ın Gerla şehrinde bulunmaktadır.

4. Ermenice-Türkçe: 18. asra ait olup, Münih Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ermenice Yazmalar, no. 22, s. 244-257). Anasyan tarafından, örnek olarak, “artarev: hakakî, hakiketde” kelimeleri verilmiştir.

5. Ermenice-Türkçe: 18. asra ait olup, Vatikan Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Ermenice Yazmalar, no. 14, s. 20-68). Örnek olarak “appa: baba, gironavorların (din adamlarının), cıknavorların (keşişlerin) başı” kelimeleri kaydedilmiştir.

6. Ermenice-Türkçe: Aynı yazmada bulunmaktadır (s. 69-99).

7. Ermenice-Ermenice-Türkçe: Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin, 18. asra ait 1244 no'lu yazmanın birinci kısmıdır (s. 1-82). Ermeni dilinin, Ermenice izahlı bir sözlüğüdür ki, kelimelerin Türkçe karşılıkları da kayıtlıdır.

8. Ermenice-Kıpçakça: 18. asra ait olup, muhtemelen Macaristan'da hazırlanan ve 170 sayfadan ibaret olan işbu sözlük Gerla şehrinde bulunmaktadır. Örnek: “appa: ruhbanbaşı, şeyh; Apraham: İbrahim”.⁵

9. Ermenice-Ermenice-Türkçe: Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin 2792 no'lu yazması olup, Ermenice izahlı Ermenice-Türkçe bir sözlüktür. Müellifi: Rahip Minas Amerikyan (1827-1909), yeri: Kudüs, tarihi: 1899, sayfa adedi: XIV+776+90. Baştaki izahata göre, yazarı, ünlü müderris ve edip Krikor Peştemalciyan'ın (1773-1837) 1844'te İstanbul'da neşredilen, iki ciltlik Ermeniceden Ermeniceye mufassal lügatini esas almıştır. Örnek: “tapir, ağotaran: namazgâh, ibadet yeri” (s. 153).

10. Ermenice-Ermenice-Türkçe: Erivan Mesrob Maşdots Kütüphanesi'nin 9000 sayılı yazmasıdır. 19. asra ait ve 39 yapraktan ibaret olan sözlüğün müellifi bilinmemektedir.

11. Ermenice-Türkçe: Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin 771 no'lu tarihsiz Ermenice tıp eserinin 33-46. sayfaları Türkçe izahlı tıp sözlüğüdür.

12. Ermenice-Türkçe: Mezkûr patrikhanenin, müellifi, yeri ve tarihi meçhul, 150 yapraklı, 2053 no'lu yazmasıdır.

Türkçe-Ermenice Sözlükler

13. Türkçe-Ermenice: Paris'teki Bibliothèque Nationale Kütüphanesi'nin, 317 no'lu Ermenice yazması olan bu sözlük, *Haza Kitab-ı Tühfei Şahidî* adını taşımaktadır ve ünlü dilci ve tarihçi Kevork Der-Hovhannesyan (1736-1811) tarafından tercüme edilmiştir. Bittiği tarih 14 Temmuz 1772'dir.

14. Türkçe-Ermenice: Erivan Mesrob Maşdots Kütüphanesi'nin, 1635 no'lu ve 1778 tarihli, İstanbul'da telif edilen 207 sayfalı, müellifi meçhul yazmanın son kısmıdır.

15. Türkçe-Ermenice: 18. asra ait olup, Erivan Mesrob Maşdots Kütüphanesi'nin 452 no'lu yazmasında bulunmaktadır (s. 9a-30a). Anasyan örnek olarak şu kelimeleri kaydetmiştir: "akil, ipredmend, akıllı: mıdatzi, khelatzi; akilbalig, buluğa ermiş, erlenmiş: ayratzyal; akl-i evvel, girgin, akıl, yani bir sözün netice(s)inden evvel esrarine dahil olucu: khelamud".

16. Türkçe-Ermenice: Aynı kütüphanenin 9705 no'lu yazmasının birinci kısmı olup, 1833 ve 1847 yıllarında İstanbul'da Harutyun (Artin) adında bir müderris tarafından telif olunmuştur.

17. Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin 2717 no'lu yazması olup, 1841'de orada hazırlanmıştır ve 28 sayfadan ibarettir. Yazarı Diyarbakırlı Hagop (Agop) Tıbir'dir. Patrik Hagop Başpiskopos Nalyan'ın (1706-1764), *Zen Hokevor* (Ruhani Silah) adlı, ilk baskısı 1757'de yapılan eserinden istinsah edilmiştir. Örnek: "taam, manca, yiyecek: udeli, geragur".

18. Türkçe-Ermenice: Aynı patrikhanenin 2793 no'lu yazmasıdır. Müellifi, daha önce adı geçen rahip Minas Amerikyan'dır. 1908'de Kudüs'te telif olunan işbu sözlük 44 sayfadan ibarettir ve yine Peştemalcıyan'ın eserinden istifade edilerek hazırlanmıştır. Örnek: "ak, sıpaya, beyaz: ısbidak".

Türkçe ile Birlikte Muhtelif Dillerdeki Sözlükler

19. Arapça-Ermenice-Türkçe: Anasyan'a göre, Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin 428 no'lu yazmasıdır. Alfabetik olmayan 93 kelime ihtiva et-

mehtedir. Mesrob Maşdots Kütüphanesi Müdür Muavini Sayın Papken Çukasızyan tarafından Erivan'da münteşir *Lıraper* (Haber Getiren) adlı dergide neşredilmiştir.⁶ Örnek: "İrıpılilâh (Rabbüllah); Der Asdvadz; Allah, ilâh, İrip".

Her ne kadar Anasyan işbu sözlüğün 428 no'lu yazma olduğunu kaydediyorsa da, aslında 428 no'lu yazma, 1620'de İstanbul'da istinsah edilen bir Kitab-ı Mukaddes'tir.

20. Arapça-Farsça-Türkçe: Mezkûr kütüphanenin 2054 no'lu yazması olup, 184 yapraktan ibarettir. Birinci sayfadaki izahattan, tıp sözlüğü olduğu anlaşılmaktadır.

21. Ermenice-Almanca-Türkçe: Artin Hindoğlu'nun müellifi olduğu işbu sözlük hakkında herhangi bir bilğimiz yoktur. Takriben 1840'ta telif edilmiştir.

22. Ermenice-Arapça-Farsça-Türkçe-Yunanca-Fransızca: Beyrut'taki Zımmar Ermeni Katolik Manastırı Kütüphanesi Andonyan Koleksiyonu'nun 624 no'lu yazması olup, bir tıp sözlüğüdür (Möhredet). 1776'da Kütahya'da Sahak Kalpakçıyan tarafından telif edilmiştir ve 12+496 sayfadan ibarettir.

23. Ermenice-İtalyanca-Türkçe (kısmen): Ankara'ya yakın Garmir Vank (Kızıl Manastır) Kütüphanesi'nin 32 no'lu yazmasıdır. 1726'dan önce hazırlanmış olan sözlüğün müellifi ve yeri belli değildir. Sayfa adedi ise 522'dir.

24. Ermenice-Latince-Yunanca-Osmanlıca: Mesrob Maşdots Kütüphanesi'nin 10097 no'lu, Krikor Peştemalcıyan tarafından 1831-1832 yıllarında İstanbul'da kaleme alınan ve 68 sayfadan ibaret olan yazmanın bir kısmıdır.

25. Farsça-Ermenice-Türkçe: Aynı kütüphanenin 10301 no'lu ve 315 yapraklı yazması olup, 1795'te İstanbul'da, Balatlı Kevork Der-Hovhannesyan tarafından hazırlanmıştır. Birinci kısmı Şahidî'nin, ikinci kısmı Vehbî'nin ve üçüncü kısmı da Halimî'nin Ermenice ve Türkçe karşılıklı sözlükleridir.

26. Farsça-Ermenice-Türkçe-Arapça: Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin, 769 no'lu ve 1699 tarihli yeri meçhul yazmasıdır (s. 3-50). Örnek: "azer: ateş: nâr".

27. Farsça-Ermenice-Türkçe-Arapça: Antilyas Gatoğigosluğu'nun 92 no'lu yazması olup, aslı, 1795'te Balat'ta, Kevork Der-Hovhannesyan tarafından Ermeni harflerine çevrilerek, üç lisan daha ilave edilen, Hicrî 921 tarihli *Tuhfe-i Şahidî* adlı manzum sözlüktür. İşbu yazma ise 1823'te İs-

tanbul'da istinsah edilmiş olup, 142 sayfadır. İkinci bir sureti de, Mesrob Maşdots Kütüphanesi'nin, yine 1823'te Samatya'da Taniyel isminde biri tarafından istinsah edilen 9699 no'lu ve 123 yapraklı yazmasıdır.

28. Farsça-Türkçe-Ermenice: Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin 2685 no'lu yazması olup, 1794'te Balat'ta Kevork Der-Hovhannesian tarafından hazırlanmıştır (s. 120-203). Sadrazam Halil Paşa'nın isteği üzerine şair Vehbi tarafından telif edilen lügat esas alınmıştır. Örnek: "ferüh, kutlu, mübarek: orhniyal" (s. 141). Aynı sözlüğün ikinci bir kopyası olan Antilyas Gatoğigosluğu'nun 92 no'lu yazmasının ikinci kısmında (s. 146-266), şair Vehbi'nin, manzum Farsça-Türkçe sözlüğünü Hicri 1197'de kaleme aldığı kayıtlıdır. Örnek: "seramed, tamam: ıratzyal".

29. Fransızca-Eski Ermenice-Yeni Ermenice-Türkçe: Bibliothèque Nationale'in Ermenice Elyazmalar Fonu'nda bulunan 263 no'lu işbu sözlüğün müellifi, Fransız müsteşriki François Pétis de La Croix'dir (1653-1713). 13,5x21 cm ebadında 697 sayfadan ibaret olup, kataloğu hazırlayan Frédéric Macler'e (1869-1938) göre 18. asırdandır.

30. Fransızca-Eski Ermenice-Türkçe: Mezûr kütüphanenin 262 no'lu yazması olup, 1694'te, yukarıda adı geçen Pétis de La Croix tarafından telif edilmiştir ve 18,5x24 cm ebadında 114 yapraktan ibarettir.

31. Fransızca-Ermenice-Türkçe: Mesrob Maşdots Kütüphanesi'nin 3869 no'lu, 1863'ten önce, muhtemelen Şuşi'de hazırlanan 200 sayfalık yazmasının son kısmıdır.

32. Latince-İtalyanca-Fransızca-İngilizce-Yunanca-Türkçe: Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin 2051 no'lu, 154 yapraklı, tarihi ve yeri meçhul yazmasıdır. Baştaki izahattan, e(c)za, yani farmakoloji veya tıp sözlüğü olduğu anlaşılmaktadır.

33. Latince-Yunanca-Türkçe-Tatarca-Ermenice-Slavonca-Rusça-Vlahça-Moldavca: Müellifi, yeri ve tarihi belli olmayan bu sözlük, Oxford'daki Bodleian Library'de bulunmaktadır.

34. Türkçe-Arapça-Farsça-Ermenice-İtalyanca-Fransızca: İzmit'e yakın Armaş Manastırı'nın (kuruluşu takriben 1610'da) 119 no'lu yazmasıdır. 360 sayfalık, tarihsiz işbu sözlüğün 19. asra ait olduğu yazı türünden anlaşılmaktadır. Müellifi de meçhuldür. Ancak, Armaş'ta altı dil bilen bir rahibin mevcudiyeti tasavvur edilemeyeceği için, müellifinin Dr. Mikayel Resden (1774-1844) olduğu tahmin edilebilir. Zira, 1833-1834 yıllarında işbu manastırda yaşamıştır ve dokuz dilde bir tıp sözlüğünün müellifidir. Örnek: "ak (Türkçe); beyaz, beyad, ebyez, ebyed (Farsça ve Arapça); sipiyd, ısbidak (Ermenice); bianco (İtalyanca); blanc, blanche (Fransızca)."

35. Türkçe-Ermenice-Almanca: Artin Hindoğlu tarafından 1840 sıralarında hazırlanan bu sözlük hakkında dahi tamamlayıcı bilgi mevcut değildir.

36. Türkçe-Ermenice-İtalyanca-Latince-Fransızca-Almanca: Müellifi, Viyana Mikhitarist rahiplerin tarikat başkanı Hagopos Bozacıyan'dır (1808-1883).⁷ Muhtemelen kütüphanelerinde bulunan, sözlük hakkında tamamlayıcı bir bilgimiz yoktur, zira bütün yazmaların katalogları henüz tamamlanmamıştır.

37. Türkçe-Fransızca-Ermenice: 16. yüzyıl sonlarından olan bu sözlük, Oxford'daki Bodleian Library'de bulunmaktadır (Land. or. no. 202).

38. Mesrob Maşdots Kütüphanesi'nin 452 no'lu, 1797'den önce, Manuel adlı bir kopist tarafından istinsah edilen elyazması da, Ermeni harfli Türkçe sözlüktür. Ancak kapsadığı lisanlar maalesef açıklanmamıştır.

Şüphesiz, bunlardan maada, tespit edemediklerimiz de mevcuttur. Mafih bu kadarı bile, Ermenilerin eskiden beri Türkçe lisanına ne kadar ehemmiyet verdiklerini ve onu ne kadar benimsediklerini ispat etmeye kâfidir.

Allah kısmet ederse, diğer bir yazımızda, Ermeni harfli Türkçe basma sözlüklerden bahsedeceğiz.

Hamîş: İşbu makaleyi temize çekip, yazı işleri müdürlüğüne gönderdikten sonra, Viyana Mikhitarist rahipleri kütüphanesi yazmalarının, 1983'te kendi basımevlerinde tab edilen ve 1216 büyük sayfadan ibaret olan üçüncü katalogu elimizi geçti. Burada dahi, muhtelif dillerde olan Ermeni harfli Türkçe altı sözlüğe tesadûf ettik. Bunları da aynı şekilde tasnif ederek aşağıda tanıtıyoruz.

39. Ermenice-Türkçe: 1379 no'lu olup, 1862'de Viyana'da rahip Mikayel Vetsmadinyan (Altıparmakyan) tarafından telif olunan, 943 sayfalık, 22x28,5 cm ebadında mufassal ve tamamlanmış bir sözlüktür. Rahip Yeprem Çakıcıyan'ın, 1850'de Viyana'da basılan, 465 sayfalık muhtasar Ermenice-Türkçe lügati esas alınmıştır.

40. Eski Ermenice-Yeni Ermenice-Türkçe: 1417 no'lu olup, 19. asrın başlarında muhtemelen Viyana'da meçhul bir Mikhitarist rahip tarafından hazırlanan, 48 yapraklı, 21,5x35 cm ebadında, Ermeni alfabesinin üçüncü harfinde sona eren natamam bir sözlüktür.

41. Eski Ermenice-Yeni Ermenice-Türkçe: 1968 no'lu olup, 19. yüzyıl başlarında muhtemelen Viyana'da meçhul bir Mikhitarist rahip tarafın-

dan telif edilen, 80 sayfalık, 20,5x25 cm ebadında ve A harfinin ortalarında kalmış natamam bir sözlüktür.

42. Türkçe-Ermenice: 2516 no'lu olup, 1780 sıralarında muhtemelen Trieste'de rahip Antreas Şüküryan tarafından telif edilen, 50 yapraklık, 22,5x32 cm ebadında natamam bir çalışmadır.

43. Ermenice-Türkçe-Fransızca: 1338 no'lu olup, 1901'de muhtemelen İstanbul'da meçhul bir müellif tarafından hazırlanan, 216 yapraklı, 21x27 cm ebadında, mevzulara göre tasnif edilmiş ve 23 kısımdan mürekkep ilmi bir sözlüktür.

44. Türkçe-Ermenice-İtalyanca-Latince-Fransızca-Almanca: 1353 no'lu olup, 1830'dan sonra Viyana'da rahip Hagopos Bozaciyan tarafından telif edilen, 715 yapraklı, 22x37 cm ebadında bir sözlüktür. Türkçesi hem Arap harfli, hem de Ermeni harflidir. Almancası ancak iki sayfadır. 165. yapraktan itibaren ise İtalyanca ve Latince karşılıkları sona ermektedir. 697. yapraktan başlayarak, 23 sayfalık Ermeni harfli Türkçe-Ermenice bir ilave de mevcuttur. İşbu sözlükten, daha önce, 36 no'da bahsedilmiştir.

1. Rahip Giragos, *Badmutyun Hayots* (Ermeniler Tarihi), Erivan, 1961, s. 273-275.
2. Edouard Dulaurier, "Les Mongols d'après les historiens arméniens" (Ermeni Tarihçilerine Göre Moğollar), *Journal Asiatique* (Asya Dergisi), Paris, Şubat-Mart 1858, s. 251-252.
3. Hıraçya Acaryan, *Hayots Antznanunneri Pararan* (Ermeni Şahıs İsimleri Sözlüğü), Erivan, c. II, s. 625.
4. Hagop Anasyan, *Haygagan Madenakidutyun* (Ermeni Bibliyografyası), Erivan, 1976, sütun 1177-1242.
5. "Hantes Amsorya'da Tanıtılan Yazmalar Kataloğu" (Ermenice), Viyana, 1976, s. 290 [Kevork Pamukciyan böyle bir kaynağa atıfta bulunmasına rağmen *Hantes Amsorya*'nın (Aylık Dergi) 1976 yılı sayısında konuyla ilgili hiçbir yazı bulunmamaktadır. Yazar muhtemelen yılı yanlış vermiştir veya başka bir kaynağı kasdetmektedir -Ed.].
6. *Lrapet* (Haber Getiren), no. 9, 1968, s. 84-91.
7. *Haygagan Sovedagan Hanrakidaran* (Sovyet Ermeni Ansiklopedisi), c. IX, Erivan, 1983, s. 348c.

Mizah Gazetesi *Hayal*'in Ermeni Harfli Türkçe Baskısı*

Ermeni harfli Türkçe ilk gazete *Takvim-i Vekayi*'dir. Birinci sayısı 15 Zilkade 1255 (22 Ocak 1840) tarihinde neşredilmeye başlamış ve 11 Muharrem 1256 (3 Mart 1840) tarihine kadar, ancak beş sayı intişar etmiştir. Müteakiben, altıncı sayıdan itibaren, *Lıro Kir Medzi Derutyanın Osmanyanyan* (Devlet-i Aliyye-i Osmani'nin Gazetesi) adı altında Ermenice olarak devam etmiştir.

Yaklaşık üç yıl sonra, Ermeni harfli Türkçe basın, 150. yılını idrak edecek. Allah sağlık verirse, bu vesile ile, tam bir bibliyografyasını hazırlamayı arzu etmekteyiz. Esasen, bundan birkaç yıl önce, Sayın Ziyad Ebüzziya Bey'in ricası üzerine, muhtasar bir bibliyografya taslağı hazırlamıştık.

Arap harfli Türkçe *Hayal* gazetesi, eski takvimle 18 Birinci Teşrin 1289'da (30 Ekim 1873) Rum asıllı Kayserili gazeteci ve mütercim Teodor Kasap Efendi (1835-1905) tarafından çıkarılmaya başlanmış ve yaklaşık 27 Mart 1877 tarihine kadar devam etmiştir.¹ Kasap Efendi daha önce, 12 İkinci Teşrin 1286'da (24 Kasım 1870) *Diyojen*'i neşretmeye teşebbüs etmiştir. 29 Birinci Kânun 1288'de (10 Ocak 1873) kapatılması üzerine, 24 Mart 1289'da (5 Nisan 1873) *Çıngıraklı Tatar* isminde yeni bir mizah gazetesi neşretmeye başlamıştır ki, ömrü kısa olmuştur.² Bu sıralarda intişar eden Ermenice bir gazetede, onun Ermenicesinin de neşredileceği işar olunmuşsa da, Ermenice basın bibliyografyalarında bu isimle (Pojojavor Surhantak) bir gazeteye rastlanmamaktadır. Herhalde, Arap harfli Türkçesinin az sonra kapanmasından dolayı, Ermenice baskısı gerçekleşmemiştir.

Ermeni harfli Türkçe *Hayal* (Ermeni harfli ismi *Kheyal*) gazetesinin, şimdiye kadar ancak 9 no'lu nüshası bilinmekte idi ki, o da Moskova'daki Lenin Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.³ Amalya Giragosyan'ın eserinde, her ne kadar 1873-1875 yılları arasında neşredildiği kaydedilmişse de,

* *Tarih ve Toplum* dergisinde (no. 42, Haziran 1987, s. 36-40) "Mizahî 'Hayal' Gazetesinin Ermeni Harfli Türkçe Baskısı" başlığıyla ve "Sayın Turgut Çeviker'e sunulur" ithafıyla yayınlanmıştır.

bunu pek muhtemel görmüyoruz. Esasen, bir müddet önce, Ermeni Patrikhanesi'nde tarafımızdan bulunan miktar, ancak on sayıdan ibarettir. Ermeni harfli Türkçe *Kheyal*'in altıncı sayısından (s. 45b), gazetenin Rumca haftalık olarak intişar ettiği de anlaşılmaktadır.

Ermeni harfli Türkçe *Kheyal* gazetesinin ilk sayısı 3 Kasım 1873'te, son sayısı ise 5 Ocak 1874'te gün görmüştür. Arap harfli Türkçesinin ilk sayısı 30 Ekim 1873'te çıktığına göre, her iki baskısının aşağı yukarı beraber yapıldığı kabul edilebilir. Tarihleri Ermenice olup, 17x25 cm dizgi ebadında 8 sayfadan ibarettir. Neşriyat yönetmeni ve müdürün ismi "T. Kasab" şeklinde yazılıdır. Adres olarak da, Zındankapı, Bıçkıcılar Sokak, No. 56 kayıtlıdır. Gazetenin adının üstünde, "Birinci yıl", "40 para" ve "No. 1" yazılıdır. Altında ise, abone şartları bildirilmiştir. Buna göre, İstanbul için 104 sayılık yıllığının karşılığı 4 mecdiyedir. Taşra için ise 5 mecdiyedir. Müteakiben, matbaanın da idarehanenin yerinde bulunduğu işar olunmuştur. Keza, "Yazıların ve mektupların, gazetenin sahibi ve naşiri T. Kasab'a gönderilmesi lazımdır" denilmektedir. Daha sonra, son sayfadaki ilan ücretinin bir satır karşılığının 3 kuruş, iç sayfalardaki muhtelif neşriyat için ise 6 kuruş olduğu beyan edilmiştir. Bilahare, posta ücreti ödenmeyen mektup kabul edilmediği ve gönderilen elyazmaların da iade olunmadığı bildirilmektedir. Gazetede bütün yazılar imzasızdır. Sayfa numaraları, bir sayıdan diğerine devamlıdır. Ceman sayfa adedi ise 80'dir. Şartların altında Ermenice olarak tarihi kaydedilmiştir. Birinci sayıdaki ilk yazı Ermenice bir bildiridir ki, tercümesi şudur:

Gazetemizin Ermenice baskısına da bugün başlayarak, muhterem Ermeni cemaatine, müdürlüğünü dirayetli bir Ermeni yönetmenin deruhte etmesine kadar, şimdilik Ermenice ve Türkçe lisanlarında karışık olarak devam edeceğimizi açıklarız. İlerde, Ermeni okuyucuları daha fazla memnun etmeye çalışacağız.

Bunun altında da Sultan Abdülaziz'e muhatap bir şiir mevcuttur ki, başlığı ve ilk üç mısrası şudur:

Cenab-ı hakk ve fiyaz-ı (feyyaz-ı) mutlak şevketlû, kudretlû, muhabbetlû, azametlû, kerametlû, Padişah-ı maarifperver ve Şehinşah-ı mâdelet-küster veliyy-ül-niyet biminnetimiz Efendimiz Hazretlerini eli-ül-ebed serir ârayi şevket u şan buyursun.

Hay hakk,

Sözi canler bağışlar, bir bizim cenanımız vardır.

Yüzü hurşide benzer, bir meh-i tabanımız vardır.

Bütün şiir 25 mısradan ibarettir. Muhtemelen Arap harfli nüshasında da bulunduğu için, tamamını vermiyoruz. Müteakiben, yazı Karagöz-Hacivat mükâlemesine dönüşüyor. Bundan sonra, 4. sayfanın ikinci sütununda, "Hem Şamdan Temizlenir, Hem Pilav Yağlanır" başlıklı, Patrik Khirimyan'a (1869-1874) mütedair yaklaşık bir sayfalık bir yazı mevcuttur. Bilahare, Ermenice ehemmiyetsiz üç kısa yazıya tesadüf etmekteyiz. 7. sayfada, "Bir Mucize" başlıklı makalede, 1865 yılı kolera salgını esnasında, hastalığın izalesi için, Aynaroz'da bulunan Meryem Ana'nın kuşağının Rum Patrikhanesi marifeti ile Dersaadet'e celp olduğu yazılıdır. Son sayfada ise, Ermenice ve Türkçe ilanlar mevcuttur. Bunlardan Türkçeleri önemli olduğundan burada kaydediyoruz. Birincisinde, Alexandre Dumas'nın (1830-1870) *Monte Cristo* isimli altı ciltlik romanının Türkçe tercümesinin tamamlanmış olduğu ve gazetenin idarehanesinde satıldığı beyan edilmiştir. İkincisinde ise Molière'in (1622-1673) *l'Avare* komedyasının, *Pinti Hamid* adı altında Türkçeye çevrildiği işar olunmuştur. Bilindiği üzere, her iki eserin de mütercimi Teodor Kasap Efendi'dir.⁴ Müteakip kayıt daha mühimdir. Zira, 183 sayıdan ibaret *Diyojen* gazetesinin ciltli olarak 240 ve 29 sayıdan ibaret *Çmıgraklı Tatar* gazetesinin de üç çeyrek mecidiyeye satıldığı açıklanmıştır. Bu sonuncunun hangi tarihe kadar ve bilhassa kaç sayı neşredildiği bilinmediği için⁵ işbu malumat çok önemlidir. Nihayet en sonunda da, gazete için bir karikatürist arandığı ilan olunmuştur.

İkinci sayı 9 Kasım 1873 tarihlidir. İlk sayfadan itibaren muhtelif mevzulara dair üç buçuk sayfalık bir Karagöz-Haci Eyvad muhaveresi mevcuttur. Müteakiben, Patrikhane ve meclislerine mütedair iki sayfalık Ermenice iki yazı bulunmaktadır. Bunların ardından, "Osmanlı Teatrosu" başlıklı Türkçe yaklaşık bir sayfalık bir yazı vardır. Sonlarına doğru, Fransız tiyatrosu direktörü Manas Efendi'den sitayişle bahsedilmektedir. İşbu şahsın, ünlü nüktedan Manas Efendi olması çok muhtemeldir. Birinci sayıda, bir karikatürist için verilen ilan akis bulmuş olacak ki, son sayfanın üst yarısını kaplayan bir karikatür görülmektedir. İçinde, bir tiyatro perdesi altında Karagöz ve Hacivat görülmekte ve aralarında şu konuşma geçmektedir:

"Vay, gazeteci oldun ha, doğrusu eline ayağına yakıştır ya, deveye kaz(z)azlık."

"Beğenmedin mi? Ben kimden aşağı kalırım. Gülli Hagop Efendi Türkçe öğrenib, perdeli orta oyununa masal yazdıktan sonra, ben gazeteci olsam çok mı..?"

Üçüncü sayı 17 Kasım 1873 tarihli dir. İlk sayfasının birinci sütununda, Nişan Berberyan'ın (1842-1907) Latin harfleriyle adını taşıyan, Don Carlos'un (1848-1909) bir karikatürü ve hakkında iki sayfalık bir yazı yer almaktadır. Müteakiben, yine bir Karagöz-Hacivat diyalogu bulunmaktadır. 21. sayfada, "Su Meselesi" başlıklı yazı vardır ki, sanki bir asır öncesi için değil de, bugün için kaleme alınmıştır ve mizahi makalelerin en fazla göze çarpanıdır. Onu takip eden latifelerden ikincisinde, Fener'de Rumca olarak neşredilen *Anatolikos Astir* (Doğu Yıldızı) gazetesinin adı geçmektedir. Az sonra da, Dr. Kalia'nın ve Parmakkapı'da Vizantiz'in eczanesinin isimleri zikredilmektedir. Son sayfada yine bir karikatür mevcuttur.

Dördüncü sayı 24 Kasım 1873 tarihini haizdir. Beş sayfası Karagöz-Hacivat sohbetine tahsis edilmiştir. 28. sayfanın ikinci sütununda Rumca, "Pediki Vivliothiki ipo G. Sophokleos, 1873" yazılı bir kitap tutan kimse nin karikatürü vardır. 30. sayfada "Yeni Bir Varaka Daha" başlığı altında, Türkçe lisanında çıkmaya başlayan *Şark* gazetesi hakkında, bir buçuk sayfalık bir yazı mevcuttur. Muhteviyatında, gazetenin, Sen Petersburg Osmanlı Sefarethanesi sabık sır kâatibi Dimitraki Efendi'nin mesuliyeti ve *La Turquie* gazetesinin sahibi ve müdürü M. Bordeano'nun imtiyazatı tahtında neşredildiği kaydedildikten sonra, Ermenilerin Türkçedeki telaffuz hatalarının, mezkûr gazete tarafından istihza edilmesi eleştirilmektedir. 31. sayfada "Geçen Cuma Gecesi, Hacı Eyvad'le Karagöz Gedikpaşa Teatrosu'nda Bir Locada" başlıklı, takriben bir sütunluk devamlı bir makale mevcuttur. 32. ve son sayfada ise Nişan Berberyan'ın bir karikatürüne yer verilmiştir. Muhteviyatında, damın üzerindeki büyük bir dürbün önüne, Hassa Rasathane Müdürü B. Kumbari temsil edilmekte, sebebinin de, o günlerde Feriköy üzerine birkaç göktaşının düşmüş olduğu bildirilmektedir.

Beşinci sayı 1 Aralık 1873 tarihli dir. İlk sayfada sabık Fransa Cumhurbaşkanı Louis-Adolphe Thiers'in (1779-1877) bir karikatürü ve hakkında yaklaşık iki sayfalık bir yazı bulunmaktadır. 33-34. sayfalarda yeni çıkan *Şark* gazetesini eleştiren bir Karagöz-Hacivat muhaveresi mevcuttur. 36-38. sayfalarda Gedikpaşa Tiyatrosu'na dair yazının ikinci kısmına yer verilmiştir. Sonuncu yani 40. sayfada Nişan Berberyan'ın çizdiği, Şirket-i Hayriye'nin 6 no'lu yandan çarklı vapurunun karikatürü görülmektedir.

Altıncı sayı 8 Aralık 1873 tarihli dir. Birinci sayfanın sol tarafında, Berberyan imzalı Bismarck'ın (1815-1898) bir karikatürü bulunmaktadır. Müteakip üç sayfa da ona hasredilmiştir. 43. sayfada "Karagöz'ün Canı Eğlence İster" başlıklı bir buçuk sayfalık mizahi bir yazı vardır. Bunu takip

eden kısa yazılardan birinde, *Hayal* gazetesinin Rumca nüshalarından bahsedilmektedir. 46. sayfada okuyucunun nazar-ı dikkatini celbeden mansur bir şiir vardır ki, aynen iktibas ediyoruz.

HİKMET

Kral saltanat sürer,
Papa ona da hükm ider,
Asker ikisi için de kavgaya gider,
Ehali üçünü de besler,
Amele dördüne de hizmet eder,
Avukat beşini de birbirine düşürür,
Eczacı altısını da zehirler,
Hekim yedisini de öldürür,
Mezarıcı sekizini de gömer,
Papaz dokuzunun da günahını avf ider,
Şeytan onunu da kabul ider,
Haci Eyvhad on birine de ehemmiyet verir,
Karagöz topına güler.

Onun altında da şu şiirin fıkra vardır, yine aynen kaydediyoruz.

Sar(r)afın biri, oğlu ile kâğıd oynarken, seyir idenlerden biri usulca kulağına, oğlunun kâğıd çalmakta olduğunu haber verince, sar(r)af: Görüyorum emma, alışsın diye ses çıkarmayorum, deyi cevap verir.

Son sayfanın üst yarısında, yine “Berberian” imzalı ve altta, “Arabayı hafifletmek için, hayvanı çıkarmayı düşünmeyorlar” yazılı karikatür bulunmaktadır.

Yedinci sayı 15 Aralık 1873 tarihli dir. Başta, imzasız karikatürü bulunan III. Napoléon Bonaparte (1808-1873) hakkında iki sayfalık bir yazı mevcuttur. Müteakiben bir sayfalık Karagöz-Hacivat mükâlemesi yer almaktadır. Bundan sonra, “İstikraz-ı Mil(l)iye ve Yeni Bir Tecrübe” başlıklı iki sayfa tutan yazılar bulunmaktadır. Müteakiben kısa fıkralar mevcuttur. 55. sayfada “Buçuk Bir Millet” başlıklı bir yazı vardır. Muhteviyatında, yetmiş iki buçuk millet tabirindeki buçuk milletin, Beyoğlu’nda mukim Levantenler olduğu bildirilmektedir. 56. ve sonuncu sayfanın üstünde ise bir Müslümanla bir Hıristiyan kadını temsil eden imzasız bir karikatür mevcuttur. Alttaki yazı şudur:

“Hanım efendi, daima böyle ferace ve yaşmakla kapalı mı gezersiniz?”

“Evet madam, bizde sizin gibi açık gezmek günahdır.”

Sekizinci sayı 22 Aralık 1873 tarihliidir. Başta Giuseppe Garibaldi (1807-1882) hakkında, iki buçuk sayfalık bir yazı bulunmaktadır. Birinci sayfada imzasız karikatürü de mevcuttur. Müteakiben, yine bir Karagöz-Hacivat sohbeti mevcuttur (s. 60-61). Onu, "İzmirliilerin Modası" başlıklı bir yazı takip etmektedir. Bundan sonra da "Kadıköy Vakası" başlıklı bir yazı vardır (s. 62-63). İçinde, Kadıköy Ermeni Kilisesi müteveli heyetinden Muradyan ve Beyleryan Efendiler çekıştırilmektedir. Bilahare, kısa fıkralara tesadüf edilmektedir ki, Nasreddin Hoca'nın bir latifesi de bunların arasındadır. Son sayfanın üst yarısında yine "Berberian" imzalı bir karikatür görölmektedir.

Dokuzuncu sayı 29 Aralık 1873 tarihini taşımaktadır. Bu nüshadan itibaren, Teodor Kasap'ın adı "sahibi ve mes'ulu" olarak geçmektedir. Müdür ve naşir olarak da Nig(oğos) M. Tülbendciyan'ın (1841-1886) ismi kaydedilmiştir. Keza matbaa da değişmiş ve gazete Oksen Hocasaryan'ın (1833-1878) basımevinde intişar etmeye başlamıştır. Büyük kısmının lisanı ise bu yeni dönemde Ermenicedir (sekiz sayfadan yaklaşık altısı). Türkçe yazı 68-69. sayfalarda bulunmaktadır ve "Birinci Bahs-Eşek" başlığını taşımaktadır. Muhteviyatında, merkebin vasıfları ve meziyetleri anlatılmaktadır. 70-71. sayfalarda kısa fıkralar vardır. Son sayfada ise karikatüre tesadüf edilmemektedir.

Gazetenin bilinen son sayısı 5 Ocak 1874 tarihliidir. İlk sayfada "Eski Yıl" başlıklı Ermenice bir yazı mevcuttur. Müteakip 74-76. sayfalarda, "Vanlı Boğos Vartabed" başlıklı yine Ermenice bir makale vardır. Bilahare 76-77. sayfalarda, "Büyük Bir Rezalet" başlıklı Türkçe bir yazıya tesadüf edilmektedir. Muhteviyatında, İzmir'de ünlü Ermeni gazeteci İstapan Oskan (1825-1901) tarafından Fransızca olarak neşredilen *La Réforme* adlı gazetede O. İskender imzasıyla çıkan bir yazıdan bahsetmektedir. Bunda, "Bir Düğünün Zerde-Pilavı" başlıklı Ermenice bir yazı takip etmektedir (s. 77-78). Nihayet, 79-80. sayfalarda, Ermenice yeni yıl tebriknamelerine yer verilmiştir. Son sayfada ise Ermenice birkaç fıkra mevcuttur. Bu son nüshada dahi karikatür yoktur.

Gazetenin işbu son sayısında, neşriyatının sona erdiği hususunda hiçbir bilgi verilmemiş olduğundan, devam edip etmediği meçhul kalmaktadır.

Bu yazımızla da, yurdumuzun basın tarihi ile ilgilenenlere, naçizâne bir faydamız dokunduğuna inanıyoruz.

Hamış: Yazımızı daktilo ile temize çektikten sonra, Oksen Hocasaryan tarafından 1870-1875 yıllarında neşredilen, *Orakir* adlı günlük gazetenin

12/24 Ekim 1873 tarih ve 1063 sayılı nüshasında, *Diyojen ve Çingiraklı Tatar* gazetelerinin kapanışından sonra, Teodor Kasap'ın *Hayal* isimli yeni bir gazetesinin neşriyat imtiyazını elde ettiği işar olunmuştur. *Çingiraklı Tatar*'ın ne zaman kapandığı bilinmediği için, işbu bilgi önemlidir.

İkinci maruzatımız ise Manas'la ilgilidir. Mezkûr gazetesinin yeni takvimle 1 Kasım 1873 tarih ve 1069 no'lu nüshasında, M. Manas'ın idaresi altında bulunan Fransız Tiyatro Kumpanyası'nın, birkaç gün sonra, Kadıköy'deki yeni inşa edilen binasında haftada üç temsil vermek niyetinde olduğu bildirilmiştir.

İkinci bilgi ise, yine aynı gazetesinin yeni takvimle 18 Mayıs 1874 tarih ve 1230 no'lu nüshasındadır. Burada, *Levant-Herald* gazetesine atfen, Beyoğlu'nda, Haccarlara ait arsada yeni bir Fransız tiyatro binası inşa etmek gayesiyle, M. Manas'ın birkaç Ermeni ekâbiri ile yaptığı müzakerelerin bir netice vermemesinden dolayı, gelecek tiyatro mevsiminde dahi, kumpanyanın Palais de Christal'de temsiller vereceği beyan olunmaktadır.

Kanaatimizce, işbu Manas, Fransızca *Stamboul* gazetesinin yazı işleri yönetmeni Edvard Manas'la aynı şahıstır. Teotik'in *Amenun Daretsuytsı* (Herkesin Yıllığı) adlı 1928 yılı salnamesine göre (s. 642), 14 Ocak 1927'de İstanbul'da vefat etmiştir.

1. Turgut Çeviker, *Gelişim Sürecinde Türk Karikatürü*, İstanbul, 1986, s. 96-97.
2. Age, s. 96-97.
3. Amalya Giragosyan, *Hay Barperagan Mamuli Madenakidutyun* (Ermenice Süreli Yayınlar Bibliyografyası), Erivan, 1970, s. 94b.
4. Çeviker, age, s. 87-88.
5. Age, s. 96.

Meçhul Ozan Lekeci Ali'nin Bir Destanı *

İşbu yazımızla, 18. yüzyılın ikinci yarısından kalma, Ermenice ve Ermeni harfli Türkçe bir elyazma ile birlikte, ihtiva ettiği Türkçe tarihi bir destanı tanıtmak istiyoruz.

Ermeni Patrikhanesi'ne ait olan cönk, takriben 1780-1800 yılları arasında, muhtemelen İstanbul'da, birden fazla kimse tarafından istinsah edilmiştir. Yazı türü de zamanı hususunda bir kanıt teşkil edebilir. Başında isim sayfası ve sonunda muhtırası (*colophon*) bulunmadığı için, müstensihlerin adı, intinsah edildiği yer ve yıl meçhul kalmaktadır. Ancak, cönkün daha önce Mıkhitarist tarikatına mensup rahiplere ait olduğu anlaşılmaktadır. Zira, Mıkhitarist şairlere ait bilhassa Ermenice şiirler ve 285-305. sayfalarda ise Latince dini şiirler mevcuttur. Elyazmanın maalesef bazı sayfaları noksandır.

Cönk, 11x16,5 cm ebadında 336 sayfadan ibarettir. İhtiva ettiği hem Ermenice, hem de Türkçe şiirlerin büyük kısmı dini mahiyettedir. Görüleceği veçhile, birkaç tarihi destan da mevcuttur ki, az sonra bunlardan birini takdim edeceğiz. Bütün Türkçe şiirlerin başlıkları umumiyetle Ermenicedir.

Asıl mevzuya geçmeden önce, şairleri malum olan Türkçe şiirleri kaydediyoruz. Orijinal metinde has isimlerin baş harfleri majiskül değildir.

1. 1716 yılı Varadin Seferi hakkında Mıkhitarist rahiplerinden Hagop Puzayan (1680?-1737) tarafından telif olunan bir destan.¹

46 kıta, s. 116-124.

Bin yüz yirmide Mislim senemiz,
Zilhiccenin dokuzunda günümüz,

2. (Minas) Ceranoğlu'nun başlıksız bir şiiri.

7 üçlük, s. 148.

Bikir Meryem nuranî, yerin göyün sultani,
Bize merhamet eyle, merhametin mekânı.

* *Türk Folkloru - Belleten*'de (c. II, kitap 1-2, 1987, s. 141-153) yayınlanmıştır.

3. İstanbullu Harutyun Sargavak Ekserciyan (Kürd Bayram havasında).
7 kıta, s. 173-174.

Engürü sağında, ulu kilisa,
Germir tercümede al Meyrem Ana.²

4. Ceyranoğlu (Minas) [başlıksız].
7 beşlik, s. 189-190.

Sensin valideler başı,
Guys³ Maryam sana karşı,

5. Ankaralı Rahip Mağakya Samuelyan tarafından, 1781 yılı Mayıs ayı
başında, üç rahip ve altı cemaat yönetmeni ile birlikte, Amasya Kalesi'ne
sürüldükten sonra yazılmıştır.⁴
21 kıta, s. 190-194.

Sıfdah yaklaştım urgana,
Bağlandım endim zındana,

6. Diratsu⁵ Harutyun (Ekserciyan).
5 kıta, s. 195-196.

Aziz pak Meryem dideler nuri,
Mehlûkler mumtazi, mehriyan⁶ hürri,

7. Diratsu Harutyun Ekserciyan.⁷
6 beşlik, s. 197-198.

Azım arzu teşne⁸ ile eşgına mu(n)tazirem,
Ya devletli maderullah ismi şirin Meryem,

8. Kul Yusuf (destan).
30 kıta, s. 199-204.

Ezazilir⁹ fena dır,
Devr edip dolana¹⁰ gelir,

9. Lekeci Ali (destan).
35 kıta, s. 206-212.

Gün ve gün azdi Mosgov kıralı,
Kâfir de etdiğini bulsa gerek dir,

10. Levnî.¹¹

11 kıta, s. 214-216

Tut atalar sözünü kalbi selim ol,
Gönülden gönüle yol var demişler,

11. Harutyun Sargavak (Ekserciyan).¹²

5 kıta, s. 217.

12. Harutyun Sargavak Ekserciyan.

8 kıta, s. 217-218.

Âlimlere arzuhalim nakl olsun,
Ki esir olubdur canım zalime,

13. Harutyun (Ekserciyan).

6 beyt, s. 279.

Şol dahi bilece¹³ duvaname Karabet Efendi'nin¹⁴ huzurlerine

Ey sahib kadem, Huda-i adem,
Duva huzura ehsar¹⁵ olsun.

14. Engürülü¹⁶ Ceyranoğlu.

3 beşlik, dördüncüsü yarıda kalmıştır; s. 306-307.

Şu meramı bildirmeye yüz sürerek gideriz,
Başımıza hasır yakar, Hünkâra arz ederiz.

15. Ceyranoğlu.

7 kıta, s. 307-309.

Ol kisvet denilmez usda nak(k)aşi,
Göz bellisiz ne kiprik var ne kaşi.

16. S. V.¹⁷ Tecnis.

6 kıta, s. 310.

Sözler tatlı lisan lehce güleyi,
Çiçekler içinde yine gül eyi.

17. Semaî.¹⁸

7 kıta, s. 311.

Saleh kılsa Hiromani,¹⁹
Asla egsilmez imani,

18. Kudüs'ün kulu Harutyun Sargavak'ın (Ekserciyan) Hazreti İsa'ya yalvarışı.²⁰

7 altılık, s. 314

Afdabin dehri,
Her dem ruz devri,

19. Kütahyalı Hekim Bedros

Hak korkusun yâr idenler rahat bulmaz bu cihande,
Doğru imana gidenler çeker sıklet bu cihande,

20. Kütahyalı Hekim Petro (Bedros) 1780'de, Ankaralı üç Ermeni Katolik ileri gelen ile beraber, Samsun Kalesi'ne sürgüne gittiğinde.²¹

11 kıta, s. 330-331

Kitablardan isbat olan doğru yolu biliriz,
Kör misali eğri yola kimsemiz yok gidecek.

21. Semaî, Rahip Mağakya Vartabed tarafından söylenmiştir.²²

6 kıta, s. 334.

Tö(v)beye gelib kalbini,
Açan yiğide nam olsun,

22. Aynı şairden.

7 kıta, s. 335.

Biğados²³ oturmuş başda,
Şerahet²⁴ keseyor işde,

Şimdi de asıl mevzuya geçiyoruz.

Âşık Lekeci Ali, muhtemelen meçhûl bir şairdir. Zira kaynaklarda ismine tesadüf edemedik.

Görüldüğü veçhile, destan 35 dörtlükten ibarettir. Mevzuu, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında, muhtemelen 18. yüzyılın ikinci yarısında vuku bulan bir harptir ki, hangisi olduğunu tasrih etmek güçtür. Ancak yedinci dörtlüğün üçüncü mısraında, "Otuz yıldır silâhımız paslandı" denildiğinden, otuz yıl aralıkla bir muharebe olacaktır. Bu da kanaatimizce, 1768-1774 arasındaki Osmanlı-Rus Savaşı olabilir.

Anlaşılması zor kelimeleri açıklayarak ve mümkün mertebe Ermeni harfli metni değiştirmeyerek, destanı sunuyoruz.

Gün ve gün azdi Mosgov kıralı,
Kâfir de etdiğini bulsa gerek dir,
Şefketli Hünkârımın sıtkı bütündür,
Dövletli²⁵ alişan gülse gerek dir.

Erenler kaziler duvasın ider,
Vezir-i âlişan askerin yeder,²⁶
Gülbengin²⁷ çekenler duşmana gider,
Küf(f)ara karşı varsa gerek dir.

Peğamberin çok dur cengci askeri,
Dini bütün derler veririz seri,
Cümle cem olur, vurur mehderi,
Ceng-i harbîler²⁸ çalsa gerek dir.

Vezir otağına sancak dikilir,
Şehidler, kaziler cenge çekilir,
Güne karşı kara kelle dökülür,
Kâfir de hatdini bilse gerek dir.

Kırk bin cengci var köheylan,
Elli bin zırlı kulu kudretli,
Altmış bin baltalı kolu kuv(v)etli,
Külünk²⁹ ilen şapkasını delse gerek dir.

On iki bin topçu var toplar atar,
Neçe yüz bin cengcimiz var dil tutar,
Otuz bin yazmacı niçe bin tatar,
Onlar da şikâra salsa gerek dir.

Gidi kâfir Âli Osman'a söyledi,
Padişahım sağ yanına yaslandı,
Otuz yıl dır silâhımız paslandı,
Kılıclar pasını silsek gerek dir.

Otuz bin timar konub göçücü,
Kırk bin asker var serden geçici,
Elli bin de kızıl kanlar açıcı,
Neçe bün küf(f)arı kırsak gerek dir.

Salkım saçak hem atarız kumbara,
Allah ömür versin kazı³⁰ Hünkâra,
Mosgovun kıralı gelince dara,
Sakalı yok, saçın yolsa gerek dir.

Osmanlıda çok dur hezarifendler,
Kırk bin yeniçeri meteriz³¹ bekler,
Kelle getiren vezir çelenkler,
Padişahım kalı³² olsa gerek dir.

Mısırlı askeri yekpare atlı,
Kırk bin Karamanlı, kırk bin Dimyatlı,
Kırk bin Uşaklı, kırk bin Bağdatlı,
Ehli İslâm küf(f)ara salsa gerek dir.

Kırk bin Karahisarlı, kırk bin Aydınlı,
Kırk bin Konyalı, kırk bin Malatyalı,
Kırk bin Yanyalıyı görünce,
Küf(f)arın beyzi solsa gerek dir.

Otuz bin Arnavud saymaz hatırı,
Kırk bin zülüfkârli vezir çadırı,
Elli bin de yaya çalar satırı,
Dereler leşlerilen dolsa gerek dir.

Seyir edesin küf(f)ar kılıc çalmayı,
Tö(v)be edesin küf(f)ar Âli Osmana gelmeye,
Döyüşe döyüşe kızıl elmayı,³³
İnşallah Hünkârım alsa gerek dir.

Din İslâm kayretini güderiz,³⁴
Kazılar³⁵ eşgine çıkar gideriz,
Bütün kilisesin cami ederiz,
Ehli İslâm namaz kılsa³⁶ gerek dir.

Asu³⁷ küf(f)ar kasevete dalmada,
Bütün kulun şaz olub da gülmede,
Donanma ederiz kızıl elmade,
Mesgân tutub İslâm kalsa gerek dir.*

Her ne söyler isem sözüm hata dır,
Bunu böyle kılan Bâre Hüda dır,
Hüm(m)et-i Muhammetde bu çok cefa dır,
Kâfir kasevetde kalsa gerek dir.

Avaz-i padişahım sağ olsun,
Hızmet kullarının yüreği yağ³⁸ olsun,
Lekeci Ali'nin yüzü ağ³⁹ olsun,
Cenkden soğra başğa beyit gerek dir.

İnşallah padişahım çok sevinir,
Gidi küf(f)ar taşlar alır döyünür,
İlki⁴⁰ soyu kökinden söyünür,⁴¹
Kâfir kasevetde kalsa gerek dir.

Ah! çeşmlerimden kan yaşları dökülür,
Derdim çok dur nasıl ömrüm sekülür,⁴²
Aşğ Ali yaktiyetden⁴³ döğünür,⁴⁴
Gide gide ehli İslâm bozulsa gerek dir.

Şefketlim emr etdi bütün nefere,
Cemi âlem dal kılıc çıksın sefere,
Birine benim var Moskov kâfire,
Bilmedi nasıl carıs⁴⁵ olsa gerek dir.

Erenler, gaziler sükût durdular,
Vezir-i âlişahı pusa vurdular,
Muhammet ümmetine kazık kakdılar,
Haci Bekdaş ocağı yıkılsa gerek dir.

Ah! Peyamberim kendi nefsine kayırır,
Cezasından ölüb ölüb bağırır,
Küf(f)ar Moskov harı ile bizi kavurır,
Ateşden ateşe geçsek gerek dir.

Vezir sancakları tuğları ilen tutuldu,
Neçe paşalar neferleri ilen bozuldu,
Kalemiz kalmadı kâfirden feth oldu,
Mutlak Osmanlı hatdini bilse gerek dir.

Zırlı atlıların toplar uçurdu,
Baltacı kulların gülle götürdü,
Cebeci kalmadı ateş bitirdi,⁴⁶
Küf(f)ar nacağ⁴⁷ ilen kavuğumuzu patla(t)sa gerek dir.

Dil tutan eşbehler⁴⁸ diri tutuldu,
Yazmacı tatar suda boğuldu,
Moskov küf(f)arı şikârdan doldu,
Vah! ümmetin nuri solsa gerek dir.

Lekeci Ali peygamber küf(f)ar,
Aldatdın şahi Şeytandan betar,
Ne kılıca gelir kâfir ne korkar,
Ajdahar gibi İslâmı üdsa⁴⁹ gerek dir.

Ah! ağlerim yarelerim serdengeçici,
Yüz binler ilen timar göçücü,
Kimi ölü, kimi kaçgın verici,
Neçe bin İslâmı küf(f)ar kırsa gerek dir.

Küf(f)ardadır sahih hezarifendler,
Löbünden⁵⁰ kırıldı meterizciler,
Çelenk katıldı küf(f)ar kaziler,
Padişahım harab olsa gerek dir.

Ah! Mısır kul(l)arı kırılıp yatır,
Karaman ılan Demyatlı yedi bir satır,
Bağdadlı dersin kaldılar nadır,
Ehli İslâm küf(f)ara secde kılrsa gerek dir.

Karahisarlı Aydın dayısı,
Konyalı eyidlere⁵¹ Anya⁵² ayısı,
Sıçan misali küf(f)ardan kaçdıı,
Hatsız kırılan ümmeti hisab etse gerek dir.

Kürd cenkcileri ajdahar gibi,
Bosna askeri aslan misali,
Eman bağırıp türaba döndi,
Daha ne kazeblere Osmanlı gerek dir.

Arnavud şahbazları⁵³ ateş hışminden,⁵⁴
Zülüflü kullar tüfenk hışdinden,⁵⁵
Neçe bin yaya düşdü sath-ı Yemen'den,
Dereler deryalar leşden dolsa gerek dir.

Seyir etti Aliosman kılıc çalmağı,
Tö(v)be etdi Moskov'a hodi⁵⁶ meydan etmağı,
Döğüşe döğüşe İsdambol tahdı,
Şapkalı kâfir bir gün alsa gerek dir.⁵⁷

Dininin eşgine küf(f)ar döğüşür,
Müsermana⁵⁷ salıp aslan gibi erişir,
Cami komaz kiliseye döndürür,
Kâfir onda namaz kılrsa gerek dir.

1. Başlığı Ermenice olan işbu destan, son zamanlarda tarafımızdan ayrı bir makale mevzuu yapılmıştır. "1716 Varadin Harbi Hakkında Ermeni Harfli Türkçe Bir Destan", *Varia Turcica IX: Robert Anhegger Armağanı* İstanbul, 1987 içinde, s. 317-329. Bkz. ETKK, c. II, s. 156-168.
2. Eskiden Ankara yakınında bulunan ve Garmir Vank (Kızıl Manastır) tesmiye olunan manastır hakkında bir methiyedir.
3. Ermenice bakire demektir.
4. İşbu izahat Ermenicedir.

5. Ermenice çelebi demektir.
6. Ay yüzlü manasını haiz mehrû kelimesinin çoğuludur.
7. Meryem Ana'ya muhataptır.
8. Büyük istek.
9. Doğrusu Azazil olacaktır ki, şeytan demektir.
10. Dolandırmak, aldatmak.
11. Sonradan başlık silinerek, yerine Patrik Hagop Nalyan'ın (1706-1764) ismi kaydedilmiştir.
12. 195-196. sayfalardaki şiirle [Bu makalede 6 numaralı şiir -Ed.] aynıdır.
13. Beraber.
14. Ankara Ermenilerinin ruhani reisi iken, 1726'da İstanbul'da, Eçmiyadzin başpatriği veya gatoğigosu seçilerek, 27 Şubat 1726'da Patrikhane Kilisesi'nde takdis olunmuştur.
15. Doğrusu ihzar, yani hazır kelimesidir.
16. Mezar taşının kitabesine göre Harputludur.
17. Akrostiş SAHAKE (Sahak tarafından) okunmaktadır. V harfi ise Vartabed'in (rahip) kısaltılmış şekli olmalıdır, zira, üzerinde bir kısaltma işareti vardır.
18. Akrostiş yine SAHAK adını teşkil etmektedir.
19. Roma Kilisesi demek istiyor.
20. Başlık Ermenicedir.
21. Başlık yine Ermenicedir.
22. Başlık yine Ermenicedir.
23. Hazreti İsa'yı Yahudilere teslim eden Filistin valisi Pilatus'un adının Ermenicesidir.
24. Şeriat.
25. Devletli.
26. Yedemek fiilinden ki, aydınlatmak, irşat etmek veya eğitmek demektir.
27. Gülbank, eski İslam muhâriplerinin sloganına denir.
28. "Çeng-i Harbî", Abdülkadir Merağî (1352-1435) tarafından bestelenen askeri bir marştır (Zartouk, 25 Ocak 1987, s. 3).
29. Çekiç manasını haizdir.
30. Kadı.
31. İstihkâm veya tabya.
32. Kal veya kaal, söz demektir.
33. Kızıl Elma hakkında, Sayın Orhan Şaik Gökyay'ın, *Tarih ve Toplum* dergisinde ("Kızıl Elma Üzerine", no. 25, Ocak 1986, s. 9-14; no. 26, Şubat 1986, s. 20-25; no. 27, Mart 1986, s. 9-13; no. 28, Nisan 1986, s. 9-13) çok etraflı ve değerli bir incelemesi neşredilmiştir. Bu destanın ışığı altında, Kızıl Elma'nın Rusya'da bulunması lazımdır. Kızıl Elma ile ilgili bir destan için ayrıca bkz. M. Sabri Koz, "Âşık Edebiyatımızda Kızıl Elma", III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, c. II (*Halk Edebiyatı*), Ankara, 1986, s. 203-220.
34. Önce görürüz yazılmıştır, sonra da güderiz olarak değiştirilmiştir.
35. Gaziler.

36. Aslında kılısak yazılıdır, sonra düzeltilmiştir.
37. Doğrusu asi olmalıdır.
38. Mesrur olsun.
39. Ak.
40. Muhtemelen aslı ilkah kelimesidir.
41. Söner.
42. Sökülür.
43. Kanaatimizce aslı yek kelimesidir. Yektiyet ise yalnızlık manasını ifade edebilir.
44. Bu mısra sonradan, "Aşığ Ali'nin beli bükülür" şeklinde değiştirilmiştir.
45. Caris veya carris kelimesinin burada rüsvay olmak manasıyla kullanıldığı muhtemeldir.
46. Bu iki kelime önce ateşden etti şeklinde yazılmıştır.
47. Doğrusu nacak olacaktır ki, satır veya balta demektir.
48. Kabadayı veya yiğit.
49. Yutsa.
50. Aslı lüb olacaktır ki, zekâ veya fend manasını haizdir.
51. Yiğitlere.
52. Doğrusu kanaatimizce Yanya olmalıdır.
53. Şahbaz kuş ismidir, burada cesur veya kahraman insan manasında kullanılmıştır.
54. Burada şiddet anlamını haizdir.
55. Hışt, kısa mızrak demektir.
56. Doğrusu hodri olacaktır.
57. Doğrusu Müslüman olmalıdır.

1716 Yılı Varadin Harbi Hakkında Ermeni Harfli Türkçe Bir Destan*

Türkçe yazan Ermeni asıllı halk şairleri, en fazla destan türünü benimsemişlerdir. Bunların sayısı bir hayli kabarıktır. Ancak, Latin veya Arap harfleriyle neşredilenlerin sayısı mahduttur. Bu hususta, aziz dostumuz Turgut Kut Bey'in, saygıdeğer diğer bir dostumuz olan Sabri Koz Bey tarafından neşredilen *Halk Kültürü* dergisinin 1984 yılı 3. sayısında (s. 65-73), "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Destanlar" başlığı altında, değerli bir yazısı dercedilmiştir.

Daha önce, bilhassa tarihi ehemmiyeti olan bazı yazma Ermeni harfli Türkçe destanlar neşretmiştik. İşbu yazımızla, bunlara bir yenisini eklemek arzusundayız. Mevzuu, 1716 yılında vuku bulan ve Osmanlı ordusunun mağlubiyeti ile neticelenen Varadin, veya Batılıların kullandığı şekilde Peterwardein veyahut Petrovaradin Harbi'dir.

Elimizin altında iki yazma vardır. Bunlardan birincisi ve daha doğru bir imla ile yazılmış olanı, Türkiye Ermeni Patrikhanesi'ne ait 22 no'lu Ermenice cönkte bulunmaktadır (s. 116-124). İçinde, muhtelif mevzularda, bazı başka Türkçe şiirler de mevcuttur. İsim sayfası veya sonunda muhtırası bulunmadığı için, nerede, ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı bilinmemektedir. Ancak 1780'de Ermeni Patriği Zakarya Başpiskopos Pokuzyan'ın (1719-1799) teşebbüsü ile sürgün edilen, Ermeni Katoliklerinin bazı ileri gelenleri hakkında, Kütahyalı hekim ve şair Bedros veya Petro tarafından kaleme alınan Ermeni harfli Türkçe bir şiirden ve yazı türünden, 18. yüzyılın son çeyreğinde istinsah edildiği anlaşılmaktadır. Muhteviyatından ve bilhassa sonunda bulunan Latince ilahilerden, yazmanın vaktinde Mikhitaristlere ait olduğu tebeyyün etmektedir.

Destan 46 dörtlükten ibarettir ve umumiyetle 6-5 vezni ile terkip edilmiştir. Önce, işbu yazmadaki metnin 116. sayfasında bulunan Ermenice başlığının tercümesini sunuyoruz:

* *Varia Turcica IX: Robert Anhegger Armağanı* içinde (İstanbul, 1987, s. 317-329) yayınlanmıştır. Kevork Pamukciyan'ın bu armağan sayı hakkında bir "kitabiyat" yazısı da vardır: "Robert Anhegger Armağanı", *Tarih ve Toplum*, no. 57, Eylül 1988, s. 57-58. Bkz. ETKK, c. III, s. 224-227.

1716'da, Osmanlılarla, Alman Krallığı arasında vuku bulan ve Almanların üstünlüğü sebebiyle, Osmanlıların yenilgiye uğradığı harbin muhtelif safhalarının hikâyesidir. Onların lisanıyla, bizim Rahip Hagop¹ tarafından kaleme alınmıştır.

İkinci metin ise Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin, 1775 sıralarında meçhul bir yerde istinsah edilen ve muhtelif mevzularda bir kompilasyon olan, 664 no'lu yazmasında bulunmaktadır (s. 281-297). Burada, Türkçesinin karşısında Ermenice tercümesi de mevcuttur. İşbu metnin fotokopisini, 1980 yılı Mayıs ayında Kudüs'ten, Rahip Mesrob Mutafyan (halen piskopos ve Türkiye Ermeni Patrikliği Divan Başkanı [Kitabın yayına hazırlanıldığı sırada başpiskopos ve İstanbul Patriği -Ed.]) tarafımıza göndermişti.

281. sayfada, birincisi Ermenice ve ikincisi de Ermeni harfli Türkçe olmak üzere iki başlık mevcuttur. Birincisinin tercümesi şudur:

Miladi 1716 yılında, Almanlarla, yani Nemçelilerle Osmanlılar arasında vuku bulan harbin manzum hikâyesidir. Bu defa, Kudüs (Ermeni Patrikhanesinin) Rumeli mümessili, ve Kapriyel Başpiskopos'un [?-1782] hakim hizmetkârı Daronlu (Muşlu) gayet bedbaht Hovhannes Apeğa tarafından Hülübe [Filibe] şehrinde, bizim 20 Ekim 1224 [Miladi 1775] tarihinde istinsah edildi.

Altında, daha okunaklı bir yazı ile kaydedilen Türkçe başlık da aynen şudur:

Hekâyet ehval-ı cengin, ki Âli Osman ve Alaman padişahı mabeyninde olundu fi Mesih'in 1716 [Arabi rakamla] senesinde düzülmüş Mislim tarafından, onların lisanınca beyit kanunıyla.

Görüldüğü veçhile, birinci yazmada, şairin Ermeni asıllı bir Katolik rahibi olduğu kaydedilmesine rağmen, ikinci yazmadaki izahatnamede, onun Müslüman olduğu bildirilmektedir. Kanaatimizce, ikincisinin doğruluğu daha muhtemeldir. Zira, şiirin birinci mısraında Hicri tarih kaydedilmiştir. Halbuki eskiden Ermeni şairler umumiyetle Ermeni takvim yılını veya Miladi tarihi kullanırlardı. Ancak, merhum Cahit Öztelli'nin (1910-1978) *Uyan Padişahım* adı altında 1976'da neşrettiği tarihi destanlar antolojisinde, işbu şiirin bulunmaması biraz şüphe uyandırmaktadır. Keza, Rahip Hagop'un Belgrad'da vefatı ve ikinci metnin de Filibe'de istinsah edilmesi bu şüpheyi daha da artırmaktadır.

283. sayfadan başlayan Ermenice tercümesinin iptidasında da bir başlık bulunmaktadır ki, çevirisini sunuyoruz:

Miladi 1716 yılında, Osmanlılarla Alaman Krallığı arasında vuku bulan harbin safhalarının hikâyesidir. Onlar tarafından, onların dilinde, manzum olarak telif edilmiştir.

Her iki metni, 24 Mart 1981 tarihinde karşılaştırarak, birincisinin daha sıhhatli olduğunu müşahade etmiştik. Dolayısıyla aşağıda sunduğumuz metinde birincisini esas aldığımızı açıklayabiliriz. Destan, 282. sayfada Türkçe metinle başlamakta ve karşısında da Ermenice tercümesi bulunmaktadır ki, tercümenin kimin tarafından ve ne zaman yapıldığı maalesef işar olunmamıştır. Ermenicesi, bazı anlaşılması güç Türkçe kelimelerin düğümünü çözmekte fayda sağlamıştır. Bu gibi kelimeleri dipnotlarla izah etmeyi lüzumlu gördük.

Metni sunmadan önce, destanda anlatılan harbin gidişatını daha iyi kavrayabilmek için, Kapriyel Başpiskopos Ayvazovski'nin (1812-1880), 1841'de Venedik'te iki cilt halinde ve eski Ermenice lisanında neşredilen "Osmanlı Tarihi"nin ikinci cildinde (s. 150-154) bu hususta verilen bilgilerin tercümesini takdim ediyoruz:

Filibe'deki Osmanlı ordusunu ziyaret eden Tatar hanı, Rusların saldırıları sebebiyle, Polonya sınırında tehlike bulunduğunu açıklayarak, bu yüzden otuz binlik kuvvetin orada kalmasının zaruri olduğunu ve ancak on bin asker verebileceğini beyan etti. Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa, Erzurum Valisi Ahmed Paşa ile, Kayseri ve sair sancakların paşaları, keza, Kırım hanının kardeşi Selâmet Kerey [Giray] on bin kişilik bir kuvvetle Niş şehrine vardılar.

Belgrad'a yetiştikten sonra, vezir-i âzam bütün orduya resmi geçit yaptırdı. Müteakiben, büyük saltanatla ve top atışları ile, tahkim edilmiş şehre girdiler. Önce Tamışvar'ın mı, yoksa Varadin'in mi zapt edilmesi hususunda, ordunun kumandanları ile istişarede bulundu. Yeniçeri ordusunun kumandanı Hüseyin Ağa Tamışvar'ın fethini, Selâmet Kerey Transilvanya'ya saldırılmasını ve Sarı Ahmed Paşa da, Varadin kalesinin muhasarasını önerdiler. Bu son teklif mecliste kabul edildi. Kalede, on beş bin askerin mevcudiyeti ve o taraflarda Savayalı Evgenios'un [Eugène] kumandasında bir Alman ordusunun bulunduğu Osmanlılara bildirildi. Orada, Sava nehrinin üzerinde, dört bin işçi bir köprü inşa etti ve ordu öbür tarafa geçti. Varadin'in karşısına vardıkları zaman, vezir, çadırın önünde sancak-ı şerifin açılıp dikilmesini emretti. Zira, karşısında Almanların ordugâhı bulunmakta idi. Osmanlılar, iki gün harbin başlamasını beklediler. Ağustos ayının beşi olan müteakip gün, sabahın erken saatlerinde, Evgenios muharebeye başlatmak için hazırlandı. Alman ordusu 88 süvari taburundan ve 62 piyade alayından müteşekkildi. Ordunun sol tarafında büyük bir bataklık, sağ tarafında ise sarp dağlar mevcuttu.

Osmanlıların sayısı ise yüz elli bin idi. Bunun kırk bini yeniçerilerden, otuz bini sipahilerden, diğerleri ise Tatarlardan, Vılahlardan [Eflaklılardan], Arnavutlardan ve Mısırlılardan ibaret muharipler idi. Ali Paşa, kumandanları

Palfi [veya Falfi] olan Almanların süvari kıtalarına karşı, ordusunun sağ kanadında sipahi kıtalarına yer verdi. Sol tarafına ve orta kısmına ise piyade mücahitleri yerleştirildi.

Muharebe başladığı zaman sabahın ikinci saati idi. Bir taraftan Almanlar başarı kazanırken, yeniçeriler de onların sol kanattaki piyadelerini püskürttüler. Almanların ağır yaralar alan iki kumandanı, harp meydanında şehit düştüler. İsmi Bonneval olan üçüncüsü ise iki yüz mücahitle çarpıştı, ve onları imha ettikten sonra, 25 askerle Osmanlıların karargâhını yararak kaçtı. Bunun üzerine Evgenios, sol cenahtaki süvari kıtalarına, mağlubiyete sürüklenmekte olan sağ cenahtakilere yardıma koşmalarını emretti. Osmanlıların sipahi kıtaları onların önüne rast gelerek ve yeniçerilerin arkasına geçemeyerek acilen kaçtılar. Bu zamana kadar, sadrazam Damad Ali Paşa, sancak-ı şerifle birlikte, çadırının önünde heykel gibi durmakta idi. Sol kanattaki serdar Anadolu Beylerbeyi Türk Ahmed [Paşa] şehit düşünce, sipahilerle askerler kaçışmaya başladılar. Her ne kadar etrafındakiler, süngülerle ve kırbaçlarla firar edenlere mani olmak istiyorlardıysa da, hiçbirini alırmıyordu. İşbu kargaşalık esnasında, Vezir de buhran geçirdiğinden, yerinden kalkıp oradan uzaklaştığı sırada, bomba ile alnından vurularak yere düştü. Kendisini kaldırıp önce bir ata, sonra da arabaya bindirdikten sonra, Karloviç'e [Karlofça] naklettiler ve orada ruhunu teslim etti. sancak-ı şerifin yanında duran defterdar Mehmed, reis Efendi Mustafa ve vakanüvis Raşid Efendi, naaşını alenacele kaparak Belgrad'a göturdüler. Bütün bu vukuat, kumandanları Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa olan sağ cenaba bildirilince, Yeniçeriler dahi kaçışarak Belgrad'a vardılar.

Beş saat süren Varadin muharebesi bu şekilde sona erdi. Almanlar üç bin, Osmanlılar ise altı bin şehit verdiler. Ordugâhta ise Almanlar on dört top, yüz elli tuğ, beş at perçemi, altı davul ve vezir-i âzâmın çadırını buldular.

Sadrazamın naaşı, Belgrad'daki Sultan Süleyman Camii'nin haziresine defnedildi. Ölümünden yetmiş yıl sonra, Alman generali Lavdon, sandukasını Viyana'ya nakletti. Peloponez fatihi Damad Ali Paşa hayata bu şekilde veda etti. O her ne kadar kendisini âlim bir müneccim telakki eder idiyse de, Raşid Efendi'nin işar buyurduğu gibi, dimağının gözleri, haddini aşan mağruriyetinden kararmıştı.

Ayvazovski tarafından zikredilen şahıslardan bulabildiklerimiz hakkında da, Osmanlılardan başlayarak, aşağıda kısa biyografik bilgiler veriyoruz.

Sadrazam ve serdar-ı ekrem Damad Ali Paşa 1668'de İznik'e yakın Söğüt'de doğmuştur. Kethüda Hacı Hüseyin Ağa'nın oğludur. 27 Nisan 1713'te sadrazam olmuştur. 1715'te Mora'yı fethetmiştir. Yukarda görüldüğü veçhile, 5 Ağustos 1716'da Karloviç'te irtihal etmiştir.

Tarihçi ve divan şairi Raşid Efendi İstanbulludur. Doğduğu tarih bilinmemektedir. Malatyalı Kadı Mustafa Efendi'nin oğludur. 1714'te sadrazam Ali Paşa tarafından vakanüvis tayin edilmiştir. Mora ve Varadin seferlerine katılmıştır. 10 Temmuz 1735'te İstanbul'da vefat etmiştir. Yazdığı tarih 1660-1722 yıllarını kapsamaktadır ve üç cilt halinde 1740'ta basılmıştır.

Savayalı Prens François-Eugène 18 Ekim 1663'te Paris'te doğmuştur. 1683'te Avusturya'ya yerleşmiştir. 1687'de feld-mareşal olmuştur. 1693'te ise umumi feld-mareşalliğe yükselmiştir. 1697'de Osmanlı ordusuna karşı yapılan Zenta muharebesini kazanmıştır. 1716'da Varadin'de ve 1717'de Belgrad'da Osmanlı ordusunu yenmiştir. 1736'da Viyana'da vefat etmiştir.

Kont Claude Alexandre Bonneval ise 1675'te Fransa'nın eski Limousin eyaletinde doğmuştur. 1706'da Savayalı Evgenios'un ordusuna iltihak etmiştir. 1715'te askeri şura azası olmuştur. 1716'da Petervaradin'in ve Temesvar'ın fethinde etkinlik göstermiştir. Evgenios'a hakaret ettiği için, Türkiye'ye kaçmak mecburiyetinde kalmıştır. 1730'da İslamiyeti kabul ederek, Ahmed adını ve paşalık rütbesini almıştır. Osmanlı ordusunda, Avrupa taktiğini tatbik etme çabaları neticesiz kalmıştır. 1747'de vefat etmiştir.

Şimdi de Ermeni harfli metne mümkün mertebe sadık kalarak, destanı dercediyoruz. Görüleceği gibi, bazı anlaşılması güç kelimelere ve yaklaşık üç asırlık mazisine rağmen, lisanı oldukça sadedir.

Bin yüz igirmede² Mislim³ senemiz,
Ey vah, ey vah!
Zilhiccenin dokuzunda günümüz,
Takbir⁴ oldu Nemtze için cengimiz,
Ey vah, ey vah!⁵
O sebebden çıkdı yola ordumuz.

Edrene'de cümhür olduk hepimiz,
Ey lâkin ağleridi bizim gözümüz,
Zere⁶ Nemtze idi hasım karşımız,
O daima ağletmiş bizim anemiz.

Yüz igirmi beş bin idi yayanımız,
Otuz beş bin idi cemi atlımız,
On yedi bin serden geçdi kulumuz,⁷
İgirmi bin idi Bosna delimiz.⁸

Yekûn eyle bak kaç olduk cemimiz,
İki yüz bin üç eksik dir cengcimiz,⁹
Bu kadarda tahkik¹⁰ idi ordumuz,
Sayki dört yüz bin idi hep danemiz.¹¹

Urumeliden dir keskin cengcimiz,
Dımuşvardan ve Bosnadan ürlü¹² atlımız,
Yüz doksan üç idi cemi topumuz,
İgirmi bir idi havan topumuz.

Cemi gelmez kazma küreklerimiz,
Ne kumbara ne gülleler danemiz,
Hatsiz oldu cebhanemiz yükümüz,
Ve hesabsız hayvan sığır sıpamız.

Kırk beş deve idi hazne yükümüz,
İgirmi dört defderhane gizlimiz,
Yola çıktık Edreneden hepimiz,
Ne azım göründü bize ordumuz.

Boşnak Ali Paşa¹³ yetişdi bize,
Vafir¹⁴ mücde getirmişdir Vezire,
Dahi¹⁵ Nemtze çıkmamışdır sefere,
Gafil yetişelim biz Varadine.

Cavarın¹⁶ kıralı dosd idi bize,
Kâğıd ilen yazdı mücde Vezire,
Haber eder otuz beş bin dir Nemtze,^s
İgirmi beş bin atlisi uzakde.

Vezirimiz inanmadı bu söze,
Tekrar çaşıdılar¹⁷ gönderdi Nemtze,
Tahkik haber getirdiler vezire,
Altmış bin dir cemi asker Nemtzedede.

Cümle Macar mütü¹⁸ idiler bize,
Bizim için kılıc çeker Nemtze,
Bu eşğ ilen¹⁹ yetişdik Belırgade,
Vezirimiz ajder²⁰ oldu tenile.

Emr eyledi köprü yapmak Savade,
Gece gündüz çalışdırdı gizlice,
Onbin dürger²¹ bitirdiler üç gece,
Sürsal²² etdik Varadinin dibine.

Haber etdik anahdarın vernege,
Cevab etdi sorsak ata vezire,²³
Tekbir²⁴ etdi köprümizi kesmeye,
Karşı kodu cemi kullar bu işe.

Kâfir vezir hıyanetdir Müslime,
Emreyledi köprümizi kesmeye,
Mısır kulu²⁵ münnet²⁶ etdi bu işe,
Cevab ider kayretli ceng etmege.

Mutlak kaldık Nemtzenin toprağında,
Pıspısı²⁷ girdi asgerimiz içine,
Kimi mat kalmışdır köprü üsdüne,
Kimi şüfe²⁸ gider vezir işine.²⁹

Helbet köprü gerek bize kayetle,
Zire tahkikliyim yokdur bu cengde,³⁰
Bilmez idik ki kör olduk Hudaden,
İsdeniyor More hesabı³¹ bizden.

Herneise vardık dağlar dibine,
Tabiye³² kurdük ovaların yüzüne,
Sahatımız igirmiüç vakdinde,
Geldi Nemtze üç bin ile ovade.

Haber etdi ne ararsınız bu yerde,
Cevab etdik yüregini yakmağë,
Yörüş³³ etdik üç bin Nemtze üstüne,
Yesir dutduk³⁴ kiralını derede.

Yetiştirdik atlı ilen Vezire,
Harbice³⁵ dakdı boynundan zencire,
Kalanları ateş etdiler bize,
On binimiz yatırdılar³⁶ ovade.

Otuz beş can yesir dutduk üç binden,
Haber geldi Vezirin otağinden,
Getirilsin cümle yesir Vezire,
Ve kesilsin leylek³⁷ çadır dibinde.

Diziniz der Vezir gözüm ogüne,³⁸
Zire susamışım Nemtze kanine,
Tekrar yüreklendik üç bin üsdüne,
Mutlak yetiştirdik Varadin'in dibine.

Gece oldu gün görünmez dağlerden,
Bu günümüz boyle geçdi³⁹ Felekden,
Bu vakitte desdir⁴⁰ oldu Vezirden,
Cahser⁴¹ edin köprüsünü ğafilden.

Tez yetişdi şaykalarımız⁴² Savaden,
Aldık köprüsünü şaykalar ilen,
Duydu Nemtze ateş etdi köprüden,
O vakitte yürüş etdik kareden.

Yardık taburunu atlımız ilen,
Gördük ceng ederler şaykalar ilen,
Toplar kurdük Cifir⁴³ dağın üstünden,
Kimse geçirmemek için köprüden.

Kafil gördük kara bulut geriden,
Yetişdi atlı asger Budimden,
Saymaz geçer ateşimiz içinden,
Geçdi cümlecigi gece vakdinden.

Günümüz dir avısdosun beşinde,
Doğdu güneş kırmızı şavkler ile,
Ne bahdsız gün idi o gün Felekden,
Kıyamet günü azizdir o günden.

Çark-ı Felegini kurdu gecede,
Tabiyelerin yaptı Kible semtinden,
Sözümüz agnamaz kazma sesinden,
Nemtze ajder olmuş ğafil gelmekde.

Evçenge⁴⁴ yetişdi Budim semtinden,
Çalar nağarası⁴⁵ dertli yürekden,
Nemtzeler kudurmuş Vezir fendinden,
Zire kayrı idi niyet evelden.

Açıldı gün yüzü ayın beşinde,
Yalbırladı⁴⁶ Nemtze tufengler ile,
Ateş etdi bize sebah vakdinde,
Kanımız çay olmuş çağlar derede.

Atlılar bend⁴⁷ olmuş yayan o günde,
Ne aslan kâr eder ne fil bu cenge,
Gözlerin elbertmiş⁴⁸ kıral Evçenge,
Ciğallar⁴⁹ başinde zırhı bedende.

Bir elinde harba⁵⁰ birde dabançe,
Atı kudurmuşdur kan kokusunden,
Maraş kiralı⁵¹ sağ kol semtinden,
Zılmiher⁵² kiral zırlı sol tarafinden.

Durmaz ateş ider asger üstünde,
Vafir sipahimiz düştü sol semtde,
Lâkin sağ tarafın bozduk semt ilen,
Vezir yazar Padişah e otakden.

Ortası yavuzdır Evcen kiral den,
Zabtetti tabiyemiz kuşluk vakdinden,⁵³
Vezir kendisini yolar sakalden,
Ölürüm der bu cihande dard ilen.

Geçdik tabiyemizden ve haznemizden,
Hemen defderhane kaçsın bu yerden,
Vezirin siması döndü kâğıde,⁵⁴
Nice ki Morada etdi gayriye.

Doru⁵⁵ atın isder atlar içinden,
Ki kurtulsun bari Nemtze elinden,
Vezir ağaları otak dibinde,
Ağlaşırlar sinelerin bu günde.

Kanler çağler güneş ağler bu günde,
Dağlar gürler atlar kışner bu günde,
Yer görünmez ölülerin teninden,
Gök görünmez topların tütüninden.⁵⁶

Sahetimiz say ki öğle vakdinde,
Geldi Maraş⁵⁷ islâm sancak dibinde,
Kürt paşa ilen kılıc kılıca geldiler,
Mutlak sancağımız⁵⁸ yesir etdiler.

Altmış sancak tuğlar ile aldılar,
Paşaları emma oksüz etdiler,
Odaların⁵⁹ kazanları aldılar,
Haci Bekdaş ocağını yıkdiler.

Osmanluyu yap⁶⁰ ve uryan⁶¹ etdiler,
Ordusunu kiral e götürdiler,
Mısır kulun⁶² endamı⁶³ ilen aldılar,
Bosnaliyi kılıcdan geçirdiler.

Cebecimiz ormanlere kaçdiler,
Onda⁶⁴ susuz ve açlıktan öldüler,
Sipahimiz top altında kaldılar,
Korku ilen beyaz bayrak dikdiler.

Nemtze eniniz atlardan zor eder,⁶⁵
Mızrakların bırakmağa zor⁶⁶ eder,
Kafil bir kurşun yetişdi Vezire,
Yaralandı sırtı o song⁶⁷ mahelde.

Bindi dorusuna mahrama⁶⁸ gözde,
Endi Sava kenarına cıblakce,⁶⁹
Bilesi ile⁷⁰ kimse yokdur hizmete,
Ne kılavuz ki Savayı geçire.

Gördü kaçanları Sava kenarde,
Oksüz olmuş gibi gözleri yaşde,
Fıryat eder yarasını sarmağē,
Kimse dahi secde kılmaz⁷¹ Vezire.

Hepsi derde düşmüş çayı geçmege,
Sinelerin⁷² kurtarmak umudile,
Savada çok zay oldular ne ki cengde,
İgirmi bin olduk geçen Vezir ile.

Beç yılından, beter oldu yılımız,⁷³
Sente⁷⁴ günün unutturdu günümüz,
Zire o yıl kayib et(d)ik şeryimiz,⁷⁵
Kesdik merhametsiz yesirlerimiz.

Aldık biz Hüdaden mukabelemiz,
Ona menend⁷⁶ Morada etdiğimiz,
Aldık bu yıl sıra ilen payımız,
Rabbim Sen eyledin şerî işimiz.

Amin.⁷⁷

Görüldüğü gibi, destanın muhteviyatı, gerek Osmanlı ve Avusturya ordularının askeri güçleri, gerek muharebenin seyri ve gerekse ihtiva ettiği diğer kıymetli bilgiler bakımından, mühim tarihi bir vesika veya kaynak addedilebilir. Bu sefer hakkında Türkçe kaynaklarda mevcut bilgiler mahdut olduğundan bu metin daha önem kazanmaktadır.

Burada yazımız sona ererken, yazı heyetine ve bilhassa bana bu makaleyi yazma fırsatı veren Sayın Gudrun Schubert'e teşekkürlerimi arz ederim.

Bu vesile ile aynı zamanda, değerli araştırmacı ve muhterem dostumuz Dr. Robert Anhegger'in 75. doğum yıldönümü münasebetiyle, en hararetli tebriklerimizi ve en iyi dileklerimizi sunarız.

1. Aslen İstanbullu olan, Puzayan adını taşıyan ve Mikhitaristler tarikatına mensup işbu din adamı, 1714'te rahip takdis edilmiş ve 8 Ekim 1737'de Belgrad'da ölmüştür. Kapriyel Ayvazovski, *Badmutyun Osmanyan Bedutyan* (Osmanlı Devleti Tarihi) adlı eserinin ikinci cildinin 145. sayfasında, Methon'un 17 Ağustos 1715'te fethedildiğini kaydettikten sonra, bu hususta verdiği bir dipnotta şöyle demektedir: "Methon'un fethinin itimada şayan teferuatını bizim rahiplerden Hagop Puzayan ve Eğinli Ğazar vermektedirler. Şehrin zaptının vakalarına müşahit olduktan sonra, onlar da Osmanlılar tarafından esir alınıp Hristiyanlara satıldılar ve birçok kazalardan kurtularak Venedik'e vardılar." İşbu bilgilerin ışığı altında, ertesi yıl da Varadin seferi hakkında bir destan telif ettiği düşünülebilir.
2. Doğrusu 1129 olacaktır.
3. Müslim.
4. Doğrusu takdir olmalıdır.
5. İşbu "eyvah" kelimesi, müteakip üçüncü ve dördüncü kıtaların dördüncü mısralarının sonunda ve diğer dörtlüklerin de ilk mısralarının sonunda tekrarlanmaktadır.
6. Zira.
7. Yeniçeri fedai askeri.
8. Cesur süvari.
9. Yani yüz doksan yedi bin demek istiyor.
10. Tam sayısı demek istiyor.
11. Hepimiz.
12. Doğrusu "örflü" olmalıdır ki, müthiş veya korkunç manasını haizdir.
13. Doğrusu Ahmed Paşa olmalıdır ki, Rumeli Beylerbeyi Sarı Ahmed Paşa ile aynı şahıstır (İsmail Hakkı Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, c. IV, s. 9).
14. Birçok.
15. Daha.
16. Ermenice tercümesinde Yavarin şeklinde yazılıdır. Ermenice metinden yer ismi olduğu anlaşılıyor. Muhtemelen Macaristan kastediliyor, her ne kadar Macar ismi daha sonra geçmekte ise de.
17. Casuslar.
18. Muti.
19. Aşk kelimesi burada heyecan manasıyla kullanılmıştır. Ermenice tercümesinde ise ümit kelimesi mevcuttur.
20. Ejder, ejderha.
21. Görüldüğü gibi, Ayvazovski'ye göre dört bin işçi çalışmıştır.
22. Taarruz.
23. Türkçede müphem olan mısraın Ermenicedeki karşılığı şudur: Ata (beygire) soralım diye vezire cevap verdi.

24. Ermenice metinde, istedi manasıyla tercüme edilmiştir.
25. Ermenice karşılığı ordusu kelimesidir.
26. Ash minnet olan işbu kelime, Ermenice metinde tavassut etmek manasıyla kullanılmıştır.
27. Doğrusu "fısfıs" olacaktır. Ermenicede hoşnutsuzluk anlamıyla tercüme edilmiştir.
28. Şüphe.
29. Türkçe metinde sehven "içinde" yazılmıştır. Ancak Ermenice tercümesinde işine kelimesi vardır.
30. Birinci yazmada "cege" kelimesi mevcuttur.
31. Ermenicede intikam manasıyla tercüme edilmiştir.
32. Tabya.
33. Ermenicede hücum anlamıyla çevrilmiştir.
34. Birinci yazmada "etdik" kelimesi bulunmaktadır.
35. Bu kelimenin hem zorla, hem de akabinde manası vardır.
36. Öldürdüler.
37. Muhtemelen geceleyin demek istiyor. Ermenice metinde bu kelimenin karşılığı yoktur.
38. Önüne.
39. İkinci yazmada "getdi" yazılıdır.
40. Emredildi demek istiyor.
41. Ermenice metinde bu kelimeye muhasara manası verilmiştir. Aslı mahsur olabilir.
42. Bir nevi gemi.
43. Bu isim birinci yazmada "Cifer" şeklinde geçmektedir. Bugünkü adını tespit edemedik.
44. Mareşal Prens Eugène kastediliyor.
45. Nağara veya nakara küçük bir davuldur. Askeri bando manasını da haizdir.
46. Doğrusu yalbirdamak veyahut yaldıramak olacaktır ki, parlamak demektir.
47. Kanaatimizce, işbu kelime burada tabur veya alay manasıyla kullanılmıştır.
48. Bu kelimeyi, Ermeni harfli Türkçe sözlüklerde dahi bulamadık. Ermenice tercümesinde çok sert bakmak anlamı verilmiştir.
49. Aslı sorguç manasına gelen ciğa kelimesi olabilir. Ermenicedeki karşılığı müphemdir.
50. Harba veya harbe mızrak demektir.
51. Ermenice metinde Prens Maraş şeklinde tercüme edilmiştir. Muhtemelen mareşal manasıyla kullanılmıştır ve Evgenios kastediliyor.
52. Bu isim Ermenice tercümede de Prens Zılmıher olarak kaydedilmiştir. Muhtemelen Bonneval ima edilmektedir.
53. Kuşluk vakti, sabah erken demektir.
54. Bembeyaz oldu demek istiyor.
55. Kızıl renkli.
56. Dumanından demek istiyor.
57. Muhtemelen Mareşal Evgenios kastediliyor.

58. Kanaatimizce sancak-ı şerif ima ediliyor. Ancak, İsmail Hakkı Danişmend'in *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*'nde sancak-ı şerifin güçlükle Belgrad'a kaçırıldığı kaydedilmiştir (c. IV, s. 10).
59. Yeniçeri kıtaları kastediliyor.
60. Doğrusu "yuf" olacaktır ki imha demektir.
61. Çıplak.
62. Birliklerinin.
63. Ermenice metne göre, burada, kütle halinde manasıyla kullanılmıştır.
64. Orada.
65. Nemtze, atlardan ininiz diye ısrar eder, demek istiyor.
66. İkinci yazmada göz kelimesi bulunmaktadır.
67. Son.
68. Mahrama veya makrama mendil demektir.
69. Ermenice karşılığı olarak, "yalnız" kelimesi kullanılmıştır.
70. Beraberce.
71. Ermenicede "hizmet etmek" kelimesi mevcuttur.
72. Sine, yani göğüs, burada nefis manasıyla kullanılmıştır.
73. Kanaatimizce, 1683 yılı Viyana bozgunu ima ediliyor. Beç, Viyana'nın Macarca eski adıdır.
74. Ermenice metinde "senet" kelimesi kullanılmıştır ki, senenin eski adıdır.
75. Şeriatımızı.
76. Benzer.
77. Bu kelimenin yanında Ermenice "verç" kelimesi mevcuttur ki, son demektir.

Mecmua-i Ahbar Hakkında*

Tarih ve Toplum dergisinin 1987 Eylül sayısında (s. 4) dercedilen ve Sayın Meliha Yetkin tarafından hazırlanan "Osmanlı Basını'nda Yüz Yıl Önce Bu Ay" başlıklı yazıda, Ermeni harfli Türkçe *Mecmua-i İhbar* adlı bir gazetenin 2 Eylül 1887 tarihli nüshasından da iktibas yapılmıştı.

Halbuki, bu ismi taşıyan bir gazete bilinmemektedir. Doğrusu *Mecmua-i Ahbar* yani Haberler Mecmuası olmalıdır. Filhakika, 1884-1914 yılları arasında İstanbul'da Hovhannes Tolayan'ın (1856-1936) imtiyazı altında ve Ermeni Katolik Patrikhanesi'nin resmi organı olarak, haftada iki defa çıkan bu isimli bir gazete (4 sayfa, 43x28 cm ebadında) mevcuttur ki, 1884-1906 yılları arasında Ermeni harfli Türkçe ve 1906-1914 yılları arasında ise Ermenice olarak intişar etmiştir.

Birkaç satır bilgi de, gazeteyi neşreden hakkında verelim.

Hovhannes Tolayan, Ermeni Katolik cemaatine mensup bir gazeteci ve mütercimdir. 1856'da İstanbul'da doğup 1936'da orada vefat etmiştir. İlk tahsilini İstanbul'da yaptıktan sonra, Venedik'teki Mikhitaristlerin manastırında eğitimine devam etmiştir. İstanbul'a döndükten sonra, bir müddet Mektab-i Tıbbiye'de de tahsilde bulunmuştur. 1877-1878 yılları Osmanlı-Rus Harbi'nin arifesinde, Bedros Mağakyan'ın (1826-1891) tiyatro kumpanyasında kısa bir müddet aktörlük de yapmıştır. Müteakiben, Garabed Panosyan'ın (1826-1905) *Manzume-i Efkâr* gazetesinin yazı işleri müdürü olmuştur. Bu sıralarda, Ermeni Katolik Patriği ve Kardinal Andon Hasunyan'a (1809-1884) karşı cephe alan Ermeni Katoliklerin partisine de katılmıştır. Patrik Boğos Terziyan'ın (1855-?) gününde ise Ermeni Katolik Patrikhanesi'nin müdürlüğüne atanmıştır. Hasunist ve Anti-hasunist Ermeni Katoliklerin mücadeleleri esnasında bir müddet hapsedilmişse de, muhtemelen bir avukat olan Enfiyecian'ın etkin müdafaası sayesinde beraat etmiştir.

Fransızcadan Ermeni harfli Türkçeye çevirdiği yirmi kadar roman 1876-1893 yılları esnasında İstanbul'da neşredilmiştir.

* *Tarih ve Toplum* dergisinde (no. 46, Ekim 1987, s. 2) "Okuyucu Mektupları" köşesinde yayınlanmıştır.

İki oğlu olmuştur. Birincisi Ervant veya Yervant Tolayan (1883-1937) tanınmış bir mizah yazarıdır. İstanbul'da doğup, 1932'den ölümüne kadar Erivan'da yaşamıştır. Müzisyen olan ikinci oğlu Krikor Tolayan ise İsviçre'de ikamet etmiştir. Tanınmış müzisyen Sinanyan Biraderlerin de dayısıdır.

Manchester Ermenilerine Ait Ermeni Harfli Türkçe Eski Bir Belge*

Tarih ve Toplum dergisinin 1988 Temmuz sayısında (no. 55, s. 43-45) Sayın Zafer Toprak'ın "Hürriyetin İlânı ve Ermeni Tüccarları" başlıklı ilginç bir yazısını zevkle okuduk. Zira, İkinci Hürriyet'in akabinde, Manchester'daki Ermeni cemaati tarafından düzenlenmiş bu gibi bir ziyafeti ilk defa işitiyorduk. Filhakika, Başpiskopos Muşeg Serovpyan'ın (1869-1951) 1911'de Boston'da neşredilen *Mançistın Hay Kağutu* (Manchester Ermeni Kolonisi) adlı Ermenice eserinde dahi bu gibi bir bahis yoktur.

Buna karşılık, kitabın 38-39. sayfalarında, oldukça enteresan daha eski Türkçe bir belgeye rast geldik ki, makalemizin ikinci kısmında sunacağız. Önce, Başpiskopos Kevork Ütüciyan'ın muhtasar biyografisini takdim ediyoruz. Başlıca kaynağımız 1914 yılı Teotik'in *Amenun Daretsuysı* (Herkesin Yılığ, s. 234-237) adlı salnamesidir.

1851 yılı Eylül ayında Beyoğlu'nda doğmuştur. Gençliğinde Kudüs Ermeni Patrikhanesi'ne giderek, orada tahsilde bulunmuştur. 1875'te Armaş Manastırı'nda, Piskopos Horen Âşıkyan (bilahare patrik, 1888-1894) tarafından rahip takdis olunmuştur. 1877'de İstanbul'a gelmiştir.

1879'da Köstence Ermenilerinin ruhani reisi tayin edilmiştir. 1880'de orada bir kilise inşa etmiştir. Aynı yıl Başrahip olmuştur. Bir müddet sonra Romanya'nın Fokşan şehrindeki Ermenilerin dini reisi nasbedilmiştir. 1833'te İstanbul'a avdet etmiştir. 1866'da patrik vekili görevine atanmıştır. Aynı zamanda Patrikhane Ruhani Meclisi'ne de üye seçilmiştir. 1889'da Erzurum Ermenilerinin marhasası tayin edilmiştir. 1890'da ikinci defa patrik vekili nasbolmuştur. Aynı yıl, Mısır Ermenileri marhasalığına getirilmiştir. 1892'de Eçmiyadzin'e giderek, gatoğigosluk seçimine iştirak etmiştir. 1895'te görevinden istifa etmiştir. 1897'de Mısır'dan Marsilya'ya geçmiştir. Bir müddet sonra İstanbul'a dönerek, Üsküdar'daki Surp Garabed Kilisesi'ne vaiz tayin olunmuştur. 25 Ekim 1898'de Eçmiyadzin'de piskopos takdis edilmiştir. 1899'da Başpatrik Mıgırdiç I. Hırimyan

* *Tarih ve Toplum* dergisinde (no. 58, Ekim 1988, s. 26-27) "Manchester Ermenilerine Ait Ermeni Harfli Eski Bir Türkçe Belge" başlığıyla yayınlanmıştır.

(1820-1907) tarafından, Avrupa Ermenilerinin marhasalığına atanmıştır. 11 Kasım 1904'te mezkûr başpatrik tarafından Manchester ve Londra Ermenilerinin ruhani reisi tayin edilmiştir.

25 Haziran 1905'te görevine başlamıştır. 1907 yılı Ağustos ayında, Hırimyan Gatoğigos'un emriyle, Avedis Aharonyan (1866-1948) ve Hovhannes Şahnazar'la (1856-1942) beraber, Berlin Muahedesi'nin 61. maddesinin ifasını rica etmek üzere, Lahey'deki İkinci Sulh Konferansı'na iştirak etmiştir. Fakat teşebbüs akim kalmıştır. 1 Nisan 1909'da Adana'da vuku bulan müessif olaylardan dolayı, Osmanlı parlamentosuna, sadrazama, şeyhülislama ve Selanik'teki komitenin merkezine protesto telgrafı çekmiştir. 1913'te Ermeni sorunu ile ilgili delegasyona da üye seçilmiştir.

Başpiskopos Ütücüyan'ın müteakip hayat çizgilerini ve ölüm tarihini maalesef tespit edemedik.

Yazımızın ikinci kısmında, yukarıda sözü geçen Ermeni harfli Türkçe belgeyi tanıtacağız.

Sultan Abdülaziz'in 1867 yılı Avrupa seyahatinde Londra'yı da ziyaret edeceği iştirilince, Manchester'daki Ermeni kolonisi, padişaha karşı minnettarlığını yazılı bir hitabe ile arz etmeyi kararlaştırır. 28 Haziran 1867 tarihinde, bu maksatla bir toplantı da yaparak, istişarelerde bulunulur. Hususi bir delegasyonla, sultana yazılı bir nutuk sunmaya karar verilir. Heyete üye olarak şu şahıslar seçilir: Garabed Ekizyan, Krikor Esayan, Boğos İstepanyan, Bedros Krikorisyan, Dayyan ve Tokatyan. Ruhani reis Rahip Güroyan da delegasyona katılır. Mumaileyh, heyet azalarının sultanın huzuruna fesle çıkmalarını telkin eder. Ancak, öneri kabul edilmez ve delegelerin, Avrupalıların usulüne göre, *coat-dress* veya *dress-coat* (frak) giymelerine karar verilir. 7 Temmuz 1867'deki toplantıda, Rahip Güroyan, üyelerin başlarına fes koymaları hususunda ısrar eder. Fakat, teklif tekrar reddedilir. Bunun üzerine, Rahip Güroyan ve diğer delegeler, Londra'ya hareket ederler. Birkaç gün sonra, padişahın huzurunda yapılan resmi kabulde, üyelerden biri aşağıdaki nutku okur. Mümkün mertebe sadık kaldığımız Ermeni harfli metnin kim tarafından hazırlandığı maalesef işar olunmamıştır.

Cenab-ı Hak ve tekaddes [kutlu] Hazretleri, ziyverefzayı [süsü artıran] arike-i [asil] hilâfet kübra [büyük] ve revnakbahşa-yi [parlaklık veya güzellik veren] serir-ı [taht] saltanat uzma [ulu], şevketlû, kudretlû ve tebaa-yi şahanelerine merhametlû, Padişah-ı âlempenah [herkesi koruyan] ve veli-i niymet-i biminnetimiz [karşılığını aramayan] Efendimiz Hazretlerini ömr-ü sermedî [sonsuz] ile serir-i saltanat-ı seniyelerinde müeyyed [kuvvetli] buyursun, âmin!

Zat-ı şevketsimat-ı [ululuk damgası taşıyan] mülûkânelerinin İngiltera'yı teşrif buyurdıkları vesilesi ile, tebrik ve hırka-i husrevanelerine [hükümdara yakışan] izhar-ı şükranîyet ve ifa-i farîze-i zimmet-i [boyun borcu] ubu-diyyet [kulluk, bağlılık] ve sadakat ve ed'ye-i [dualar] hayriye-i ömr-ü şevket-i Cenab-ı Cihandarîye [cihana hükmeden], kemal-ı iştîyakla [özleme] arzukeş [yürekten isteyen] bulunduklarından, tebaa-i sadıka-i Saltanat-ı Seniyelerinden [yüce saltanatın sadık uyrukları] ve Ermeni Milletinden olub, Londra'da, Manchester'da müctemi [topluluk] ve İngiltera'nın cevânib-ı [taraflar] sairesinde mütemekkin [ikamet eden] tüc[c]lâran kullan işbu efkâr-ı sadık ve sadakat-ı samimiyelerinin huzur-ı merahimnüşur-ı [merhametler dağıtan] Hazret-i Tacdarîlerine arz ve takdim ile beraber, bunun kabul-u niymet-i celîlesini kemterane [tevazu ile] temenni ve istircaya [istirham etmek] cesaret iderler.

Heman Cenab-ı Rabb-ı Ahd-ı mübarek ömr-u ikbal-ı Şahanelerini serir-ı saltanat-ı seniyelerinde ilel ebed muazzez [izzetli] ve efzun [ziyade] kılub, eyyam-ı [günler] meserret-ı [sevinç] mülûkânelerinin müşahede emsal-ı abidesi ile cümle âlemi mesrur-ül-kalb buyursun, âmin!"

Rahib ve vekilan-ı

Millet-i Ermenyan

Delegeler, sultanın nezdinde kendilerine teslim edilen vazifeyi ifa ettikten sonra, Manchester'a avdet ederler. Yalnız Rahip Güroyan Londra'da kalır. 17 Temmuz 1867'de heyet, kendilerine yapılan resmi kabul hakkında umumi meclise bilgi verir. Bilhassa Sultan Abdülaziz'in ve o sıralarda hariciye nazırı olan Keçecizade Fuad Paşa'nın (1815-1869) gösterdikleri hüsn-i kabulden üyeler sitayişle bahsederler.

Bu vesile ile şunu da kaydedelim ki, Manchester Ermenileri 1869-1870 yıllarında bir şapel de inşa etmişlerdir.

II. Mahmud'a Dair Dört Manzum Methiye*

Osmanlı padişahları arasında, Hristiyanlara en fazla sempati besleyen üç hükümdardan ilki, Sultan II. Mahmud olmuştur. Bilhassa Ermenilere çok iyi nazarla bakmıştır. Kanaatimizce bunda, akıl hocası ve darphane emini Kazaz Artin'in (nam-ı diğer Harutyun Amira Bezciyan, 1771-1834) de büyük etkisi vardır.

Asıl mevzuya geçmeden, tarihçi ve müderris Avedis Berberyan'ın (1798-1873) 1871'de İstanbul'da, ilk Ermeni kadın sahne sanatkârı Arusyak Papazyan-Bezirciyan'ın (1841-1907) ve kocası ressam Sepon Bezirciyan'ın (1839-1920'den sonra) maddi yardımı ile basılan *Badmutyun Hayots* (Ermeniler Tarihi) adlı çok önemli eserin sonunda bulunan "Kronoloji" kısmından istifade ederek, Sultan II. Mahmud'un şahsı ile ilgili biyografik kısa bilgiler vermek istiyoruz. Çünkü muhtemelen Türkçe kaynaklarda bunlardan bazıları ya meçhuldür veyahut günü gününe tarihleri belli değildir. Berberyan, Miladi tarihlerle birlikte, umumiyetle Hicri tarihleri de kaydetmiştir. Vakayinamesi 1769-1860 yıllarını kapsamaktadır.

13 Ramazan 1199/9 Temmuz 1785'te Sultan I. Abdülhamid'in oğlu Mahmud doğdu (s. 438).

4 Cemaziyelâhır 1223/11 Ağustos 1808'de Sultan Mustafa, Sultan Selim'i boğdurdu. Bunun üzerine, Rusçuklu Mustafa Paşa hiddetlenerek, veziri (sadrızamı -K.P.) makamından aldı ve Saray-ı Hümayun'u basarak, Sultan Mustafa'yı tahttan indirdi ve yerine Sultan II. Mahmud'u tahta çıkardı. Kendisi de vezir-i âzam oldu. Yeniçerilerin bir çoğunu da imha etti (s. 447).

6 Şaban 1225/4 Temmuz 1810'da Sultan Mahmud'un Hamid adında bir oğlu doğdu (s. 449).

27 Zilkade 1225/19 Ağustos 1810'da Sultan Mahmud'un Bayezid isminde bir oğlu dünyaya geldi (s. 449).

13 Eylül 1816'da padişahın sarayında yangın vuku buldu ve sultanın iki yaşındaki kızı, sütanası ile birlikte yandı (s. 452).

* *Türk Tarih Kurumu Belleteni*'nde (no. 211, Aralık 1990, s. 1053-1071) "İkinci Sultan Mahmud'a Dair Ermeni Harfli Türkçe Dört Manzum Methiye" başlığıyla yayınlanmıştır.

- 1 Ekim 1819'da sultanın Ahmed isminde bir oğlu doğdu (s. 455).
- 3 Aralık 1819'da padişahın oğlu Sultan Süleyman öldü (s. 456).
- 12 Ocak 1820'de padişahın oğlu Sultan Ahmed, üç aylık iken öldü (s. 456).
- 7 Cemaziyevvel 1237/8 Nisan 1822'de padişahın Ahmed isminde bir oğlu dünyaya geldi (s. 466).
- 2 Şubat 1823'te padişahın oğlu Sultan Bayazid 14 yaşında iken, çiçek hastalığının kurbanı oldu (s. 467).
- 11 Şaban 1238/11 Nisan 1823'te padişahın oğlu Sultan Mecid doğdu (s. 468).
- 29 Şaban 1240/30 Aralık 1825'te padişahın oğlu Sultan Mehmed öldü (s. 470).
- 15 Şaban 1245/27 Ocak 1830'da padişahın oğlu Sultan Abdülaziz dünyaya geldi (s. 483).
- 23 Mayıs 1831'de Sultan Mahmud Boğaz'daki kaleleri ziyaret etmek için Çanakkale'ye ve Boğçaada'ya gitti (s. 483).
- 23 Haziran 1831'de avdetinde, Ermeniler, Rumlar, Katolikler ve Yahudiler, Ahırkapı'nın önünde sultanı karşıladılar (s. 483).
- 27 Haziran 1833'te milliyeti ne olursa olsun, devlet ricalini Nişan-ı İftihar ile taltif etti (s. 486).
- 12 Temmuz 1833'te Sultan Mahmud'la Hıdiv Medmed Ali Paşa arasında sulh muahedesi imzalandı (s. 486).
- 12 Mayıs 1834'te Padişahın kızı Saliha Sultan Halil Paşa ile evlendi (s. 488).
- 16 Recep 1251/24 Kasım 1835'te padişahın oğlu Nizameddin doğdu (s. 490).
- 15 Nisan 1836'da padişahın kızı Mihrimah Sultan Said Paşa ile evlendi (s. 491).
- 28 Nisan 1836'da şehzadelerin Kâğıthane'de sünnet düğünü yapıldı. Merasime, Ermenilerin, Rumların, Katoliklerin ve Yahudilerin çocukları da, padişahı tebrik etmek üzere davet edildiler ve hocaları ile birlikte sultan tarafından mükâfatlandırıldılar (s. 491-492).
- 11 Temmuz 1836'da Sultan, portresini şehrin askeri binalarına astırdı ve karşı gelenleri cezalandırdı (s. 492).
- 1 Nisan 1837'de Saçlı Şeyh isminde bir derviş, yeni inşa edilen Galata Köprüsü'nün üzerinde Sultan Mahmud'un karşısına çıkarak, onu ahmakça azarladı ve aynı yerde idam olundu (s. 493).

17 Nisan 1837'de Sultan Mahmud Karadeniz'deki Varna, Rusçuk, Si-
listre ve Vidin kalelerini ziyaret etti ve 25 Mayıs'ta avdet etti (s. 493).

26 Nisan 1839'da Sultan Mahmud istiska (*hydropisie*) hastalığına tutul-
du ve hava tebdili için kız kardeşinin Çamlıca'daki köşküne gitti (s. 497).

21 Rebiülâhır 1255/19 Haziran 1839'da Sultan Mahmud vefat etti ve
yerine 18 yaşındaki (1823'te doğduğuna göre 16 yaşında -K.P.) oğlu Sul-
tan Mecid tahta geçti (s. 498).

Şimdi de asıl mevzuya geliyoruz. Elimizin altında bulunan birinci, ikin-
ci ve üçüncü şiirler, Papaz Hovhannes Sakayan-Hünkârbeğendi'nin kale-
minden çıkmıştır. Türkçe yazarın ünlü bir şair olmasına rağmen, Türkçe
kaynaklarda hemen hemen hiç bilinmeyen şairi önce tanıtmak istiyoruz.

Papaz Hovhannes veya Ohannes Sakayan-Hünkârbeğendi hakkında
elimizin altında kayda değer üç kaynak mevcuttur. Kronolojik sıra ile bi-
rincisi ve en etraflısı, araştırmacı Apraham Ayvazyan'ın (1846-1909)
1893'te İstanbul'da Karekin Bağdatlıyan'ın (1851-1912'den sonra) mat-
baasında neşredilen *Şar Hay Gensakrutants* (Ermeni Biyografileri Serisi)
adlı eserin ikinci cildidir (s. 8-32).

İkincisi, Melkon Asadur'un (Hımayak Uğurluyan) (1873-1942) İstan-
bul'da K. M. Makasciyan'ın Gütemberg adlı matbaasında 1931'de basılan
Yerektaryan Badmutyun Baladu Surp Hreşdagabed Yegeğetsvo, 1627-1931
(Balat Surp Hreşdagabed Kilisesi'nin Üç Yüz Yıllık Tarihi) adlı eseridir
(s. 223-229).

Üçüncüsü ise araştırmacı Bimen Zartaryan'ın (1880-1956), 4 ve 5
Aralık 1944 tarihli *Jamanak* gazetesinde dercedilen makalesidir. Daha faz-
la birinci kaynaktan istifade ederek, önce Papaz Hovhannes'in biyografi-
sini sunuyoruz.

Kendisinin hazırladığı Türkçe mezar taşının kitabesine göre 1773'te,
Ermenice mezar taşı kitabesine göre ise 1774'te Balat'ta doğmuştur. Me-
zar taşının kitabesine göre, pederi sakaların bölükbaşı olan Tavit ismin-
de biridir. Bundan dolayı ahvadı Sakayan soyadını almıştır. Zartaryan
onun 10 Eylül 1794'te vefat ettiğini yazıyorsa da, 1949'da Edirnekapi
Mezarlığı'nda tesadüf ettiğimiz mezar taşının kitabesine göre, 10 Eylül
1798'de ölmüştür. Zartaryan, Bayburtlu olduğunu da yazmıştır; ancak,
mezar taşının kitabesinde doğum yeri kaydedilmemiştir. Uğurluyan'a gö-
re de Saka Tavit Bayburt'tan Trabzon'a hicret etmiştir. Orada evlenmiş-
se de, karısını erken kaybetmiştir. Bunun üzerine İstanbul'a gelerek, Di-

ruhi isminde bir kızla tekrar evlenmiştir. Asıl adı Serovpe olan Hovhannes Sakayan işbu izdivaçtan doğmuştur. Saka Tavit aynı zamanda, ünlü dilci ve tarihçi Balatlı Kevork Tıbir Der-Hovhannesyan'ın (1736-1811) amcasıdır.

Serovpe'nin ilk öğretmeni amcazadesi mezkûr Kevork Tıbir olmuştur. Müteakiben, bir Türk hocadan da dersler alarak, Türkçedeki bilgisini de ilerletmiştir. Sekiz yaşında iken, Patrik Hagopos Seropyan'ın (1788-1862) pederi, keresteci Serovpe Sütçüoğlu'nun yanında çıraklığa başlamıştır. Yıllar sonra kendisi de bir kereste mağazası açmışsa da, bir yangın neticesinde mahvolmuştur. Ancak, Kaptan-ı Derya Tahir Paşa'nın (?-1851) kayın-pederi Şeritçi Lâtif Ağa'nın hayırseverliği sayesinde yeni bir dükkân açabilmiştir. Onun tavassutu ile, Tersane'nin kerestelerini de kendisi temin etmiştir. 1801'de eski patronunun kızı Veronik ile evlenmiştir.

1825'te Balat'taki Surp Hireşdagabed Kilisesi'ne yönetim kurulu üyesi seçilmiştir. Aynı yıl, aynı kilise üzerine, Kumkapı Meryem Ana Kilisesi'nde Asdvadzadur Başpiskopos'un (bilahare patrik, 1768-1846) eliyle, papaz takdis edilmiştir.

Dostu, Keçecizade İzzet Molla'nın (1785-1829) yardımı ile, şiir yazmakta bir hayli başarı kazanmıştır. Onun delaleti ile, Sultan II. Mahmud'un huzuruna da kabul olunmuş ve şiirleri padişah tarafından takdir edilmiştir. Bir rivayete göre, Hünkâr onun çok uzun ve beyaz sakalını da beğenmiştir. Bundan sonra, Sakayan soyadını terk ederek, Hünkârbeğendi lakabını kullanmıştır. Şiirlerini ise, "Selisî" mahlası ile imzalamıştır ki, düzgün ve akıcı manasını haizdir.

Apraham Ayvazyan'a göre, Sultan Mahmud'a, İzzet Molla'ya, Kazaz Artin'e ve Darphane emini Düzyan'lara dair manzum tarihler yazmıştır. 1890 sıralarında, bunların elyazmaları torunları Kamik (Kamağıyel) ve Patrik (Partoğimeos) Hünkârbeğendiyan'ların nezdinde bulunmaktaymış.

Papaz Hovhannes Hünkârbeğendi mezar taşının kitabesine göre, 7 Ekim 1837 tarihinde vefat etmiştir. Ölümünden az önce, mezar taşı için bir kitabe de kaleme almıştır ki, Apraham Ayvazyan (s. 31) ve Bimen Zartar-yan neşretmişlerdir. İlgilenenler için, metnini burada da dercediyoruz.

1. Benden ibret al gelib ey zedegân,
Çark-i keş retarden? ah-i fiğan.
2. Defteri içte beni çün gördü çok,
Akıbet dünyaden itdi beni yok.

3. Sad hezar hamdola ki kabrim yeri,
Secdegâh-i zülcelâl hazretleri.
4. Altmış dörtde kıldı Felek yaşıme,
Böyle yazsınlar bu mezar taşıme.
5. Gülmedim güldürmedi asla inan,
Rahmi yok çark-i Felekden el'aman.
6. Hasılı бүkdü bu ömrüm defteri,
Üstüme atdı bu taş-i mermeri.
7. Var idi emlâki mali devletim,
Ey birader ger sorarsan şöhetim.
8. Hem Der Ohannes hem de Selisî dir,
Mekânım Balad kilisesi dir.
9. Ey ziyaret iyleyen gör beni hoş,
Gel gel Allah'i seversen geçme boş.
10. Kabrim üzre bir dua kıl bir dua,
Cürmüm af itsün Cenab-ül Kibriya.

Der Hovhannes'in vasiyeti maalesef yerine getirilmemiştir. Hatta Ap-raham Ayvazyan'ın ifadesine göre, 1890 sıralarında henüz üzerine bir mezar taşı dahi koyulmamıştı. Kendisinin ismini taşıyan ve onun gibi papaz olan oğlu Hovhannes Hünkârbeğendiyan (1818-1894) Ermenice 17 satırlık mensur bir kitabe hazırlayarak yazdırmışsa da, edebi bir kıymeti yoktur. İki kitabedeki yaşı da birbirini tutmamaktadır. Türkçede 64 olarak, Ermenicede ise 63 olarak kayıtlıdır. Birincisi bizzat kendisi tarafından kaleme alındığı için, bunun doğru olduğunu kabul edebiliriz.

Mezkûr oğlu da değerli bir eğitimci ve dilcidir. Bilhassa, 1894'te İstanbul'da neşredilen *İsdukapanagan Pararan Hay Lexvi* (Ermenice'nin Etimolojik Sözlüğü) ile tanınmıştır.

Bimen Zartaryan sözü geçen makalesinde, kendi kitabevine ait 138 no'lu Ermeni harfli Türkçe cönkte de, Hünkârbeğendi'nin "Mahşer-i Selisî" başlığı altında, beş altılıktan mürekkep bir semaîsi bulunduğunu kaydederek, son altılığını da yazısına ilave etmiştir. Biz de burada ona yer vermek istiyoruz.

Selîsî bendei Mahşer gününde seyret buna,
Fiğan-i ah u zarimden benim için ider ukba,
Bilcümle ehl-i Mahşer olsa âlâ ile edna,
Serapa evliyalar embiyâler ande hazır ha,
Meğer hep alışan ande şefaât eylesin yoksa,
Mukar(r)er hakkımı hak eylemeklik Hazret Mevlâ.

Zartaryan, işbu şiirin içinde bulunduğu cönkün 200 sayfadan ibaret olduğunu ve 18 rubai, 36 gazel, 70 semaî, 23 kalender, 78 divan ve 5 koşma olmak üzere, 70 şaire ait 230 manzume ihtiva ettiğini işar etmiştir. Ayrıca, Ermeni alfabesinin sırasıyla 70 şairin isimlerini, bazılarının yanında parantez içinde izahatlarla kaydetmiştir. Onları Türk alfabesine göre tasnif ederek, halk edebiyatı tarihçilerine naçiz bir hizmette bulunmak üzere, biz de burada işbu isimleri aynen sunuyoruz:

Abadî (Ebadî), Agâhî, Akif (Paşa), Aşkıya, Bağriya, Baharî, Baki, Cehdî (Cehdiya), Civanî, Cüdaî, Dertli, Dervanî, Fakirî, Fazlı, Fehima (Feyima), Fendî, Feridî, Fethî, Fiğanî, Fiğnat, Fitnat (Hanım); Fizulî (Fuzulî), Hakî (Hakiya), Haletiye, Hamdi, Hazmî (Hazmiya), Hüda, İzzet, Karib (Kâtibî), Kevnî, Lâyikî, Leylâ (Hanım), Mecmuî, Mevzunî, Mülkî (Mülkiya), Nabî (Nabiya), Nadim (Nedimî), Namî (Namiya), Natikî (Natkiya), Nailî, Nazif, Nazirî, Nihadî, Ömer, Pertev (Paşa), Perverî, Radiya, Rağıba, Ratekî (Radeğî), Resmî (Resmiya), Ridaî, Ruhi, Ruknî, Ruştiya, Sabri (Sabriya), Saî, Segâhî, Selisî, Serverî, Seyranî, Şemmî (Şemmiya), Talebî, Vasîf, Vehbi, Yesarî (İsarî, Esarî), Yusuf, Zayıfî, Zulâlî (Zülâlî).

Zartaryan, Selisî'den maada, Ermeni asıllı olduklarını tespit ettiği diğer dört şair hakkında da bilgi vermiştir ki şunlardır:

Agâhî (Üsküdarlı Harutyun veya Artin): Muhtelif türde 24 şiiri mevcuttur. Nami (İstanbullu Agop): Muhtelif türde 30 şiiri vardır. Nihadî (Patrik Hagop Başpiskopos Nalyan, 1706-1764): Dört divanı ve bir kalendarı bulunmaktadır. Serverî (Bursalı Krikor, 1819-1889): İki semaîsine tesadüf edilmektedir.

İşbu kıymetli cönkün, halen Venedik Mikhitaristler Kütüphanesi'nde bulunduğunu tahmin ediyoruz. Zira, Amerikalı araştırmacı Harutyun Kürdyan (1901-1976) Zartaryan'ın elyazmalarının büyük kısmını satın almıştı ve diğerleri ile birlikte onları mezkûr manastıra vasiyet etmişti. Sayısı 350 kadar olan yazmalar, birkaç yıl önce Venedik'e nakledilmişti.

Apraham Ayvazyan, Hünkârbeğendi'nin şairliği hususunda ilginç bir bilgi daha vermiştir (s. 12). Buna göre, 1835'te tahta çıkan Avusturya İmparatoru I. Ferdinand'ın (1793-1875) eşine Osmanlı sarayından hediye

olarak gönderilen entarinin eteklerinin kenarlarına, Selisî'nin yazdığı beyitler işlenmiştir. Ayvazyan'a göre, tarihi entari o sıralarda Viyana Arkeoloji Müzesi'nde bulunmakta idi.

Hünkârbeğendi'nin Sultan Mahmud hakkında telif ettiği ilk manzum methiye, Ayvazyan tarafından, yukarda sözü geçen kitabında neşredilmiştir (s. 11). Şiir altı beşlikten mürekkep olup, her bir beşliğin son iki mısraı nakarattır. Metnini aşağıda dercediyoruz.

1. Ey şehriyar-ı hoş eda,
Ve menba-ı lûtf u atâ,
Ömrün füzun etsin Hüda,
Şad oldu âlem sertapâ,
Şahım sefa geldin sefa.
2. Ey saye-i Perverdigâr,
İtsun heman ol Girdigâr,
Eyyam-ı ömrün sad hezar,
Şad oldu âlem sertapâ,
Şahım sefa geldin sefa.
3. Hakka Süleyman-ı zeman,
Zill-ı Hüda MAHMUD HAN,
Hem padişah hem kahraman,
Şad oldu âlem sertapâ,
Şahım sefa geldin sefa.
4. Devlette sadık ismimiz,
Nakş olmuş halka resmimiz,
Ruh buldu mürde cismimiz,
Şad oldu âlem sertapâ,
Şahım sefa geldin sefa.
5. Gel ey sehavet madeni,
Gördük de şad olduk seni,
Milletde bizler Ermeni,
Şad oldu âlem sertapâ,
Şahım sefa geldin sefa.
6. Çaker Selisî bendeniz,
Subh u mesa nalendeniz,
Daim dua hanendeniz,
Şad oldu âlem sertapâ,
Şahım sefa geldin sefa.

Kanımızca bu nefis şiir, bir bestenin güftesi olmaya layıktır.

Hünkârbeğendi'nin ikinci methiyesi, Kilikya Ermeni Gatoğigosluğu Kütüphanesi'nin 10 sayfalık 198 no'lu elyazmasında bulunmaktadır ve yanılmıyorsak bugüne kadar neşredilmemiştir. İstanbullu bir aileye mensup olan ve halen Yunanistan'da [şimdi Beyrut'ta -Ed.] mukim Bay Garo Aprahamyan, ricamız üzerine pederi vasıtasıyla, fotokopisini tarafımıza göndermek lütfunda bulundu. Kendisine burada da teşekkür ediyoruz.

Manzume 29 beyittir ve aslında altı sayfadır. Ermenice "nodr" denen ufak fakat okunaklı bir yazı ile kaleme alınmıştır ve zamanına aittir. Şöyle ki, bizzat Hünkârbeğendi'nin elyazması olması çok muhtemeldir. Mısraların sonunda bulunan bir iki kelime maalesef okunaksızdır. Metnini hemen hemen aynen aşağıda sunuyoruz.

ŞEREFLİ MAHMUD HAN'IN/NASIL Kİ SANI ŞAH DENİLMİŞTİR

Zehi(y) şahinşehi ol bahdiyar-i Ali Osmanî,
Zehi(y) sahib kran-i kahraman-i Rüşdem-i sani.

O hakan-i mükerrrem padişah-i heft kişver kim,
Kalır dehşetde adem gûş idince şefket-i şani.

O Dârâ'ni muazzam şehriyar-i bâniye-i devlet,
Süleyman-i zemani vâris-i milk-i Süleymani.

Ol sultan-i muzaffer ced-be-ced sultan ez sultan,
Ki kılmış anğâ¹ Mevlâ saltanat-i tahd-i erzani.

Serefraz-ı şahan Sultan Mahmud Hap san kim,
Odur şimdi cihanın padişah-i azimüs şani.

Ferudun-i zeman-i Cemşid-i hakan ile fa(ğ)fur,
Yahod Keykâvus ile Keykûban-i Nuşirevani.

Acem cah ile Behram Belkis ile Hüsrev-i Dârâ,
Sezadır olsalar hep dergehinde kul-u derbani.

O şahın saye-i adlinde âlem hep safasında,
İder gülşende bülbül gül için feryad-i efgani.

Çeker destini devrinde hiç bir kimsenin kimse,
Meğer bus itmeğe talip çeke dest-i suhandani.

Hüdaverdi mükemmel hakka kâmil menbeh-i ihsan,
Hıdiv-i akl-ı evvel gayre mail bir keremkâni.

O şah-i âlemara tahd-i vâlâ bahd-i âlâ kim,
En edna bendesin isderse iyer Mısır'e sultani.

O kim râm olmamış emrin eger ol keremkârın,
Ne denlü server olsa ser verir lebib öz imkânî.

Heman adem midir memduhi sandın ol şehinşahın,
Melekler asumande çığırışır hu zill-i Yezdani.

İnayetde mürüvvetde şefketi adl u adaleti,
Keremde mer(h)ametde gelmemişdir misl u akrani.

Serapâ üsdümüzden sayesin dūr itmeye Mevlâ,
Ol şahın sayesinde bulunmuşuz hep emn u emani.

Ne mimkin² iylemek efsafın eda ol şehinşahın,
Cem olsa cümle dehrin pür kemalin ehl-i irfani.

İnayet menbai âlem penahe mer(h)ametskâre,
Âya şahinşahın âlem hıdiv-i şah-i devrani.

Sipih-r-i bedmenişin dâd elinden elaman olsun,
Bana itdigi cev-r-i zulmin olmaz hadd ü payani.

Çerağan itdürüp her nem ki varse dest-i irhakle,
Harab itdirmedik ne menzirim koydi ne tükânî.

Kulun müstağrak itdi haylice bir deyne kadar,
Dönüp halim nite ada-yi şûmin kalb-i virani.

Egerçi vardır dağlar kadar mendyunluğum³ emma,
Tokun de lûtfunun bir zer(r)esi ger mafider⁴ ani.

Bu abdi acız u mahsun u bikes kim dūrür⁵ pese,
Seliş reaya bendesinden bir senahani.

Yüzün sür yerlere gel desdin açıp bir niyaz iyle,
Ta kim amin diyeler kudsiyan-i⁶ arş-i rahmani.

Şaha şad iyledin bu bendeni lûtf-ı atalarle,
Senin de her ne ise maksudin Hak ide ihsani.

Tığın her kande varse düşmanın olsun vefadari,
Hemişe te(v)fik-i Hak rehberin ey Hüsrev-i sani.

Ol şahın kande var a'daleri kahır eylesün kahhar,
Süre tahtında daim afiyetle dem-i devrani.

Ol şahın bahd-i civan gendüsün pir iyle Mevlâ,
Serir-i saltanatde ömr-ü müdded ide Süp(h)ani.

Hüda eksikliğin göstermesün âlemde ol şahın,
Budur Hak'dan niyazım bahş ide ömr-ü firavani.⁷

Bu maksun kemterin ya Reb duasın müstecab iyle,
Emin et cümle ekderden Hüda'ye ol cihanbani.

Hünkârbeğendi'nin üçüncü methiyesi de aynı elyazmada bulunmaktadır. Şiir dokuz dörtlükten ibarettir ve her bir kıtanın son mısrası nakarattır. Yukarıda bahsettiğimiz "Sultan Mahmud'un Tarihi" adlı manzumesi bu olmalıdır. Birinci dörtlüğün altında Arabi rakamla 1242 tarihi kayıtlıdır ki Miladi 1827 yılına tekabül etmektedir. Üçüncü methiyeyi de aşağıda takdim ediyoruz.

İşte budur ol zatın tarihi
Müjdeler ey dil sana zem çekse bûsud devridir,
Serfiraz-i şah-i âlem bahd-i mesud devridir,
Herkes halinden bihamdillâh hoşnud devridir,
Nakarat
Oldu tarih-i sani-i Sultan Mahmud devridir.
1242-1827

Rabbim ol şahzadelere var ide ol daveri,
İnşallah ol şehin tevfiği Hak dır rehberi,
Çeyru bir vakte kıyas itme burana demleri,
Oldu tarih-i sani-i Sultan Mahmud devridir.

Ol şehin a'dasını kahır iylesün Rabb elibat,
Hak Taalâ iylesün günden güne ömrün ziyat,
Saye-i adlinde olmuş şimdi âlem bir mürat,
Oldu tarih-i sani-i Sultan Mahmud devridir.

Hali kılmış âlemi ağıyardan heç ismi yok,
Çem sitem nâbud-u napeyda gibi hiç resmi yok,
Fitne devrinde inan kim ismi vardır cismi yok.
Oldu tarih-i sani-i Sultan Mahmud devridir.

Bize Hak'dan niymeti yazmadı ol şah-i cihan,
Ömrün efzun ide sıh(h)etle Cenab-i müstean,

Dem bu demdir dem bu demdir müjde dünyaye heman,
Oldu tarih-i sani-i Sultan Mahmud devridir.

Şükri kıl herkes sana rahetde başın var diye,
Nazm ile şöhet bulub rengin kumaşın var diye,
Kim kime kadir gözün üsdünde kaşın var diye,
Oldu tarihi sani-i Sultan Mahmud devridir.

Şimdi rağbed marifet ehlinde çekme intizar,
Ger kemalin var ise iyle bu demde aşikâr,
Şimdi olmayub ne vakıt olsun kemale itibar,
Oldu tarih-i sani-i Sultan Mahmud devridir.

Olma ğafletde gönül iyle düa virdi zeban,
Öyle bir hengâm-i ğurremdir⁸ ki âlem şadüman,
Ey dü çeşmim desde geçmez böyle bir vadd-ü zaman,
Oldu tarih-i sani-i Sultan Mahmud devridir.

Ey Selisî ol şehin asrın Hüda-i lâizal,⁹
Üsdümüzden sayesin dur itmeye her mah ü sal,
Hak Taalâ ırkine göstermesün asla zeval,
Oldu tarih-i sani-i Sultan Mahmud devridir.

Yazımızın üçüncü kısmında, halk şairi Güzlârî'nin, Sultan Mahmud'un vefatı münasebetiyle kaleme aldığı meçhul bir destanı tanıtacağız. Kaynağımız, geçen yüzyılın ortalarından kalma, Sivaslı ozan, mütercim ve muallim, âmâ Tateos Gezürân'a (1838-1910) ait elyazma bir cönktür. İşbu yazma, biri mezkûr şairin kalemine ait olmak üzere, diğer üç cönkle birlikte, torunu Bayan Araksi Herliyan'ın ve kızı, müteveffa piyanist, şair ve ressam Arpine Herliyan'ın nezdinde bulunmakta idi. Halen aslı, aziz dostumuz, değerli nümizmat Sayın Garo Kürkman'a aittir. Bir fotokopisi ise şahsi arşivimizde bulunmaktadır.

Cönkün tamamı 390 sayfadır ve yüzlerce Türk ve Ermeni ozanın şiirlerini ihtiva etmektedir. Yazı kaligrafik değildir ve bazı kelimeler güçlük-
le okunmaktadır. Destan 27 dörtlükten ibarettir. Metni, 386-388. sayfaları kapsamaktadır.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi şair hakkında şu bilgileri vermektedir (c. III, s. 402a):

19. yüzyılda İstanbul muhitinde yaşamış âşıklardandır. Fuad Köprülü'nün bir kaydına ve bir destanın sonundaki ekleme mısralara bakılırsa, Osman-

lı Donanması'na mensuptur. Uzun yıllar bu müesseseye hizmet etmiş ve kendisini "emektar" olarak tanıtmaya yolunu tutmuştur.

Kırım Savaşı üstüne söylemiş olduğu *Destan-ı Sivastopol* başlıklı destanı, iki defa (1857 ve 1892) taşbasması olarak bir destan mecmuasında basılmıştır. Gülzârî, bu destanında, 1855 yılında İngiliz ve Fransız ordularının yardımıyla kazanılan Osmanlı-Rus Savaşı'nı anlatmaktadır. Devrin padişahı Sultan Abdülmecid ile Rusya'yı konuşturduğu bu destanda, savaşın bazı ayrıntılarına da yer verilmiştir.

Şimdi de destanın metnini sunuyoruz.

DESTAN VEFAT-I SULTAN MAHMUD

Gülzârî

Şefketli Mahmude oldi namizac,
Ciğergâh-i sine üryan ağladı
Asla kâr etmedi zahmine ilâc,
Eyub kimi derd-i giran ağladı.

Hasta düşdü asla yüzü gülmedi,
Ne olduğun kendisi de bilmedi,
Aradı derdine derman bulmadı,
İpdida tabibi Lokman ağladı.

Fiğani erişdi arş-i alâye,
Terk etdi Serayı çıkdı uhraye,
Mecluni¹⁰ sığındı gani Mevlâye,
Kelbelâ-i¹¹ ulu meydan ağladı.

Dedi evlâdlarım bana getirin,
Hep beyler paşalar gelin oturun,
Ben ölcüyem menzilime yetirin,¹²
İşitdi valide sultan ağladı.

Der incitmen fukarayı evlâdım,
Ben göçersem kalsın cihanda adım,
Asumane çıkdı ah-i feryadım,
Yıldız gëmer şems-i rahşan ağladı.

Dedi böyle olduğunu bilmezdim,
Bu cihane elden gelse gelmezdim,
Sanırdım ki ben bu derdi bulmazdım
Ciğer parelendi hicran ağladı.

Dedi melek hasret misin yüzüme?
Kuduret ateşin saldın özüme,
Dört etraftan can serildi dizime,
Çezildikce tenimden can ağladı.

Dedi melek nice geldin yanıma,
Dedi Al'osmanım yazık şanıma.
Akıbet pençeni urdun¹³ canıma,
Damarlar sızladı al kan ağladı.

Ah idüb çıkardı başdan dalfesi,
Şeyhler melâikler eyler nefesi,
Can bülbülü uçdu kaldı kafesi,
Ol cema-i pâk-i gülşan ağladı.

Emr-i Hak'dan ecel câmı içildi,
Tabud hazırlandı kefen biçildi,
Bağ-i cennet konçe güli açıldı,
Dağ-i Tuba hur ü gülman ağladı.

Binikiyüz elli beşde fevt oldu,
Kan ile vücudi deruni doldu,
Dergehinde olan hep mahzun oldu,
Kılıc kaftan taht Süleyman ağladı.

Öldüğünü etraftan duyduklar,
Zinnet gömleyini gelib soydular,
Mevtasını beş çifteye koydular,
Hep silkindi bahr i ümman ağladı.

Erişmişdi elliye¹⁴ yaşına,
Felek zehir katdı tatlu aşına,
Bir şah iken gör ne geldi başına,
Mevta tabur tahtirevan ağladı.

Tabud vezir üzareler¹⁵ kolunda,
Melekler hu çeker sağ i solunda,
Merkat-i şerifi Divanyolu'nda,
Hasret imiş kabırısandan ağladı.

Tutub emrini ol Hakk'ın gitdiler,
Etraftan yüzbin tevbet itdiler,
Vanb maheline teslim etdiler,
Aynılınca cümle ihvan ağladı.

Bu bir nasihatdır diyen kardaşlar,
Yed iklim çar köşe tağ ile taşlar,
Gögde melâıklar semade kuşlar,
Duydu Mısır Arabisdan ağladı.

Kim gerü el çekdi andan bu fena,
Medet senden kerem senden Rabbina,
Hafızler okurlar inne feteħna,¹⁶
Zikreleyib şidin züban¹⁷ ağladı.

Fikrolunur Hak emriyle geleni,
Mevlâ rahmet etsin böyle öleni,
Hatadan saklasın geri kalani,
Dediler hep ehl-i iman ağladı.

Atasının şahi geçdi devleti,
Yedi kıral alsın bunun ibreti,
Sultan Mecid Han'e pirlar ümmeti,
Ah edib erbab-i tüvan ağladı.

Dilerim efendim bey ile paşa,
Nüfuzun yürüdsün dağ ile taş,
Edirnekapısı hem Said paşa,
Sevgülü damadı canan ağladı.

Şehid şühedaler üçler yediler,
Cem olub Eyub'e kırklari diler,¹⁸
Eyleyib düvai¹⁹ amin dediler,
Tekbirler çekildi kurban ağladı.

Kuşandı kılıcı şahler serveri,
Nur ile donandı göğü(n) her yeri,
Sultan Mecid Han'e hak(k)ın enveri,
Ziyaret eyliyen şihan²⁰ ağladı.

Ol şahın hizmetin etdiler eda,
Bizler de ederiz sena i duva,
Sultan Mecid Han'e canımız feda,
Böyle dedi cümle insan ağladı.

Beylere bey oldu hem şeh i paşa,
Sadarete geçdi pir Hüsrev Paşa,
Serasker nasboldu ol Halil Paşa,
Cümle rütbedar müşiran ağladı.

Yasına girdiler hep bay i geda,
Peygamber posduna çün oldu heda,
Hatadan saklasın Hazret-i Hüda,
Müminler şaz olub düşman ağladı.

Gel ey gözüm hab-i ğafletden uyan,
Nafîle boş yere gezersin yayan,
Sene binkiyüz elli beşde beyan,
İden tarih-i nümayan ağladı.

Gülzârî seyreden daim cihani,
Kıyametin ezel budur nışani,
Elbetde Hak alır verdiği canı,
Baki değil çok kahraman ağladı.

Yazımızı, Sultan II. Mahmud hakkında çok ilginç bir anekdotla bitirmek istiyoruz ki, şayan-ı dikkat bir tesadüfle, daha önce sözü geçen Kaptan-ı Derya Tahir Paşa ile ilgilidir. Makale, İzmit'e yakın Armaş Manastırında neşredilmiş olan *Huys* (Ümit) dergisinin 1 Mayıs 1869 tarih ve 31 no'lu nüshasında neşredilmiştir (s. 162-163). Tarihe "adil" unvanıyla geçen sultanın adaletini yansıtan işbu yazının, Türkçe kaynaklardan bilinip bilinmediği bizce meçhul olduğundan, tercümesini aynen aşağıda veriyoruz. Eminiz ki ilgi ile okunacaktır.

SULTAN MAHMUD'UN MEŞHUR AHLAK DERSİ

Navarin'de, Osmanlı Donanması'nın başkomutanı olan Tahir Paşa, bütün Doğu'da ve Türkiye'de merhametsizliği ve siyasi önemi ile tanınmıştır. Vay o adama ki, onun hışmına uğrardı. Sultan Mahmud, halkın hayat ve ölüm mesuliyetini devlet ricalinin elinden alıp deruhte ettikten sonra, her ne kadar Tahir Paşa kendi eliyle adam öldürmezdi amma, buna mukabil yeni kanna karşı gelmemek için, falaka darbeleriyle başkalarına öldürttü.

Aşağıdaki hikâye, cennetmekân Sultanın adaletperverliğini ve Kaptan-ı Deryanın merhametsizliğini ispat etmektedir.

1825'te²¹ bir denizci ehemmiyetsiz bir suç işlemişti. Tahir Paşa, karnına 500 defa sopa ile vurulmasını emretti. Ancak, zavallı bahriyeli henüz toplam sayının yirmide biri dahi vurulmadan hayatını kaybetti. Bu barbarca hareket skandala sebebiyet verdi. Keyfiyet, merhametli Sultanın kulağına yetişerek, deruninde infial uyandırdı. Ertesi sabah Tahir Paşa Beylerbeyi Sarayı'na davet edildi.

Tahmininin hilafına iyi karşılandı. Sultan, Arap hizmetkârları tarafından hususi surette hazırlanan rahat el lokum'dan birkaç tane almaya onu mec-

bur etti. Tahir Paşa, ihtiram hareketleriyle yere eğilerek, bir tanesini ağzına götürdü. Ancak, Hünkâr'ın bu büyük hürmetinin bir istihza olmasından korktu.

"Ye, ye, zira sana faydalı olacaktır" dedi misafirperver Sultan, paşanın titreyerek tepsiye yaklaştığını görünce.

Tahir Paşa aç değildi, fakat yine de tevazu ile eğilerek bir tane daha aldı ve rica etti ki, artık yemeye zorlanmasın.

"Devam et, bütün bu lokumları bitireceksin" dedi Sultan.

Tahir Paşa'nın aniden rengi attı. Efendisinin bu icraatının şaka olmadığını anladı. Müteakip lokumlarda zehir olabileceğini tahmin etti. Buna rağmen yemeye devam etti. Ancak boğulacak hale gelince, durakladı ve şunları söyledi:

"Tanrının nazarının üzerinde olduğu Peygamberin vekili bana istediğini yapabilir, lakin artık yiyecek durumda değilim. Arzu ederse başımı vurdursun. Zira lokumlar artık boğazımdan aşağı inmiyor."

Bunun üzerine Sultan Mahmud ona merhamet ederek, şöyle dedi:

"Sen ki 50 adet lokum yiyemiyorsan, maiyettekilerinin 500 adet falaka darbesine tahammül edebileceklerini nasıl tasavvur ettin?"

Padişahın bu azarı üzerine, Tahir Paşa'nın işbu insafsızlığından ve vicdansızlığından vazgeçtiği belki düşünülebilir. Fakat maalesef, sonuna kadar tavrında herhangi bir değişiklik meydana gelmedi. Ancak icraatını Sultan'ın gözünden ve kulağından gizli tutmaya çalıştı.

Bu hususta kısa bir mülahaza da tarafımızdan yapılarak, sözümüzü burada bitirelim.

Merhametten ve insaftan mahrum olduğu anlaşılan Tahir Paşa'nın üzerine, âlicenap ve iyi kalpli kayınpederi Şeritçi Lâtif Ağa'nın da herhangi bir müspet tesir icra etmediği anlaşılmaktadır.

1. Ana, ona.
2. Mümkün.
3. Doğrusu "medyunluğum".
4. "Mahveder".
5. "Durur".
6. Metinde "kuksiyân-ı" yazılıdır.
7. Aslında "firevavi" yazılıdır.
8. Doğrusu "hurrem" olmalıdır.
9. Doğrusu "lâyezal" veya "lâyüzal" olmalıdır ki, "ebedi" demektir.
10. "Mecnunî".
11. "Kerbelâ-i".
12. "Yatırın".

13. "Vurdun".
14. Doğrusu elli dört olacaktır.
15. "Vüzeralar"; vüzera, vezirin çoğuludur.
16. "Fâtiha".
17. "Ziban", güzeller.
18. Kanımızca doğrusu "kırklar idiler" olmalıdır.
19. "Duayı".
20. Kanaatimizce, aslı "şah"ın çoğulu olan "şahan" kelimesidir.
21. Bir baskı hatası sebebiyle 1875 kaydedilmiştir. Doğrusu 1815 veya daha muhtemelen 1825 olmalıdır.

Patrik Basmacıyan'a Verilen Cülus Fermanı*

Türkiye Ermenilerinin 83. Patriği Sayın Başpiskopos Karekin Kazancıyan 13 Ekim 1990 tarihinde Patrikhane'nin Meryem Ana Kilisesi'nde yapılan görkemli bir dini ayinden sonra makamına geçti. Kendilerine burada da, gerek vatana gerekse Ermeni topluluğuna uzun yıllar başarılı hizmetlerde bulunmalarını diliyoruz.

Bu vesile ile, 18. yüzyılın ikinci yarısında, Sultan III. Mustafa tarafından Patrik Krikor Basmacıyan'a, verilen bir beratı tanıtmak istiyoruz. Ayrıca, bu sene vefatının 200. yıldönümüne de tesadüf etmektedir.

Yüzyıllar boyunca, İstanbul ve Kudüs patriklerine, Sis (bugün Kozan) gatoğigosuna ve Anadolu'daki marhasalara yüzlerce ferman ve berat verilmişse de, bunlar mahdut işlere taalluk etmektedir. Ancak, metnini aşağıda sunacağımız beratta, Ermeni patriklerinin geniş yetkileri birer birer açıklanmıştır. Bu husus da, asırlar boyunca Osmanlı Devleti'ne sadıkane hizmet eden Ermeni topluluğuna karşı, padişahların beslediği hüsni niyetin ve gösterdikleri takdirin bir nişanesidir.

Berata geçmeden önce, Sayın Patrik Kazancıyan'ın ve Patrik Basmacıyan'ın muhtasar biyografilerini sunmak istiyoruz.

Patrik Karekin Efendi 1927'de İstanbul'da doğmuştur. Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nde ilahiyat tahsili görüp, 1950'de ruhani hayata atıldıktan sonra, orada muhtelif yönetim ve eğitim görevlerinde bulunmuştur. 1951 yılı Aralık ayında İstanbul'a avdet etmiştir. 21 Şubat 1952'de rahip takdis olmuştur. 24 Ocak 1954'te üstrahip rütbesine yükselmiştir. 1954-1959 yılları arasında, Üsküdar'daki Surp Haç Ruhban Mektebi'nin müdüriyetini ifa etmiştir. 1959 yılı Aralık ayında Amerika'ya gitmiştir. 24 Ekim 1966'da piskopos takdis edilmiştir. 1966-1981 yılları arasında Avustralya Ermenilerinin dini lideri olmuştur. 1981 yılı Mart ayında Kudüs Ermeni Patrikhanesi Arşiv ve Hazine müdürü tayin edilmiş ve 5 Eylül 1990 tarihinde Türkiye Ermenileri patriği seçilmesine kadar, işbu görevde kalmıştır.

Patrik Kazancıyan, Avustralya'da bulunduğu yıllarda, ırk, din ve dil ayrımı yapmadan, Türkiye'den oraya göç edenlere yardımını esirgeme-

* Tarih ve Toplum dergisinde (no. 88, Nisan 1991, s. 37-40) "18. Yüzyılda Patrik Basmacıyan'a Verilen Cülus Fermanı" başlığıyla yayınlanmıştır.

miştir. O sıralarda, Sidney fahri başkonsolosu olan A. E. Çetintaş, yaklaşık 1967'de İstanbul'da neşredilen adı meçhul Türkçe bir gazetede, hakkında şunları yazmaktadır:

Avustralya ve civar adalar patrikliği mevkiinde, halihazırda, bizim için büyük bir şans olarak ifade edilecek Papaz Karekin Kazancıyan adında çok sevimli bir şahsiyet vardır.

Karekin Kazancıyan, Türk tabiiyetinde olup, ihtilal zamanında Ümraniye'de yedek subaylığını yapmak üzere Amerika'dan gelmiştir.

40 yaşlarında olan Kazancıyan, burada her ne kadar Ermeni cemaati lideri ise de, Türk oluşu hasebile, bize o derecede yardımcıdır ki, başımızın her sıkıştığında, boşta ve iş arayan her Türkün günlerce peşinden koştuğunu, takdir ve minnetle burada anmak isterim. Dünyanın birçok yerlerinde, bilhassa uzun süre oturduğumuz Amerika'da da Ermeni papazlarını bilirim, fakat Kazancıyan isterse alınsın, ben onda çok fazla Türk'e benzer emareler gördüm ve görmekteyim. Bizim iş bulma fahri muhtarımız olarak, Avustralya'da iki cemaat için bir yakınlaşma tesisinde önemli rol oynayacağına kaniim.

Her toplantımıza gelir, her derdimizde karşımıza çıkar ve aramayışımızda bin bir takaza ile eline geçirdiği birkaç Ermeni ailesini Türklerle tanıştırır. Hatta bir defasında, Hostel'e bir Ermeni aile için gittiğinde, İstanbullu bir aileyi görür. Öylesine mahzun olan bu aile ile meşgul olarak, arabasına alıp doğru bana getirmişti. Yolda da, o ailenin çocuklarına aldığı bir iki oyuncakla, onların nasıl kalplerini fethettiğini ve şimdi ise yerleştiği o ailenin de iyi bir dostu olarak, "Uncle Father" diye çocukların çağırdıkları Kazancıyan Efendi, Sidney'de herkesin "Father" (Baba) diye çağırdıkları adamdır.

Patrik Krikor Basmacıyan'a gelince, terceme-i halinin özetini, 1985'te şehrimizde neşredilen, ünlü İstanbul Ermeni Patriği Hovhannes Golod'a (1678-1741) hasredilen geniş kapsamlı monografimizden alıyoruz (s. 106-114). Zira onun başlıca şakirtlerinden biri olmuştur.

Patrik Basmacıyan, 1715'te İstanbul'un Samatya semtinde doğmuştur. Yörenin Surp Kevork Kilisesi papazlarından Der Movses'in torunu ve papaz Der Asdvadzadur'un da oğludur. Babasının ismiyle, Der Asdvadzadur-yan soyadıyla bilinmektedir.

1737'de rahip takdis olmuştur. Uzun müddet, deniz yolu ile İstanbul'dan Kudüs'e ve Kudüs'ten de İstanbul'a gidip gelen hacı namzetlerinin veya hacıların işlerini tedvir ve yolculuklarına nezaret etmiştir. 1755-1757 yılları arasında Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin Tokat temsilciğini ifa etmiştir. 17 Şubat 1757'de Kudüs Patriği Teodoros (?-1761) tarafından İstanbul Patrikhanesi nezdinde vekil tayin edilmiştir. 1758 veya 1759'da, Kudüs'te Rumlar tarafından gasp edilen, Ermenilere ait mukaddes yerle-

rin geri alınmasında rol oynamıştır. 6 Aralık 1761'de Kudüs patriği seçilmişse de kabul etmemiştir. 11 Mayıs 1762'de Kumkapı taraflarında vukubulan büyük bir yangında, Meryem Ana Kilisesi'nin müştemilatı ile birlikte Kudüs Patrikliği'nin mümessillik binası da yanmıştır. 1763'te Patrikhane'nin güney tarafından, bugün polis aileleri lojmanlarının yerinde bulunan arsaya, yarı kâğıt ve yarı ahşap yeni bir bina yaptırmıştır ki, kuzey tarafındaki duvarı hâlâ mevcuttur.

13 Mayıs 1764'te Patrik Hagop Nalyan (1706-1764) hastalığı sebebiyle, Meryem Ana Kilisesi'nde icra olunan hazin bir törenle, patrikliği kendisine tevdi etmiştir. 15 Mayıs 1764'te Paşa Kapısı'na giderek, Patriklik hil'atını giymiştir. 22 Şubat 1772'de istifa etmişse de kabul edilmemiştir. 28 Kasım 1773'te kati olarak patriklik makamından ayrılıp, Üsküdar'daki Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin manastırına çekilmiştir. 26 Ekim 1774'te Kıbrıs Ermenilerine ruhani reis atanmıştır. 1775 yılı Eylül ayında Kıbrıs'tan Venedik'e geçmiştir. 28 Mayıs 1776'da ise Venedik'ten Roma'ya hareket etmiştir. 24 Nisan 1782'de Venedik'e geri dönmüştür. 16 Nisan 1789'da Ancona'ya yerleşmiştir. 26 Eylül 1790'da oradan da Trieste'ye gitmiş ve 22 Haziran 1791'de mezkûr şehirde vefat etmiştir.

Patrik Basmacıyan, zamanın vakalarına ait tarihi bir eser de bırakmıştır ki, üstrahip (bilahare Kilikya yardımcı gatoğigosu) Papken Güleseryan (1868-1963) tarafından bulunarak, tarihçi Garabed Basmacıyan'ın (1864-1942) Paris'te neşrettiği *Panaser* (İlimsever) dergisinde kısım kısım dercedilmiştir. 1908'de ayrı baskısı da yapılmıştır.

Şimdi de berata geçiyoruz. Ermeni harfli Türkçe metni tarihçi ve eğitimci Avedis Berberyan'ın (1798-1873) *Badmutyun Hayots* (Ermeniler Tarihi) adlı, 1871'de İstanbul'da, Boğos Kirişçiyan'ın (1893-1903) matbasında basılan kitapta bulunmaktadır (s. 227-233). Hicri tarihi 3 Zilhicce 1177'dir ki, Miladi karşılığı, yanlış hesaplamadıysak, 3 Haziran 1764'tür.

Mümkün merteye Ermeni harfli Türkçe metne sadık kalarak, muhteviyatını aşağıda sunuyoruz. Anlaşılması güç kelimelerin yanlarına parantez içinde bugünkü karşılıklarını ilave etmeyi lüzumlu gördük. Lisânı nispeten sadedir.

BERAT

İstanbul ve tevabii Ermeni batrıkliğine bundan akdem mütesarrıf olan Ağub nam rahib divan-ı hümâyunime memhûren [mühürlü olarak] arzihal idüb, batrıkliği mezkûre yirmi dört seneye karib hatt-ı hümâyun şevket makrun [birlikte] ile muanven [unvanla] ba berat-i âlişan bervechi te'bid

[sürekli] mütesarrif olub, sadakat ve istikamet üzere hizmetinde kusuri olmayub, ancak bu esnelerde ihtiyarlık hasebiyle illete mübtelâ, ve vicudine za'f ve hastalık âriz olmağın kıyam ve kuude [kalkıp oturmaya], ve ümur-i batrıklığı rüyetini [nezaretini], ademi iktidarinden naşi, batrıklığı mezkûri zabt ü rabt, ve rianın [reayanın] ayinleri icraye kadir mütemed ve mücerreb-ül atvar [tavırları denenmiş] bir rahibi batri nasb olunması muktazi olduğundan, rühbanleri mühtarlerinden gendi چراغی olub, ehl-i ırz [muhterem] ve mücerreb-ül atvar, ve bil' cümle milletleri gendusinden hoşnud ve razi olub, niçe zemandan beru Kuds-i şerif batrıkları vekili olan, işbu darende-i ferman-i hümayun kıdvetü [reis] mühtar millet-ül Mesihiye Krikor nam rahib hütümet [hidmet, hizmet] avakıbihu [neticesinde] bilhayre batrıklığı mezkûri ferağat kasriyed [istifa] iyledüğünde, altı cemaat tabir olunur Ermeni reayasının rühban ve papas, ve cemaat başı, ve ism ü mekânleri malûm sanaf ihtiyarlerinin riza ve ittifakları ile cümlesinin minasib görüb, mahallü müstahak dır deyu kabul iylediklerine binaen, devam-i ömrü devletim ed'iyesine [dualara] müdavemet birle, dilediği mahalde sakin ve ikamet iylediğine mümanaat olunmamak şartı ile, batrıklığı mezkûri hüsnüriza ve ihtiyariyle mezkûr Krikor rahib, hütümet avakıbihu bilhayre ferağat ve kasriyed ve yedinde olan berat-i âlişanı teslim itmegin, ihtiyarlığıne merhameten, batrıklığı mezkûr ve kasriyedinden adet-i peşkesin teslimi hazine-i âmirem iylemek şartı ile, berveçhi ta'bid rahib-i mesfûre tevcih ve şûrut-i [şartlar] kadimesi ile yedine berat-i şerif âlişanım ihsan olunmak babında, fuz¹ olan pis-kopos mukataasi defterlerine nazar olundukde, veçhi meşruh üzere İstanbul ve perakende-i Rumeli ve Anadolu ve tevabii Ermeniyani batrıklığı hiyn-i [hîn-i, esnasında] tevcihinde, yüz bin akçe mirî peşkesin teslimi hazine-i âmirem iylemek üzere, senevî yüz kırk bin akçe mukataa ile Kevork² nam rahib kasriyedinden mesfûr Ağub rahibe bervechi te'bid tevcih, ve beratı ünvanına hatt-ı hümayun şevketmakrun keşide kılınub, hâlâ üzerinde olduğu derkenar olunmağın, şerefyaftei [şerefe nail olan] sudur olan emri hümayunu şevket makrunim mücibince, batrıklığı mezkûr, mesfûrun kasriyedinden mîrî hümayun peşkesin teslimi hazine-i âmirem iylemek şartı ile bervechi te'bid tevcih ve şûrut-i kadimesi ile berat ita olunmak babında ferman-ı âlişanım sadır olmağın, adet-i peşkeşi için lâzım gelen meblağ-i mezbur yüz bin akçeyi be.vechi nakd teslimi hazine-i âmirem iyledüğünde sureti ruznamçe-i hümayunum verilmesinin 1177 senesi Zilkadenin yirmi beşinci gününde³ kasriyedinden bervechi te'bid tevcih idüb, işbu berat-i âlişan madalet [m'adalet, adaletle] ğayati [sınırlarla] verdim, ve buyurdum ki, mesfur Krikor rahib hütümet avakıbihu bilhayır zikr olunan İstanbul ve perakende-i Rumeli ve Anadolu ve tevabiide sakin merhasaler ve papasler ve sair Ermenyan tayfesi üzerlerine kadimden ola gelen adet ve kanun ve ayinleri üzere batrik olub, batrıklığıne dahil yerlerde merhaseler ve papasler ve sair Ermenyan tayfesinin ulusi ve küçüğü mesfûri üzerlerine batrik bilüb, batrıklığıne müteallik ayinleri mücibince düşen umurlerinde rahib-i mesfûre mü-

racaat idüb, doğru sözünden tecavüz iylemeyeler, ve batrıklığıne dahil yerlerde, azl ü nasbe müstahakk olan merhaseleri ve karabaşleri [rahipleri] ve papasleri, rahib-i mesfûr ayinleri üzre azl ü nasb iyledikde, aherden kimesne mümanaat iylemeyüb karışmayaler, ve batrik-i mesfûrun memhur arzı olmadıkça kazi ar[z]leri ve arzıhal ile bir ferde merhasalık verilmeyüb, ve sair vakıflarına müteallik olan hususleri rahib-i mesfûr marifeti ile olub, papas ve keşiş ve merhasa ve karabaşler, ve marabed⁴ tabir olunur keşişe avretlerin mütad-i kadim üzre batrike aid metrukâtlerin, rahib-i mesfûr ve yahod tarafından vekilleri mirî için ahz-u kabz iyledikde, hilaf-i mütad-i kadim beytülmal [halk sanığı] ve kassam [veraset taksimi] ademleri müdahale iylemeyeler, ve kadimden zabt ü tesarrüflerinde olan kenisa [kilise] ve manastırlarına ve ziyaretgâhlarına, ve kendulere tabi olub kadimden alâka idegeldiklerine, ve bu ane degin ayin-i âtilelerin icra iylediklerine, ve vâzı kadim-i fetva-i şerife ve mahusmen [mahsusen?] ferman-i âli ile kilisa ve manastırlarının ola gelen merametlerine [tamirlerine] ehl-i örf tayfesi taraflarından ve aherden biveçhi müdahale ve muaraza olunmayub, ve batrik-i mesfûrun marifet-i izni olmadıkça, ayinlerine muhalif bazı kura [köyler] papasleri nikâh caiz olmayan zimmiye [Hristiyan tebaa] nikâh iylemeyeler, ve bir zimmiye avret erinden kaçsa, veya bir zimmi avret boşamalı ve yahod almalı olsa, aralarına rahib-i mesfûr veya vekillerinden gayrı kimesne [kimse] girmeye ve karışmaya ve mürd olan [ölen] Ermeni merhaseleri ve papasleri ve keşişleri ve sair Ermeni tayfesi kendu ayinleri üzre kilisaları fukarasına ve batrike her ne vasiyet iderler ise, makbul olub Ermeni şahidleri ile şer [şer'i] ile istima [dinlemek] oluna, ve ayinlerine mühalif vaz'i hareket ile Ermeni merhaseleri ve papasleri ve keşişleri, batrik-i mesfûr ayinleri üzre te'dib [cezalandırmak] ve saçların tıraş ve kendulerin papas ve karabaşlıktan azil ve kilisaların ahire verdikde müdahale iylemeyeler.

Ve batrıklığıne tabi yerlerde, kadimden kendu ayinleri üzre kelisalarına müteallik bağ ve bağçe ve çiftlik ve çayır ve tarlalarına, ve degirman, ve biyut [adak yeri] ve panayir ve manastırlarına, ve biyut ve dükâkin [dükkanlar], ve eşcar-i müsmire [meyva veren ağaçlar] ve gayri müsmirlerine, ve sair bunun emsali kenisaye vakıf olan eşya ve davarlerine mu'tad-i âlisanım ile Ermeni batriki olan mesfûr Krikor rahibi, hütimet avakıbihu bilhayır, tarafından zabt ü rabt itdirilüb, aherden müdahale itdirilmeye, ve kelisa ve manastırlarına vekil olub, düşen batrıklığı mahsulinden eklübeyi [yemek ve satmak] iden papaslerin ve keşişlerin batrik-i mesfûr muhassebelerin gördükde, hilaf-i mu'tad-i kadim aherden müdahale olunmayub, ve bazı zikudret kimesneler şu papası azil, ve kilisasın şu papase vir deyu, ve yahod şu zimmiye avreti, şu zimmiye nikâh iyle deyu ayinlerine mühalif rencide iylemeyeler, ve Ermenyan taifesinden bazileri kilisa ve manastırları yoğ iken, mahalle be mahalle gezüb, hilaf-i ayin, sahîh Ermeni reayelerin ifsad iden mesfûrlar batrik-i mesfûr marifetiyle, ve ferman-i âlisanımle ahz ve haklerinde lâzım gelen icra olune, ve batrik-i mesfûrun mürurü ubur [geçiş] iylediği ma-

hallerde, bindiği bargirlerine, ve yanında olan yasakcısına ve ademlerine ve tebdil-i came [kıyafet] ve kisve iylediklerine, ehl-i örf taraflerinden bivecih [yakışıklısızca] müdahale olunmayıp, ve rahib-i mesfûrun gendü, maişeti için hasil olan bağleri mahsulinden, ve tesaddük [tasadduk, sadaka verme] namine zimmi taifesinin vire geldikleri şire ve yoğ, ve bal, ve sair eşyaların hanesine nakl iyledikde, isgelelerde, ve kapularda eminler ve yasakcılardan bir ferd hilaf-i müta-d-i kadim rencide iylemeyub, ve izn-i şer ile alıkonulmak lâzım gelen Ermeni papaslerin ve keşişlerin batrik-i mesfûr marifetiyle alıkonulub, ve bir zimminin gendü rizası yoğ iken cebren Müslüman iylemeyeler, ve rahib-i mesfûrun rizası yoğ iken biz sana cebren yasakçı oluruz deyu, ve sair behane ile kapum kulleri tarafından rencide olunmayub, ve senevi malî maktui olan yüz kırk bin akceyi, beher sene teslim-i hazine-i âmir-i emm iyledikce, batrigliğine vechi meşruh üzre te'biden mütasaarrıf olub, ber vecih te'bid zabt ü tesarrüfüne taraf-ı aherden bir ferd mani olunmayub, ve batrik-i mesfûr tarafından tesaddük cemi için tayin iyledüğü rahibler, mürur-i ubur iyledüğü mahallerde ehl-i örf taifesi tarafından müdahale itdirilmeyub, ve ayinlerine mühalif nikâh iden zimmiler keliselerine girmek ayinlerine mühalif olmağ ile, mürd olduklerinde, küzzat [kuzat, kadılar] ve nüv-vat⁵ ve sair zabitler siz kaldırın deyu papaslere cevır ü eziyet itdirilmeyub, ve batrik-i mesfûr madam ki mucib-i berat üzre hareket iyleye, batrikliği minba'd [bundan sonra] ahire virilmemek üzre mahaline kayd ve şerh virilmekle, hilaf-i şurut-i berat-i âlişan, aherden müdahale ve müaraza iylemeyeler deyu şurutü müsarraha [sarih] olub, ve mesfûr Krikor rahibi hütimet avakı-bihu bilhayır emsaline kıyasen gendusi ve kapu kethüdasi ile meyan on beş nefer ademlerden cizye ve avarız ve tekâlif-i örfiye [müstesna vergi] mütalebe olunmayub, ve memalik-i mahrusede vakı [vaki, bulunan] kelisa ve manastirlerinin derunlerinde sakın papas ve karabaşlerinin teftiş ü hisabların, batrik-i mesfûr ve vekilleri marifetiyle görölüb, ve kadim-i Ermenyan'e mahsus kelisa ve manastirleri paşa ve mütesellim ve voyvoda ve kazi arzleri ve mürasele [kadın'nın nasb mektubu] ile sahîh Ermeni reayasi yedlerinde ayini aher üzre olan katulik tabir olunur müfsidlere virilmeyub, ve ayini aher üzre olan katulik töhmetiyle müttehim [itham olunan] müfsidlerin cürümleri için sahîh Ermeni reayasi rencide olunmayub, Ermeni batrikleri marifet ü inhaliyle [iş'ar] haklerinde lâzım gelen ayinleri üzre icra olunub, ve ol makule [bu gibi] müfsidlerin cerimleri için olan düyun-i kesîreleri [birçok borçları] için şehır ü kasabat ve kurade olan kelisa ve manastirlerinin eşyasine tearrüz olunmayub ve rehin olmak üzre, ahz ü kabz itdirilmeye, ve bir takrib ile [sebeple] ahz olunmuş var ise, marifet-i şer ile giru [geri] mahaline redd ve teslim olunub, ve ayin-i kadimleri üzre bir zimmi avret boşamak, ve avret üzerine avret almak, ziyade ayinlerine müğayir olmağ ile, ol makullere rühsat virilmeyub ve tedib ve güş ü mal [tokatlamak] olunub, ve batrik-i mesfûrun yedinde olan esasine müdahale itdirilmeyub ve mirf maktui cemi için mürur ü ubur iden karabaşlerinin mürur ü ubur iyledüğü

mahallerde, ahsen-i vech [en iyi şekilde] ile geçmek için üzerlerinde olan alâtlarına ve davalarına ehl-i örf taraflarından müdahale olunmayub ve gendulere mahsus kelisaye müteallik eşyalarından kapularda ve işgelelerde gömrük ve bac [bir nevi rüsumat] mütalebe olunmayub, ve bazı eşir[er]anın [şerirlerin] zühur iden davaları aher mahallerde istima olunmayub, divan-i hümayunimde görölmek üzere Asitane-i seadetime havale için emsal-i şü-
rut-i beratine idhal olunmak babinde arhızal birle istida olundukde, emsali olan İstanbul ve Ohri⁶ batriklerinin beratlerini şürutleri göröldükde İstanbul ve Ohri batrikleri ve hizmetlerinde olan kapu kethüdaları ile on beş nefer ademlerinden cizye ve avarız ve tekâlif-i örfiye talab olunmayub, ve şeri şerife müteallik lâzım gelen davaları divan-i hümayunimde istima olune de-
yu, beratleri şürutlerinde müsarrah olduğu derkenar olunmağ ile, arzuhali ve derkenar olunan emsal-i şürut-i beratine idhal olunmak babinde, sadır olan ferman-i âlişan mucebince şürutine idhal olunmağ ile, İstanbul ve tevabii Ermenyan batriki olan mesfûr Krikor rahib hütimet avakıbihi bilhayr ile, kapu kethüdasi ile me'an [beraber] on beş nefer ademlerinden cizye ve avarız ve tekâlif-i örfiye talab olunmayub, ve şeri şerife müteallik lâzım gelen davaları divan-i hümayunimde görölüb, vecih meşruh üzere beratine idhal olunan şürut ve kuyudine [kayıtlarına] müğayir vechen minel [kadar] vücuh ve sebeben minel esbab, bir dürlü mani, ve dafi [def edici], ve rafi [kaldıran], ve müzahim [mani olan] olmayub, dahlü tearrüz kılmayalar [kavgaya giriş-
mesinler] şöyle bileler, alâmet-i şerifime ittimad kılaler.

Tahriren filyemmis⁷ salis-i zilhicce, sene seba ve sebine ve mie ve elf.

Sene 1177 Zilhiccenin üçünde.

1. Muhtemelen "feyz" in çoğulu olan "füyuz" kelimesidir.
2. Patrik Kevork Kapanlı'dır. 1746 yılı Temmuz ayında, Ankara Ermenilerinin marhasalığına atanmıştır. 15 Haziran 1751'de patrik seçilmiş ve 1752 yılı Mayıs ayına kadar görevini sürdürmüştür. Müteakiben Bursa Ermenileri marhasası nasbolmuş ve 25 Nisan 1756'da orada vefat etmiştir.
3. Miladi karşılığı 26 Mayıs 1764'tür.
4. Aslı Ermenice "mayrabad" kelimesidir ki, baş anne veya baş rahibe anlamına gelir.
5. Doğrusu "nüvvab" olmalıdır ki, "naib" in çoğuludur.
6. Yugoslavya'da bir şehirdir. Patriklik makamı olduğu bilinmemektedir.
7. Kanaatimizce doğrusu "filyevmis" olmalıdır.

Sabetay Sevi Hakkındaki Ermenice Şiirin Müellifi Kimdir?

Tarih ve Toplum dergisinin 1991 Aralık sayısında, sahte Yahudi peygamberi Sabetay Sevi (1626-1676) hakkında telif olunan, Ermenice uzunca bir şiirin Türkçesi dercedilmişti (s. 364-369).

Baştaki izahata göre, şiirin neşredilmiş Ermenice metnini, Prof. Avram Galante (1873-1961), tanınmış müteveffa kitapçı B. Nişanyan nezdinde bulmuş ve Kinalıada'daki Surp Nersesyan Ermeni Okulu'nun müdürü, Hampartzum Hallacyan'a Türkçeye tercüme ettirmiş ve kendisi de onu Fransızcaya çevirerek, *Haménora* dergisinin 1934 yılı Temmuz-Eylül sayısında neşretmiş.

Önce, bir iki satırla Nişanyan'dan bahsedelim. Küçük adı Bedroş'tur. 1880'de Kartal'da doğup, 1952'de İstanbul'da vefat etmiştir. Ölümünden sonra arşivi, rahmetli dostumuz Toros Azadyan (1893-1955) tarafından satın alınmıştır. Azadyan'ın vefatından sonra, rahmetli Şuşan Azadyan'ın teklifi ile, onun bir kısmını elden geçirmiştik. Bunlar arasında, Balat'taki Surp Hıreşdagabed Kilisesi'ne ait önemli evraklar vardı.

Bedros Nişanyan'ın adını taşıyan torunu, bundan birkaç yıl önce, askerlik görevini yaparken tutuklanmıştı. On yıl kadar önce de, yanılmıyorsa o zaman üniversite öğrencisi olan, kız torunu ile tanışmıştık.

Bedros Nişanyan, rahmetli Reşad Ekrem Koçu'nun (1905-1975) da dostu olmuştur. Ancak bir ihtilaf yüzünden seneler sonra aralarının açıldığını, 1960 sıralarında Reşad Bey tarafımıza bildirmişti. Buna rağmen, kendisinden sitayişle bahsedirdi.

Şimdi de, ismi kaydedilmemiş şairin adını açıklıyoruz. Şiir, 17. yüzyıl da yaşamış, mümtaz tarihçi, şair, edip, mütercim ve matbaacı Eremya Çelebi Kömürçiyân'ın (1637-1695) kaleminden çıkmıştır. Tarihçi Tebrizli Rahip Arakel'e (1590?-1670) göre, şiir doğrudan doğruya Eremya Çelebi'nin telifi olmayıp, Rumcadan yapılan manzum bir çeviridir. Müteveffa Hrand Der-Andreasyan (1892-1978), mensur zannettiği basma bir risale-

* *Tarih ve Toplum* dergisinde (no. 99, Mart 1992, s. 2) "Okuyucu Mektupları" köşesinde yayınlanmıştır.

nin, halen mevcut üç manzum elyazmanın birinden alındığını tahmin ediyorsa da (*İstanbul Tarihi: 17. Yüzyılda İstanbul*, ikinci baskı, İstanbul, 1988, s. XVII), aslında, basılan metin de manzum olduğuna göre, dördünün de muhteviyatının aynı olduğu anlaşılmaktadır.

Baskının zamanı ise maalesef meçhul kalmıştır. Der-Andreasyan, "hayli zaman evvel", 20 sayfa olarak, İstanbul'da basıldığını kaydediyorsa da, zaman mefhumu müphem kalmaktadır. Zira, "hayli zaman evvel", yüz yıl da, iki yüz yıl da, hatta daha fazla da olabilir. Basılan metni görmediğimizden, maalesef bu hususta bir fikir beyan edemeyeceğiz.

Ermeni Harfli Türkçe Eski Bir Şarkı Mecmuası*

İşbu makalemizle, 1865'te İstanbul'da basılan ve 10,5x14 cm ebadında 15 sayfadan mürekkep, Ermeni harfli Türkçe eski bir şarkı mecmuasını tanıtmak istiyoruz. Eminiz ki, muhteviyatı hem Türk musikisi, hem de Türk halk edebiyatı tarihi ile uğraşanlara faydalı olacaktır.

Şahsi kitaplığımızda bulunan mecmuanın isim sayfası şudur:

ŞARKİLER
MECMUASI
Üçüncü kıt'a
Şarki, Kazel, Semaî,
Koşma, Dîvan, Mani,
Beste, Tecnis,
TABHANE-İ
İSTAMBOL'DA
1865

"Tabhane-i İstanbul" sözü, kanaatimizce belirsiz kalmaktadır. Zira, hem matbaanın İstanbul'da bulunduğu, hem de matbaanın İstanbul adını taşıdığı anlamına gelebilir, her ne kadar bu ismi haiz bir Ermeni matbaasının varlığını hatırlamıyorsa da.

Şimdi de muhteviyatına geçiyoruz. Mecmua, yedi şarkı, üç gazel, iki semai, bir koşma, bir divan, dört adet de mani ihtiva etmektedir. Ermeni harfli imlalarına sadık kalarak, metinlerini aşağıda sunuyoruz.

ŞARKI HİCAZ**

Yok mu cana zerre rahm-i şefketin,
Âşık öldürmek mi yoksa âdetin?
Çekmeden itmem şikâyet mihnetin,
Nakarat
Cana kâr itdi kemal-i hasretin.

* Mütteferrika dergisinde (no. 1, Güz 1993, s. 51-55) yayınlanmıştır.

** Ermeni harfli metinde dahi, ikinci ve üçüncü dörtlüklerin sonundaki Nakarat mısraları kaydedilmemiştir. (Notlar Kevork Pamukciyan'a aittir. -Ed.)

Söyle n'itdim ey peri peyver sana?
Ne oldu bir sebep gücendin bana?
Kalmadı sabre tehammül biriya,

Bak lûtfın haline ey dil şinen,
Ateş-i hasretle yandı cism-i ten,
Doğrusu kaldım teham(m)ül itmeden,

ŞARKI HICAZKÂR

Gülüm takmış takışdırmış,
Ne giydiyse yakışdırmış,
Bütün halkı bakışdırmış.

Nakarat

Bir az zannım çakışdırmış.

Yaman ebru o gül yanak,
Çaksın bu gün daha parlak,
Gönül mahmur nigâhe bak,

Gönülsiz dir o yaramaz,
Edasına dayanılmaz,
Bu keyfine baha olmaz,

Yesir iyler dil u canı,
Aman virmez o mizgâni,
Yerinde neşesi şani,

ŞARKI DÜĞÂH

İntizarım makdeminle bi eman,
Ol halka bazisi dışar-i can,
Kalmadı sabre mecalim el aman,

Nakarat

Eyle teşrifinle bezm-i şadüman.

Matem-i hicrinle kare bağladım,
Vuslatın ümüd idub kan ağladım,
Sine-yi pür süz-i cevri dağladım,

İhtiyakım iyledi halim yaman,
Ruzi şeb oldu işim ah u fiğan,
Eyle maksudun el aman ey nevcivan,

ŞARKI SABAHÎ

Güzellerden güzelsin sen hey güzel,
Âşık oldum sana candan hey güzel,
Sakin itme beni mahsun (mahzun) hey güzel,
Nakarat
Güzellerden güzelsin sen hey güzel.

Haylu demdi ey meh seni görelî,
Az vakit dır sana meylim vereli,
Neyleyim ah bilmedim ta ezeli,

ŞARKI HÜSEYİNÎ

Nice bir yüzüne bakıb mele meleyim,
Al beni yanına yârim biraz güleyim,
Nazik nazik cilvelere göynüm eyleyim,
Nakarat
Ah meleyim vah meleyim,
Ahdım olsun seni bana Hakkdan dileyim.

Ben seni sevmişem candan iylemem inkâr,
Bu aşk u hasrete canım olmuyor bir kâr,
Şimden geru gülüm bana olma cefakâr,

Cihan duysun ah meleyim severim seni,
Uğruna feda idem bu can u teni,
Çok yalvarır yakarırım incitme beni,

Hüsnü güzel edası nazik bir meleksin sen,
Hiç hatrımdan çıkmayorsun heyaletimden,
Gökde melek şahid olsun mübtelânım ben,

ŞARKI SABAHÎ

Yeter gayru bunca cefa ah Felek,
Takatım kalmadı zira ah Felek,
Nedir acab taksiratım ah Felek,
Nakarat
Rahm eyle gel bu kuluna ah Felek,
Takatım kalmadı zira ah Felek.

Geleli şu dehre asla gülmedim,
Âleme hercayı olduğun bilmedim,
Felek senden asla himmet görmedim,

Yıkđın beni harab ettin a zalim!
Ah itmekden kalmadı hiç mecalim,
Yok mu senin merhametin a zalim?

Neçe bir derdinle mihnet çekeyim,
Gice gündüz didem yaşı dökeyim,
Zalim Felek koy ver bir az güleyim,

ŞARKI NİGOĞOS*

Âşıkları inandırır,
Yalan vad ile kandırır,
Bu huy seni utandırır,
Çok naz âşık osandırır,
Nakarat
Aman aman ömrün vari,
Bir gicecik olsun bari.

Nedir bu senden çektiyim,
Yesir isem ver pençiyim,
Bilmez misin a sevdियim?
Çok naz âşı(k osandırır).

Mintanının düymesin çöz,
Elâ tenin görsün bu göz,
Meşhurdur söylenir bu söz,
Çok naz âşı(k osandırır).

GAZEL**

Canıma kâr iyledi cana muhab(b)et ateşi,
Vermesin kul başına Mevlâ muhab(b)et ateşi.

Bir tarafı cevri-i dilber bir tarafım süzani,
Yakdı âfeti beni hâlâ muhab(b)et ateşi.

Aklı var olsun kimsenin cümleden azade dir,
Çekmeyenler ne bilir sevda muhab(b)et ateşi.

Nar-i aşka yanmaya sen taleb olma FEYZİYA
Benzemez bir ateş dir zira muhab(b)et ateşi.

* Sayın Yılmaz Öztuna Bey'in *Büyük Türk Müsíkisi Ansiklopedisi*'ne göre, Ermeni asıllı alaturka şarkı bestekârlarının en ünlüsü olan, Topkapılı Nigoğos Ağa'nın (1820-1890) işbu şarkısının makamı Hicazkâr, usulü ise Düyek'tir (c. II, Ankara, 1990, s. 122a).

** İşbu şiirin ozanı Feyzî'nin, Haçik Amiryân'ın *Turkalezu Hay Aşuğner* (Türkçe Yazarın Ermeni Âşıklar) adlı eserinde (Paris, 1991, s. 182) zikredilen, 18. yüzyılda yaşamış Arapgirli Âşık Faizî (nam-ı diğer Fakir Kevork) ile aynı şahıs olması muhtemeldir.

GAZEL

Hey cenan bu cevrimi çekeyim neçeyedek,
Cigerim aşk otuna (oduna) dağletdin gayetden pek,
Delik delik oldu bağrım kalmadı asla yürek,

Nakarat

Dayanamam şu cihande iderim bir gün de tek,
Kalırsın kara başınla büsbütün âlemde tek.

Senin için deyil mi meyl içib merd olduğum,
Var ömrümü harab idub beher ceza bulduğum,
Zay idub cemi ikbalim elde karib kaldığım,

Nerden idi zalim sevdan geldi benim başıma,
Aynca bir derya gerek dolsun didem yaşıma,
Ah itmede bir mefa (vefa) yok geçdi ömrüm boşuna,

Beni aşka talib itdi asla Felek olmadı yâr,
Kimse ile görüşmeye velhasıl bırakmaz yâr,
Gice gündüz ah itdikce sinemde parlıyor nar,

GAZEL SAFİ*

Çünkü arzu iyledir bülbül gibi gülüşani,
Niyetim yoluna sarf itmeye can u teni,
Hasılı olmam mukarrar kuhiveş dir meskâni,
Vasvına ümüd iderken namurad etdin beni,

Nakarat

Görmemek eyidir görüb divane olmaktan seni,

Aksi Felek bir yana kahr-ı nigâr bir yana,
Bir teşehli (teselli) iyleyecek çünkü sen kaldın cana,
Ah benim baht-ı siyahım vah bana eyvah bana
Gayru tetbirim kesildi bildigim budur sana,

Her gice ta sübhedecek çeşmim benim bidar iken,
Ateş-i hicrin ile cismim serapa nar iken,
Ol senin cadu-yi çeşmin gallaş u ğadtar iken,
Çekmeyim hasret bari aklım başıma yâr iken,

* Şair ve edebiyat tarihçisi İsteyan Gurdigyan'a (1865-1944) göre, Âşık Safi Ermeni asıllıdır ve halk dili ile kaleme aldığı koşmaları çok başarılıdır "Türkaked Hay Panasdeğdzner yev Aşuğner" (Türkçe Yazan Ermeni Şairler ve Âşıklar), *Daretsuyts Azkayin Hivantanotsi* (Milli Hastane'nin Yıllığı [Sürp Pırğıç Hastanesi Salnamesi]), İstanbul, 1935, s. 124).

Derdime SAFİ gibi âzare düşmekden ise,
Düşünüb günden güne efkâre düşmekden ise,
Yalvarıb bir vasb içün ağyare düşmekden ise,
Hey vefasız sen gibi dildare düşmekden ise.

SEMAÎ

Yeter oldu cevriyledin gayru kerem kıl el leb-i lâ'lim,
Bürüdü canıma sevda, sarardı soldu cemalim
Liyakat kalmadı asla kesildi tende mecalim,
Nakarat
Cevacu cevri-zulminle peruşan iyledin halim,
Bileydim ben sana gönül verir miyidim be hey zalim.

Yıkıdın bütün harab itdin vicutim şehrini berbat,
Meramın cane kâs idub kanım içmek midir cellat?
Be insafsız be hercayı elinden dâd ile fıryad,

Derunî zar-i avazım menend-i bülbül-ü şeyda,
Sandım tatlı canımdan meded müşkül imiş sevda,
Nice bülbül gibi mülk-i dilizar itmesin peyda,

SEMAÎ

Be hercayı beni evvel gibi zann itme bi usdum,
Bir demdi muhabbet bahrine ol demde gavazdım,
Ve lâkin şimdicek vahded bucağında dili kısdım,
Meram cünbüş be hey şaşkın seni sevmek deyil kasdım,
Nakarat
Güzel sevmek hususundan ben ok atdım keman asdım,
Bilirsün çün ferağat rahine çokdan kadem basdım.

Muhabbat bahrine ol dem şakalaşdım be hey cana,
İnandın mı ne çapuk bizlere bu naz u istiğna,
Be hey şaşkın be hey zalim be hey ahmak be hay gara,
Bu nazi sen yine var satdığın sadane sat zira,

Gönül sarraf ve lâkin serdeki hüsne beha biçmez,
Kulak virmez eda naze cefanı cevriğini seçmez,
Muhabbet kâsesindendi osandı gayru âb içmez,
Emek çekme yorulma nafîle tavrın bana geçmez,

Bu fikr-i sazını sen bi bulub erbabını düzdür,
Bu akılla nere varsan senin kârın kara yüzdür,
Ferağat eyle gel benden ariflerden bu bir sözdür,
Kadem basma gerekmesin bu bezm-i rukniden üzdür,

KOŞMA CÜDAÎ*

Kudretten çekilmiş yüzüne boya,
O sendeki kaş u kemane güzel,
Seyr itsin cemalin göz doya doya,
At zülf-ü siyahın bir yane güzel.

Cemalin görenler ey nazik eda,
Elbet deruninde aşk ider peyda,
Eşin halk itmemiş âlemde Hüda,
Salt seni yaratmış bir tane güzel.

Sensin CÜDA için şah-i nevcivan,
Hüsnün cennet kaddin tühah mumıyan,
Tarif ile vasfın idemem beyan,
Görmelisin mülkü, amma ne güzel.

DİVAN SUNNİ

Ey cefapişe nedir bu zulm-i hicranın senin,
Zer(r)e insafın yoğ ise yok mu imanın senin.

Âşık-ı sadık behem sen bilmedin ey bağı taş,
Kül idub yakdı vicutim hışm-i süzanın senin.

Kâfir imane gelir görse bu hal-i aşkımı,
Böyle cevri itmekte hayın kimdir akranın senin.

Ben dururken ülfetin ağyar ile n'olsun gülüm,
Soldurur ah-i fiğanım ruy-i gülşanın senin.

Kadr-i aşkın bilmeğe verdin gönül ey SUNNİYA,
Ol sebebeden ruz-i şeb artmakda efganın senin.

YENİ MANİLER

Düşdüm aşk deryasına bulamadım kara ben,
Şaşıdım nerden öpeyim her tarafın kara ben,

* Halk şairi Cüdaî'nin Ermeni asıllı olması çok muhtemeldir. Zira, Ermeni harfli Türkçe cönklerde, birçok şiirlerine tesadüf edilmektedir. Diğer taraftan, ünlü hakkak Mıgırdiç Bendorian (1835-1901) Cüdaî'nin talebelerinden Rıfai'nin oğludur. 1826 yılı Hocapaşa yangını hakkında kaleme aldığı bir destanı tarafımızdan neşredilmiştir ("1826 Yılı Hocapaşa Yangını Hakkında Bir Destan", *Hayat Tarih Mecmuası*, no. 4, Mayıs 1972, s. 22-26. Bkz. ETKK, c. II, s. 1-8).

Sana gönöl vereli olmuşum fukara ben,
Acemi tavşan gibi belenmişim kara ben.

Felek yalan dünyayı itdin benim ne medar,
O kadar zulm etdin ki ne hal kaldı ne ihtidar ne medar.

Kantarım okka çekmez çekersin ne medara,
Dünyade bel bağlanmaz kuv(v)ete ne göldeki neme dara.

Dünya bana haram dır bu kader ile,
Ol kadar eridim ki kaldım kemik der ile.

Burada yazımız sona ererken, şiirlerdeki bütün notların, açıklamaların
ve virgüllerin, tarafımızdan ilave edilmiş olduğunu kaydetmek istiyoruz.

Âşık Pesendî ve Divanı*

Neşredilmiş divanı olmasına rağmen, Türkçe yazan muasır Ermeni ozanları arasında en az tanınanlardan biri de Âşık Pesendî'dir. Gerek hayatı, gerekse divanı hakkında Türkçe kaynaklardan hemen hemen hiçbir bilgi mevcut olmadığı için, doğumunun 130. yıldönümü münasebetiyle bu şairi de tanıtmayı arzu ettik.

Rahmetli dedemiz, Kayseri Meclis-i İdare azası Hacı Mardiros Lusarayan Efendi'nin (1860-1915) de Türkçe şiirleri olduğu için, eskiden beri, Türkçe yazan Ermeni asıllı bilhassa halk şairleri ile yakından ilgilenmişizdir.

Âşık Pesendî hakkında elde ettiğimiz bilgilerin büyük kısmını rahmetli kızı Asdğik Balıkcıoğlu'na (1904-1984) borçluyuz. Ölümünden birkaç yıl önce, bu hususta vaki ricamızı yerine getirmek nezaketinde bulunmuştu. Ölümü münasebetiyle, 15 Şubat 1985 tarihli Ermenice *Kulis* sanat dergisinde, kendisi, pederi ve iki kardeşi hakkında bir yazı neşretmiştik (s. 5-6). İşbu makalemizin biyografik kısmının başlıca kaynağını bu makale teşkil etmektedir.

Asıl adı ve soyadı Mardiros Kimpetyan olan şair, 1864'te Sivas'ta doğmuştur. Ermenice "kimpet" kubbe demektir ve Farsça "kümbed" veya "kümbet" kelimelerine çok yakındır. Mahlası Pesendî ise, "pesend" kelimesinden gelmektedir ki, beğenmek demektir. Mesela Bakî, ünlü Kanuni Süleyman mersiyesinde şöyle demektedir:

Pesend eyledi âb-ı tiğini küffar-ı Engerus.

Bugünkü Türkçe ile şöyle diyebiliriz: Macar kâfirleri kılıcının keskinliğini beğendiler.

Âşık Pesendî küçükken, pederi demirci Mikayel Kimpetyan'ın yanında çalışmıştır. Genç yaşta şiir yazmaya başlamıştır. Bu sıralarda, ilham almak ve adak için, Kayseri'deki Surp Garabed Manastırı'na gitmiştir.¹ Musiki aleti olarak sazı kullanmıştır. 1894'te, Baydzar Kürkciyan'la evlendikten sonra, İstanbul'a yerleşmiştir. Sultan Abdülhamid'in huzurunda perde arkasından şiirler okumuştur. Kel Hasan Paşa, Sultan'ın kendisini öldürtmek niyetinde olduğunu ifşa ederek, dışarıya gitmesini tavsiye etmiştir.

* *Müteferrika* dergisinde (no. 3, Yaz 1994, s. 81-92) yayınlanmıştır.

1895-1896 Ermeni vukuatları esnasında Rusya'ya göç ederek Kerç, Batum, Erivan, Eçmiyadzin ve sair şehirlerde ikamet etmiştir. Buralarda fırıncılık yaparak ve kahvehane işleterek geçimini sağlamıştır. Yaklaşık 1905'te, Bulgaristan'a geçerek, Rusçuk ve Varna şehirlerinde kalmıştır. Türkiye'ye avdet ettikten sonra, 15 Kasım 1909'da Sivas'ta kendi yönetiminde, saz şairlerinin iştirakiyle bir konser verilmiştir.² 1910'da İstanbul'a dönerek, tekrar şairliğe başlamış ve geçimini de bundan kazanmıştır. Galata'da, Çemberlitaş'ta, Kumkapı'da ve Gedikpaşa'da oturmuştur. 1926'da Yedikule Ermeni Hastanesi'nde bir mide ameliyatından sonra vefat etmiştir.

Pesendî'nin iki de değerli oğlu olmuştur. Büyüğü Hovhannes Kimpetyan 1894'te Sivas'ta doğmuştur. 1896'da babası ile Rusya'ya gittikten sonra, Tiflis'teki Nersesyan Koleji'nde okumuştur. 1907'de pederi ile Romanıya'ya göç ederek, Köstence'deki Alman Koleji'nde eğitimini sürdürmüştür. İstanbul'a döndükten sonra, 1913'te Galata'daki Getronagan Lisesi'nden mezun olmuştur. Müteakiben Hukuk Mektebi'ne girmişse de, tahsili yarıda kalmıştır. 1915'e kadar Kumkapı'daki Bezciyan Mektebi'nde öğretmenlik yapmıştır. Aynı yıl Resûlayn'da vefat etmiştir. 1910'da İstanbul'da *Gaydzıglduk* (Kıvılcımlar) adını taşıyan bir şiir kitabı da neşredilmiştir.³

İkinci oğlu sahne sanatkârı Ardaşes Kimpetyan, 1900'da Aleksandrapol'da (Sovyet döneminde Leninakan, bugün ise Gumayri veya Gümrü) doğmuştur. Aktörlüğe Üsküdar'da başlamıştır. 1923'te Paris'e yerleşmiştir. Burada Drama Kumpanyası'na katılmıştır. Fransız filmlerinde de rol almıştır. Keza, Ermeni tiyatro tarihi ve Ermeni sahne sanatkârları hakkında makaleler neşretmiştir. 1967'de jübilesi kutlanmıştır. 12 Şubat 1969'da Paris'te vefat etmiştir.

Kızı Asdğik Balıkçioğlu 17 Aralık 1920'de Konya'da Aksaraylı Levon Balıkçioğlu (?-1972) ile evlenmiş; Aram, Nubar, Onnik ve Mardiros adlarında dört erkek evlatları dünyaya gelmiştir ki, son zamanlara kadar İstiklal Caddesi'ndeki ünlü Goya kundura mağazasını işletmişlerdir.

Pesendî, Zileli Âşık Ceyhûnî'nin (1832-1912 veya 1840-1910) şakirdi olmuştur.⁴ Divanı ise 1910'da İstanbul'da Arşag Garoyan'ın matbaasında basılmıştır. 104 sayfalık kitabın adı *Kusani Daviği*'dir ki, "Ozanın Sazı" anlamına gelmektedir. Kendi tarafından yazılan önsözünde, ezcümle şunlar ifade edilmiştir:

Korkunç istibdat döneminde, Türkiye Ermenileri edebiyatında hemen hemen âşıklar görülmemiştir. Genç yaşta Türkçe olarak şiir yazmaya başladım.

Ancak, 1896'da vuku bulan dehşetli katliamlar sebebiyle Rusya'ya yerleşmek mecburiyetinde kaldım. Orada, halk edebiyatı türlerinde Ermenice şiirler yazdım. Eserimin ikinci cildi de hazır. Fakat ne zaman neşredileceği hususunda bir şey söyleyemeyeceğim, zira bu husus okuyuculara bağlıdır.

Divanın ilk kısmı muhtelif mevzularda Ermenice şiirler ihtiva etmektedir. Bunların sayısı 46'dır ve ikisi destandır. Eser bibliyograflara meçhul kalmıştır.

Ermeni harfli Türkçe olan ikinci kısım ise 65. sayfadan başlamaktadır. Birinci şiirin başlığı "Divan-ı Meşrutiyet" tir ve nakaratlı dört kıtadan mürekkeptir. Ermeni harfli metnin imlasını değiştirmeden, önemine binaen tamamını sunuyoruz.

Ey! vatandaşlar beli biz bibaha cevherleriz,
Cevheriz Meşrutiyet tez(y)inine gevherleriz,
Öyle bir yekda gevheriz kim zikıymet zerleriz,
Hayin-i vatan olan müstebidane şerleriz.

Nakarat

Hamd ola Osmanlıyız biz cümlemiz bir erleriz,
Kardaşız⁵ lâubali hem hürriyet perverleriz.

Doğdu şems-i hürriyet buldu şeref vatanımız,
Bu şerefle yâd olur övmeltenat⁶ ünvanımız,
Serbeser bağ-i bihişt oldu şükür her yanımız,
Ta kıyamet haşretek kalsun baki bu şanımız.

Nakarat

Pek mukaddesdir bizim ecdadımızdan ismimiz,
İsmimizle âleme bir hoş ziyaadır resmimiz,
Resmimiz ayni-i şir cengden çekinmez cismimiz,
Zarbımızdan haff ider billâhi titrer hasmimiz,

Nakarat

Basmışüz kadem Pesendî hürriyet meydanına,
Kim bu lûtf-u Rabbani dir şükr ola ehsanına,
Cismimiz hâk olsa elzem dir bu mülkin şanına,
Kâfir olsun kim ki vermez canını vatanına. (s. 65)

İkinci şiir "Divan" başlığını taşımaktadır ve beş beyitten mürekkeptir. İlk beyti şudur:

Dilbera vaslın içün dır bunca efgan etigim,
Giceler ta sup(h)edek çeşmim kızıl kan etdigim. (s. 66)

Üçüncü şiir de divandır ve ilk beyti şudur:

Hiçi kim ben tek dideleri kızıl kan olmamış,
Çeşmi hun bahtı nigûn derdi firavan olmamış. (s. 67)

Dördüncü de divandır ve ilk beyti şudur:

Sevdiğim küsmüş bana gitdi veda eylemedi,
Bir kıya bakışla geçdi merhaba eylemedi. (s. 68)

Beşinci de divandır ve ilk beyti şudur:

Yâr müjen oklarını vurma sakın her dem bana,
Olmadı zahm-i dilim teşhis veren yok em bana. (s. 69)

Altıncı da divandır ve ilk beyti şudur:

Senema hüsnünü her kim ki görür hayran olur,
Terk ider canı başı rahında sergerdan olur. (s. 70)

Yedinci de divandır. Beyitlerin sayısı beş yerine yedidir. İlk beyti şudur:

Lea nâ kabil olamaz bi ilim insan olamaz,
Bir iki lâf tâlim itmekle suhendân olamaz. (s. 71)

Sekizinci de divandır ve ilk beyti şudur:

Ey keman ebru ne dir uş(ş)akına çevrin senin
Kalbini üftedenin⁷ eylemedin bir kez te'zin. (s. 72)

Dokuzuncu üç dörtlükten ibaret koşmadır ve ilk beyti şudur:

Hal-i tereddüdde kalma ey cahil,
Yürü bir damen-i paki are⁸ bul. (s. 73)

Onuncu da yine koşmadır ve ilk beyti şudur:

Meşakkat rahına düş olan âşık,
Elbet leyl u nihar ağlar hu çeker. (s. 74)

On birinci de koşmadır ve ilk beyti şudur:

Zahid sen dem vurma ilm-i kübraden,
Sanma biz ecvef u bigâneleriz. (s. 75)

On ikinci de koşmadır ve ilk beyti şudur:

Sofi bir bak ehl-i dilin özüne,
Karışma hikmete ne esrarler var. (s. 76)

On üçüncü de koşmadır ve ilk beyti şudur:

Sofi tan eyleme tanburi sazi,
Anın her bir tellerinde âğaz var. (s. 77)

On dördüncü de koşmadır ve ilk beyti şudur:

Okuyub ilmile amil olanlar,
Gerçi anler irfan deyil ya ne dir? (s. 78)

On beşinci de koşmadır. Dörtlüklerin sayısı üç yerine dördtür. İlk beyti şudur:

Şaşdım bu âlemin revişlerine,
Her biri bir halde bende bir hal yok. (s. 79)

On altıncı da koşmadır ve ilk beyti şudur:

Görelı hüsnini ey melek sima,
Yanar cismim sönmez nare sevdigim. (s. 80)

On yedinci de koşmadır ve ilk beyti şudur:

Mülk-i masivaye gelesi bizler,
Kare geyub kare bağler gezeruz. (s. 81)

On sekizinci de koşmadır ve ilk beyti şudur:

Tekebbür perdesin çak iden kâmil,
Geçer sadr-ı aşka sey(y)arelenir. (s. 82)

On dokuzuncu da koşmadır ve ilk beyti şudur:

Tekebbür perdesin eylemeyen çak,
Annamaz mânayı mevalımızdan. (s. 83)

Yirminci şiir kalenderdir ve beş beyitten ibarettir. İlk beyti şudur:

Var halini arz eyle sen ol yâre Pesendî,
Belki o bulur derdine bir çare Pesendî. (s. 84)

Yirmi birinci de kalenderdir ve nakaratlı dört kıtadan mürekkeptir. İlk beyti şudur:

Söyletme beni sevdiceğim açma dihanım⁹
Ko ben yanayım kendi ateşimle cananım. (s. 85)

Yirmi ikinci de kalenderdir ve beş beyitten ibarettir. İlk beyti şudur:

Ey fitne cadu ah yine mi sözüne kandım?
Yazık bana kim ben sana aldandım inandım. (s. 86)

Yirmi üçüncü semaîdir ve nakaratlı dört kıtadan mürekkeptir. İlk beyti şudur:

Esir-i tutsağ-i aşkem cüda düşdüm vatanımdan,
Hayal-i yâr-i hasretle çıkar alev dihanımdan, (s. 87)

Yirmi dördüncü de semaîdir ve nakaratlı dört kıtadan ibarettir. İlk beyti şudur:

Efendim var mıdır ben tek diğer baht-ı kare bilmem,
Ki ben acib neden baisem ol inkisare bilmem, (s. 88)

Yirmi beşinci, "İttifak" başlığını taşıyan, nakaratlı ve koşma ölçüsünde altı dörtlükten ibaret güzel bir şiirdir. Önemli olduğu için bunun da tümünü sunuyoruz:

Ger dilerseniz vatan olsun asud,
Evvelâ lâzım olalım yek vicud,
Derdimiz bir dir bizim ağler yürek,
Her cihetle dermanî bizden gerek.

Nakarat
Biraderi kalbi pak,
İdelim biz ittifak,
Sevgülü vatan için,
Eyleyelim sine çak.

Müslim gayri müslim hep kardaşlaruz,
Cümlemiz derd-i vatandan ağlaruz,
Biz verelim canu dilden el ele,
İtmesün kimse haricden velvele.

Nakarat

Bir takım hayin-i mil(l)et bi iman,
İtdiler hanemizi anler viran,
Evlâd-u vatan halinden bi habir,
Kim bu halle kıldılar bizi esir.

Nakarat

Kâffemiz Osmanlıyuz ünvan ile,
Gezeruz ta haşre tek bu şan ile,
Ayrı gayru bilmeyuz vatandaşuz,
Bi şüp(h)e vatandaşuz hem kardaşuz.

Nakarat

Verdi şems-i hürriyet başka ziya,
Bu bir ilham-ı Huda'dır mutlaka,
Terakkı itsun vatan şad olalım,
Cümlemiz bu kamden¹⁰ ezad olalım.

Nakarat

Osmanlıyuz biz beyaz müteber,
Çekmeyuz bir kimseden zerre hazer,
Koy tokülsün katra katra kanımız,
Haşretek kalsun baki bu şanımuz.

Nakarat (s. 89-91)

Bundan sonra uzunca iki destan yer almaktadır. Birincisi "Dasitan Der Vasfı Surp Yerusagem"¹¹ başlığını taşımaktadır ve 34 kıtalıktır. Muhteviyatında, Kudüs'teki mukaddes yerlerin methiyesi yapılmakta ve şairin ziyaretinin intibaları anlatılmaktadır. Metni şudur:

Evvel başdan bize Hakk'ın hikmetin,
Gün gibi aşikâr oldu dünyaye,
Aziz Kuds-ı Şerif pür kerametin,
İzhar idem bir bir her ahıbbaye.

İnayeti çok dır Kani¹² Settar'ın,
Kimse fehmi idemez anın esrarın,
Hazret-i İsa'nın görmek mezarın,
Hak nasib eyleye bayu gedaye.

Evvel şehir-i Bethlehem'de pür ziya,
Tevellüd eyledi ande ibtida,
Âlemin helâsı için Mesiha,
Kavm-i Yehud ile düşdi davaye.

Bir zeman bu dehri gezdi seraser,
Ödrak it bu hali olma bihaber,
Neçe bin derd ehli neçe mücrimler,
Saye-i lûtfunda irdi şifaye.

Çünkü oldu nehr-i Yordan'de vaftiz,
Dirilub mürdeler¹³ buldular feyiz,
Otuz üç yıl halka olub ol vaiz.
Çekildi nihayet şol çelipaye.

Neçe bir mucizat gösterdi hikmet,
İyledi İsa'yı aziz keramet,
Anden idi bize eren hidayet,
Feyz-i Hak'le bulduk özge bir paye.

Bir cumaertesi hezaran insan,
Sırp Harutyun Jamin¹⁴ itdiler seyrân,
Bütün bayu geda hem sabi sübyân,
Başladılar heb yek avaz nidaye.

Bir nur zuhur itdi nâgehan ol dem,
Görenler cümleten oldular hurrem,
Bu ne hikmet ey Rab kadir muazem¹⁵
Deyenler sığındı Kani Mevlâye.

Hakkın hikmetinden olunmaz sual,
Müminlerden nakl olunur işbu hal,
Kabr-i münevverden ol nur iştiâl,
Olub heman suud itmîş semaye.

Ande Hakkın hikmetini bildiler,
Ah itdiler ciyerlerin deldiler,
Bin bir insan bir araya geldiler,
Secde kılub başladılar recaye.

Der hatır ol aynın mânasını bil,
Ki cümle müminler olarak yek dil,
Ol nurî şem'aye iderek tebdil,
Nur gibi iderler halka iraye.

Makam-ı Meryem'den aldık haberi,
O dır tıfl-ı Mesiha'nın maderi,
Mukad(d)es dir ey can anın her yeri,
Sıdkıla pus idub başla duaye.

Bizim çün dökülen ol aziz kanın,
Mahv itdi âlemin cümle isyanın,
Fikir idince Hakk'ın işbu ihsanın,
Âcız kalur insan şükürin edaye.

Ol kabr-i pür nuru her gören insan,
Kan döker didesin manend-i baran,
Çekdiyi cefasın fikr idub heman,
Dud-i âhı çıkar arş-i alâye.

İşte ol mukad(d)es mahalde ey can,
Çok kavmı tekaddüm itmişiz el'ân,
Bir mevkiyi muhim tutarak heman,
İftihar ideriz fakr u ğınaye.¹⁶

Şöyle ki evvel Rum arkadan lâkin,
Ermeniler ider icra-i ayın,
Habeş, Ğıptî, Nemtze, Rus hattâ Lâtin,
Bizden sonra başlar aynın icraye.

Saye-i devletde biz ancak ey dil,
Bu azîm şerefe olmuşuz nail,
Unutma bu lûtfun kıymetini bil,
Teşebbüs ideğör hamd u senaye.

Âba u ceddimiz olub yek cihet,
Ol zikıymet eşyalere nihayet,
Bu günedek hıfz itmişler selâmet,
Katlanarak neçe cevır u cefaye.

Bir zamanler borçlu kalmış pek naçar,
Anın çün bir zat-ı kudsiyetşiar,
İsdambol'a gelüb ğayet dîlfikâr,
Tahammül eylemiş her nev belâye.

Yani Şığtayagır¹⁷ Krikor Patrik nam,
Bir zat-ı mukaddes eyleyub in'am,
Boynuna bir zencir takarak encam,
İltica eylemiş her ağniyaye.

Gerdanında zencir giriban-ı çak,
Kilisaler kapusunda durarak,
El açup sail veş dilenmiş ancak,
Bu hal ile vankı¹⁸ itmiş himaye.

Bu mahalin çok dır fedakârı bil,
Az vakıtda dahi bir zat-ı fazıl,
Bu uğurda öldü gitdi vel hasil,
Şol göçmüş canlere olub hempâye.

Ve lâkin hamd ola Cenab-ı Yezdan,
Bir zat-ı zîşeref eyledi ihsan,
Yaniya Harutyun Badriark¹⁹ heman,
Kuud itdi ol kürsiye âlâye.

Sayesinde mütlak ol keremkânın,
Kuds-ı şerif bulacak dır dermanın,
Kesb iderek eski şeref u şanın,
Şu'leler²⁰ bahş idub çeşm-i âdaye.

Hele ol mahalin öyren türesin,
Git ki millet şerefini göresin,
Mürad u maksade bari eresin,
Kalmayasın ol şerefden bivaye.

Ve lâkin biz dahi ey merd ahubba,
Ol zat-ı şerife olarak hempâ,
Kise-i mürveti açalım ki ta,
Kadr-i Kuds-ı şerif çıksın balâye.

Bu dua dilimde ezber subh u şam,
Görmeyelim zerre kadar derd âlâm,
İki cihande de hâsılı kelâm,
Heb mazhar olalım lûtf-ı İsa'ye.

Hasretiyle göynüm bir şuriş ile,
Yanardı ruzi şeb bu reviş ile,
Hamd ola Sivas'dan pür hâhiş ile,
Gidub de yüz sürdüm ol aziz caye.

Hele ol Surp Hagop vankı dünyade,
Nam vermiş disemde olmaz ziyade,
Her millet gönülden olub dildade,
Ziyaret iderler ol kilisaye.

Ande bir zat yatır aziz u ekber,
Server-i şuheda ruhi münev(v)er,
Her nevi isyande ğark olsa aher,
Yüz süren ol caye kalmaz bivaye.

Dearn yeğpayr²¹ Surp Hagop namıyla ol zat,
Bir zalimin mezamiliyle fakat,
Ol mukaddes başı kesilub heyhat,
Defn oldu bu cay-i ğufranhahşaye,

Ande yanar mumlar yakılır mücmer,²²
Rahibler İncil'i kıraat eyler,
Tevaf olundukca Hazret-i perver,
Bir neşe bahs ider dil-i şeydaye.

İşte bu müteber vank için millet,
Ne zahmetler çekmiş ne denlu mihnet,
Niçe fedakârlık idub akıbet,
Zabte kadir olmuş ilâ nihaye.

Feyz-i kudus ile idub iftihar,
Pesendî bu nutkı ide gör tekrar,
Ol mukaddes yerin füyuzı her bar,
Üstümüze salsın haşredeki saye. (s. 92-97)

İkincisi ise sırf “Dasitan” başlığını haizdir ve 41 dörtlüktür. Mevzuu, Abdülhamid'in koyu ve kanlı istibdat dönemindeki olaylardır. İşbu destan da tarihi hüviyet taşıdığı için aynen neşrediyoruz:

Dinneyn pendimi ey vatandaşlar!
Vakt-i istibdadi idem beyani,
Annadayım birer birer kardaşlar,
Otuz üç seneden beri olani.

Abdül Hamit tahte idince cülus,
O günden bizleri kıldı hep me'yus,
Titredi haffinden erbab-i namus,
Zulm u âfatiyle sarsdı her yani.

Tahte çıkar çıkmaz engarib²³ heman,
Her tarafe harbi eyledi elân,
Kan ağledi Anadolu asitan²⁴
Her unsur eyledi ahu fiğani.

Çok geçmeden harbi elân eyledi,
Bu tedbiri evvel düşündü kendi,
Vükelâ de bu tedbiri begendi,
Zira kimse açamazdı dihani.

Başlandı kavgaye olundu devam,
Uzatmak istemem muhtasar kelâm,
Külliyatlı rışvat olunca ibram,
Verdiler Batum'le, Kars, Ardahan'i.

Bosna-Hersek, Kıbrız, Mısır aşikâr,
Memalik-i şahanede hep bunlar,
Bir takım hayin-i vatan mel'unlar,
Çıkardılar elden Bulgarisdani.

Abdül Hamit uydu kendi nefsine,
Bakmadı vatanın terakkisine,
Milyonlar yıgđı hep kendisine,
Soydu memaliki itdi üryani.

Eğér ol zemanden bu Meşrutiyet,
İcra olub verilseydi metanet,
Bu vatan-ı halis olurdu cennet,
Ey vah boş geçirdik bunca zemani.

Bir kez düşünürsek inceden ince,
Neler geçdi, neler oldu gizlice,
Din u dövlət hayınları netice,
Çekdirdi millete bunca ziyani.

Niçe evler harab oldu vah ey vah!
Niçesinin bahtı kaldı sim siyah,
Niçe mekteb kuzuları bi günah,
Yedi acab Seray Burnu limani.

Müslüm, ğayrı müslüm bunca gençlerin,
Ahi arşa çıkdı bulmadı yerin,
Altı yüz bin mazlum Ermenilerin,²⁵
Kıyametde sorulacak dır kani.

Hafiyeler artdı her bir taraıdan,
Her şans kardaşıyle âcizdi lâıdan,
Jurnalcılar korkmayarak Allahdan,
Sağə sola iderlerdi bühtani.

Ol Melhame'lerde olan bedniyet,
Hesab olmaz yapıkları cinayet,
Arab İzzet dedikleri hıyanet,
Ateşlere yakdı bu Asitani.

Geçdi otuz iki sene bu misal,
Haklı haksız idilmezidi hiç süval,
Ankarib hürriyet şemasın derhal,
Parlatdı bu mülki itdi ruşani.

Niyazi Bey ilen ol mirî Enver,
İstambul'e şedid verdiler haber,
İki ordu birbiriyle beraber,
İstediler Meşrutiyet elâni.

Abdül Hamit bakdı yok dur kaçamak,
Ordular her yanden başlılar ayak,
Bu teklifi kabul itmeli mutlak,
Deyu verdi Meşrutiyet fermâni.

Bin üç yüz yirmi dört on bir tem(m)uzdan,
Ânide hürriyet olundu elân,
Bayu geda âlâ edna cümle can,
Helâs bulub vird etdiler Süphani.

Ol dem memalike düşdü velvele,
Hürriyet bayrağın alındı ele,
Niçe bin menfiler hep güle güle,
Ziyarete başladılar vatani.

Tayin oldu her taraftan meb'uslar,
Birer birer İstanbul'a doldular,
Ekseriyet üzre verdiler karar,
Meclis-i meb'usan ile âyani.

Adalet namıyla her millet her cins,
Her unsur bir lez(z)et eylediler his,
Şevvalın dördünde açıldı meclis,
Bir azîm zinnetle kıldık seyrani.

Abdül Hamit dahil idi zinnete,
Ânde çok nutuklar oldu hiyete,
Tokunmamak için Meşrutiyet'e,
Cümlesi itdiler ahd u peymâni.

Kondu hürriyete bir kavi temel,
Biz cümlemiz böyle itmişdik amel,
Yıldız serayına şöyle mükemmel,
Davet eylediler hep meb'usani.

Meb'uslar davete vardı hünkâre,
Vâkîf olmadılar işbu esrare,
Ey vah aldandılar emma ne çare,
Kimseler etmezdi böyle gümani.

Bir zaman böylece gitdi hürriyet,
Hürriyetden Hamit almadı lez(z)et,
Teşkil idub gizli gizli cemiyet,
Teşfik itdi asakir-i ihvani.

Ol dem hürriyetin kalmadı dadı,
Artdı gene ahalinin feryadı,
Usul usul görünmeye başladı,
Her taraftan istibdadın nışanı.

Mard otuz birinde kopdu bir nida,
Bitün İstanbul'ı aldı vave(y)lâ,
Verildi askere yetmiş bin lira,
İstibdadı elde itmek çün yani.

Kimsenin fikrinden geçmezdi bu iş,
Vurup kırub eylediler nûmayiş,
Bakdılar meb'uslar fena dır gidiş,
Bildirdiler Selânîk'e tufani.

Ol zaman ikinci, üçüncü ordu,
Çıkdı İstanbul'e gelmeye doğru,
Sahib-i teşviki aldı bir korku,
Şaşırdı o pusulayı pılâni.

Geldi Çatalca'ya girdi askerler,
Ay-Stefanos'a dayandı erler,
Hemen Mebushan'e²⁶ verildi haber,
Kurdular o yerde ulu divani.

Bir cuma ertesi erken kalkdılar,
Karakol karakol gezib bakdılar,
Vatan hayınların vurub yakdılar,
Terbiye itdiler sahib isyani.

Asker İsdambul'i etdi ihata,
Kimsenin kılına gelmedi heta,
Görülmemiş böyle tedbir dünyada,
Tahayyürde koydu Frenkistani.

Taş kışlaye toplar kuruldı cesim,
Bir yanden Tophane alındı teslim,
Selimiye kışlası bulundu halim,
Teslim oldu asker ve zabitanı.

Yıldız'ın da dört tarafın sardılar,
İçeru su, ekmek bırakmadılar,
Bir iki gün böyle kalınca naçar,
Teslim olub eylediler emani.

Meclis karar verdi kat'iyen Hamit,
Enmeli tahdından kemeli ümid,
Yazdı şeyhülislâm fetva-yı cedid,
Alıb götürdüler Yıldız'e ani.

Abdül Hamit görür görmez fetvayı,
Başına yıkılmış sandı dünyayı,
Çok yandı yalvardı kıldı recayı,
Dinnemez oldular eman zemani.

Yıldız meselesi buldu nihayet,
Düşdü Abdül Hamit her iş oldu fet(h),
Selânîk'e götürdüler akıbet,
Dediler orda çek lâyük cezani.

Cülus itdi SULTAN MEHMED REŞAD HAN,
Tahdında ber karar eylesun mennan,
Halifa-i ruy-i zemin-i zışan,
Şerefyab eyledi cümle cihani.

Yüz bir aded top atıldı bir sıra,
Yapıldı üç gün üç gice donanma,
Sanki yeni dünya oldu Türkiya,
Cümle vatandaşlar sürsün devrani.

Şükür Türkiya'da kalmadı hüzin,
Hep harab gönüller oldundu tez(y)in,
Kayrı Şevketmeab Efendimizin,
Olur cümlemize lûtf u ehsani.

Yaşa Niyazi Bey, yaşa bin yaşa,
Enver Bey'le işi çıkardın başa,
Ve hatda kumandan Şevket Paşa,
Unutmayız vatanperver arslanı.

Vakt-ı istibdadden yanık Pesendî,
Neler çekdi neler yazık Pesendî,
Vatan Şerefine âşık Pesendî,
Muhtasarca vasf itdi bu destani. (s. 98-104)

1. Arşag Alboyacıyan, *Badmutyün Hay Gesaryo* (Kayseri Ermenileri Tarihi), Kahire, 1937, c. II, s. 1568.
2. *Antranik* (Birinci, Sivas'ta yayınlanan haftalık gazete), no. 46, 14/27 Kasım 1909, s. 4.
3. *Kilikyan Daretsuys* (Kilikya Yıllığı), İstanbul, 1922 s. 239.
4. *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, İstanbul, 1977, c. II, s. 61a.
5. Aslında "kardağız" yazılıdır.
6. Doğrusu "ol metanet unvanımız" olabilir.
7. Doğrusu üftade olacaktır ki, burada âşık demektir.
8. Ara.
9. Ağız manasına gelen "dehan" kelimesidir.
10. Gamdan.
11. Ermenice "Kutsal Kudüs" demektir.
12. Gani.
13. Aslında baskı hatası olarak "müræeler" yazılıdır.
14. Kutsal Kıyam Kilisesi demektir.
15. Muazzam.
16. Doğrusu "gıneye" veya "ganaye" olacaktır.
17. "Zincir taşıyan" demektir. İşbu ünlü patrik 1670'te doğup 1749'da vefat etmiştir. 1715-1749 yılları arasında Kudüs patriği olmuş ve Patrikhane'nin uzun senelerden beri birikmiş borçlarını ödemeyi başarmıştır.
18. Manastırı.
19. "Patrik" demektir. Vehabedayan soyadını taşıyan bu patrik 1819'da doğup 1910'da vefat etmiştir. 1885-1910 yılları arasında patrik olmuştur.
20. Aslında "sulerler" yazılıdır.
21. "Efendinin kardeşi" demektir ve "efendi" derken Hazreti İsa kastedilmektedir.
22. Doğrusu "mecmer"dir ki, kiliselerde yakılan günlük demektir.
23. Doğrusu "ankarib" olacaktır ki, az sonra demektir.
24. İstanbul'un adlarından biri olan "Asitane" burada vezin gereği "asitan" biçiminde yazılmıştır.
25. Bu rakam abartılmıştır. Bitaraf kaynaklara göre bu sayı 250.000 ile 300.000 arasındadır.
26. Doğrusu "Meb'usan'e" olmalıdır.

Âşık Niranî'den Bir Destan*

Daha önce neşredilmiş bir yazımızda da tebaruz ettiğimiz gibi, Türkçe yazan Ermeni halk şairleri en fazla destan türünü benimsemişlerdir.

Yazımızın mevzuu olan Âşık Niranî, Ermeni asıllı ozanlar arasında meçhul kalanlardan biridir. Karnik İstepanyan'ın (1909-1989) *Gensakragan Pararan* (Biyografik Sözlük) adlı Ermenice eserinde,¹ Niranî mahlasını taşıyan bir halk şairi hakkında bilgiler mevcutsa da, yazımızdaki Niranî ile aynı şahıs olması muhtemel değildir. Zira, 1822'de Vağarşabad'da (Ermenistan'da) doğmuştur ve şiirlerini Ermeni ve Azerî lisanlarında kaleme almıştır.

Makalemizdeki Âşık Niranî'nin ise 1895-1896 yılları Ermeni vukuatından sonra muhtemelen İstanbul'dan Varna'ya gittiği, destanın 49. kıtasından anlaşılmaktadır.

Destanın risalesi tarihsizdir. Ancak, 53. dörtlükte 1899 yılı kaydedilmiş olduğundan, bu tarihten sonra neşredildiği aşıkârdır. Varna'daki Arevelyan (Şarkî) Matbaası'nda basıldığı da kapağına elle kaydedilmiştir.

Salnameci ve araştırmacı Teotik Lapçinciyan'a (1873-1928) göre,² işbu basımevi 1896'da Ankaralı matbaacı Onnik Parseğyan (1859-1908'den sonra) tarafından tesis olunmuştur. Parseğyan İstanbul'da iken, 1892-1896 yılları arasında Bahriye Nezareti'nin matbaasını yönetmiştir. 1896 yılı vukuatından az sonra Varna'ya göç etmiştir. Âşık Niranî de o sıralarda Varna'ya gitmiş olduğundan, her ikisi aynı şahıs olabilir.

İkinci Meşrutiyet'in ilanından sonra matbaası ile birlikte İstanbul'a dönerek, oğlu Karekin Parseğyan'la (1888-?) beraber, Galata Perşembe Pazarı'ndaki Gülzade Hanı'nda bir matbaa kurmuştur.

Destan 14 sayfadır, 55 dörtlükten ibarettir ve "Dasitan Vaf-ı İstambol Aksi Devranın" başlığını taşımaktadır. Muhteviyatında, 1893 İstanbul kolera salgını, Jülyen takvimle 28 Haziran, Gregoryen takvimle 10 Temmuz 1894 tarihinde vuku bulan büyük deprem ve 1895-1896 yıllarındaki Ermeni olayları aksettirilmiştir.

Bahsedilen vakalar İstanbul tarihi için önemli olduğundan ve risale bibliyograflar tarafından bilinmediğinden yeni yazımızı işbu destana has-

* *Müteferrika* dergisinde (no. 6, Yaz 1995, s. 105-112) yayınlanmıştır.

retmeyi arzu ettik. Ermenicedeki imlayı mümkün mertebe muhafaza ederek, metnini aşağıda sunuyoruz.

DASİTAN VASF-I İSTAMBOL AKSİ DEVRANIN

Sene bin sekiz yüz tam doksan üçde,
İstambola aksi devran yürüdü,
Birden zuhur itdi kolera işte,
Kopdu her bir yandan aman yürüdü.

Hasılı bu illet sardı her yane,
Her gün giderdi beş altı dane,
Ol vakıt emr itdi zat-ı şahane,
Her yane bakılsın ilân yürüdü.

Oldı karantina mahal be mahal,
Zira koleradan artmasın zeval,
Geldi İstanbul'a tabibler derhal,
Her yane bakılsın ilân yürüdü.

Her bir yane teftiş idup baktılar,
Kolera olduğun bilib çaktılar,
Asitfenik ile çok can yaktılar,
Göya ehaliye derman yürüdü.

Koleranın aslı yokdığın bilince,
Sorub ağnadılar yerli yerince,
Bin sekiz yüz doksan dörde gelince,
İkinci zulumat Hak'dan yürüdü.

Kolerayı bir yan idelim hele,
Bir de apansızdan kopdu zelzele,
Çığırsıb her yandan düşdü velvele,
Dört taraftan bir toz düman yürüdü.

Zelzeleden ol kolera atladi,
Zengin fukaranın ödü patladı,
Çok kâğgir binalar yıkdı çatladı,
Pek harab olarak viran yürüdü.

Şaşırdı ehali sardı telâşı,
Sel gibi akıtdı gözlerin yaşı,
Kimi evlâd arar kimi kardaşı,
Kopdu her bir yandan fiğan yürüdü.

Çadırlar kuruldu çıkıp karaya,
Her millet meshebece durdu duaya,
Tövbeylediler gani Mevla'ya,
Sıdk ile sığınib iman yürüdü.

Binalar altında çok canlar kaldı,
Niçenin feryadı semayı sardı,
Sultan bu sefalet haberi aldı,
Fakır fukaraya ihsan yürüdü.

Bu zulumat Hak'dan kullara seza,
Ummadığın işden kopar maraza,
Hiç geri dur olmaz hikmet-i kaza,
Yeniden bir aksi devran yürüdü.

Sene bin sekiz yüz tam doksan beşi,
Komiteler itmiş böyle tevtişi,
İstambul'da doldu Ermeni leşi,
Sel gibi akarak al kan yürüdü.

İtaat kalmadı azdı beşeriyet,
Üçüncü vakaayı şimdicek seyr et,
Bab-Âli'yi basdı Ermeni millet,
Komiteler başı kapdan yürüdü.

Sultan duydu Bab-ı Âli'yi basdılar,
Emr ileydi çok Ermeni kesdiler,
Beş on dane aşikâre asdılar,
İbret almak için seyran yürüdü.

Sultan'ın emrini duyunca ancak,
Laz, Tatar, Acem, Kürdler hep koçak,
Kiminde revolver kiminde bıçak,
Balta ve sopayla düşman yürüdü.

Ol zalimler bu haberi duydular,
Hesabdan ziyade cana kıydılar,
Dük(k)ân evler yağma idub soydılar,
Fakır fukaraya ziyan yürüdü.

Tam yirmi dört saat bu afet tutdı,
Ah figanları semaye yetdi,
Altı elçi birden Saray'a gitdi,
Kesilmesin deyu ferman yürüdü.

Asılmak kesilmek bakmaz komita,
Vurdu çok hafiye hem de zabita,
Karmakarış oldu ortalık hattâ,
Karakollar her bir yandan yürüdü.

Sultan'ın efkârı olmadı teknil,
Ermeni asıdır itmeli tebdil,
Cem olub meclisler iyledi teşkil,
Anadolu kırıgın fermanı yürüdü.

Türkler, Kürdler bu haberi aldılar,
Böyük küçük her tarafa saldılar,
Bölük bölük kazalara doldılar,
Tüfenk, martin, kılıç, kalkan yürüdü.

Kazalar içinde velvele düşdü,
Ah u fiğanleri göye yetişdi,
Çok haneler yandı ateş tutışdi,
Dağda çölde kırdı meskân yürüdü.

Yıkıdı harab itdi soydı her yanı,
Kayseri, Sivaz, Muş, Erzurum, Van'ı,
Hesabdan ziyade kayb itdi canı,
Koyun gibi kesdi al kan yürüdü.

Zengin fukaradan kaldı pek fakır,
Soyuldu haneleri oldı tamtakır,
Ne bir çömlek kaldı ve ne de bakır,
Kapanın elinde talan yürüdü.

İşte bu hal ile oldular naçar,
Düşmanlar her yandan ateşler saçar,
Sağ olanlar dağa ormana kaçar,
Kaldılar apaçık üryan yürüdü.

Kimi öldü kimi kaldı namizac,
Bir taraftan korku bir taraftan ac,
Bir lokma nimete oldılar mühtac,
Namerd köprüsüne tufan yürüdü.

Evvel Sasun kahrımandır dediler,
Bir kaç defa merdliklerin gördüler,
Aldanıb da silâhların verdiler,
Kandırdı bir papaz şeytan yürüdü.

Alınca silâhı ol vakıt düşman,
Sardı her tarafı oldular püşman,
Çareler kesildi kalmadı güman,
Yakdı yıkdı harab viran yürüdü.

Sasun itdi eli ile kendine,
Akıl ermez osmanlının fendine,
Şimdi de gelelim Zeytin cengine,
Haylı asker çok zabitan yürüdü.

Komandan der geldik buraya bizler,
İtaat idiniz dövlete sizler,
Nasihatla teesir itmedi sözler,
Arada bir takım merdan yürüdü.

Zeytinliler dedi yutmayız mantar,
Osmanlı arabayla tavşanı tutar,
Bizlerden on kişi orduya çatar,
Bilmezsin âleme bu şan yürüdü.

Komandan geldim bu semte yakın,
Kül iderim sizi kendiniz bakın,
Sasunlular kahreman idi ve lâkin,
Yakdım yıkdım ateş düman yürüdü.

Zeytinliler dedi sanma kanarız,
Sasun yandı ise biz de yanarız,
Bizler ceng bulursak güler oynarız,
Gelen varsa gelsin meydan yürüdü.

Komandan ol vakıt dedi askere,
Cem olub hepsiniz gelin bir yere,
Haddin bildirmek çün Zeytinliler'e,
Yetişmiş tarlaya tırpan yürüdü.

Oldem Zeytinliler cenge bulaşdı,
Yağmur gibi kurşun gelince şaşdı,
Akan kızıl kanlar sel gibi taşdı,
Yırtıcı kaplanla arslan yürüdü.

Nihayet üç defa itdiler sefer,
Çok zabitan öldü binlerce nefer,
Ancak Zeytinliler buldu muzavfer,
Gettse Zeytin ah Hayasdan³ yürüdü.

Düşündü ne yapsın komandan paşa,
Atdığı kurşınlar hep vurur taş,
Ne lâzım oğraşmak burada boşa,
Adana, Maraş'a revan yürüdü.

Bir müddet arası kaldı böylece,
Vukuat eksilmez artar netice,
Bin sekiz yüz doksan altı gelince,
Bir komite teşkili heman yürüdü.

Otuz iki kişi birden geldiler,
Otoman Bankası'na heman girdiler,
Ortalığa büyük hengâm verdiler,
Kopdu bir velvele seyran yürüdü.

Şahane askeri kuşatdı banka,
Vurdular kurşunu camlara danga,
Komite içerden atdıkcı bomba,
Sarsdı ortalığı düman yürüdü.

Üç dört saat böyle cenge uğraşib,
Çare bulmadılar haylı savaşıb,
Altı elçi hepsi birden ulaşıb,
Kavga men olmağa erkân yürüdü.

Komiteler işte oldem durdular,
Altı elçi cümlesini aldılar,
Otuz birin bir vapore koydılar,
Biri yaralandı lokman yürüdü.

Sultan kazeblenib itdi irade,
Kesin evvelkinden beş kat ziyade,
Bir dane kalmamaya verdi müsade,
Sopa, kama, bıçak alan yürüdü.

Her yandan koşdular vuran vurana,
Dükkân evler yağma kıran kırana,
Hesabdan ziyade gitdi kurbana,
Tuna seli gibi al kan yürüdü.

Hasköy semtine varıb basdılar,
Mal mülk yağma kavurdular kasdılar,
Koyun gibi insanları kesdiler,
Akıntı misali çağlan yürüdü.

Tam kırk sekiz saat bu âfet gitdi,
Zengin ve fukara mahv olub bitdi,
Sultan bir irade yeniden itdi,
Derhal bir tedbir-i mizan yürüdü.

Gayri bu zulumat karardan taşdı,
Akan kızıl kanı görenler şaşdı,
Sağ kalan başını alınca kaçdı,
Selamet bulmaya heman yürüdü.

Kimi sürgün kimin mahbusa tıkdı,
Kimi öldü gitdi evini yıkdı,
Kimi işin gücün bıraktı çıkdı,
Ecnebi du(v)ele mihman yürüdü.

Kimi Amerika, kimin Fransa,
Kimi İngiltera, kimin Prusya,
Kimi Bulgariya, Mısır, Rusiya,
Koyunlar sürüsü insan yürüdü.

İcab itdi biz de çıkıb varmaya,
Kurtulub belâdan ferah olmaya,
Bir paşaport alıb geldik Varna'ya,
Yaslı göynümüze hendan yürüdü.

Evropa'dan üç madmazel geldiler,
Ağlayanın göz yaşını sildiler,
Mutbah açıb ekmek yemek verdiler,
Peçko, libas, yatak, yorgan yürüdü.

Kimi gani gani alıb kandılar,
Kimi bir şey almaksızın yandılar,
Kimi gide gele pek osandılar,
Kapanın elinde talan yürüdü,

Tayin tayinâtın kesdi arası,
Çün kumpanyanın bitdi parası,
Başladı bulmaya herkes çaresi,
Kimi kahve, aşçı dükkân yürüdü.

Bin sekiz yüz doksan dokuz netice,
Ne lazım vasf itmek inceden ince,
Üç sene süründük sefil böylece,
Daha sürünmege zaman yürüdü.

Uzatma bu kadar kısıseyi yeter,
Kâr itdi çektiğim gusseyi yeter,
Kisseden alsınlar hisseyi yeter,
Sözümde daha çok noksan yürüdü.

Pek peruşan olduk yazık niranî,
Dahi göremeyiz şazlık niranî,
Ağlayarak yazdı Âşık Niranî,
Derdli deruninden destan yürüdü.

1. Karnik İstepanyan, *Gensakragan Pararan* (Biyografik Sözlük), Erivan, 1990, c. III, s. b.
2. Teotik Lapçinciyan, *Dib u Dar* (Baskı ve Harf), İstanbul, 1912, s. 115-116 ve 191.
3. Türkçe karşılığı: "Yaşasın Zeytin, ah Ermenistan"dır.

Eremya Çelebi'nin Türkçe Şiirleri*

15 Temmuz 1995 tarihi, Eremya Çelebi Kömürçiyân'ın (1637-1695) ölümünün 300. yıldönümüne tesadüf etmekteydi. Ünlü tarihçi, şair ve edibin vefatının yılı bilinmekle beraber, ayı ve günü son zamanlara kadar meçhul kalmıştı. Bu hususu, bundan yirmi yıl kadar önce, Mağakya Çelebi Cevahirçiyân'ın (1665-1754) "Vekayiname"sinden tespit etmiştik. Henüz basılmamamış olan bu çok önemli eserin aslı, Venedik Mikhitarist tarikatının kütüphanesinde bulunmaktadır. Bu vesile ile, geçen sene iki yazımız neşredilmişti. Birincisi, Eremya Çelebi'nin muhtasar biyografisi idi ki, *Yeni Yüzyıl* gazetesinde intişar etmişti.** İkinci ise *Müteferrika* dergisinde çıkan, müellifin "Dört Yüz Yıllık Osmanlı Padişahları Tarihi" adlı eseri hakkındaki makalemiz idi.***

Eremya Çelebi'nin hayatı ve eserleri hakkında, gerek Ermenice, gerek Türkçe, gerekse sair dillerde birçok makaleler neşredilmiştir. Bu hususta etraflı bir çalışma da, Viyana Mikhitarist rahiplerinden tanınmış araştırmacı Nerses Aginyan (1883-1963) tarafından hazırlanarak, 1933'te Viyana'da basılmıştır.

Ermenice ve Türkçe şiirlerine gelince, bunlardan bazılarına, yazma veya basma eski Ermenice cönklerde tesadüf edilmektedir. Ancak, Türkçeleri bugüne kadar Latin harfleriyle neşredilmememiştir. İşbu makalemizle bu boşluğu doldurmaya çalışacağız.

Türkçe şiirlerinden dokuzu, 1939'da Kudüs'te Mesrob Başpiskopos Nişanyan (1872-1944) tarafından neşredilen "Ruzname"sinin sonundaki İla-

* *Tarih ve Toplum* dergisinde (no. 152, Ağustos 1996, s. 42-43) "Eremya Çelebi'nin Türkçe Şiirleri-I" başlığıyla yayınlanmıştır. Makalenin sonunda "İşbu makalenin daktilo ile temize çekilmesi tamamlanmadan yazarı hastalanmıştır" notu yer almaktadır. Makalenin yarım kaldığı, değinilen dokuz şiirden ikisinin tam, üçüncüsünün ise ilk on beytinin aktarıldığı, dipnot göndermelerinin bulunmasına karşın dipnotların yazılmadığı görülmektedir. Makalenin başında (I) rakamı varsa da, yazarın yaklaşık iki ay sonra vefat etmesiyle II. bölümü yayınlanmamıştır.

** Kevork Pamukçiyân, "Eremya Çelebi Kömürçiyân", *Yeni Yüzyıl*, 15 Temmuz 1995. Bkz. ETKK, c. IV.

*** Kevork Pamukçiyân, "Eremya Çelebi Kömürçiyân'ın (1637-1695) Dört Yüz Yıllık Osmanlı Padişahları Tarihi", *Müteferrika*, no. 5, Bahar 1995, s. 147-156. Bkz. ETKK, c. III, s. 228-238.

ve kısmında intişar etmiştir. Asılları, Kudüs Ermeni Patrikhanesi'nin 1509 ve 1042 no'lu elyazmalarında bulunmaktadır. Ermeni harfli metinlerdeki imlalarını mümkün mertebede muhafaza ederek, bunları tanıtıyoruz.

Birincisi, 24 mısradan ibarettir (s. 565-566). Baştan ve sonunda akrostiş olarak tertiplenmiştir. Baştan, "Mardiros Papazade Dur Ben de" okunmaktadır. Sonndan ise "Eremiea Gedaem" okunmaktadır. Bu vesile ile şu hususu hatırlatalım ki, Eremya Çelebi'nin pederi Papaz Mardiros Kömür-ciyan'dır (1608-1681). Son mısradan ise Arap harfleriyle Abro ismi mevcuttur. İşbu şahıs, veli-i nimeti olan ve devlet hizmetinde bulunan, 17. yüzyılın ünlü Ermenilerinden Abro Çelebi'dir ki 1621'de Belgrad'da doğup 1676'da Edirne'de ölmüştür. Girit savaşlarında Osmanlı Ordusu'nun iâşesini temin etmiştir.

İkincisi 17 beyittir (s. 578-579). "Krikor Çelebime Selâm" akrostişi ile telif olunmuştur. Sekizinci mısradan, 1681'den sonra yazıldığı anlaşılmaktadır.

Üçüncüsü, "Bazı Bursalılara Türkçe Mektup ki Muhabbetnamedir" Ermenice başlığını taşımaktadır. 13 beyitten mürekkeptir (s. 579-580). Baştan, "Eremia Gedaem", sonndan ise "Niaz Eder Kelâm" akrostişi ile kaleme alınmıştır.

Dördüncüsü "Ermeni Asıllı Bir Türk'e Müsvedde Şeklinde Mektup ve Arzname" Ermenice başlığını taşımaktadır ve 11 beyitten ibarettir (s. 580-581). Baştan "Erenie Ben de" akrostişi ile yazılmıştır.

Beşincisi başlıksızdır ve 22 mısradan ibarettir (s. 581-582). Baştan "Kömürçizade Eremiaden", sonndan ise "Abrü Çelebie" okunmaktadır.

Altıncısı da başlıksızdır ve sekiz dörtlükten ibarettir (s. 582-583). Zamanının bazı papazlarına ve sair kimselere methiyeler ihtiva etmektedir.

Yedincisi de başlıksızdır ve 12 beyitten ibarettir (s. 583-584). Baş harfleri "Murad Çelebim" akrostişi ile tertiplenmiştir.

Sekizincinin baş tarafı noksandır (s. 585-586). Muhteviyatında, dostlarına muhatap methiyeler mevcuttur.

Dokuzuncu, 1670'te doğup 27 Aralık 1690'da Hovsep adlı beş yaşındaki oğlunu öksüz bırakarak vefat eden Soğome adlı kızının ölümü münasebetiyle telif ettiği ve 18 kıtadan mürekkep olan bir mersiyedir (s. 632-634). Bunlardan yedisi 11 heceli vezinle, müteakip 11 dörtlük ise sekiz heceli vezinle kaleme alınmıştır. Görüleceği gibi, ağıt kızının ağzından yazılmıştır. Dörtlüklerin sonunda tekrarlanan, "Hemen deyin ki Soğome kurtuldu" mısraından, uzun süren bir hastalık neticesinde öldüğü anlaşılmaktadır.

Şimdi de metinleri sırasıyla sunuyoruz. Anlaşılması güç kelimeler için dipnotları ilave ettik.

Malim İz(z)et¹ ÇelebemE
Alişan u sultanımE
Rebinin ihsani duR
Dad u ferman ki biliniR
İlk şeş satır kırmız ile
Rem u yazi dur maamE²
Ol ki dacik dur yazdıgıM
Senin ismin dur efendiM
Pur siyah herf cumle yazı
Avl³ ki satır otuz altı
Peyman u güfd selâm ile
Arz u mahser bidilimA
Zar u fiğan kırmız u göG
Avl ki tekrar dir sekiz conG
Defa zâhbeyt⁴ dur arzımE
Ema o de başdan başE
Diyar İslâmbol heyre dur geD
Unon için çok şer u meD
Rem senenin ismailA
Bir dur eksik kılâm⁵ rayA
Ebran adar rum filvardE
Nadir yazım bu zemandE
Diye bidest name beniM
Elif be re vav (Abru) ÇelebiM

Kamet il tifil u serv-i revan,
Verip dur sana Tanğri u Subhan.
Rebinin⁶ ihsani çok azîm keramet,
Kıla sana nazar vere rahmet,
İm brader u hem erbab-i devlet,
Nice sual idelim hatrını iz(z)et.
Ko ki hatrınız oldu perişan!,
Derder⁷ efendinin ki etmiş vefat
Ol ki var edüb hayat u memat,
Ve hakden ademi cemi kâinat.
Raz oldu buna gendinin ferman,
Şükür olsun ana selâmle selât.
Çelebim Krikor sultanum vahed,
Olsun size ma'lim şerif u iz(z)et.
Esgice bir şaragnots⁸ derdere vardır,
Verdim bağlatmağe ki yapa hazır.

Le ilâhî bunda yalan u nadir,
 Sozumi şahid Allah dir hazir.
 Eger isbate ihtac olurse,
 Cuz cuz dur bozulmuş, degmez bir agce.
 Bil yazısın *polor*,⁹ kehas esmerce,
 Götürmez tevil zira degmez de.
 İla ki *kirk*¹⁰ dur vakıfdır cane,
Kirk yoluna fida olmuşem zere.
 Ma'mur olsun yine hatrınız ğemden,
 Emr Subhan idi kadim ey(y)amden.
 Ela u sağ olsun seriniz her dem,
 Ruhine rahmet ola Allah'den.
 Sana ğüfdum olsun pey u armağan;
 Ey nazli şirin mey bi gülisdan!
 Luğet kasaid beyt bi dilimden,
 Ay çiçekler kimi reyha serinden.
 Mihr u gönglune niyaz sahihden,
 Kömürüzade bende REMİADEN.

Ey varum omrumun tahdine sultaN!
 Olur leyli mecnun husnuna bakaN.
 Rebi'nin bun tabiyet muhab(b)etİ,
 Ol eşĝe yaratdı cumle cihanİ.
 El u âlem halk oldı bir emriA,
 Heyat u memat muhtac ihsanına.
 Maamer ki oldı Hakden aslımıZ,
 Beyan ider nefesullah kitabımıZ.
 İm brader u izzetli efendimE,
 Eşkine olmuşudum daim teşnE.
 Ana sebep gedalıktır ki eder yaD,
 Sultanazade ise de görünmez bir zaD.
 Yemi u kavım kardeş dahi akrabE,
 Bay içinde nebedir yahud maskarE.
 Gine de hem olsa kâni cevahiR,
 Bakılmaz yüzüne zira ki fakiR.
 Yazdığım bu muhab(b)et ey zihni paK!
 Ruhime Tumacan'e¹¹ ruyum bihaK.
 Dua ile namem sema selâm ile,
 Zehi iz(z)et çelebim u sultanımE.

* Kevork Pamukciyan dipnotları da tamamlayamamıştır. Dipnot göndermeleri yapılan *derder* papaz, *şaragnts* ilahi kitabı, *polor* bütün, *kirk* kitap anlamındadır.

Dizin

A

Abadî (Ebadi) 179
 Abbasov, İ. 125n
 Abdal 40n
 "Abdal Masalı" 40n
 Abdi (bkz. Abodi)
 Abdülaziz 39, 140, 172, 173, 175
 Abdülcebbbarlar 82
 Abdülhamid I 174
 Abdülhamid II 208, 218-222, 226
 Abdülmecid 175, 176, 185, 187
 Abid 127
 Âbidî 5
 Abodi 35, 39
 Abro Çelebi 233, 234
 Abuçeh 19
 Acaryan, Hıraçya 132, 138n
 Acem 117n, 181, 226
 "Acem Havası" 64, 84
 Acem havası 62
 "Acem Koşması" 85
 Acem koşması 62
 "Acemî" 73, 102
 Acemistan 26
 "Acemvarî" 93
 Adana XVIII, 82, 172, 229
 Adrianabolso Hay Kağutu 9
 Agâhî 127, 131, 179
 Aginyan, Nerses 29, 232
 Agop (İstanbul) 179
 Agop (Kul) 93, 94
 Agop Lütü (Çelebizâde, Diyarbakırlı) XXI
 Agop (Tokatlı) 127
 Ağagülyan, Soğomon 130
 Ağasi Hanı 9
 Ağasyan, Hagop 9

Ağasyan, Mihran 10
 Ağasyanlar Konağı 10
 Ağrı 41, 48
 Aharonyan, Avedis 172
Ahbar-ı Konstantiniyye XVIII
 Ahılkelek 131
 Ahırkapı 7, 175
 Ahmed (bkz. Bonneval, Claude Alexandre)
 Ahmed Paşa (Anadolu Beylerbeyi) 159
 Ahmed Paşa (Erzurum Valisi) 158 -
 Ahmed Paşa (Kayserili, Kaptan-ı Derya) 19, 21
 Ahmed Paşa (Sarı) 158-159, 166n
 Ahmed (Şehzade) 175
 Ahmed Vefik Paşa XXI
 Ahtamar 29
 Ahu 131
 Ahundov, Ehliman 125n
Akabi Hikâyesi XIX
Akabi Hikayesi: İlk Türkçe Roman (1851) XXIII
 Akbaş, Püzant X
 "Akıllı Çocuğun Hikâyesi" 17n
 Akif Paşa 179
 Akkavak 15
 "Akkavak Kızı ve Bey Böğrek" 24
 "Akkavak Kızının Hikâyesi" 14
 "Akkavak Kızının Hikâyesi (Balahesi Köyü Ağziyle)" 13n
 Alaverti (Allahverdi) 129, 130
 Alboyacıyan, Arşag 223n
 Aleksandropol (Leninakan, Gümrü) XVIII, 209

Ali 113
 Âli 70, 71
 Ali (Âşık) 152, 155n
 Ali Baba Tekkesi 44
 Ali (Hz.) 107
 Ali (Ozan) 124
 Ali Paşa (Boşnak) 161
 Ali Paşa (Damad) 158-160
 Alişan 234
 Alman Koleji 209
 Almanca 135, 137, 138
 Almanlar (Nemçe/Nemçeliler) 156-159
 Alptekin, A. B. 125n
 Altun (Âşık) 127
 Amanoğlu, Artin 95
 Amasya XVIII
 Amasya Kalesi 147
Amenun Daretsuytsı 145, 171
 American Board of Commissioners for Foreign Missions XVI
 Amerika 41, 191, 192, 230
 Amerikalılar 28
 Amerikan Protestan Kilisesi XVI
 Amerikyan, Minas (Rahip) 133, 134
 Amid (Diyarbakır) 125
 Amîrzade 128
 Amiryân, Haçik Bedros XIII, XXIII, 29, 50, 51, 203n
 Amrah /Amrah (bkz. Emrah)
 Anadolu XIII, 13n, 43, 79, 191, 194, 218, 227
 Anasyan (Söylemezyan), Hagop 30, 132-135, 138n
Anatolikos Astir 142

- Ancona 193
 And, Metin XIX, XXII, XXIII
 Andonoğlu 131
 Andonyan Koleksiyonu 135
 Anhegger, Robert 166
 Ani 47
 Ankara/Ankaralı XII, XXIII, 13n, 32, 89, 101, 109n, 119n, 122n, 135, 149, 153n, 154n, 197n, 203n, 224
 Anna (Meryem Ana'nın annesi) 100, 120n
 Antep XVIII
 Antihasunist 169
 Antilyas 135, 136
 Antranik 223n
 Anya (bkz. Yanya)
 Apazgöl 130
 Apkar Tibir (Tokhadetsi/Tokatlı) XIV
 Apraham (bkz. İbrahim) 133
 Apraham (şair) 129
 Aprahamyan, Garo X, XI, 181
 Arabi rakam 157, 183
 Arabistan 79, 187
 Araboğulları Tabhanesi 32
 Arabyan, Asdvadzadur 32
 Arabyan, Boğos 32, 41
 Arabyan, Kalust 32
 Arabyan, Kevork 32
 Arabyanlar (matbaacı) 32
 Arakel (Tebrizli, Rahip) 198
 Arakyaloğlu 129
 Aramyan Hanı 45
 Aramyan Matbaası 14
 Aramyan, Cancik 42
 Arap harfleri/alfabesi (Arap Harfli Türkçe) XI, XII, XIX, XXI, 22n, 32, 33, 138-141, 156, 233
 Arapça XI, 134-136
 Araplar 188
 Ararad XVIII
 Ararat 41, 48
 Aras Nehri 109
 Ardahan 219
 Arevelyan Matbaası 224
 Armaş 136
 Armaş Manastırı 136, 171, 188
 Arnavutlar 70, 151, 153, 158
 Artin (Kul) XIII
 Artin (Tanburî, Küçük) xv, 26, 124
 Artunoğlu 130
 Arustam 124
 Arustamyan, Sarkis 128
 Arzu ile Kamber XXII
 Asadur, Melkon (bkz. Uğurluyan, Himayak)
 Asdgapert 28
 Asdvadz (Der) 135
 Asdvadzadur (Başpiskopos) 177
 Asdvadzadur (Der) 192
 Asdvadzadur (Hacı) 127
 Asitane XXI, 197, 218, 219, 223n
 Aslanoğlu, İbrahim 32, 41n
 Aslı 38
 Asli Karam 129
 "Asli Kerim" 124
 Astrakhan XII, 127
 "Âşık Edebiyatımızda Kızıl Elma" 154n
 "Âşık Garip" 124, 131
 Âşık Garip'in Hikâyatı XXII
 Âşık Ömer 72n
 Âşıkyan, Civan 82
 Âşıkyan, Horen' (Piskopos) 171
 Âşk u Sevdâ Çocukları XXII
 Âşkîya 179
 Atapyan, Paylak 123
 Atina 14
 Avedik (Öksüz, Âşık) 130
 Avedikyants, Hovhannes (Kayserili) 28
 Avedis (Kul) 128
 Avrupa/Avrupalılar 61, 160, 172, 230
 Avustralya 191, 192
 Avusturya (Nemçe/Nemçeliler) 29, 78, 80, 117n, 157, 160-165, 168n, 179, 216
 Ay Nikola Mahallesi (Edirne) 9, 11
 Ay Paraskevi Mahallesi (Edirne) 9
 Ay Stefanos (İstanbul) 221
 Ay Strati Mahallesi (Edirne) 9
 Ay Yani Mahallesi (Edirne) 9
 Ayasofya 2
 Ayazma kapısı 7
 Aydın/Aydınlı 71, 151, 153
 Ayios Yeorgios Kilisesi (Sivas) 45
 Aynaroz 141
 Ayvansaray (Ayvan) 7, 8n, 111, 122n
 Ayvaz (Eyvaz) 91, 119n
 Ayvazovski, Kapriyel (Başpiskopos) 158, 159, 166n
 Ayvazyan, Apraham 176-180
 Azadyan, Şuşan 198
 Azadyan, Toros 2, 5, 28, 49, 198
 Azarya (müstensih) 130
 Azerbaycan 124
 Azerbaycan Âşıkları ve El Şairleri 125n
 Azeri 63, 124, 125
 Azeri Türkçesi XIII, 224
 Aziz Mütercimler 45
 Aziziye 43n
 "Aznavuroğlu" 28
 Aznavuroğlu 25, 28
 Aztarar Püztanyan 41
 B
 Babiâli XIX, 226
 Babik (Hacı) 128
 Badmutyun Hay Gesaryo 223n
 Badmutyun Hayots xv, 2, 18, 138n, 174, 193

- Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı IX
 Bafra 79
 Bagratid Krallığı 47
 Bağdadlıyan Matbaası 14
 Bağdasar (Hacı, Deli) 4, 7n
 Bağdasar (Tıbir, Kayserili) 29, 123, 127
 Bağdat 43, 79, 95, 151, 153
 Bağdatlıyan, Karekin 176
 Bağlarbaşı Ermeni Mezarlığı 19
 Bağriya 179
 Baharî 127, 131, 179
 Bahçecik XVIII
 Bahçekapı 2, 7
 Bahriye Nezareti Matbaası 224
 Bahriye Nezareti Tercüme Bürosu XX
 Bakırcıbaşızâde XXI
 Bakî 179, 208
 Bakü XVIII
 Bala 176
 Balahesi (bkz. Gesi)
 Balat 7, 19, 135, 136, 176, 177, 198
 Balents Kitabevi Kataloğu 34n
 Balıkcıyan, Ohannes (Hovhannes) XXI, 42, 43
 Balıkcıyan, Yevkine H. 43
 Balıkçıoğlu, Aram 209
 Balıkçıoğlu, Asdğik 208, 209
 Balıkçıoğlu, Levon (Aksaraylı) 209
 Balıkçıoğlu, Mardiros 209
 Balıkçıoğlu, Nubar 209
 Balıkçıoğlu, Onnik 209
 "Balıklı Ermeni Mezarlığı" 8n
 Balıklı Ermeni Mezarlığı IX, 7n
 Balıkpazarı (Edirne) 9
 Balımyan, Şavarş (Papaz) 35
 Bali 77
 Balıoğlu (Erzingânyan) 76, 77
 Baliyan, Dırtad (Piskopos, Talash) 13, 13n, 14, 25, 35, 42, 50, 94
 Balkanlar XVI
 Balyan, Krikor (Amira, Mimar) 2
 Bandırma XVIII
 Bardizag (Bahçecik/Izmit) XVIII
 Bardizbanyan Konağı 10
 Basmacıyan (Der-Asdvadzaduryan), Krikor (Patrik) 191-197
 Basmacıyan, Garabed 193
 Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür yayınları 13n
 Batı XII, XIX, XXI, XXII, 156
 Batum 209, 219
 Bayat 130
 Bayazid (Şehzade) 174, 175
 Bayburt/Bayburtlu 176
 "Bazı Bursalılara Türkçe Mektup ki Muhabbetnamedir" 233
 Beç (bkz. Viyana)
 Bedahşan 22, 23
 Bedevyan, Armenak 132
 Bedürçioğlu 129
 Bedreddin, Hasan XXI
 Bedros I (Başpatrik) 47
 Bedros (bkz. Elfazî)
 Bedros (Biçare) 128
 Bedros (Nakkaş) 124
 Bedros (Petro, hekim, Kütahyalı) 29, 149, 156
 Bedrosyan XXI
 Behram Belkis 181
 Belgesi (bkz. Gesi)
 Belgrad 157-161, 166n, 168n, 233
 Bender 78
 Benderyan, Mıgırdiç 5, 206n
 Bengiboz 14
 "Berat" 193
 Berberyan Matbaası 14
 Berberyan, Avedis 2, 18, 174, 193
 Berberyan, Hayk XIII, XXIII
 Berberyan, Nişan 142-144
 Berlin Muahedesi 172
 "Besde" 69, 93
 Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi XX, XXIII
 Bethlehem 214
 Beyazıt (semt) 2
 Beyazıt (şehir) 124
 Beybüyük 13n, 14-16
 Beylerbeyi Sarayı 188
 Beyleryan (Efendi) 144
 Beyoğlu 130, 143, 145, 171
 Beyrut XVIII, XXII, 135
 Beytüllahim (bkz. Bethlehem)
 Bezciyan Mektebi 209
 Bezciyan, Harutyun 19, 174, 177
 Bezirciyan, Sepon 2, 174
 Bıçkıcılar Sokak 140
 Bibliothèque Nationale (Paris) 134, 136
 Bidârî XIII
 Biğados (bkz. Pilatus) 1001 Gece Masalları XXII
 1895-1896 Ermeni olayları/katliamı 209, 210, 224
 "1716 Varadin Harbi Hakkında Ermeni Harfleri Türkçe Bir Destan" 153n
 "Bir Dügünün Zerde-Pilavı" 144
 "Bir Mucize" 141
 Bir Sefil Zevce XXI
 "Birinci Bahs-Eşek" 144
 Bismarck 142
 Bizans/Bizanslılar 47, 122n
 Bluz, Hovhannes (Erzinçanlı) 123, 124
 Boğaryan, Norayr (Başpiskopos) 54n, 133
 Boğaziçi 19
 Boğdan (Buğdan) 79
 Boğos (müstensih) 124
 Boğçalıyan, Boğos (Hacı, Kayserili) 100
 Bolkar dağı 73

Bonneval, Claude
Alexandre (Kont) 159,
160, 164, 167n
Bordeano, M. 142
Bortoli, Antonio XIV, 41
Bosna/Bosnalı 153, 160,
161, 164, 171, 219
Boston XVIII, XXII, 171
Boşboğaz Bir Adem, Lafazanlık ile Husule Gelen Fenalıkların Muhtasar Risalesi XX
"Botanist ve Dilci Armenak Bedevyan (1884-1957)" 132n
Bozaciyan, Hagopos 137,
138
Bozcaada 175
Brahmi alfabesi XI
Brezilya 49
"Bu Beyid Sayıloğlu" 103
"Buçuk Bir Millet" 143
Budin 163
Buenos Aires XVIII, XXII
Buğa, Hagop (Rahip) 130
Bulgaristan 209, 219, 230
Burhan (Kayseri) 43n
Bursa XII, XVIII, 22, 23, 78,
130, 197n
Burunkışla'dan Daldan Dala
XXII
"Bülbülün Şiiridir" 57
Bürüngüz 43n
"Büyük Bir Rezalet" 144
Büyük Türk Mûsikisi Ansiklopedisi 203n
Büyük Yeni Han 42

C
Canik 45
Cebrail 97
Cehdi 127-129, 179
Celil 88
Cemşid 181
Ceranyan (Ceyranoglu),
Minas 25, 29, 124, 127,
130, 146-148
Ceride-i Havadis XVIII, 41
Ceride-i Şarkîye XVIII, 10

Cevahirciyan, Mağakya
Çelebi 48, 232
Cevher 127
Cevherî 127
Ceyhûnî (Âşık, Zileli) 209
Cibali 7
Cifir (Cifer) 163
Cihan XVIII
Cihanî 131
Civan 109n
Civanî 179
Coşkunoğlu, Tuma 130
Cüdaî 3-5, 7, 25, 35, 127,
131, 179, 206, 206n

Ç
Çakıcıyan, Yeprem (Rahip)
137
Çamçıyan, Mikayel XV
Çamlıbel 90, 92
Çamlıca 176
Çanakkale 175
Çankırılı 81
Çanlı Sultan (bkz. Surp
Garabed Manastırı
[Muş])
Çatalca 221
Çatladıkapi 7, 8n, 111,
122n
Çeççi (Kul) 94
Çemberlitaş 209
"Çeng-i Harbi" 154n
"Çeşitli Alfabelerle Türkçe
Yazılar: Ermeni Alfabe-
siyle Türkçe" XXIII
"Çeşitli Alfabelerle Türkçe
Yazılar: İbrani Yazısı ile
Türkçe" XXIII
Çetintaş, A. E. 192
Çeviker, Turgut 139n,
145n
Çingiraklı Tatar 139, 141,
145
Çingiraklı Tatar Matbaası
XXI
Çiçioğlu 129
Çilingiryan, Kirkor XXI
Çin 79, 117n
Çitci (Âşık, Fakir, Çarib)

62-70, 94
Çobanyan, Arşag 49, 107
Çubukoğlu 124, 130
Çuhacı Hanı 6
Çukaszyan, Papken 135

D
Dadyan, Hovhannes (Barutcubaşı, Amira) 2
Dağ Siro 125
Dağaran (cönk) 56
Danişmend, İsmail Hakkı
166n-168n
"Dasitan" 218
"Dasitan Der Vaf-ı Surp
Yerusağem" 214
"Dasitan Vaf-ı İstambol
Aksi Devranın" 224, 225
Daşçizata (Sefil) 129
Datev 130
Davud (Hz.)
Davudpaşa 7, 111
Dayyan 172
De Cervantes, Miguel XXI
De La Croix, François Pétis
136
De Montepin, Xavier XXI
Dede Korkud 13, 13n, 24,
26
Dedem Korkudun Kitabı 13n
Dedeyan, Âşık Kalust (Talaslı, sıvacı) 51
Défoe, Daniel XXII
Dehrî 127
Deli 124, 130
Demyat (bkz. Dimyat)
Dendil (Kayseri) 43n
"Denizde Boğulan Zavallı
Aileler Hakkında Figanlı
Beyitler" 19
depren (İstanbul, 1766) IX,
25, 29
depren (İstanbul, 1894)
224
Der-Andreasyan, Hrand
198, 199
Der-Hovhannesyanyan, Ke-
vork (Tibir, Balatlı) 134-
136, 177

Der-Krikoryan, Nigoğayos 128
 Deroyents Matbaası XXI
 Dersaadet 141
 Dertli 179
Dertli-Seyranî 27
 Dervanî 179
 Derviş Hampar XIII
 "Desdan" 79, 98
 "Desdan Kendi Usdume" 63
Destan Kitabı XXII
 "Destan Vefat-ı Sultan Mahmud" 185
 "Destan-ı Edirne Yangını" 10
 "Destan-ı Sivastopol" 185
 Detroit XVIII
 Devane (Papaz, şair) 129
 Deyr-i Zor 10
 Dımuşvar (bkz. Temeşvar)
Dib u Dar XXIII, 231n
 Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 27
 "Dilci Artin Handoğlu Hakkında" 132n
 Dilçin, Cem 109n
 Dildari (Âşık) 77-79, 81
 Dimitraki (Efendi) 142
 Dimo XIII
Dimo'nun Hikâyesi XIII
 Dimyat (Demyat) 151, 153
 Diruhi 176, 177
 "Divan" 3, 83, 210
 divan 3, 112n, 200, 211
 "Divan Sunni" 206
 Divana (Papaz, şair) 128
 "Divan-ı Meşrutiyet" 210
 "Divanî" 63, 66, 72, 76, 89, 97, 105, 108
 Divanî 62
 "Divanî-İlâhî" 74
 "Divanî ve Muhammes" 67
 Divanyolu 186
 Diyarbakır/Diyarbakırlı XII, 109n, 125
Diyojen XXI, 139, 141, 145
 Doğu Anadolu XVI
 Don Carlos 142

Don Kişot XXI
 Doni (Harutyun, Salmast-
 lı) 129, 130
 "Dr. Mikayel Resden (1774-1844) ve Dokuz Dildeki Tıp Sözlüğü" 132n
 Drama Kumpanyası 209
 Dulaurier, Edouard 132, 138n
 Dumas père, Alexandre XXI, 141
 Duldül 111, 121n
 Düyek 203n
 Düzyan (Darphane emini) 177
 Dzağu 129
Dzağig 42, 50
E
 Ebubekir (Hz.) 111
 Ebüzziya, Ziyad 139
 EC Ulusal Akademisi Şarkiyat Enstitüsü XXIII
 Eçmiyadzin XII, XIV, XVIII, 154n, 171, 209
Edebiyat Araştırmaları XXIII, 13n, 71
 Edirne XII, XVIII, 9, 10, 128, 160, 161, 233
Edirne Tarihi 10
 Edimekapı 7, 187
 Edirnekapı Mezarlığı 176
 Ediya 131
 "Efendim Yaz" 77
 Efkarî 81
 Eğin 19
 Eğrikapı 7
 Ekizyan, Garabed 172
 Ekserciyan, Harutyun (Sargavak) 28, 131, 147-149
 Ekyaz (şair) 127
 Elçin, Şükrü 89
 Elekci 44
 Elfazî (Âşık, Kul) 61, 94-98
 Elizabetpol 128
 Emrah 124
 Emrah (Âşık) 124, 129, 131

Enam 101, 104, 121n
Encyclopedia of Islam XXIII
 Enfiyeciyân (avukat) 169
 Engerus (bkz. Macar)
 Engürü 145, 147
Envar-i Şarkîye XVIII
 Enver Paşa 220, 222
 Epictète XV
Epiktetos Feylesofun Elcüzü XV
 "Eremya Çelebi Kömürçiyân'ın (1637-1695) Dört Yüz Yıllık Osmanlı Padişahları Tarihi" 232n
 Eren Yayıncılık XXIII
 Ergun, Sadettin Nüzhet 72n, 74n
 Erivan XXIII, 42, 49, 54n, 104, 123, 126, 135, 138n, 145n, 170, 209, 231n
 Erivan Üniversitesi Yayınevi XXIII
 Ermeni alfabesi/harfleri IX-XII, XIX, 18, 22n, 35, 47, 48, 51, 126, 135, 137, 179
 "Ermeni Alfabesiyle Türkçe" 47
 Ermeni Anayasası XIX
 "Ermeni Asıllı Bir Türk'e Müsvedde Şeklinde Mektup ve Arzname" 233
 "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Destanlar" XXIII, 156
 "Ermeni Harfleriyle Basılmış Türkçe Halk Kitapları" XXIII
 Ermeni harfli Arapça XII, XIII
 Ermeni harfli Kıpçakça XII
 Ermeni harfli Kürtçe X, XII, XIII, XVI
 Ermeni harfli Moğolca 132
 Ermeni harfli Türkçe IX-XXII, 8n, 18, 22, 24, 25, 28, 31n, 32, 33, 35, 36, 40n, 41, 41n, 42, 46n,

49-51, 56, 61, 62, 101, 123, 125, 126, 132, 137-140, 146, 149, 156, 157, 160, 167n, 169, 171, 172, 178, 193, 200n, 206n, 210, 233

"Ermeni Harfli Türkçe Telif ve Tercüme Romanlar" XX, XXIII

Ermeni Kabristanı (Sivas) 45

Ermeni kütüphaneleri el-yazmalar katalogları 132, 133

(Ermeni) Patrikhanesi Arşivi 2

(Ermeni) Patrikhanesi (bina) 24, 193

(Ermeni) Patrikhanesi (kürüm) 2, 7n, 140, 141, 146, 156, 191, 192

(Ermeni) Patrikhanesi meclisleri 141

(Ermeni) Patrikhanesi Ruhani Meclisi 171

Ermeni sorunu 172

Ermeni takvimi 157

Ermeni tiyatro tarihi 209

Ermenice XI-XVI, XIX, 1, 5, 9, 13, 13n, 14, 17n, 18, 22, 24, 26-30, 32, 35, 41-43, 45, 46, 46n, 48-50, 54n, 56, 57, 59n, 60n, 61, 62, 90, 101, 104, 107, 120n, 123, 125, 126, 130-141, 144, 146, 153n, 154n, 156-158, 166n-168n, 169, 171, 176, 178, 181, 197n, 198, 204n, 208, 210, 223n, 224, 225, 232, 233

Ermeniler (hemen bütün sayfalarda)

Ermenistan 228, 231n

Ermenistan İlimler Akademisi 123

Erzincan/Erzincanlı 27, 76

Erzurum XII, XVIII, 92, 171, 227

Esayan, Krikor 172

Esayioğlu 128

"Eski Yıl" 144

Eskişehir 132

Esopo XXI

ESSC Bilimler Akademisi XXIII

ESSC Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Enformasyon Merkezi Şarkiyat Enstitüsü XXIII

Eugène, François (Prens, Evgenios, Evçenge, Savayalı) 158, 159, 163, 164, 167n

Evliya Efendi Tekkesi 44

Eyub 185, 187

Eyub Sultan 111

Eyüb (Hz.) 87

Eyvazlı (Ayvazlı) 124

F

Faizî (Âşık, Arapgirli, Fakir Kevork) 203n

Fakiri 179

"Farsah" 90

"Farsak" 95, 97, 112

farsak 62

Farsça XI, XIII, 31n, 60n, 116n, 135, 136, 208

Faslı 127

Fazlı 124, 179

Fazlı Paşa 7

Fehima (Feyima) 179

Felek 42

Fendi 179

Fener 7, 142

Feodosya XVIII

Ferahî 124

Ferdinand I 179

Ferhad 38

Ferhad ile Şirin XXII

Feridi 179

Feriköy 142

Ferzaliyev, T. 125n

Fethî 179

Fevziya 203

Feyzî 203n

Figani (Fiğanî) 4, 179

Fiğnat 179

Filiba (Hülûbe) 9, 157, 158

Filistin 154n

Firavun (Ferayin) 112, 122n

Firuz Ağa Mahallesi (Edirne) 9

Fitnat (Hanım) 179

Fizulî (bkz. Fuzulî)

Fokşan 171

Folklor ve Etnografya Araştırmaları 50, 54n, 61n

Fransa 142, 160, 230

Fransız 132, 136, 185, 209

Fransız Tiyatro Kumpanyası 141, 145

Fransızca 48, 135-138, 144, 145, 169, 198

Frenkistan 78, 221

Fresno XVIII, XXII

Fuad Paşa (Keçecizade) 173

Fuzulî 124, 179

G

Gabudik Vıdak (çay) 44

Galante, Avram 198

Galata 209, 224

Galata Köprüsü 175

Gamparoğlu (Kameroğlu) 130

Gani 81

Garabed (Balatlı) 3

Garabed-Diğan 30, 50

Garaçoğlan 128, 129

Garazoğlu 128

Garibaldi, Giuseppe 144

Garmir Vank (Kızıl Manastır) 153n

Garmir Vank Kütüphanesi 135

Garoyan, Arşag 209

Gaydzakın, Kalust (Amasyalı) 28

Gaydzgilduk 209

gayrimüslim 213, 219

Gazar (Tifil) 129

"Gazel" 203, 204

"Gazel Safi" 204

"Geçen Cuma Gecesi,
Hacı Eyvad'le Karagöz
Gedikpaşa Teatrosu'nda
Bir Locada" 142
Gedikpaşa 7, 142, 209
Gedikpaşa Tiyatrosu 142
Gelişim Sürecinde Türk Ka-
rikatürü 145n
Gensakragan Pararan 224,
231n
Gerla 133
Germir 82, 147
Gesi (Balaheşi, Belgesi) 13,
25
Getronagan Lisesi 209
Gevherî (Güherî, Âşık) 4,
82-86, 86n, 87, 124,
129, 131
Gevheroğlu (Güheroğlu)
87-89, 109n
Gezüryan, Tateos (Badveli)
43, 46, 184
Gırtutyun Avedaranagan
128
Giragos (Genceli, Rahip)
132, 138n
Giragosyan, Amalya 42,
139, 145n
Girit savaşları 233
Goldsmith, Oliver xv
Golod, Hovhannes 192
Goya (kundura mağazası)
209
Gök Medrese 43, 45
Göktürk XI
Gökyay, Orhan Şaik 13n,
154n
Gözleve 71
Gregoryen (Lusavorçagan)
Ermeniler xv, xvi, xx,
44, 45, 46n
Grek alfabesi XI, XII
Gurdigyan, İstapan XIII,
xxiii, 5, 101, 204n
Güleseryan, Papken 193
Güloğlu 127
Gülunya Yahod Kendi
Görünmeyerek Herkesi
Gören Bir Kız XXI
Gülzade Hanı 224

Gülzar-ı Tevarih, Hay Mille-
tine Dayır Hikâyeler ile
Donanmış xv
Gülzârî 184, 185
Gümrü (bkz. Aleksandra-
pol)
Gümüşhane XII
Gürcistanlı 63
Güroyan (Rahip) 172, 173
Gutenberg matbaası 176

G

Ğani 81, 82
Ğanioğlu 82
Ğanioğlu, Artin 82
Ğazar (Eğinli) 166n
Ğazaros (Amasyalı) 126
Ğevont Alişan 47
Ğungianos (Diratsu, Erzu-
rumlu) 131
Ğutsa (bkz. Kudüs)

H

Habeş 216
Habeşistan 79
Haccarlar 145
Hacı Bektaş 111, 143, 152,
164
Hacın XVIII
Haçadur (Papaz) 128
Hagop 47
Hagop (Güllü) (bkz. Var-
tovyan, Hagop)
Hagop (Tıbir, Diyarbakırlı)
134
Hakî (Hakiya) 179
Halep XVIII, XXII, 45, 124
Haletiye 179
Halil İbrahim 88
Halil Paşa 175, 187
Halil Paşa (Sadrazam)
136
Halilî 124, 129, 131, 135
Halk Kültürü XXIII, 49n,
56n, 60n, 123n, 126n,
156
Halk Şiiri (14.-17. Yüzyıl-
lar) 27
Halk Şiiri (18. Yüzyıl) 27

Halk Türküleri 27

"Halktan Derlenen İlk
Dedem Korkud: Bay
Böğrek Hikâyesi" 13n,
25n
Hallac Mansur 31, 31n
Hallacyan, Hampartzum
198
Hamam (Suriye) 10
Hamdi 179
Hamdi (Şeyh) 22, 22n, 23
Haménora 198
Hamid (Şehzade) 174
Hantes Amsorya 138
Haracoğlan 127
Hariciye Nezareti Kuyudat
Kalem Müdürlüğü 19
Harputlu 154n
Harutyun (Artin) 134
Harutyun (Artin, Üsküdar-
lı) (bkz. Ağâhî)
Harutyun (Hodorçurlu)
130
Harutyun (Kul) 129
Harutyun (müstensih)
129
Harutyun (Rahip) 128
Has Bahçe 131
Hasan Paşa (Kel) 208
Hasimî 131
Hasköy 229
Hasunistler 169
Hasunyan, Andon 169
Haşimî 127
Hatem 74
Hay (bkz. Ermeni)
Hay Barperagan Mamuli
Madenakidutyun 1764-
1967 XXIII, 42, 145n
Hayadar Türkeren Barpera-
gan Mamul XXIII
"Hayadar Türkeren Hay
Mamuli" XXIII
Hayadar Türkeren
Kraganutyunı XI'n, XVII,
XXIII
Hayadar Türkeren Kırkeri
Madenakidutyun 1727-
1968 XVII, XXIII

Hayal XVIII, 139, 140, 143, 145
Hayasdan (bkz. Ermenistan)
Hayat Olduğu Gibi 27
Hayat Tarih Mecmuası 1n, 35, 206n
Haygagan Madenakidutyun 132, 138n
Haygagan Sovedagan Hanrakidaran 138n
Hayots Antznanunneri Pararan 138n
Haza Kitab-ı Tühfei Şahidi 134
Hazmî (Hazmiya) 179
 "Hem Şamdan Temizlenir, Hem Pilav Yağlanır" 141
Her Yönden Sivas 41n
Herliyan, Araksi 184
Herliyan, Arpine 184
Hirimyan, Mıgırdıç (Başpatrik) 141, 171, 172
Hiristiyan XI, XIII, XVI, 44, 45, 111, 121n, 143, 166n, 174, 195
Hiristiyanlık 48
Hiristos Mahallesi (Edirne) 9, 11
Hiromani (bkz. Roma Kilisesi)
 "Hızır'nın Şairnamesi" 89
Hicazkâr 203n
Hikâye-i Faris ve Vena XIII, 28
 "Hikmet" 143
Hilmi, Mehmed XXI
Hindistan XI, 22, 70, 77, 80, 132, 135, 137
Hisarkapısı 44n
Hocapaşa 2, 4, 5
Hocasaryan, Oksen 144
Hovhannes (Akulisli) 124
Hovhannes (Amira) 19
Hovhannes (Apeğa, Daronlu/Muşlu) 157
Hovhannes (Avanlı) 126
Hovhannes (Başpapaz) 47
Hovhannes (Halepli, ozan) 123

Hovhannes (Kul) XIII
Hovhannes (Mahcubî) 100
Hovhannes (Rahip, Tokatlı) 129
Hovhannes (Telkuranlı) 29, 124, 126, 127, 130
Hovsepyan, Mardiros 128
Hoy 130
Hugo, Victor XXI, XXII
Hukuk Mektebi 209
Hurşidî 131
Huys 188
Hüda 179
Hünkârbeğendi (Sakayan), *Hovhannes* (Papaz) 128, 176-183
Hünkârbeğendiyan, Hovhannes (Papaz) 178
Hünkârbeğendiyan, Kamik (Kamağiyel) 177
Hünkârbeğendiyan, Partoğimeos (Patrik) 177
 "Hürriyetin İlânı ve Ermeni Tüccarları" 171
Hüseyin Ağa (Kethüda Hacı) 158, 159
Hüseyin Paşa 6
Hüsni-i Niyet XVIII
Hüsrev Paşa 187
Hüsrev-i Dârâ 181
Hüsrev-i Sani 182

I

(Intartzag) Oratsuyts Azkayin Hivantanotsi XIII, XXI, II, 2, 5, 8, 8n, 101, 204
Iryan 79
Isdukapanagan Pararan Hay Lezvi 178
Istapan (Apeğa) 12
Istepannos (Meğrili, Vartabed) 1
Istepannos (ozan) 127
Istepanyan, Boğos 172
Istepanyan, H. 14
Istepanyan, Hasmig XI, XVII, XXII
Istepanyan, Karnik 41, 224, 231n

İ

Ibrahim 133
Ibrahim (Hz.) 121n
Ibrahim Paşa 82
Ibrahim Tekkesi 44
Ibrani alfabesi XI
İkinci Meşrutiyet 171, 210, 220, 224
 "İlahî" 72, 73, 75, 97, 112
 ilahi 62
İlave-yi Seda-yi Hakikat XVIII
İncil X, XII, XVI, 59, 112, 218
İngiliz 185
İngilizce 42, 48, 136
İngiltere 173, 230
İran XI, XIII
İrfanî (Ürfanî, Âşık) 4, 124, 127
İsa (Hz.) 29, 46n, 77, 117n, 126, 128, 149, 154n, 214, 215, 223n
İshak (İbrahim Peygamber'in oğlu) 121n
İskender, O. 144
İskenderiye XVIII, XVIII, XXII
İslam/İslamiyet 44, 45, 111, 151-153, 154n, 160
İslav XI
İspanyol 78
İsrafil 115n
İstanbul/İstanbullu IX, XII, XIII, XVII, XVIII, XXI, XXII, XXIII, 1-3, 5-7, 9n, 10, 13, 13n, 16, 18, 19, 24, 28, 33, 34n, 35, 41, 42, 45, 47, 49, 50, 54n, 70, 72n, 78, 82, 100, 104, 123, 124, 125n, 126, 129, 131, 133-136, 138, 140, 145, 145n, 146, 153, 153n, 154n, 160, 166n, 169-171, 174, 176, 178, 181, 184, 191-194, 197-200, 208, 209, 220, 221, 223n, 224-226, 231n, 234
İstanbul Ansiklopedisi 8n, 9n, 28

Istanbul Tarihi: 17. Asırda
Istanbul 199

Istanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi XXIII

"İstanbul'da 1660 Yangını Hakkında Yeni Vesikalar" 1n

Istanbul'un Mutlu Askerleri ve Şehit Olanlar 122n

Istanbullıyan, Asadur 10

İstiklal Caddesi 209

"İstikraz-ı Mil(l)iye ve Yeni Bir Tecrübe" 143

İsviçre 170

İtalyanca 135-138

"İttifak" 213

İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi 166n, 168n

İzmir XVIII, 14, 35, 51, 144

İzmirli (Ozan) 124

"İzmirlilerin Modası" 144

İzmit XVIII, 136, 188

İznik 159

İzzet 179

İzzet (Arab) 219

İzzet (Âşık) 3

İzzet Çelebi 234, 235

İzzet Esat Matbaası XXI

İzzet Molla (Keçecizade)
177

J

Jamanak 176

Journal Asiatique 138n

K

K. K. Hof Bibliothek Kütüphanesi 133

Kadıköy 145

Kadıköy Ermeni Kilisesi
144

"Kadıköy Vakası" 144

Kaf (Ğaf) 108, 121n

Kafkasya XIII, 124

Kâğıthane 175

Kahire XVIII, XXII, 42, 223n

Kakig II 47

Kala (Kale) medresesi 45

kalem şuarası (bkz. Balıkcıyan, Ohannes)

"Kalenderî" 72, 74, 77, 96,
102, 108, 110n

kalenderî 62, 179, 212, 213

Kalia (Dr.) 142

Kaliforniya XVIII

Kalküta XII

Kalpakistan, Sahak 135

Kalpi 129

Kalust 127

Kalust (ozan) 51

Kambar 129

Kamber (Âşık) 70, 71, 111

Kamenetz Vekayinamesi 47

Kanaat Matbaası XXI

Kapalıçarşı 6

Kapriel (Başpiskopos) 157

Karabet Efendi 148

Karacaoğlan 27

Karacaoğlan 29, 30, 50,
124, 129

Karacaoğlan (Türkmen âşığı) 30, 50

Karadeniz 43, 176

Karagonis 49, 107

"Karagöz'ün Canı Eğlence İster" 142

Karagöz-Hacivat 141-144

Karahisarlı 151, 153

Karam Han (ozan) 130

Karaman/Karamanlı 151,
153

*Karamanlılar XII**

Kardaşyan, Ardaşes XVII

Karib (bkz. Kâtibi)

Karloviç (Karlofça) 159

Karnik, Gülinya ve Dikran'ın Dehşetli Vefatları
XXI

Kars 219

Kartal 198

Kasap, Teodor XXI, 139,
141, 144, 145

Kasapoğlu 128, 129

Kasım (Hasta) 124

Kasımî 124

Kâtibî (Karib, Âşık) 98,
179

Kâtip (bkz. Sahakyan, Gevont)

Kâtipyan, Hovhannes (Dr.)
10

Katolik Ermeni Patrikhanesi 169

Katolik Ermeniler 44, 45,
149, 156, 157, 169

Katolikler XV, XVII, XX, 175

Kavafyan Matbaası 33

Kayseri XVIII, 13, 13n, 14,
24-26, 35, 42, 43, 43n,
44-46, 44n, 50, 82, 95,

104, 158, 199n, 208,
223n 227

"Kayseriye'nin Atık Kocabashi" 43

Kazancıyan, Karekin (Başpiskopos, Patrik) 191,
192

Kazaz Artin (bkz. Bezciyan, Harutyun)

Kazel 200

Keçeciler Mahallesi (Edirne) 9

Kedartart, Bedros 46

Kefe 128

Kefeli Mescidi XIV

Kelimî 129

Kemer Avlu Mahallesi (Edime) 9

Kenan 82, 90

Kerbelâ 111, 185, 189n

Kerç 209

Kerem 38, 99

Kerem Âgehî 3

Kerem (Âşık) 4

Kerem ile Aşl XXII

"Keremî" 4

Kerim Han 130

Kerim (Kul) 124

Keşiş 130

Keşişoğlu XIII, 124, 127-
130

Kevkebî 89

Kevnî 179

Kevork (Fakir, bkz. Faizî)

Kevork (Kapanlı, Patrik)
194, 197n

Keykâvus 181

Keykûban-i Nuşirevani 181

- Kharazata 130
 "Kherkh Ayağı Var" 49
 Kheyal (bkz. Hayal)
 Khigar (Papaz) 130
 Khontkar (Hünkâr, Konyalı, Molla) 129
 Kıbrıs 193, 219
 Kimpetyan, Ardaşes 209
 Kimpetyan, Hovhannes 209
 Kimpetyan, Mardiros (Âşık Pesendî) XIII, 208, 210, 212, 218, 223
 Kimpetyan, Mikayel 208
 Kınalada 47, 198
 Kıpçakça (Komence) 132, 133
 Kıpti (Ğıptî) 216
 Kırım XII, 47, 128
 Kırım Hanı 158
 Kırım Savaşı 185
 Kırzoğlu, Fahrettin 13n, 24
 "Kızıl Elma Üzerine" 154n
 Kızılırmak 44
 Kızkulesi 21
 Kilikya 29, 181, 193, 223n
 Kilikyan Daretsuys 223n
 Kincü 130
 Kireçyan, Dikran XXII
 Kirişçyan, Boğos 193
 Kitab-ı Mukaddes 46n, 135
 Kitabî (Ketibî, Kul) 98
 Koçu, Reşad Ekrem 119n, 198
 kolera salgını 224
 Kolyan, Apraham 2
 Konstantin IX (Monomakhos) 47
 Konstantiniyye XIX, XX
 Konya/Konyalı 151, 153, 209
 Koptaş, Rober X, XXII
 "Koşma " 4
 koşma 200, 211-213
 "Koşma Cüdar" 206
 Kovk Bılbılı 125
 Koz, M. Sabri 154n, 156
 Kozlov 129
 Kozma (müstensih) 129
 Köktürk XI
 Kökvarî (bkz. Gevherî)
 Kömürçiyân, Eremya Çelebi XIII, 1, 28, 47, 48, 198, 232, 233, 235
 Kömürçiyân, Gomidas (Papaz) 26
 Kömürçiyân, Hovsep 233
 Kömürçiyân, Mardiros (Papaz) 233
 Kömürçiyân, Soğome 28, 233
 Köprülü, Fuad XII, XXIII, 13n, 26, 71, 82, 90, 98, 101, 111n, 184
 "Köroğlu" 91, 92
 Köroğlu XXII
 Köroğlu 50, 58, 90, 93, 129
 Köroğlu (destan kahramanı) 50
 "Köroğlu Havası" 70
 Köroğlu havası 62
 Köroğlu-Dadaloğlu 27
 "Köroğludur" 90
 Köstence 171, 209
 Krikor (Başpapaz) 47
 Krikor (Bursalı) 179
 Krikor Çelebi 233, 234
 Krikor Lusavoriç (Aziz) 46, 46n
 Krikor (müstensih) 125
 Krikor (Rahip, bkz. Basmaçyan, Der-Asdvadzaduryan)
 Krikor (Sefil) 126
 Krikoris (Ahtamarlı) 29
 Krikorisyan, Bedros 172
 Krikoryan, Boğos 2
 Kruzyan, Esayi 49
 Kuçak (Köçek), Nahabed (Âşık, Vanlı) 49, 50, 106, 107, 124, 128-130
 Kudüs XVIII, 28, 54n, 97, 100, 120n, 121n, 127, 128, 131, 133, 134, 149, 157, 191-193, 214, 217, 218, 223n, 232
 Kudüs Ermeni Patrikhanesi 1, 50, 133-136, 157, 171, 191-193, 223n, 233
 Kul Nesimi 27
 Kulis 208
 Kuloğlu 127, 130
 Kuloğlu (Erzincanlı) 128
 Kumbari, A. 142
 Kumkapı 2, 7, 111, 177, 193, 209
 Kur'an (Furğân, Fûrkan) 59, 60n, 101, 121n
 Kurbanî 124
 Kurincar 130
 Kuruçesme (İstanbul) 19
 Kuruçesme Mahallesi (Edirne) 9
 Kusani Davıği 209
 Kut, Günay Alpay XXIII
 Kut, Turgut X, XI, XX, XXII, XXIII, 62, 89, 156
 Kutsal Kıyam (Kayyame) Kilisesi 121n, 215, 223n
 Kuzguncuk 20
 Küçükyan Konağı 10
 Kürd Bayram havası 147
 Kürdyan, Harutyun 28, 179
 Kürkcian, Baydzar 208
 Kürkcühanlıyan, Bedros (Amira) 19
 Kürkcühanlıyan, Bedros (Efendi) 19
 Kürkman, Garo 61, 62, 184
 Kürt paşa 164
 Kürtler 153, 226, 227
 Kürtoğluyants, Sarkis 131
 Kütahya 135
 L
 l'Avare 141
 "La Littérature Arméno-Turque" XIII, XXIII
 La Réforme 144
 La Turquie 142
 Lahey İkinci Sulh Konferansı 172
 Lahor 119n
 Lâhuri (Lafuri) 96, 119n
 Langa (Vilanga) 2, 7, 111
 Lapçincian, Teotoros (Teotik) XXIII, 145, 171, 224, 231n

- Lâtif (Şeritçi, Ağa) 177, 189
 Latin Domenikenler XIV
 Latin harfleri IX, XI, XV, XII, XIX, 5, 18, 22, 29, 51, 142, 156, 232
 Latince XI, 28, 135-138, 146, 156
 Lavdon (General) 159
 Lâyikî 179
 Laz 226
 "Lebdeğmez" 113
 Leiden XXIII
 Lekeci Ali 146, 147, 149, 151, 152
 Lemse (bkz. Avusturya)
 Leninakan (bkz. Aleksandr-drapol)
 "Les Mongols d'après les historiens arméniens" 138n
Levant-Herald 145
 Levantenler 143
 Levni 127, 148
 Leylâ 38
 Leylâ (Hanım) 179
Leyla ile Mecnun XXII
Lıraper 135, 138n
Lıro Kir Medzi Derutyannın Osmanyan 139
 Libarid 29
 Limousin 160
 Lokman Hekim 38, 110
 Londra XVIII, 172, 173
 Los Angeles XVIII, XXII, 132
 Lusararyan, Mardiros (Hacı, Efendi) 208
 Lûtfî (bkz. Balıkcıyan, Ohannes)
 Lücceî 127, 131
 Lvov Devlet Kütüphanesi 133
 Lyon XVIII
- M**
 Macar 78, 161, 166n, 208
 Macarca 168n
 Macaristan (Cavarın) 28, 132, 133, 161, 166n
 Macler, Frédéric 136
 Maçin 79, 117n
Madenakidutyun Hayadar Odar Lezvov Dibakır Kirkeru XVII
 Madenataran (bkz. Mesrob Maşdots Devlet Kütüphanesi)
 Mağakya (Vartabed) 149
 Mağakyan, Bedros 169
Mağdurin Hikâyesi XXI
 Mahcubî (bkz. Bohçalıyan, Boğos)
 Mahcubî (Âşık) 61
 Mahmud II 6, 174-177, 180, 181, 183-185, 188, 189
 Mahmud (Âşık) 130
 Mahmud Bey Matbaası XXII
 Mahmud Şevket Paşa XXII
 "Mahşer-i Selisî" 178
 Mahzunî 127
Majak 42
 Makascıyan, K. M. 176
 Malatyalı 151
 Malhas 129
 Malta XVIII
 Mamat (Mehmed) 130
 Mamat (Mehmed) Ali 124
 Manas, Edvard (Manas, M., Manas Efendi) 141, 145
 Manayas (Edirne) 9
 Manchester 171-173
Mançistin Hay Kağıdı 171
 "Manî" 114
 mani 200
 Mani alfabesi XI
 Manikoğlu, Mıgırdiç (Hacı) 131
 Manuel (müstensih) 137
Manzume-i Efkâr XVIII, XIX, XX, 169
Manzume-i Havadis XX
 Marakom (Mayrakom) dağı 43
 Maraş/Maraşlı XII, 30, 50, 82, 229
 Mardiros (müstensih) 128
 "Mardiros Papazade Dur Ben de" 233
 Markar (Sefil) 128, 130
 Marmara 24, 49
 Marmara adaları 47
 Marsilya XVIII, XXII, 171
 Maruş, Hovsep XXI
 "Matba'a/In Turkey" XXIII
 Matbaa-i Amire XXI, 32
 Martayan (Dilaçar), Agop 107
 Masis 48
 Masis (dergi) 48
 Masis (gazete) 41, 48
 Masur (Mansur, Âşık) 131
 Matar Sapol (Sefil) 130
 "Mayil Şah" 131
Mayr Tsutsag Tzerakrats Sırpost Hagopyants 54n
 Mazlumî 127
 Mecburî 131
 Meclon 108
 Mecluni (bkz. Mecnun)
Mecmua-i Ahbar XVIII, 169
Mecmua-i Finun XVIII
Mecmua-i Havadis XVIII
 Mecmuî 179
 Mecnun 38, 64, 66, 72, 85, 94, 99
 Mecnun (Mecnunî, Âşık) 100, 101, 127, 131, 175, 189n
Meddah Kız Ahmed Efen-di'nin Rivayet Etiği Lüleci Ahmed'in Menkabeti 25
Medsen Malgre Lui Yahod Ağama Pijış Yaniya Zorla Hekim XXI
 Meğabard, Hagop XIV
 "Meğrili Patrik İstepanos'un 1660 İstanbul Yangını Tasvirnamesi" 1n
 Meğu XVIII
 Mehmed (defterdar) 159
 Mehmed (Şehzade) 175
 Mehmed V (Reşad) 222

Mehmed Paşa 6
 Mehmed (Seyyid) 81
 Mehmed Ali Paşa (Hıdiv) 82, 175
 Mekşufî 127
 Mekteb-i Tıbbiye 169
 Melik Şah ve Güllü Hanım XXII
 Melkisetek Suphi 28
 Memduh Paşa 9
 Menakib-ı Hayvan Beray-ı Teshuz-i Ehzan XXI
 Menzilciyan Konağı 10
 Meraği, Abdülkadir 154n
 Meryem Ana 29, 46n, 120n, 123, 128, 141, 146, 147, 154n, 215
 Merzifon XVIII
 Mesdan (Âşık) 71
 Mesihî XIII
 Mesrob Maşdots XI, 46n, 48, 126
 Mesrob Maşdots Kütüphanesi 104, 123, 126, 134-137
 Mesrurî 131
 Metastasio XV
 Metastazyo Şairinin Teliflerinden Birkaç Ruhani Kaside Tercümeleridir XV
 Methon 166n
 Metropolit Mahallesi (Edirne) 9
 Mevlâna Celâleddin Rumi 129
 Mevlânakapı 7
 Mevlevihane 111, 122n
 Mevzunî 4, 124, 127, 129-131, 179
 Meydan-Larousse 27
 Meydanî XIII
 Mezbur kitabı (Apkar Tıbir) XIV
 Mıgırdıç (Apeğa) 126
 Mıgırdıç (müstensih) 124
 Mikhitar (Abba, Sivaslı) XIV, 41, 46, 46n
 Mikhitaristler (Venedik) 1, 28, 41, 46n, 48, 137, 146, 156, 166n, 169, 232

Mikhitaristler (Viyana) 29, 104, 137, 232
 Mikhitaristler Birliği XIV, XV
 Mısır/Mısırlılar 79, 92, 151, 153, 158, 162, 164, 171, 182, 187, 219, 230
 Midhat, Ahmed XXI
 Mihran Matbaası XXI
 Mihrimah Sultan 175
 Mikayel, I. XIV
 Milliyet Yayınları 5n, 9n, 25
 Mina 124
 Minas (Der) 129
 Minas (müstensih) 128
 Minasyan Basmahanesi XXI
 Mine 124
 Mirkada XIII
 Mirza Sargavak 126
 Miskin (Âşık) 128
 Mismilsu (çay) 44
 Moğolca 132
 Moldavca 136
 Molière, Jean Baptiste XXI, XXII, 141
 Monte Cristo XXI, 141
 Mora 159, 160, 164, 165
 Moskov (bkz. Ruslar)
 Moskova Lenin Kütüphanesi 139
 Movses 129
 Movses (Der) 192
 Möhredet 135
 Muhabbet Çocukları XXII
 Muhammed (Hz.) 111, 113, 122n, 151
 "Muhammes" 65, 78
 muhammes 62, 65n
 Murad I 22
 Murad II 22, 23
 Murad Çelebi 233
 Murad (Tellâk) 124, 125, 129
 Muradiye Camii 22
 Muradyan (Efendi) 144
 Mürdarsu (çay) 44
 Murtaza 124
 Musa (Hz.) 90

Musevi 9, 12n
 Mustafa III 191
 Mustafa IV 174
 Mustafa 70
 Mustafa 111
 Mustafa 124
 Mustafa (bkz. Gevherî)
 Mustafa Efendi 159
 Mustafa Efendi (Malatyalı, Kadi) 160
 Mustafa (Kul) 129
 Mustafa Paşa (Rusçuklu) 174
 Muş 30, 50, 116n, 227
 Mutaşyan, Mesrob (Başpiskopos, Patrik) 157
 Mühendisoglu Matbaası XIX, XX
 Mülkî (Mülkiya) 179
 Mülkiye 19
 Münadi-i Erciyas XVIII
 Münih Kütüphanesi 133
 Mürettibin-i Osmani Matbaası XXI
 Müslüman 6, 63, 101, 143, 146, 152, 153, 155n, 157, 160, 162, 166n, 196, 213, 219
 Müteferrika 200n, 208n, 224n, 232, 232n
 N
 Nabî (Nabiya) 179
 Nabi, Yusuf 101
 Nadim (Nedimî) 179
 Nahabed Kuçağı Tıvanı 107
 Nahcivan XVIII
 Nailî 179
 Naim (Hasta) 129
 Nalyan, Hagop (Başpiskopos, Patrik) 29, 127, 134, 154n, 179, 193
 Nami (bkz. Hagop [İstanbul])
 Namî (Namiya) XIII, 179
 Napoléon III 143
 Narlıkapı 111
 Nasrettin Hoca 27
 Nasreddin Hoca 32-34, 144

Nasreddin Hoca Hikâyeleri

XXII

Nasreddin Hoca Lâtifeleri 32

Nasreddin Hoca'nın Tohaf
Lâtifeleri 33

Nasreddin Hocayı Zivarcalik-
neri 33

Nasumî (Nesimî) 124

Naşara (bkz. Hristiyan)

Natikî (Natkiya) 179

Navarin 188

Nazif 179

Nazirî (Âşık) 3, 124, 127,
129, 179

Nebatî 127

Necumî (Nücumî) 124

Nefî 127, 131

Nersesyan Koleji 209

Nersesyan Okulu (Üskü-
dar) 198

Nesimî 130

Nevruz (Âşık) 129

Nevşehir 81

New York XVIII, XXII, 41,
42

New York Herald 41

New York Konsolosluğu 41

New York Üniversitesi 42

"Niaz Eder Kelâm" 233

Nigoğos (Topkapılı, Ağa)
203n

"Nigoğos'un Ecel Destanı"
5

Nihadî (bkz. Nalyan, Ha-
gop) 127, 179

Nihadî 131, 179

Niranî (Âşık) 127, 128,
224

Niranî (Âşık) 224, 231

Niş 158

Nişan-ı İftihar 175

Nişanyan, Bedros 198

Nişanyan, Mesrob (Başpis-
kops) 232

Niyazi Bey 220, 222

Nizameddin (Şehzade) 175

Nizamname-i Millet-i Er-
meniyân XIX

Nurluyan, Sarkis Zeki XIII

Nurosmaniye 6

O

Odabaşyan 45

Odunkapısı 7

Ohan (Peçare/Biçare) 130

Ohri 197

Okkabaz XVIII

Oksent (Başbapaz Krikor'un
oğlu) 47

Orakir 144

Orakrutyun 28

Orhun XI

Orta Anadolu XVI

Ortadoğu XVI

Ortakapı 9

Ortaköy 32

Ortodokslar XII

Oskan, İstapan 144

Oskanyan (Voskanyan),
Haçadur 41, 42

Osman 124, 127

Osman (Hz.) 111

Osman Rasih XXI

Osmanlı Devleti/Osmanlı-
lar XI, XII, XIII, XVI, XVIII,
XIX, XXII, 22, 26, 29, 41,
149-153, 156-160, 164,
165, 166n, 174, 179,
181, 184-186, 188, 191,
210, 214, 228, 233

Osmanlı-Rus Savaşı
(1768-1774) 149

Osmanlı-Rus Savaşı
(1877-1878) 10, 169

Osmanlı Araştırmaları 125n

Osmanlı Bankası 229

"Osmanlı Basını'nda Yüz
Yıl Önce Bu Ay" 169

Osmanlı Parlamentosu
172

Osmanlı Sarayı 82

Osmanlı Tarihi 158, 166n

"Osmanlı Teatrosu" 141

Osmanlıca 135

Ovakim (Hovagim) 100,
120n

Ovçi Navasi 130

Oxford Bodleian Library
136, 137

Oymakapı 7

Ö

Ömer (Âşık) 3, 71-74, 86,
86n, 111n, 124, 127,
129, 131, 179

Ömer (Hz.) 111

Ömerî (Âşık) 71

Örneklerle Türk Şiir Bilgisi
109n

Öztelli, Cahit IX, 5n, 9n,
13n, 18n, 24, 24n, 25n,
27-30, 35, 157

Öztuna, Yılmaz 24, 203n

P

Pada (Battal) 124

Pağiroğlu, Çazar 124, 127

Palais de Christal 145

Palfi (Falfi) 159

Pamukciyan, Kevork IX,
9n, 13n, 26, 41n, 54n,
119n, 200n, 232n,
235n

Pamukciyan, Mikayel 40n
Panaser 193

Panayia Mahallesi (Edime)
9, 11

Panosyan, Garabed XXII,
169

Panper Madenatarani 49

Pantikyan Konağı 10

Papa 124, 143

Papazyan (Bezirciyan),
Arusyak 2, 174

Papo di Bedrosyan 130

"Pararanakragan Nüter"
132

Paris XVII, XVIII, XXIII, 49,
107, 138n, 160, 193,
203n, 209

Paris Batakhaneleri XXI

Parmakkapı 142

Parseğyan, Karekin 224

Parseğyan, Onnik 224

Pasadena XVIII, XXII

Paşa Camisi 44

Paşakapısı 2, 193

Pediki Vivliothiki ipo G.
Sophokleas, 1873 142

Pehlevi alfabesi 48

Peloponez 159, 160
 Peremeci, Osman Nuri 10
 Perşembepazarı 224
 Pertev Paşa 179
 Perverî 179
 Pesendî (Âşık, bkz. Kim-
 petyan, Mardiros)
 Peştemalciyan, Krikor 133-
 135
 Petervaradin/Petervarden/
 Peterwardein/Petrovara-
 din (bkz. Varadin)
 Petre (Kütahyalı, hekim)
 131
 Petros (Culfa) XIII
 Philadelphia XVIII, XXII
*Philologiae Turcicae Funda-
 menta* XXIII
 Pilatus 149, 154n
 Pilipos 130
 Pindzorak (çay) 44
Pini Hamid (bkz. l'Avare)
Pir Sultan Abdal 27
 Pius IV (Papa) XIV
Pojavor Surhantak 139
 Pokuzyan, Zakarya (Başpis-
 kopos, Patrik) 156
 Polonya 132, 133, 158
 Porta liona della riva (bkz.
 Çatladıkapı)
 Posof 108
 Press Club 41
 Propontes (Marmara) De-
 nizi 19
 Protestan Ermeniler 44,
 46n
 Protestanlar XV, XVI
 Prusya 230
 Purçi (Miskin) 129
 Puzayan, Hagop 28, 146,
 157, 166n
Pıragın 13, 24, 50, 95
 Püryanî XIII

R
 Radiya 179
 Rağıba 179
 Raşid Efendi (vakanüvis)
 159, 160
 Ratekî (Radegî) 179

Ravzia 131
 Razia 127
 Refdarî 131
 Reji 9
 Resden, Mikayel (Dr.) 132,
 136
Resimli Ziraat Gazetesi XVIII
 Resmî (Resmiya) 179
Resmî Yazışmalar Sözlüğü 27
 Ridaî 179
 Rifaî 5, 206n
 Roma XVIII, XIV, 193
 Roma Kilisesi 148, 154n
Roma Tevârihi İcmali XV
 Romanya 171, 209
 Ruhi 179
 Ruknî 179
 Rum Patrikhanesi 141
 Rumca XII, 140, 142, 143,
 198
 Rumeli 79, 157, 161, 194
 Rumlar XII, 9, 19, 44, 45,
 139, 175, 192, 216
 Rusça 136
 Rusçuk 176, 209
 Ruslar 80, 147, 149, 150,
 152, 153, 158, 216
 Rusya 149, 154n, 185, 209,
 210, 230
 Ruştiya 179
Ruzname 232
*Ruzname-i Manzume-i Ha-
 vadis* XX
Ruzname-i Masis 48
Ruzname-i Muasır XVIII, 48
 Rüstem 74, 116n, 117n,
 181
 Rüstem (Âşık) 75, 76

S
 Sabetay Sevi 198
 Sabri (Sabriya) 179
 Saçlı Şeyh (derviş) 175
 Safar (şair) 127
 Safi (Âşık) 204, 204n
 Safiye (Âşık) 4, 129
 Sahak (Tıbir) 127
 Sahake (Vartabed) 148,
 154n

Sahakyan, Çevont (Kâtip)
 XXII
 Sahiloğlu (Sayiloğlu, Âşık)
 4, 101-104
 Sahroşoğlu (Sarhoşoğlu)
 127, 131
 Saî 179
 Said Paşa 175
 Said Paşa Medresesi 45
 Saidpaşa (semt) 187
 Saimbeyli XVIII
 Sakaoğlu, Saim 125n
 Sakayan, Hovhannes (bkz.
 Hünkârbeğendi)
 Sakayan, Tavit (Saka Ta-
 vit) 176, 177
 Sakızlı Katolik Rumlar XII
 Saliha Sultan 175
 Samatya 7, 7n, 111, 136,
 192
 Samsun Kalesi 149
 Samuelyan, Mağakya (Ra-
 hip, Ankaralı) 147
 Sao Paulo Üniversitesi 49
 Sarayburnu 219
 "Sarkis Hagopyan Kitabevi
 Kataloğu" 34n
 Sarkis (Közlü) 129
 Sarkis (Vesd) 47
 Sarkis Zeki (bkz. Nurlu-
 yan) XIII
 Sarkisoğlu 127
 Sarımsaklı 43n
 Sarovlu Âşık 129
 Sasun/Sasunlular 227, 228
 Sava 158, 161, 163, 165
 Sayat Nova XIII
 Schubert, Gudrun 165
 Sedaî 127, 131
Seda-yı Hakikat XX
 Sefer 127, 130
Sefiller XXI
 Segâhî 179
 Selâmet Giray 158
 Selamsız Mahallesi (Üskü-
 dar) 19
 Selanik 172, 221, 222
 Selçuklular 47
 Selim III 174

Selimiye kışlası 222
 Selisî (bkz. Sakayan-Hün-
 kârbeğendi, Hovhannes)
 Selmanipak 111
 "Semaî" 78, 81, 83, 85, 86,
 89, 102-106, 109, 109n,
 205
 Semaî 3, 62, 148, 149, 200,
 213
 Senatî 127
 Senekerim (Kral) 46n
 Senekerimyan 45
 Serope (Serovpe) 104
 Seropyan, Hagopos (Pat-
 rik) 177
 Serovpyan, Muşeg (Başpis-
 kopos) 171
 Seruni (Âşık) 104-106,
 130
 Serverî (bkz. Krikor [Bursa-
 lı])
 Settâr 214
 Seydi 106, 107
 Seyidoğlu 110n
 Seyranî 131, 179
 Seyranoğlu, Sarkis 129
 Seyri (Âşık) 4
 Sempad (Efendi) 51
 Sivas Folkloru 13n, 25, 25n
 Sidney 192
 Silistre 176
 Silivrikapı 7, 111
 Simon (Kayserili, ressam)
 44
 Sinamoğlu 129
 Sinanyan Biraderler 170
 Sis (Kozan) 191
 Sivas/Sivaslı XII, XVIII, 41,
 41n, 43, 43n, 44, 44n,
 45, 46, 46n, 82, 208,
 209, 217, 223n, 227
 Sivaskapısı 44n
 Siyahî 130
 Slavonca 136
 Sofya XVIII
 Sogd alfabeti XI
 Sorkulu Tekkesi 44
 Sovedagan Kıraganutyun
 54n

Sölöz 159
 Söylemezyan, Hagop (bkz.
 Anasyan, Hagop)
 St. Petersburg XII, XVIII
 St. Petersburg Osmanlı Se-
 farethanesi 142
 Stamboul 145
 Stefan (Miskin) XIII
 "Su Meselesi" 142
 Sue, Eugène XXII
 "Sultan Mahmud'un Meş-
 hur Ahlak Dersi" 188
 "Sultan Mahmud'un Tari-
 hi" 183
 Sultan Süleyman Camii
 (Belgrad) 159
 Sultanahmet 2
 Sultanşah (Marc Antonio)
 XIV
 Sunniya 206
 Surğat 47
 Suriye 10
 Surp Agop Hastanesi 1956-
 1963 Seneleri Hesaplan
 Raporu XXII
 Surp Asdvadzadzin (Mer-
 yem Ana) Kilisesi
 (Kumkapı) 2, 154n, 177,
 191, 193
 Surp Asdvadzadzin Kilisesi
 (Sivas) 44, 46
 Surp Garabed Kilisesi (Si-
 vas) 46
 Surp Garabed Kilisesi (Üs-
 küdar) 171
 Surp Garabed Manastırı
 (Çanlı Sultan, Muş) 30,
 50, 75, 116n
 Surp Garabed Manastırı
 (Kayseri) 104, 208
 Surp Gazar Adası XV
 Surp Haç Kilisesi (Kuru-
 çeşme) 19
 Surp Haç Ruhban Mektebi
 191
 Surp Hagop 218
 Surp Hagop Kilisesi (Sivas)
 45
 Surp Hagop Manastırı (Ku-
 düs) 217

Surp Harutyun Kilisesi (bkz.
 Kutsal Kıyam Kilisesi)
 Surp Hıreşdagabed Kilisesi
 (Balat) 9, 176, 178, 198
 Surp Kevork Kilisesi (Sa-
 matya) 192
 Surp Minas Kilisesi (Sivas)
 45
 Surp Nigoğayos Kilisesi
 (Kefeli Mescidi) XIV
 Surp Nişan Kilisesi/Manas-
 tırı (Sivas) 46
 Surp Pirgiç Kilisesi (Sivas)
 45
 Surp Sahak 46n
 Surp Sarkis Kilisesi (Sivas)
 45
 Surp Toros Kilisesi (Edir-
 ne) 10
 Surp Vilas Şapeli (Sivas)
 45
 Surp Vilasios Kilisesi (Si-
 vas) 45
 Süleyman I (Kanuni) 108,
 180, 208
 Süleyman (Âşık) 124
 Süleyman Efendi Matbaası
 XXI
 Süleyman (Hz.) 107
 Süleyman (Şehzade) 175
 Süleymanlı XII
 Süryani alfabeti XI
 Sütçüoğlu, Serovpe 177
 Ş
 Şafî (Şafi) 124
 "Şah İsmail" 124, 131
 Şah İsmail XXII
 Şahan 131
 Şahanoğlu 127
 Şahidi 135
 Şahnazar, Hovhannes 172
 Şakirî 127
 Şakvi (Şekvi) 124
 Şam/Şamlı XVIII, XXII, 31,
 79, 91, 92
 Şamahî 128
 Şar Hay Gensakrutyanis
 176
 Şaraganların Tefsiri 123

- Şaragnots 234
 Şark 142
 "Şarkı Dügâh" 201
 "Şarkı Hicaz" 200
 "Şarkı Hicazkâr" 201
 "Şarkı Hüseyini" 202
 "Şarkı Nigoğos" 203
 "Şarkı Sabahî" 202
 Şarkiler Mecmuası 200
 Şemmî (Şemmiya) 179
 Şemseddin Sami XXI
 "Şerefli Mahmud Han'ın/
 Nasıl ki Sanî Şah Denil-
 miştir" 181
 Şevket Paşa 222
 Şevki 127
 Şeyh Çoban Tekkesi 44
 Şiğtayağır, Krikor (Patrik)
 216
 Şifai Medresesi 45
 Şikeste Apas 124
 Şimşek, E. 125n
 Şirin 38, 128, 129
 Şirket-i Hayriye 142
 Şuhî 127
 Şuşî 124, 136
 Şüküryan, Antreas 138

 T
 Tabakhane (Edirne) 9
 Tabhane-i İstanbul 20
 Tadrin (Tiyatro) XVIII
 Tahir Paşa (Kaptan-ı Der-
 ya) 177, 188, 189
 Tahir ile Zühre XXII
 Tahmas Kulu Han'ın Tevari-
 hi XV, 26
 Tahtakale (Edirne) 9
 Takvim-i Vekayi XVIII, XIX,
 139
 Talas 14
 "Talas Kasabası" 43
 Talebî 179
 Tal(l)ak (Âşık) 131
 Taniyel (müstensih) 136
 Tanzimat XII, XVIII, 27
 Tanzimat ve İstibdat Döne-
 minde Türk Tiyatrosu
 (1839-1908) XIX, XXII,
 XXIII

 Tanzirî 127
 Tarih 132
 Tarih Konuşuyor 29
 Tarih ve Edebiyat Mecmuası
 18n, 22n, 24, 24n, 28n,
 41n
 Tarih ve Toplum XXIII, 47n,
 132, 132n, 139n, 154n,
 169, 169n, 171, 171n,
 191n, 198, 198n, 232n
 Tarkmançats (Mütercim-
 lar) Mektebi 19
 Tarver, Zakar (Dr.) 24
 "Tasvir-i Kayseriye" 43
 Tatarca 136
 Tatarlar 158, 226
 Tavukpazarı 6
 Tayyazade XXII
 TDK 109n
 TDK Derleme Sözlüğü 115n
 Tebriz XVIII, XXII
 "Tecnis" 64-66, 83, 84, 88,
 94-96, 99, 101, 107, 109,
 110
 tecnis 62, 148, 200
 "Tecnis-Köroğlu Havası"
 68
 "Tecnis-lebdeğmez" 113
 "Tecnisdir" 76
 Tehcir XXII, 10
 Tekin, Talat XXIII, 47
 Tekirdağlı 115
 Telkuran 29
 "Temaşa-i Dünya ve Cefa-
 kâr u Cefâkeş'in Yazarı
 Evangelinos Misailidis
 Efendi", XXIII
 Temeşyar 158, 160, 161
 Tenhade Bir Kâmil Adam XV
 Teodoros (Kudüs Patriği)
 192
 Teodoros (Rahip, şehit) 46
 Teotik (bkz. Lapçincian,
 Teotoros)
 Terctüman-i Efkâr XVIII, XX
 Tercüme-i Yezepos XXI
 Terziyan, Boğos (Patrik)
 169
 Tevrat 59, 60n
 The Sultan and His People 42

 Thiers, Louis-Adolphe 142
 "Türkaked Hay Panasdeğdz-
 ner Yev Aşuğner" XII,
 XXIII, 101
 Tietze, Andreas XV, XIX,
 XXIII
 Tiflis 20, 100
 Tilkiyan, Viçen XXI
 Timurlenk 44
 Tokat XII, 192
 Tokatyan 172
 Tolayan, Hovhannes 169
 Tolayan, Krikor 170
 Tolayan, Yervant 170
 Toni (Âşık) 124
 Tophane 222
 Topkapı (Edirne) 9, 10
 Topkapı (İstanbul) 7
 Toprak, Zafer 171
 Trablus 78
 Trabzon 27, 176
 Transilvanya 158
 Trieste XV, XVIII, 138, 193
 Tuhfe-i Şahidî 135
 Tumacan 235
 Tunca 9
 Tunus 78
 Turing 124
 Türkalezu Hay Aşuğner:
 Osmayan Gaysrutun,
 16-20erort Tarer XIII,
 XXIII, 203n
 Turn Keraganutyun, Aş-
 kharhapor Lezun Hayots:
 Şaratryal Dacgagan Léz-
 vav Ar I Hokud Ayns
 Hayots, Vork İzdacgagan
 Lezu Miayn Kiden, Yev
 Papakin Usanil Zaşkharha-
 par Hayerenn XIV
 Tüccarî 124
 Tülbendciyan, Nigoğos M.
 144
 Türk Dili ve Edebiyatı An-
 siklopedisi 25, 77, 81,
 108, 109n, 184, 223n
 "Türk Edebiyatının
 Ermeni Edebiyatı
 Üzerindeki Tesirâtı" XII,
 XXIII, 13n

Türk Folkloru 32, 32n, 35n, 41n

Türk Folkloru Araştırmaları Yıllığı 89

Türk Folkloru-Belleten 146n

Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü 119n

Türk Şairleri 101

Türk Tarih Kurumu XXIII, 13n, 26, 122n

Türk Tarih Kurumu Belleteni 174n

Türk tiyatrosu 13n, 25

Türkçe XI, XII, XXII, 5, 13, 13n, 22, 22n, 24-26, 28-30, 41-43, 45, 46n, 47-51, 56, 62, 95, 100, 104, 107, 123-134, 136-138, 140-142, 144, 146, 156-158, 166n, 167n, 174, 176-178, 188, 192, 198, 208, 209, 224, 231n, 232

Türkiye XI, XXII, 156, 160, 188, 191, 209, 222

Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları XXIII

Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni 1, 1n, 28

Türkler (hemen bütün sayfalarda)

Türkmen, Fikret 123

Türyan 79

Tüysüz, B. Kaspar XXI

U

Uğuzeli 14

Uğurluyan, Hımayak 176

Ulu Cami (Sivas) 44

Uluslararası Güneydoğu Avrupa İncelemeleri Kongresi 32

Umman 79

Unkapanı 7

Uras, Esat XV

Urfa 29

Urfan (Âşık) 75

Usup (Yusuf) (Pala) 124

Uşaklı 151

Uyan Padişahım 5n, 9n, 25, 27-29, 35, 157

Uygur alfabesi XI

Uzunyan, Artin (bkz. Yerganyan, Artin)

Ü

III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri 154n

Ümraniye 192

Ünver, A. Süheyl 122n

Ürdün (Yordan) Nehri 215

Ürfanî (bkz. İrfanî)

Üsküdar 19, 171, 191, 193, 209

Ütüciyan, Garabed 48

Ütüciyan, Haçadur 14

Ütüciyan, Kevork (Başpis-kopos) 171, 172

V

Vaazlar Kitabı 126, 130

Vağarşabad 224

Vahram Bahlavuni 47

Vahşi Efendi 26

Vak'a-i Hayriyye 2

"Vakd-i Zeman Destanı" 5, 35, 36

Vakıf (şair) 124

Van XII, 49, 107, 127, 227

"Vanlı Boğos Vartabed" 144

Varadin 28, 158, 160-162

Varadin Harbi 146, 156, 159, 160, 166n

Varaka-yi Havadis XVIII

Varia Turcica IX: Robert Anhegger Armağanı 153n, 156n

Varna XVIII, 176, 209, 224, 230

Varol Matbaası XXII

"Varsağı" 71, 87

varsağı 62

"Varsak (Varsağı)" 82

vartabed 14

Vartan (Âşık) XIII, 101

Vartanyan, Hovsep (Vartan Paşa) XIX, XX, XXII

Vartovyan, Hagop (Güllü Agop) 141

Vasıf 179

Vasil (Apeğa) 130

Vatikan XII

Vatikan Kütüphanesi 133

Vehabedayan, Harutyun (Patrik) 217, 223n

Vehbi 127, 135, 136, 179

Vehbi (Seyyid) 101

"Vekayiname" (Eremya Çelebi) 1; 48

"Vekayiname" (Mağakya Çelebi) 48, 232

Venedik XIV, XV, XVIII, 26, 41, 47, 158, 166n, 179, 193

Veronik 177

Vetsmadinyan (Altıpar-makyan), Mikayel (Rahip) 137

Vezir Hanı 6

Vilahlr (Eflaklılar) 158

Vilahça 136

Vidin 176

Vişana (Beç) XV, XVIII, 14, 104, 133, 137, 138, 138n, 159, 160, 165, 168n, 232

Vişana Arkeoloji Müzesi 180

Vişana Mikhitaristler Kütüphanesi Kataloğu 104

Vizantiz 142

Voskanyan, Haçadur (bkz. Oskanyan, Haçadur)

Voskiyan, Hamazasp (Rahip) 104

W

Wiesbaden XXIII

Y

Yağubi 130

Yağupoğlu 123

Yağupyan Konağı 10

Yahudiler XIII, 154n, 175, 198, 214

Yahyâ 97, 124

yangın (Edirne) 9, 9n, 10

- yangın (Hocapaşa, 1826)
 1-5, 25, 35, 206n
 yangın (İstanbul, 1645) 48
 yangın (İstanbul, 1660) IX,
 25, 28
 Yanya 151, 153, 155n
 "Yarım Hava" 68
 Yavarin (bkz. Macaristan)
 Yazıcıyan Konağı 10
 Yedikule 7, 111
 Yedikule Ermeni Hastanesi
 209
 Yedikule Ermeni Hastanesi
 Salnamesi (bkz. *Intartzag*
Oratsuyts Azkayin Hivan-
tanotsi)
 Yegâhi 124
 Yeganyan, Onnik 49, 123
 Yeğişe (Papaz) 131
 Yeğya (Vartabed) 124
 Yemen 70, 77, 79, 153
 "Yeni Bir Varaka Daha"
 142
 Yeni Culfâ XIII
 "Yeni Maniler" 206
 Yeni Yüzyıl 232, 232n
 Yenikapı 2, 7, 111
 Yenisey XI
 Yerçanik 82
 Yerektaryan Badmutyun Ba-
 ladu Surp Hıreşdagabed
 Yegeğetsvo, 1627-1931
 176
 Yeremyan, Hovhannes
 Asbed xv
 Yerganyan (Uzunyan),
 Artin (Amira) 19
 Yesarı (İsarî, Esarı) 179
 Yetkin, Meliha 169
 Yıldız Sarayı 222, 226
 Yonguz (Yunus) 130
 Young, Edward xv
 Yozgat 82
 Yugoslavya 197n
 Yuhanna (Vaftizci) 104
 Yukarki Kale 45
 Yunan alfabesi 48
 Yunanca 54n, 135, 136
 Yunanistan 181
 Yung Feylesofun Fiğanleri
 Yahod Yungun Geceleri
 xv
 Yunus Emre 27
 Yusuf 82, 179
 Yusuf (Kul) 147

Z
 Zaifi (Âşık) 4, 127
 Zakarya (Apeğa) 128
 Zaki Sepil (Sefil) 129
 Zal 80
 Zartaryan, Bimen 176-179
 Zartaryan, Kevork 28
 Zartaryan Matbaası/Fabri-
 kası XXI, XIII
 Zartonk 154n
 Zayıfı 179
 Zebur 59, 95
 Zeki (Âşık) 131
 Zen Hokevor 134
 Zenta muharebesi 160
 Zerrinzade 127
 Zeydi 107, 108
 Zeytun (Zeytin) XII, 130,
 228, 231n
 Zeytunyan, Antranik
 123
 Zilmîher (bkz. Bonneval,
 Claude Alexandre)
 Zımmar Ermeni Katolik
 Manastırı Kütüphanesi
 135
 Zileli Şairler 27
 Zimzar 130
 Zincidere XVIII
 Zincirliköy 128
 Zindankapı 140
 Zohal XVIII
 Zohrab, Krikor 27
 Zor Nikâh XXI
 Zoraki Tabib XXI
 Zöhre 90
 Zuhal 90
 Zulâlî (Zülâlî) 108, 179
 Zülâloğlu 108, 127
 Zülfikar (Zilfiğar) 111,
 122n

Ermeni Alfabeti*

Harf Büyük Küçük	Adı	Telaffuzu	Harf Büyük Küçük	Adı	Telaffuzu
Ա	ա	Ayp	Շ	շ	Şa Ş
Բ	բ	Pen	Ո	ո	Vo Vo ve O
Գ	գ	Kim	Չ	չ	Ça Ç
Դ	դ	Ta	Պ	պ	Be B
Ե	ե	Yeç	Ջ	ջ	Çe Ç
Զ	զ	Za	Ռ	ռ	Ra R
Է	է	E	Ս	ս	Se S
Ը	ը	It	Վ	վ	Vev V
Թ	թ	To	Տ	տ	Diun D
Ժ	ժ	Je	Ր	ր	Re R
Ի	ի	İni	Ց	ց	Tso Ts
Լ	լ	Liun	Ի	ւ	Hiun V
Խ	խ	Khe	Փ	փ	Pür P
Ծ	ծ	Dza	Ք	ք	Ke K
Կ	կ	Gen	Օ	օ	O O
Հ	հ	Ho	Ֆ	ֆ	Fe F
Ձ	ձ	Tza			
Ղ	ղ	Ğad			
Ճ	ճ	Ce			
Մ	մ	Men			
Յ	յ	Hi			
Ն	ն	Nu			

İki Harfle İfade Edilen Sesler

ԷՕ	էօ	Ö
ԻԻ	իւ	Ü
ՈԻ	ու	U

* Ermeniler, 5. yüzyıla kadar, dillerini yazılı olarak ifade edebilecekleri bir alfabeyle sahip değillerdi; çeşitli dönemlerde çiviyazısını, Sasani ve Yunan harflerini kullanmışlardı. Ermeni alfabesi, bir din adamı olan Mesrob Maşdots (sonradan aziz olarak kabul edilmiştir) tarafından 405 tarihinde oluşturuldu. Hint-Avrupa dil grubunda yer alan Ermenicenin yazımında o tarihten bu yana, bu alfabe kullanılmaktadır.

Bu tabloda verilen harf adları ve telaffuz şekilleri Batı Ermenicesine göredir.

Էրմենի Քայնաքարքնվան Թարիիէ Բարթըլլար
Էրմենի Տարֆլի Թիւքքէ Մէթնլէր

Պարմագրութիւն՝ Տայկական
Աղբիւրների Լոյսին Տակ (4 հատոր)

**Տայկապառ Թրքերէն
Գրականութիւն**
(հատոր Բ)

թրքերէն

գրող՝

Գեորգ Բամպուքցեան

Դեկտեմբեր 2002, Սփանպոլ

Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar
Ermeni Harfli Türkçe Metinler

Contributions to History
From Armenian Sources (IV volumes)

**Turkish Texts with
Armenian Script**
(vol. II)

Turkish

author

Kevork Pamukciyan

December 2002, İstanbul

